

Львівський державний університет
внутрішніх справ

М. В. Ковалів
С. С. Єсімов
О. Г. Ярема

Інформаційне право України

Навчальний посібник

Львів
2022

УДК 34:004(477)(075.8)

К 56

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного
університету внутрішніх справ
(протокол від 27 квітня 2022 року № 9)

Рецензенти:

Олексій Остапенко, доктор юридичних наук, професор;
Данило Йосифович, кандидат юридичних наук, доцент

Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г.

К 56 Інформаційне право України : навчальний посібник.
Львів : Львівський державний університет внутрішніх
справ, 2022. 416 с.

ISBN 978-617-511-351-6

Розкрито основні положення інформаційного права України. На основі досягнень адміністративної науки, сучасного адміністративного й інформаційного законодавства та практики застосування визначено основні питання навчальної дисципліни «Інформаційне право України». Висвітлено базові принципи правового регулювання суспільних відносин в умовах формування інформаційного суспільства, інформаційних правовідносин, інформаційної культури та безпеки як складових інформаційної політики України.

Для здобувачів вищої освіти, аспірантів, практичних працівників органів публічного управління, широкого кола осіб, які цікавляться проблемами інформаційно-правових відносин.

The main provisions of the Information Law of Ukraine are revealed. Based on the achievements of legal science, modern information legislation and practice, the main issues of the discipline «Information Law of Ukraine» are identified. The basic principles of legal regulation of public relations in the conditions of information society formation, information legal relations, information culture and information security as components of information policy of Ukraine are highlighted.

For applicants of higher education, graduate students, practitioners of public administration, a wide range of people interested in information and legal relations.

УДК 34:004(477)(075.8)

© Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г.,
2022

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2022

ISBN 978-617-511-351-6

Зміст

ПЕРЕДМОВА	8
Розділ 1. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА.	
ПОНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ	10
1.1. Інформація як ресурс суспільного розвитку.....	10
1.2. Поняття та види інформації.....	14
1.3. Інформаційне право як комплексна галузь суспільних відносин.....	18
1.4. Функції та методи інформаційного права.....	22
1.5. Система інформаційного права.....	26
1.6. Інформаційне суспільство.....	27
Контрольні запитання.....	30
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	30
Розділ 2. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ	32
2.1. Становлення інформаційного законодавства України.....	32
2.2. Загальна характеристика законодавства України в інформаційній сфері.....	34
2.3. Джерела інформаційного права.....	37
2.4. Законодавство України у сфері інформації.....	39
Контрольні запитання.....	45
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	45
Розділ 3. ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВІ НОРМИ Й ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ	47
3.1. Поняття та структура інформаційно-правових норм.....	47
3.2. Види інформаційно-правових норм.....	48
3.3. Поняття та зміст інформаційних правовідносин.....	51
Контрольні запитання.....	56
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	57

Розділ 4. СУБ'ЄКТИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	59
4.1. Основні інформаційні права та свободи.....	59
4.2. Право на доступ до інформації як елемент правового статусу особи.....	66
4.3. Суб'єкти правовідносин в інформаційній сфері.....	73
Контрольні запитання.....	80
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	81
 Розділ 5. УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЇ.....	83
5.1. Засади формування інформаційної функції держави.....	83
5.2. Інформаційні ресурси в публічному управлінні.....	87
5.3. Управління у галузі інформації.....	97
5.4. Електронна взаємодія органів публічної влади. Портал «Дія».....	107
5.5. Електронний документообіг в Україні. Електронний підпис.....	118
Контрольні запитання.....	126
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	126
 Розділ 6. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН У ГАЛУЗІ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	128
6.1. Правове регулювання діяльності друкованих засобів масової інформації.....	128
6.2. Правове регулювання у сфері телебачення та радіомовлення.....	132
6.3. Правовий статус інформаційних агентств.....	137
6.4. Державна підтримка засобів масової інформації.....	140
6.5. Правове регулювання блогів.....	143
6.6. Правова природа сторінок у соціальних мережах.....	148
Контрольні запитання.....	151
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	152
 Розділ 7. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕРНЕТ-ВІДНОСИН В УКРАЇНІ.....	154
7.1. Основні положення законодавства про електронні комунікації.....	154
7.2. Правова природа Інтернету.....	160

7.3. Правове регулювання інтернет-відносин.....	165
7.4. Структура механізму правового регулювання інтернет-відносин	177
7.5. Особливості механізму правового регулювання Інтернет-відносин.....	182
Контрольні запитання.....	189
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	189
Розділ 8. ІНФОРМАЦІЙНІ АСПЕКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ. РЕКЛАМНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ.....	191
8.1. Правове регулювання інформаційних відносин у створенні та розповсюдженні творів науки, літератури та мистецтва.....	191
8.2. Правове регулювання інформаційних відносин у виробництві та розповсюдженні компонування інтегральних мікросхем.....	203
8.3. Особливості регулювання інформаційних відносин інститутом патентного права.....	205
8.4. Особливості регулювання інформаційних відносин інститутом ноу-хау.....	209
8.5. Державне регулювання рекламної діяльності.....	212
Контрольні запитання.....	216
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	217
Розділ 9. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАЗ ДАНИХ, ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ, ВІДНОСИН, ЩО ФОРМУЮТЬСЯ ПІД ЧАС ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ОБЧИСЛЕНЬ І ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ.....	219
9.1. База даних як об'єкт інформаційних правовідносин.....	219
9.2. Правовий режим інформаційних систем.....	228
9.3. Хмарні технології як об'єкт правового регулювання (сервісно-орієнтованих розподілених інформаційних систем).....	237
9.4. Правове регулювання віртуальних активів.....	246
Контрольні запитання.....	257
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	257

Розділ 10. РЕЖИМ ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ.	
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН	
У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ.....	259
10.1. Режим доступу до інформації.....	259
10.2. Правовий режим доступу до публічної інформації.....	271
10.3. Реалізація права на доступ до інформації за інформаційним запитом.....	276
10.4. Основні положення Закону України «Про державну таємницю»	280
Контрольні запитання.....	286
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	287
Розділ 11. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АРХІВНОЇ, БІБЛІОТЕЧНОЇ	
ТА ГЕОІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	289
11.1. Державне регулювання архівної справи.....	289
11.2. Державне регулювання бібліотечної справи.....	293
11.3. Нормативно-правове регулювання геоінформаційної діяльності.....	299
Контрольні запитання.....	303
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	304
Розділ 12. ІНФОРМАЦІЙНА ЕКОНОМІКА.....	306
12.1. Передумови виникнення інформаційної (цифрової) економіки	306
12.2. Інституційні основи становлення інформаційної економіки	310
12.3. Правове регулювання електронної комерції.....	317
Контрольні запитання.....	324
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	325
Розділ 13. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ.....	327
13.1. Поняття та види інформаційної безпеки. Інформаційна безпека у структурі національної безпеки..	327
13.2. Система забезпечення інформаційної безпеки.....	332
13.3. Методи забезпечення інформаційної безпеки.....	337

13.4. Загрози інформаційній безпеці України.....	344
13.5. Основні положення Стратегії інформаційної безпеки України	348
13.6. Основні положення Стратегії кібербезпеки України	353
Контрольні запитання.....	358
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	359
Розділ 14. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	361
14.1. Загальна характеристика юридичної відповідальності за порушення норм інформаційного законодавства.....	361
14.2. Поняття, ознаки, склад і види інформаційних правопорушень.....	363
14.3. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про інформацію.....	374
14.4. Кримінально-правова відповідальність у сфері інформаційних правовідносин.....	382
Контрольні запитання.....	390
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	390
Розділ 15. ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРАВОСУДДІ.....	392
15.1. Засади упровадження інформаційних технологій у правосудді	392
15.2. Характеристика систем штучного інтелекту, які застосовуються у судочинстві	409
Контрольні запитання.....	413
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	413

ПЕРЕДМОВА

Ефективний розвиток сучасного суспільства неможливий без інформаційної складової. Практично будь-яка сфера діяльності людини пов'язана з володінням інформацією про явища, події, факти.

Розвиток інформаційного суспільства трансформує звичні моделі економічної, соціальної, політичної діяльності, що зумовлює перебудову державно-правової діяльності з урахуванням нових умов інформаційної відкритості та необхідності вирішення проблем у забезпеченні інформаційної безпеки. Процес перетворення суспільних відносин відображено у виокремленні особливої галузі правового регулювання – інформаційної сфери, яка є складною структурою, утвореною сукупністю елементів.

Виникнення нових форм відносин в умовах активного інформаційного обміну призводять до необхідності перегляду принципів взаємодії у системі «держава-суспільство-особа».

У системі прав і свобод людини інформаційні права та свободи посідають особливе місце, характеризуючи рівень демократії та свободи у суспільстві.

Сучасне суспільство називають інформаційним, оскільки саме інформація стає основним чинником управління соціумом. Не можна не звернути увагу на те, що інформаційні процеси впливають на громадянське суспільство та правові, суспільні та державні інститути. Права людини в інформаційній сфері потрібно закріплювати. Інформація, її вільне виробництво і розповсюдження є однією з важливих гарантій дотримання та захисту прав людини.

Основною умовою стійкого, стабільного розвитку особи, суспільства та держави є забезпечення функціонування інформаційної сфери як правового простору.

Правове регулювання як спеціально-юридичний вплив на інформаційну сферу покликане впорядкувати суспільні інформаційні відносини, які виникають у процесі здійснення інформаційної взаємодії, забезпечуючи реалізацію інтересів

особи, суспільства, держави. Особливим об'єктом інформаційних правовідносин та елементом інформаційної сфери є інформація.

Важливо відзначити посилення ролі права в нових умовах інформаційного суспільства. Право не втрачає свого основного призначення, покликане регулювати відносини, пов'язані з інформацією, у процесах інформаційного забезпечення всіх інших відносин різних суб'єктів. Право регулює, диктує і одночасно відчуває всі перипетії, властиві інформаційному середовищу. Право змінюється, виявляючи нові об'єкти регулювання, трансформуючи методи впливу на суспільні відносини.

Актуальним є аналіз та узагальнення матеріалу наукового та законодавчого характеру, спрямовані на розробку концепції інформаційного суспільства як правової категорії, що дають змогу отримати цілісну характеристику інформаційних правовідносин, виявити особливості та проблеми правового регулювання інформаційної сфери.

Вирішення окреслених завдань слугує забезпеченню права громадян на об'єктивну інформацію, що пов'язано з дією принципів свободи і справедливості, дозволить зміцнити нормативно-правові основи інформаційної безпеки. Вивчення особливостей і проблем юридичної відповідальності в інформаційній сфері сприятиме підвищенню ефективності інституту реалізації правових норм, що встановлюють правила поведінки суб'єктів права в інформаційних правовідносинах.

Інформаційне суспільство створює новий тип суспільства – суспільства знань, в основі якого лежить оволодіння інформацією і знаннями.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА. ПОНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ

1.1. Інформація як ресурс суспільного розвитку

Інформація – сукупність різних повідомлень про події, що відбуваються в будь-якій системі і навколишньому середовищі. Відомості, що формують уявлення про певний бік матеріального світу, та процеси, що в ньому відбуваються, називають інформацією. Інформація невіддільна від матеріального світу, який розвивається за об'єктивними законами.

Спотворення достовірності інформації може виникати в результаті сприйняття, осмислення, уявлення, ненавмисних або навмисних дій людини, через недосконалість або несправність обладнання.

Інформація може бути представлена в різній формі: текстом, звуком, радіохвилями тощо. Будь-яка форма подання інформації називається повідомленням. Однак повідомлення володітиме інформативністю тільки в тому випадку, якщо будуть змінюватися її фізичні величини, як-от висота або частота коливання звуку, конфігурація букв і цифр, зміна тривалості інтервалу між імпульсами і самі імпульси. Застигла інформація, яка не змінює форму повідомлення, неінформативна.

Матеріальний носій інформації, що змінює свої фізичні величини, – це сигнал. Фізичне середовище, яке несе сигнал, називають каналом зв'язку. Каналом зв'язку є документ, що містить букви, цифри та знаки, які є різновидами сигналу. Вся сукупність, використовувана у цій системі, скажімо системі бухгалтерського обліку, алфавіт. Послідовність символів, яка використовується для позначення обсягів, понять, значень, дій, становить слово. В інформації слова можуть застосовуватися для зміни її кількості. Кількісний бік інформації характеризується кількістю різних повідомлень.

Інформація відрізняється не тільки кількістю, а й змістом і цінністю. Однією з основних логічних операцій є сортування

інформації. Кінцевою метою процесу обробки є результативна інформація, яка може бути представлена на різних носіях. Результативна інформація іноді обробляється багато разів, утворюючи в підсумку нову результативну інформацію.

Використання інформації полягає в аналізі, який може викликати обробку інформації, насамперед логічного порядку, для формування складних висновків. Використання результативної інформації повинно сприятливо відображатися на господарській діяльності та процесах управління, сприяти ефективному плануванню та регулюванню.

У розробці концепції інформатизації суспільства необхідний системний, комплексний підхід до вирішення проблем розвитку та використання інформаційних ресурсів, усього інформаційного потенціалу суспільства.

Інформаційним потенціалом суспільства називають інформаційні ресурси та інформаційні складові трудових ресурсів (інформаційних працівників).

Сукупність показників розвитку інформаційного потенціалу суспільства можна розділити на чотири групи:

- показники, що характеризують розвиток інформації як основного інформаційного ресурсу суспільства;

- показники, які характеризують розвиток технічної бази інформаційної сфери, – інформаційна техніка та технології;

- показники, що характеризують розвиток трудових ресурсів інформаційної сфери, з виокремленням двох підгруп: показники розвитку трудових ресурсів традиційних видів діяльності (зайнятих у галузях національної економіки) і показники розвитку трудових ресурсів у галузі інформатики (програмісти, фахівці з комп'ютерної техніки, системотехніки тощо);

- показники, які характеризують розвиток організаційної бази інформаційної сфери з вирізненням двох підгруп: показники розвитку традиційних підприємств масової інформації (кількість бібліотек, наукових установ, шкіл, вишів) і показники розвитку підприємств інформатики (обчислювальних центрів, програмно-технічних підприємств).

Розробка науково обґрунтованої сукупності показників інформаційного потенціалу суспільства та використання з метою планування, обліку, контролю та аналізу розвитку

на державному та територіальному рівнях сприятиме інтенсифікації процесів інформатизації суспільства.

За даними ЮНЕСКО, більше половини всього зайнятого населення найбільш розвинених країн прямо або побічно бере участь у процесі виробництва та поширення інформації. За дослідженнями зарубіжних фахівців, конкуренція за першість у світі переміщається у сферу виробництва інформації. Чим швидше потрібна інформація, яка впроваджується у національну економіку, тим вище економічний і політичний потенціал суспільства. У розвинених країнах інформаційні послуги та продукти перетворилися на головний товарний продукт.

За загальним визнанням, інформацію розглядають як ресурс суспільного розвитку. Інформація як ресурс володіє переліком унікальних властивостей, які загалом можна окреслити так:

- інформацією можна ділитися; віддаючи інформацію, її не втрачаєш;
- інформація за використання, на відміну від фізичних ресурсів, не зникає, а має тенденцію до зростання;
- вільний потік інформації максимізує використання;
- інформація не зношується від використання;
- інформація легко транспортується, особливо за допомогою інформаційних технологій;
- інформація може збільшувати вартість матеріалів, об'єктів, процесів і свою.

Так само, як вартість продукту збільшується в результаті обробки, так із даних, проробивши деяку роботу (сортування, відбір, обробку, аналіз тощо) отримують інформацію, а сукупність організованої інформації перетворюється на знання.

Природа знання така, що довго тримати їх у секреті не можна. Це очевидно зі зміщення індивідуального володіння даними в суспільне. На відміну від матеріальних товарів виробництво знання вимагає значних витрат один раз. Розмноження та поширення значно дешевші. Раз зроблене можна багато разів використовувати.

Інформація – споживаний усіма суспільства ресурс, що має таке значення, як інші ресурси. З розвитком суспільства організація використання інформаційних ресурсів, в яких узагальнюються та концентруються всі наявні відомості (дані, факти,

знання) про різні питання економіки, науки, техніки, технології, культури, мистецтва, медицини, дедалі ширше впливає на інтелектуальне й економічне життя.

Інформація пронизує всі сфери діяльності людини та суспільства. Цим пояснюється інтенсивний розвиток науки, що отримала назву інформатики, яка вивчає властивості інформаційних ресурсів і розробляє ефективні методи та засоби організації, поповнення, перетворення та використання. Цим пояснюється особливе значення, яке надається новій галузі економіки, – індустрії обробки інформації. На рівні користувача для конструкторів, технологів, проектувальників, організаторів виробництва, досягнення інформатики та результати розвитку індустрії обробки інформації проявляються у створенні та розвитку систем автоматизації та інформаційних систем (ІС), забезпечують зберігання та перетворення необхідних користувачеві даних.

Інформація, яка видається інформаційною системою споживачеві, є одним із ресурсів, що дають змогу підвищити продуктивність праці й ефективність діяльності. Тому важливим аспектом взаємин споживача й інформаційної системи є повне та раціональне задоволення інформаційної потреби користувача, забезпечення ефективного використання інформаційних ресурсів.

Це передбачає доведення інформації до споживача в необхідному обсязі, в задані терміни і в зручній для сприйняття формі. Використання інформаційних ресурсів допомагає мінімізувати витрату всіх інших видів ресурсів (матеріальних, трудових, фінансових, обчислювальних ресурсів ЕОМ) за інформаційного забезпечення споживачів.

Інформаційні ресурси (ІР) – це один із обов'язкових елементів, необхідних для здійснення будь-якого виду людської діяльності: виробництва, управління, наукових досліджень, проектування нової техніки і технології, підготовки та перепідготовки кадрів. Як самостійний вид інформаційні ресурси виокремлено порівняно недавно, коли під час науково-технічної революції була повною мірою усвідомлена роль інформації, коли стало зрозуміло, що ефективність виробництва, його інтенсифікація залежать від того, як упроваджуються досягнення науково-технічного процесу.

1.2. Поняття та види інформації

Інформація має специфічні юридичні властивості. По-перше, інформація за включення в обіг відокремлюється від творця або власника, упредметнюється у вигляді символів або знаків. Відтак існує окремо та незалежно від творця або власника. Отож, виникає юридична властивість інформації – можливість виконувати роль об'єкта, який передається від одного суб'єкта до іншого та потребує юридичного закріплення факту належності суб'єктам, які беруть участь у її обігу.

По-друге, після передачі інформації від одного суб'єкта до іншого інформація одночасно залишається у того, хто її передає, та з'являється у приймаючого суб'єкта, тобто інформація одночасно належить двом учасникам інформаційних відносин. Це є основною відмінністю інформації від речі, тобто фізично не відчужується від творця, володаря та споживача. Така властивість вимагає розробки та застосування до інформації за її обігу особливих правових механізмів, які замінюють механізм відчуження речі.

По-третє, за включення в обіг інформація відображається на матеріальному носії. Є дві групи носіїв: матеріальні, до яких інформація прив'язана у вигляді сукупності символів, знаків; віртуальні, відображені в електронному вигляді. Ця юридична властивість полягає в єдності інформації та матеріального носія, на якому інформація закріплюється. За такої інтерпретації інформаційних речей можна говорити про власність на них і включати до складу майна власника, розглядаючи інформацію як нематеріальні активи.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію», інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

За змістом інформація поділяється на такі види:

- про фізичну особу;
- довідково-енциклопедичного характеру;
- про стан довкілля (екологічна інформація);
- про товар (роботу, послугу);
- науково-технічна;
- податкова;
- правова;
- статистична;

- соціологічна;
- інші види.

Інформація про фізичну особу

Інформація про фізичну особу (персональні дані) – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути ідентифікована. Не допускаються збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини. До конфіденційної інформації про фізичну особу належать дані про національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, адреса, дата та місце народження.

Кожному забезпечується вільний доступ до інформації, яка стосується його особисто, крім випадків, передбачених законом.

Інформація довідково-енциклопедичного характеру

Інформація довідково-енциклопедичного характеру – систематизовані, документовані, публічно оголошені або іншим чином поширені відомості про суспільне, державне життя та навколишнє природне середовище.

Основними джерелами інформації довідково-енциклопедичного характеру є: енциклопедії, словники, довідники, рекламні повідомлення та оголошення, путівники, картографічні матеріали, електронні бази та банки даних, архіви різноманітних довідкових інформаційних служб, мереж і систем, довідки, що видаються уповноваженими органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, юридичними особами, їх працівниками та автоматизованими інформаційно-телекомунікаційними системами.

Правовий режим інформації довідково-енциклопедичного характеру визначається законодавством і міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Інформація про стан довкілля (екологічна інформація)

Інформація про стан довкілля (екологічна інформація) – відомості та/або дані про:

- стан складових довкілля та його компоненти, зокрема генетично модифіковані організми, та взаємодія між цими складовими;

– фактори, що впливають або можуть впливати на складові довкілля (речовини, енергія, шум і випромінювання, діяльність або заходи, зокрема адміністративні, угоди у галузі навколишнього природного середовища, політика, законодавство, плани і програми);

– стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових довкілля;

– інші відомості та/або дані.

Правовий режим інформації про стан довкілля (екологічної інформації) визначається законами України та міжнародними договорами України. Інформація про стан довкілля, крім інформації про місце розташування військових об'єктів, не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом.

Інформація про товар (роботу, послугу)

Інформація про товар (роботу, послугу) – відомості та/або дані, які розкривають кількісні, якісні й інші характеристики товару (роботи, послуги).

Інформація про вплив товару (роботи, послуги) на життя та здоров'я людини не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом.

Правовий режим інформації про товар (роботу, послугу) визначається законами України «Про захист прав споживачів», «Про рекламу», іншими законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Науково-технічна інформація

Науково-технічна інформація – будь-які відомості та/або дані про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані під час науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Правовий режим науково-технічної інформації визначається Законом України «Про науково-технічну інформацію», іншими законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Науково-технічна інформація є відкритою за режимом доступу, якщо інше не встановлено законами України.

Податкова інформація

Податкова інформація – сукупність відомостей і даних, що створені або отримані суб'єктами інформаційних відносин у процесі поточної діяльності і необхідні для реалізації покладених на контролюючі органи завдань і функцій у порядку, встановленому Податковим кодексом України. Правовий режим податкової інформації визначається Податковим кодексом України та іншими законами.

Правова інформація

Правова інформація – будь-які відомості про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення та боротьбу з ними та їх профілактику.

Джерелами правової інформації є Конституція України, інші законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори і угоди, норми та принципи міжнародного права, ненормативні правові акти, повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи, інші джерела інформації з правових питань.

З метою забезпечення доступу до законодавчих та інших нормативних актів фізичним і юридичним особам держава забезпечує офіційне видання цих актів масовими тиражами у найкоротші строки після їх прийняття, висвітлення на офіційних веб-сайтах органів публічної влади.

Статистична інформація

Статистична інформація – документована інформація, що дає кількісну характеристику масових явищ і процесів у економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя суспільства.

Офіційна державна статистична інформація підлягає систематичному оприлюдненню. Держава гарантує суб'єктам інформаційних відносин відкритий доступ до офіційної державної статистичної інформації, за винятком інформації, доступ до якої обмежений законом. Правовий режим державної статистичної інформації визначається Законом України «Про державну статистику», іншими законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Соціологічна інформація

Соціологічна інформація – будь-які документовані відомості про ставлення до окремих осіб, подій, явищ, фактів, процесів, які формуються та відтворюються в суспільстві і використовуються індивідами, групами, організаціями, різними соціальними інститутами для регулювання соціальної взаємодії, суспільних відносин і процесів тощо. Правовий режим соціологічної інформації визначається законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Публічна інформація

Публічна інформація – це відображена та задокументована різними засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених Законом України «Про доступ до публічної інформації». Публічна інформація є відкритою, крім випадків, установлених законом.

1.3. Інформаційне право як комплексна галузь суспільних відносин

Накопичення інформаційного потенціалу, розвиток суспільного інтелекту, розширення кола знань, удосконалення інформаційних технологій та комунікацій свідчать про перехід людства від індустріального до інформаційного суспільства. В основі концепції інформаційного суспільства лежить теза про те, що революційні зміни в нагромадженні, обробці та використанні інформації і знань будуть певним чином впливати на всі аспекти соціального життя, стануть основним чинником суспільного розвитку. Водночас інформаційне суспільство, крім позитивних аспектів, містить нові соціальні загрози, особливо якщо інформаційні відносини розвиваються поза цілеспрямованим впливом держави. Це зумовлює актуальність проблеми всебічного регулювання інформаційних правовідносин державою та підвищення рівня уваги до вивчення інформаційного права у закладах вищої освіти України.

У суспільстві дедалі більшої актуальності набуває вислів: «Хто володіє інформацією, той володіє світом». Інформаційний вплив на державу, суспільство, громадянина зараз є ефективнішим, ніж політичний, економічний і навіть військовий. Інформація стає реальною, майже фізично відчутною силою.

Входження України в інформаційне суспільство супроводжується поширенням і поступовим удосконаленням на законодавчому рівні відносин, що виникають з приводу накопичення, обробки, використання, поширення і зберігання інформації. Про утвердження ролі інформаційного права в науковій сфері свідчить наказ Вищої атестаційної комісії України від 03.06.2003 р. № 291 «Про внесення змін і доповнень до переліку спеціальностей, за якими проводяться захисти дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань», згідно з яким до галузей науки, за якими присуджується науковий ступінь під шифром 12.00.07, додано «інформаційне право».

В інформаційному праві України можна спостерігати розбіжності в поглядах учених-юристів із приводу його стадій розвитку. Аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства засвідчує, що під галуззю права слід розуміти відокремлену в середині певної системи сукупність правових норм, що регулюють певну сферу суспільних відносин. На думку академіка М. П. Рабиновича, однією з ознак, які визначають повноцінність галузі права, є самостійність предмета і методу щодо інших галузей права.

Основним предметом інформаційного права є інформація, будь-які документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі (ст. 1 Закону України «Про інформацію»). Об'єктом вивчення цієї дисципліни є суспільні відносини, що виникають із приводу накопичення, обробки, використання, поширення і зберігання інформації.

Р. А. Калюжний, В. Д. Гавловський, В. С. Цимбалюк, М. В. Гуцалюк вважають, що методом правового регулювання інформаційного права виступає системне комплексне застосування методів конституційного, цивільного, адміністративного, трудового та кримінального права (що визначає

міжгалузевий характер публічно-правового регулювання) та застосування методів приватно-правового регулювання (на рівні правочинів, угод, звичаїв, традицій, норм суспільної моралі, професійної, ділової етики).

Про самостійність методу правового регулювання говорити тут не можна. Це лише констатує факт, що інформаційне право – це комплексна галузь права. Інформація існує скрізь у правовому полі. Її можна прослідкувати від конституційного права – права кожного на інформацію (згідно зі ст. 34 Конституції України, «кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір»), до кримінальної відповідальності за розголошення охоронюваної законом інформації (ст. 328 Кримінального кодексу України «Розголошення державної таємниці»).

Інформаційне право – це комплексна галузь права, яка регулює суспільні відносини, що виникають з приводу збирання, зберігання, накопичення, обробки, використання і поширення інформації щодо різних сфер життя і діяльності суспільства, яка має спеціальний предмет – суспільні інформаційні відносини. Така позиція ґрунтується на теоретичних положеннях, сформованих Р. А. Калужним, В. Г. Хахановським, В. С. Цимбалюком.

Інформаційне право розглядається як система соціальних норм і відносин, що виникають в інформаційній сфері у зв'язку з виробництвом, перетворенням і споживанням інформації. Водночас інформаційне право розглядають як галузеву юридичну науку, що вивчає сукупність норм права, які регулюють інформаційні відносини у суспільстві, містять вказівки, що стосуються інформаційної діяльності.

Узагальнюючи погляди українських учених, зауважимо, що інформаційне право – це комплексна галузь права, що складається з правових норм, які регулюють відносини, що виникають в інформаційній сфері – сфері виробництва, накопичення, обробки, перетворення і споживання інформації та охороняється державою.

Розрізняють об'єктивний і суб'єктивний зміст інформаційного права.

Об'єктивний зміст інформаційного права – це суспільні відносини щодо інформації, що відображаються у нормах, визначених на публічно-правовому та приватно-правовому рівнях.

Суб'єктивний зміст інформаційного права – це множина прав і обов'язків конкретних учасників суспільних відносин щодо інформації як об'єкта суспільних відносин. За сутністю інформаційне право розглядається як сфера суспільних відносин, як наука та навчальна дисципліна.

Об'єктом правового регулювання у інформаційному праві виступають суспільні інформаційні відносини.

Основним предметом інформаційних відносин є інформація (відомості, дані, знання, повідомлення тощо).

Інформаційне право через предмет правовідносин – інформацію – пов'язане з провідними галузями права (конституційним, адміністративним, трудовим цивільним, кримінальним), із комплексними галузями права (фінансовим, господарським тощо), спеціальними галузями права (інвестиційним, транспортним, повітряним, податковим, бюджетним, банківським, страховим тощо), міжгалузевими інститутами права: правом інтелектуальної власності (авторським, винахідницьким тощо), з іншими інститутами різних галузей права, де похідним предметом є суспільні відносини, що виникають із приводу інформації – твір, винахід, корисна модель, масова інформація – засоби масової інформації, телебачення, радіомовлення), архіви, бібліотеки.

Інститутами інформаційного права можна вважати: право свободи інформації, право доступу до інформації, правовий режим інформації з обмеженим доступом та інші.

Методами правового регулювання у галузі інформації є системне комплексне застосування методів конституційного, цивільного, адміністративного, трудового та кримінального права, застосування методів приватно-правового регулювання (на рівні правочинів, угод, звичаїв, традицій, норм суспільної моралі, професійної, ділової етики тощо).

Зв'язок інформаційного права з іншими галузями права виражено в конституційній основі інформаційного права: у розділі 2 Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Не існує прав і обов'язків людини та громадянина, які б не були пов'язані з правом на інформацію.

А це право реалізується у рамках, визначених законом у просторі, який об'єднує всі види діяльності людини.

Найбільш тісно інформаційне право пов'язане з конституційним правом. Адже конституційне право як провідна галузь права закріплює основні права та свободи особи, зокрема права і свободи в інформаційній сфері. Частина 1 статті 34 Основного Закону передбачає право громадян на свободу думки і слова, а ч. 2 ст. 34 – право вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію будь-яким законним шляхом.

Інформаційне право активно використовує методи адміністративного права, насамперед – за регулювання відносин, що виникають при здійсненні органами державної влади і місцевого самоврядування обов'язків у галузі масової інформації, з формування інформаційних ресурсів і видачу інформації широкому колу споживачів.

Інформаційно-правові норми проникають у всі галузі права за регулювання відносин, що виникають у створенні, перетворенні та споживанні інформації. Це пояснюється тим, що інформація є невіддільною складовою діяльності людини, а тому правові відносини зі створення, перетворення та споживання інформації у різних галузях діяльності охоплюються закономірностями правового регулювання інформаційного права.

Суттєвий зв'язок простежується з цивільним і кримінальним правом. Закон України «Про інформацію» у ч. 1 ст. 27 встановлює, що порушення законодавства України про інформацію тягне дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України.

1.4. Функції та методи інформаційного права

Серед науковців існують значні розбіжності у визначенні методу інформаційного права, оскільки метод конструюється з урахуванням особливостей предмета правового регулювання. Тому наводиться переважно приклад «комплексного методу», який, за різними поглядами, може бути складною конструкцією, що поєднує два – імперативний та диспозитивний.

Метод правового регулювання – це сукупність певних засобів, за допомогою яких регламентуються та охороняються стосунки між людьми, між фізичними і юридичними особами, між громадянами та державою.

Методи інформаційного права визначають те, яким чином або способом регулюється суспільно-політичне та правове життя в інформаційній сфері, як пізнається інформаційне право як наука. Методи зумовлюються предметом інформаційного права, що є об'єктивним фактором.

Методи інформаційного права визначаються також залежно від контексту змісту категорії: як науки, як галузі суспільних відносин, що набуває відображення у відповідних правових нормах, як навчальної дисципліни.

Доволі поширена така класифікація методів у галузі права:

а) загальні методи, які властиві багатьом юридичним наукам;

б) приватні методи, які використовуються у конкретній галузі права.

Усі методи інформаційного права можна поділити на дві групи:

а) методи вивчення (або пізнання) інформаційного права;

б) методи безпосередньо правового регулювання інформаційного права.

Методи вивчення інформаційного права передбачають наявність суб'єктивного фактора. Для кожної теоретично розробленої доктрини важливо, яким чином або способом вивчаються окремі положення інформаційного права, основні інститути, проблеми та явища.

До загальних методів у цій групі слід віднести історичний, порівняльний методи, метод усебічності, пізнання, сходження від абстрактного до конкретного. Особливо слід вирізнити метод абстрагування.

До приватних методів вивчення інформаційного права необхідно віднести метод системного підходу та аналізу практики, тому що вони дають змогу розглядати інформаційне право як сукупність основоположних принципів політичного устрою держави.

Методи правового регулювання інформаційного права можна умовно розділити на загальні та приватні. Оскільки

діяльність з інформацією взагалі та інформаційне право зокрема тісно взаємодіють з іншими галузями права, то до загальних методів правового регулювання можна віднести метод рівноправності сторін, влади та підпорядкування, самоврядування, методи з регулювання діяльності учасників інформаційного обміну (диспозитивний, імперативний). Окремі методи цієї групи охоплюють методи делегування, рекомендації та санкціонування.

Крім наведеної класифікації, провідним методом інформаційного права вважається метод комплексного застосування методів конституційного, адміністративного, цивільного, трудового та кримінального права.

Значний вплив на формування методології інформаційного права має інформатика – наука про закономірності, принципи та тенденції інформаційних процесів та автоматизації на основі комп'ютерних та технологій зв'язку.

Особливості методів інформаційного права визначають особливості місця інформаційного права у системі права. Інформаційне право – комплексна галузь права й одночасно міжгалузева юридична наука, яка тісно контактує і взаємодіє з іншими галузями права.

Комплексність інформаційного права пояснюється тим, що регулює відносини, що виникають у виробництві, передачі, обробці, розповсюдженні, пошуку, отриманні й використанні інформації, тобто практично у всіх галузях людської діяльності, пов'язаній з інформацією чи з діяльністю в інформаційній сфері. У дослідженні інформаційного права застосовуються головні методи правової науки, які використовуються в конкретних юридичних науках і становлять їх методологічну основу:

– формально-догматичний метод, сутність якого полягає в юридичній обробці правового матеріалу, догми права. Цей метод охоплює такі процедури, як описання й аналіз інформаційно-правових норм і правовідносин, їх тлумачення, класифікація і систематизація явищ, понять, норм, правовідносин, актів, інститутів. Шляхом класифікації та систематизації упорядковують розрізнені знання й уявлення про досліджуваний предмет. У результаті застосування формально-догматичного методу знання про інформаційне

право систематизують, отримують визначену, чітку форму представлення, зручну для запам'ятовування та подальшого вивчення;

– метод порівняльного правового дослідження заснований на зіставленні двох чи більше однотипних елементів інформаційного права (інститутів, норм, понять тощо) з елементами інших національних правових систем (американською, європейською) з метою виявлення загальних і відмітних характеристик цих елементів. Таке порівняльне вивчення дозволяє отримати важливий матеріал для запозичення, класифікації й удосконалення системи інформаційного права.

Для дослідження інформаційного права ефективно застосовуються природничі науки, як-от інформатика, права інформатика та права кібернетика. Метод соціологічного дослідження може використовуватися для спостереження за діяльністю суб'єктів інформаційного права з метою оцінки ефективності практики застосування норм інформаційного права у конкретних умовах.

Порівняльно-історичний метод заснований на аналізі історії формування та розвитку інформаційного права, понятійного апарату, окремих інститутів. Метод може використовуватися для дослідження окремих частин і елементів інформаційного права.

Методи алгоритмізації і моделювання використовуються для дослідження системи інформаційного права, описання структур і елементів цієї системи, для описання поведіння суб'єктів інформаційних правовідносин. Застосування цих методів дозволяє представляти структури й елементи інформаційного права, інформаційні процеси у зручному для вивчення вигляді.

Метод системного підходу застосовується на всіх стадіях вивчення інформаційного права, його елементів і частин як універсальний комплексний метод, заснований для дослідженні способів і варіантів вирішення завдання, наслідків використання методів і способів вирішення завдань дослідження.

Інформаційне право регулює відносини, пов'язані з інформацією, інформаційними технологіями, інформаційною безпекою. Для якісного регулювання інформаційних відносин

необхідно дослідити юридичні властивості та особливості цих об'єктів. Найбільш доцільно вивчати методами правової інформатики і правової кібернетики.

Основу інформаційного права становлять інформаційні права й свободи. Отож, вирізняють такі функції інформаційного права:

- нормативна – визначення норм, правил поведінки суб'єктів інформаційних відносин;
- комунікативна – зазначення в окремих статтях посилань на законодавчі акти, які є системоутворюючими для різних міжгалузевих інститутів права;
- регулятивна – визначення прав й обов'язків, зобов'язань суб'єктів щодо регулювання суспільних інформаційних відносин;
- охоронна – встановлення гарантій і меж правомірної поведінки суб'єктів, які здійснюють заходи щодо недопущення та профілактики правопорушень, а також контроль за дотриманням правомірної поведінки;
- захисна – визначення правових умов, процедур і суб'єктів, які здійснюють захист від вчинених правопорушень, відповідальності за них згідно з нормами цивільного, адміністративного, трудового, кримінального права;
- інтегративна – системне поєднання комплексу визначених юридичних норм, які регулюють інформаційні відносини в Україні у різних підсистемах права. Інформаційне право є з'єднувальною ланкою між галузями права.

1.5. Система інформаційного права

Інформаційне право як галузь системи права утворює сукупність правових норм, які регулюють діяльність суб'єктів права в інформаційній сфері. Всередині галузі інформаційного права ці норми групуються у підгалузі і правові інститути. Система інформаційного права існує об'єктивно, тому що відображає реальні суспільні відносини, що є предметом галузі. Ця система виражається в інформаційному законодавстві, в науці інформаційного права і у навчальному процесі. Структурно система інформаційного права поділяється на дві частини – загальну й особливу.

У загальній частині інформаційного права зосереджені норми, які встановлюють основні поняття, загальні принципи, правові форми і методи правового регулювання діяльності в інформаційній сфері. Викладається зміст предмета і методу правового регулювання інформаційних відносин, дається характеристика джерела інформаційного права, системноутворюючих засад інформаційного права, описується правове регулювання відносин у здійсненні права на пошук, отримання та використання інформації; за самостійного обігу інформації; за обігу документованої інформації; за встановлення правового режиму інформаційних технологій і засобів забезпечення, інформаційної безпеки. Формулюються правові проблеми мережі Інтернет як віртуальної інформаційної сфери.

Особлива частина містить окремі інститути інформаційного права, в яких згруповані близькі за смисловим змістом інформаційні правові норми. Це дві групи інститутів. Інститути, що містять норми, які регулюють суспільні відносини з приводу обігу відкритої, загальнодоступної інформації (інститут інтелектуальної власності щодо інформаційних об'єктів, інститут масової інформації, інститути бібліотечної і архівної справи), інститути інформації обмеженого доступу (інститути державної та комерційної таємниці, інститут персональних даних). Сукупність інститутів не виключає доповнення новими інститутами (банківської, службової таємниці та іншими).

Перелік не є вичерпним, але ілюструє основні групи правових норм, що відрізняються особливостями реалізації регулятивного впливу та певною відокремленістю, суспільним значенням предмета правового регулювання. Більшість із названих інститутів формально виражаються у чинних нормативно-правових актах, що регулюють певний вид суспільних відносин.

1.6. Інформаційне суспільство

Ідея інформаційного суспільства виникла у дослідженнях 60–70 рр. ХХ століття. Уперше термін «інформаційне суспільство» використано в працях японських дослідників М. Махлуп, Т. Умесао, Й. Масуда, Т. Сакайя. Внесок у розвиток цієї концепції зробили: видатний український вчений В. М. Глушков,

провідні американські та європейські теоретики Б. Тоффлер, У. Дайзард, З. Бжезинський, М. Понятовський, Ю. Хаяші, Ж. Еллюль, Р. Коен, К. Ясперс, А. Турен, Г. Кан, Ф. Уебстер, А. Дракер, Е. Гідденс, Ч. Хенді, Л. Туроу, Дж. Гелбрайт, М. Макклюен, М. Порат, Т. Стоуньєр, Р. Катц, які підкреслювали значення інформаційного розвитку суспільства як нової історичної віхи цивілізації.

З. Бжезинський, Д. Белл, О. Тоффлер розглядають інформаційне суспільство як розвиток інформаційного сектору економіки, наступного за сільським господарством, промисловістю і економікою послуг, де капітал і праця поступаються місцем інформації та знанням.

Інформаційне суспільство характеризується: наявністю інформаційної інфраструктури, що складається з транскордонних інформаційно-телекомунікаційних мереж і розподілених інформаційних ресурсів; масовим застосуванням персональних комп'ютерів, підключених до транскордонних інформаційно-комунікаційних мереж; підготовленістю членом суспільства до роботи у транскордонних інформаційно-комунікаційних мережах; новими формами та видами діяльності у віртуальному просторі (повсякденна трудова діяльність у мережах, купівля-продаж товарів і послуг, зв'язок і комунікація, відпочинок і розвага, медичне обслуговування тощо); трансформацією діяльності засобів масової інформації; відсутністю географічних кордонів держав, становленням міжнародного інформаційного права та на його основі національного законодавства. Приклад інформаційної інфраструктури такого інформаційного суспільства – Інтернет, який активно заповнює інформаційний простір у всіх країнах і є основним засобом формування інформаційного суспільства.

Масштабний рівень наукових розроблень формування інформаційного суспільства дав змогу зробити висновок про важливість не тільки інформації, але й знань. Це викликало появу в наукових колах інших синонімічних термінів щодо інформаційного суспільства: «інтелектуальне суспільство», «суспільство знань», «цифрове суспільство», «суспільство мережевого інтелекту» тощо.

У межах ідеології інформаційного суспільства існують різні напрями та тенденції, які розглядають нові соціальні

перспективи – можливі, бажані або негативні: від позитивних можливостей державного управління економікою, створення законодавчої бази для вільного доступу міжнародної спільноти до інформації – до запобігання загрозі політичного контролю за націями з використанням високих технологій та розшаруванням спільнот на «золотий мільярд і безправну периферію».

Побудова інформаційного суспільства є стратегічною метою провідних держав світу – США, Японії, Канади, країн-членів Європейського Союзу. Розуміючи актуальність і важливість розвитку інформаційно-технічної сфери як запоруки конкурентоспроможності, дедалі більше країн обирають аналогічну стратегію, зокрема й Україна.

Цікавою є думка В. І. Гурковського, який вважає: якщо йдеться про нову стадію розвитку суспільства, її доцільно визначати на основі аналізу зміни продуктивних сил і виробничих відносин. З цього погляду інформаційне суспільство можна розглядати як те, в якому основним предметом праці більшості людей стають інформація й знання, тобто інформаційні ресурси, знаряддям праці – комп'ютерна техніка, засобами – інформаційні технології.

У розвинутих країнах наявні суспільні відносини переважно визначаються саме цією обставиною. Відповідно економіка суспільства орієнтована на виробництво продуктів інформаційної, інтелектуальної діяльності, що пов'язані із виробленням нової інформації і нових знань, з перетворенням у стан, зручний для використання іншими людьми, продажем цих продуктів як товару.

І. В. Арістова зазначає, що перехід до інформаційного суспільства – це найбільш раціональний шлях підвищення якості життя населення країни за рахунок вибору Україною нового цивілізованого розвитку і переходу економіки на науковмісні, ресурсозберігаючі виробництва. Підставами для такого переходу є постійний рух країни від комп'ютеризації (у 60-х – 80-х роках ХХ століття) до інформатизації (у 80-х – 90-х роках ХХ століття) і створення розвинутого інформаційного середовища суспільства (на рубежі століть).

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Розкрийте поняття та сутність інформаційного права.
2. Охарактеризуйте методи інформаційного права.
3. Опишіть поняття системи інформаційного права та її структуру.
4. Проаналізуйте наукові концепції щодо формування та змісту інформаційного права.
5. Перелічіть функції інформаційного права.

РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ТА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ, НАПИСАННЯ РЕФЕРАТИВ

Основні нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96>
2. Про інформацію : Закон України від 13.01.2011 р. № 2657-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/265712>
3. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів : Закон України від 06.12.2018 р. № 2639-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2639-19#Text>
4. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.11.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
5. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3855-12>
6. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25.06.1993 р. № 3322-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3322-12>
7. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text>
8. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації : Закон України від 23.09.1997 р. № 539/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/539/97>
9. Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 р. № 220/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Про національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98>

Додаткова література

1. Блінова Г. Становлення України як цифрової держави та удосконалення системи державних електронних інформаційних ресурсів. *Law. State. Technology*. 2021. № 2. С. 3–10.
2. Інформаційне право та інформаційне законодавство : наукове видання / Брижко В. М., Фурашев В. М. Харків : Право, 2021. 288 с.
3. Галудзіна-Горобець В. Феномен соціальних мереж у контексті сучасного інформаційного простору. *Український інформаційний простір*. 2021. № 1(7) URL: <http://ukrinfospace.knukim.edu.ua/article/view/233971>
4. Мороз В. М. Інформаційний ресурс як об'єкт державного управління: зміст, принципи та характеристика системи. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 1. URL: <http://www.du.nauka.com.ua/?op=1&z=1547>
5. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційне право : навчальний посібник. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 136 с.
6. Ярема О. Г. Право та мораль в інформаційному суспільстві: спільні та відмінні риси. *Science, research, development. Economy. Management. State and Law: zbiór artykułów naukowych z Konferencji Miedzynarodowej NaukowoPraktycznej (on-line)*. 29.04.2020–39.04.2020. Baku : 2020. № 28. С. 46–48. URL: <http://xn--e1aaifpcds8ay4h.com.ua/menus/view/180>
7. Грохольський В. Л. Актуальні питання правового регулювання інформаційних відносин в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 141–145.
8. Гукова А. Р. Правовий статус окремих суб'єктів правовідносин в ІТ-праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 82–84.
9. Бачинський Т. В., Радейко Р. І. та ін. Основи ІТ-права : навч. посібник / за заг. ред. Т. В. Бачинського. 3-е вид. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 244 с.
10. Цуняк А. Суб'єкти інформаційних відносин: поняття та види. URL: https://ena.lpnu.ua/bitstream/ntb/50157/2/2018_Tsuniak_ASubiekty_informatsiinykh_100-101.pdf

Розділ 2

ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

2.1. Становлення інформаційного законодавства України

Після проголошення України незалежною державою прийнято чимало нормативно-правових актів, які регулюють правовідносини в інформаційній сфері. Одним із перших документів, який заклав правові основи інформаційної діяльності, закріпив право громадян України на інформацію та визначив правові форми міжнародного співробітництва у галузі інформації, став прийнятий у 1992 році Закон України «Про інформацію».

Згодом були прийняті чимало інших нормативно-правових документів, які внесли певні корективи у регулювання інформаційних правовідносин. Серед них варто відзначити Закони України: «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (16 листопада 1992 р.), «Про телебачення і радіомовлення» (21 грудня 1993 р.), «Про авторське право і суміжні права» (23 грудня 1993 р.), «Про державну таємницю» (21 січня 1994 р.), «Про інформаційні агентства» (28 лютого 1995 р.), «Про рекламу» (3 липня 1996 р.), «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення» (18 липня 1997 р.), «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» (23 вересня 1997 р.), «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» (23 вересня 1997 р.) тощо.

4 лютого 1998 р. прийнято Закон України «Про національну програму інформатизації», головною метою якої визначено створення необхідних умов для забезпечення громадян

і суспільства своєчасною, достовірною та повною інформацією шляхом широкого використання інформаційних технологій, забезпечення інформаційної безпеки держави (ст. 2 Закону).

Усі ці нормативні документи можна об'єднати єдиним поняттям «інформаційне законодавство», метою якого було регулювання суспільних правовідносини щодо інформації як форми вираження інших правовідносин: права інтелектуальної власності, захисту інформації, інформатизації, інформаційної безпеки тощо.

Концепцію реформування законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин було розглянуто 6 жовтня 2000 року Урядовою комісією з реформування системи інформаційно-аналітичного забезпечення органів виконавчої влади. Проблема кодифікації інформаційного права залишається не вирішеною.

Важливим питанням в інформаційному праві України є необхідність удосконалення та систематизації інформаційного законодавства, прийняття Інформаційного кодексу, який би врегулював інформаційні відносини та встановив конкретні види відповідальності за порушення інформаційних прав людини. Це має стати першочерговим завданням влади на етапі входження України в європейський і світовий інформаційний простір.

Аналіз чинного законодавства України щодо регулювання суспільних інформаційних правовідносин дає змогу виокремити два рівні нормативних актів:

1. **Загальноправові** – дія розповсюджується на суб'єктів інформаційних відносин відповідно до поділу права України на провідні галузі: конституційне, адміністративне, цивільне, трудове, кримінальне (Конституція України, Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс про адміністративні правопорушення, Кодекс законів про працю, Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України).

2. **Спеціально-правові** – дія розповсюджується на суб'єктів, які беруть участь у конкретній соціальній діяльності (наприклад, закони України «Про власність», «Про авторське право і суміжні права» тощо).

Спеціально-правові можна розділити на дві категорії, які мають відповідні системоутворюючі законодавчі акти – утворюють міжгалузеві комплексні інститути права:

а) **системоутворюючі загальні норми публічно-правового** регулювання інформаційних відносин в Україні – Закон України «Про інформацію»;

б) **системоутворюючі окремих інституцій інформаційного права** – закони «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформаційні агентства», «Про запобігання корупції», «Про боротьбу з тероризмом» тощо.

У системі загальноправових норм умовно виділяють комплекс публічно-правових норм, що регулюють інформаційні відносини у сфері інформатизації, включаючи технічні засоби комунікації. До них належать системоутворюючі закони: «Про електронні комунікації»; «Про телебачення і радіомовлення»; «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах»; «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України»; «Про Національну програму інформатизації».

Окремі загальнообов'язкові положення щодо інформаційних відносин розміщені в галузевих (за сферами правовідносин) законодавчих актах, зокрема в системоутворюючих законах, як-от: «Про Національну поліцію»; «Про захист прав споживачів»; «Про прокуратуру»; «Про оперативно-розшукову діяльність»; «Про Службу безпеки України» та ін.

Серед спеціальних (за системоутворюючими законами України) можна вирізнити підсистеми публічного права, що регламентують інформаційні відносини в окремих сферах економічних відносин: «Про банки і банківську діяльність»; «Про підприємництво в Україні»; «Про господарські товариства»; «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність»; нормативні акти у сфері антимонопольної політики держави тощо.

2.2. Загальна характеристика законодавства України в інформаційній сфері

Під категорією «інформаційне законодавство України» розуміють сукупність нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з обігом інформації.

Згідно зі ст. 4 Закону України «Про інформацію», законодавство про інформацію становлять: Конституція України, Закон України «Про інформацію», законодавчі акти про окремі галузі, види, форми та засоби інформації, міжнародні договори та угоди, ратифіковані Україною, принципи та норми міжнародного права.

Більшість дослідників вважають, що інформаційне законодавство регулює виключно відносини, безпосередньо пов'язані з обігом інформації, що виникають в інформаційній сфері у зв'язку з реалізацією інформаційних прав і свобод, здійсненням інформаційних процесів при обігу інформації.

Деякі вчені відносинами, які є предметом регулювання джерел інформаційного законодавства, вважають такі, що пов'язані з електронними комунікаціями; передачею даних; технічними засобами радіомовлення та телебачення; спеціальними телекомунікаційними системами; космічними та іншими видами зв'язку; тарифами, зборами, пільгами за послуги зв'язку; засобами масової інформації; реалізацією інформаційної політики України; інформаційною діяльністю та її видами; ліцензуванням інформаційної діяльності; захистом інформації; правом власності на інформацію та відповідальністю за порушення інформаційного законодавства.

Джерела інформаційного законодавства – це видані державою офіційно-документальні форми вираження та закріплення інформаційно-правових норм.

Джерела інформаційного законодавства, як комплексної галузі, можна класифікувати на декілька груп:

1. Норми Конституції України, що закріплюють інформаційні права та свободи, встановлюють права й обов'язки суб'єктів інформаційних відносин з приводу створення та поширення інформації певного виду, встановлюють обмеження в обігу інформації у державі та суспільстві.

2. Галузі законодавства, що повністю присвячені питанням регулювання інформаційних відносин. До них належать:

- законодавство про засоби масової інформації;
- законодавство про формування інформаційних ресурсів, створення інформаційних продуктів, надання інформаційних послуг споживачу (складовими є законодавство про правову інформацію, законодавство про персональні дані,

про бібліотечну справу, про архіви, музеї, про рекламу, про видавничу справу, про статистичну інформацію, законодавство про міжнародний обмін інформацією тощо);

- законодавство про інтелектуальну власність;
- законодавство, що регламентує порядок реалізації права на пошук, отримання, передачу та використання інформації;

- законодавство про створення та використання інформаційних систем і мереж, інформаційних технологій та засобів забезпечення;

- законодавство про інформаційну безпеку.

3. Інші галузі законодавства, акти яких містять окремі інформаційно-правові норми:

- нормативно-правові акти, що регламентують правовий статус органів влади щодо формування та використання державних інформаційних ресурсів – Конституція України, закони, які визначають компетенцію органів державної влади у інформаційній сфері;

- нормативно-правові акти цивільного законодавства, в яких отримують розвиток питання реалізації права власності на інформацію, питання укладання, виконання та розірвання договорів на одержання та використання інформації;

- нормативно-правові акти, що регулюють відносини в різних галузях господарської діяльності, зокрема законодавство про землю, про надра, про охорону навколишнього природного середовища тощо. Різні види господарської діяльності супроводжуються створенням інформації певного виду та призначення, що включається в господарський обіг;

- нормативно-правові акти про відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері.

Інші вчені, зважаючи на сутність загальної теорії права та спираючись на положення Закону України «Про інформацію», пропонують доповнити перелік джерел декількома групами:

- міжнародні нормативно-правові акти, що декларують інформаційні права людини, встановлюють обмеження щодо отримання та використання інформації про особу, що присвячені питанням дотримання промислової, комерційної таємниці, встановлення принципів рекламної діяльності тощо;

- міжнародні угоди у галузі здійснення інформаційної політики;
- рішення органів судової влади, що стосуються інформаційних відносин (Рішення Конституційного Суду України у справі К. Г. Устименка № 5-зп від 30 жовтня 1997 року щодо офіційного тлумачення ст. 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію»; Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) у справі за конституційною скаргою В. Ю. Плєскача щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини четвертої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 22 січня 2020 року № 1-р(І)2020 щодо цензури; постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 року «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», стосується питань спростування інформації редакцією засобу масової інформації, відшкодування моральної шкоди у разі розголошення конфіденційної інформації; постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 29 вересня 2016 року № 10 «Про практику застосування адміністративними судами законодавства про доступ до публічної інформації» тощо.

2.3. Джерела інформаційного права

Джерела інформаційного права – це зовнішні форми вираження норм інформаційного права, за допомогою яких формуються та закріплюються ці норми. Система джерел інформаційного права є аналогічною відповідним системам інших галузей вітчизняного законодавства. Система джерел інформаційного права представлена національним законодавством і актами міжнародного права.

Міжнародно-правова складова джерел інформаційного права представлена багатосторонніми та двосторонніми міжнародними договорами, рішеннями міжнародних міждержавних організацій з питань, що стосуються інформаційної сфери (Організації Об'єднаних Націй (ООН), Ради Європи, ОБСЄ, Міжнародного союзу електров'язку, Світової організації торгівлі (СОТ), Європейського Союзу тощо) та іншими джерелами

міжнародного права, визнаними ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН. Ці джерела визначають, зокрема:

- стандарти прав і свобод людини та громадянина у сфері інформації і окремі аспекти реалізації цих прав;
- міжнародну співпрацю щодо інформатизації та розбудови інформаційного суспільства;
- міжнародне регулювання питань зв'язку й електронних комунікацій;
- питання міждержавного перебування інформації з обмеженим доступом (на підставі двосторонніх угод).

До основних міжнародно-правових актів у сфері інформації можна віднести:

- Конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 року;
- Конвенцію про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру від 28 січня 1981 року;
- Європейську конвенцію про транскордонне телебачення від 5 травня 1989 р.;
- Конвенцію про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті від 25 лютого 1991 року;
- Угоду про співробітництво у галузі інформації від 9 жовтня 1992 року;
- Рекомендації Ради Європи «Про проблеми кримінально-процесуального права, пов'язані з інформаційними технологіями» № R(95)13 від 11 вересня 1995 року;
- Директиву 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» від 24 жовтня 1995 року;
- Директиву 97/66/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Стосовно обробки персональних даних і захисту права на невтручання в особисте життя в телекомунікаційному секторі»;
- Окінавську хартію глобального інформаційного суспільства від 22 липня 2000 року;
- Конвенцію про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 року;
- Декларацію принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті» від 12 грудня 2003 року;

– резолюцію 60/45, прийняту Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Досягнення у галузі інформатизації та телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки» від 8 грудня 2005 року.

Національними джерелами інформаційного права є:

– Конституція України (зокрема норми, що визначають права і свободи людини у сфері інформації, захист інформаційної безпеки, загальні принципи діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування);

– закони України, які регулюють інформаційні відносини («Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства», «Про забезпечення функціонування української мови як державної» тощо);

– акти Президента України;

– акти Кабінету Міністрів України;

– акти міністерств і відомств, галузеві, локальні нормативно-правові акти;

– рішення Конституційного Суду України, що тлумачать відповідні норми Конституції та законодавства.

2.4. Законодавство України у сфері інформації

Інформаційне законодавство (англ. *Information legislation*) – комплекс законів і інших нормативно-правових актів держави, що прийняті парламентом у галузі інформації, де визначаються суспільні інформаційні відносини, пов'язані із виникненням, зміною та припиненням між суб'єктами інформаційного права.

Інформаційне законодавство не варто ототожнювати з інформаційним правом – системою правових норм, що регулюють суспільні відносини в інформаційній сфері, закріплюються у підзаконних нормативно-правових актах.

Основним у сфері інформації є Закон України «Про інформацію», що регулює відносини щодо створення, збирання,

одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації, визначає основні терміни та поняття:

документ – матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є збереження та передавання у часі та просторі;

інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді;

суб'єкт владних повноважень – орган державної влади, орган місцевого самоврядування, інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції відповідно до законодавства.

Закон визначає основні напрями державної інформаційної політики:

- забезпечення доступу кожного до інформації;
- забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації;
- створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства;
- забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень;
- сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору.

Закон установлює основні види інформації, закріплює право громадян на доступ до інформації про них, визначає права й обов'язки учасників інформаційних відносин, суб'єктів і об'єктів інформаційних відносин, гарантії діяльності засобів масової інформації, встановлює основи юридичної відповідальності за порушення законодавства про інформацію.

Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» регулює відносини у сфері захисту інформації в інформаційних, комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах. Закон регулює повноваження державних органів у сфері захисту інформації в системах і відповідальність за порушення законодавства про захист інформації.

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначає цілі та принципи державної мовної політики, а також поняття державної мови, рідної мови, регіональної мовної групи тощо.

Законодавство України про мови складається з Конституції України, Декларації прав національностей України, законів України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», «Про національні меншини», «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» та інших законів України, міжнародних договорів, що регулюють питання використання мов, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень. Метою Закону є забезпечення прозорості та відкритості суб'єктів владних повноважень і створення механізмів реалізації права кожного на доступ до публічної інформації. Відповідно до Закону, публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації.

Закон України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» створює правові основи діяльності Суспільного телебачення та радіомовлення України, визначає засади діяльності Національної суспільної телерадіокомпанії України. З метою задоволення інформаційних потреб суспільства, залучення громадян до обговорення та вирішення найважливіших соціально-політичних питань, сприяння формуванню громадянського суспільства створюється Суспільне телебачення і радіомовлення України.

Для забезпечення поступового та послідовного становлення Суспільного телебачення і радіомовлення України Кабінет Міністрів України на базі Національної телекомпанії України, Національної радіокомпанії України, Державної телерадіокомпанії «Всесвітня служба «Українське телебачення і радіомовлення», Державної телерадіокомпанії «Культура», обласних державних телерадіокомпаній, Державної телерадіокомпанії «Крим», Київської державної телерадіокомпанії, Севастопольської державної телерадіокомпанії,

Української студії телевізійних фільмів «Укртелефільм», що реорганізуються, утворює юридичну особу публічного права «Національна суспільна телерадіокомпанія України» (далі – НСТУ).

У діяльності НСТУ керується Конституцією України, законами України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про телебачення і радіомовлення», «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», Законом «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України», Статутом НСТУ, що затверджується Кабінетом Міністрів України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та іншими нормативно-правовими актами. Суспільне телебачення здійснює мовлення на двох загальнонаціональних телеканалах: суспільно-політичному та культурно-освітньому.

Закон України «Про доступ до судових рішень» визначає порядок доступу до судових рішень з метою забезпечення відкритості діяльності судів загальної юрисдикції, прогнозованості судових рішень і сприяння однаковому застосуванню законодавства. Відповідно до Закону кожен має право на доступ до судових рішень. Це право забезпечується офіційним оприлюдненням судових рішень на офіційному веб-порталі судової влади України.

Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» створює правові основи діяльності друкованих засобів масової інформації (преси) в Україні, встановлює державні гарантії їх свободи відповідно до Конституції України, Закону України «Про інформацію» та інших актів чинного законодавства і визнаних Україною міжнародно-правових документів.

Свобода слова і вільне вираження у друкованій формі своїх поглядів і переконань гарантуються Конституцією України. Друковані засоби масової інформації є вільними. Забороняється створення та фінансування державних органів, установ, організацій або посад для цензури масової інформації. Заходи, спрямовані на забезпечення економічної підтримки діяльності друкованих засобів масової інформації, визначаються Кабінетом Міністрів України.

Закон України «Про телебачення і радіомовлення», відповідно до Конституції України та Закону України «Про інформацію», регулює відносини, що виникають у сфері телевізійного та радіомовлення, визначає правові, економічні, соціальні, організаційні умови функціонування, спрямовані на реалізацію свободи слова, прав громадян на отримання повної, достовірної та оперативної інформації, на відкрите і вільне обговорення суспільних питань.

Закон України «Про інформаційні агентства», відповідно до Конституції та законів України, міжнародно-правових документів, закріплює правові основи діяльності в Україні інформаційних агентств та їх міжнародного співробітництва. Законодавство України про інформаційні агентства згаданого Закону утворюють Конституція України, закони України «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про державну таємницю» інші акти України, міжнародні договори у галузі свободи слова й інформації, ратифіковані Україною.

Закон України «Про видавничу справу» покликаний сприяти національно-культурному розвитку українського народу, громадян України всіх національностей, утвердженню духовності та моралі, доступу членів суспільства до загальнолюдських цінностей, захисту прав та інтересів авторів, видавців, виготовлювачів, розповсюджувачів і споживачів видавничої продукції.

Закон України «Про захист прав споживачів» регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт, надавачами послуг різних форм власності, встановлює права споживачів, визначає механізм їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів.

Споживач має право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору. Інформація повинна бути надана споживачеві до придбання ним товару чи замовлення роботи (послуги). Інформація про продукцію не вважається рекламою.

Закон України «Про науково-технічну інформацію» визначає основи державної політики у галузі науково-технічної

інформації, порядок формування та реалізації в інтересах науково-технічного, економічного та соціального прогресу країни. Цим законом регулюються правові й економічні відносини фізичних і юридичних осіб, держави, що виникають у створенні, одержанні, використанні та поширенні науково-технічної інформації, визначаються правові форми міжнародного співробітництва в цій галузі.

Закон України «Про рекламу» визначає засади рекламної діяльності в Україні, регулює відносини, що виникають у процесі виробництва, розповсюдження та споживання реклами. Відповідно до Закону реклама не повинна містити інформації або зображень, які порушують етичні, гуманістичні, моральні норми, нехтують правилами пристойності.

Закон України «Про електронні комунікації» визначає повноваження держави щодо управління та регулювання комунікаційної діяльності, права, обов'язки та засади відповідальності фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у такій діяльності або користуються комунікаційними послугами. Метою Закону є забезпечення повсюдного надання комунікаційних послуг достатніх асортименту, обсягу та якості шляхом обмеженого регулювання ринкових відносин для сприяння ефективному функціонуванню відкритого і справедливого конкурентного ринку.

Закон України «Про публічні електронні реєстри» встановлює правові, організаційні і фінансові засади створення та функціонування публічних електронних реєстрів з метою захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб під час створення, зберігання, оброблення та використання інформації у публічних електронних реєстрах.

Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» визначає організаційні, правові та фінансові засади функціонування правового режиму «Дія Сіті», що запроваджується з метою стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні шляхом створення сприятливих умов для ведення інноваційного бізнесу, розбудови цифрової інфраструктури, залучення інвестицій та талановитих спеціалістів.

Система інформаційного законодавства України вміщує й низку інших Законів.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Опишіть історію розвитку інформаційного законодавства України.
2. Інформаційне право та інформаційне законодавство: характеристика понять.
3. Охарактеризуйте поняття та види джерел інформаційного права.
4. Перелічіть основні нормативно-правові акти, які регулюють відносини в інформаційній сфері.
5. Розкрийте міжнародно-правові акти у сфері інформації.

РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ТА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ, НАПИСАННЯ РЕФЕРАТИВ

Основні нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>
2. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/265712>
3. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>
4. Про національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98>
5. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80/94>
6. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text>
7. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2155-19>
8. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15.07.2021 р. № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>
9. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3262-15>

10. Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Додаткова література

1. Брижко В. М., Фурашев В. М. Інформаційне право та інформаційне законодавство: наукове видання. Харків : Право, 2021. 288 с.
2. Довгань Б., Михайліна Т. Цифрові права людини четвертого покоління крізь призму трансгуманізму. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 171–175.
3. Полотнянко О. Захист права на доступ до інформації – виклики сьогодення. 27.03.2020 р. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/zahyst-prava-na-dostup-do-informatsiyi-vyklyku-sogodennya/>
4. Гайван П. Д., Гайван О. П. Право на екологічну інформацію як основа гарантування безпечної життєдіяльності людини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 1. С. 28–32.
5. Колодін Д. О., Байталюк Д. Р. Щодо питання цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану роботизованими механізмами зі штучним інтелектом (роботами). *Часопис цивілістики*. 2019. Вип. 33. С. 87–91.
6. Кошелева К. О. Проблема надання правосуб'єктності штучному інтелекту. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11. Ч. 1. С. 60–66.
7. Ярема О. Г. Інформаційні правовідносини як окремий вид суспільних відносин. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали наук.-практ. конф., 06 груд. 2019 р. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 154–157.
8. Улашкевич Л. А. Майбутнє прав людини через призму трансгуманізму. *Філософські науки*. 2018. № 10 (62). С. 7–10.
9. Вакарюк Л. Основні підходи до розуміння поняття «інформаційні права людини». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 155–159.
10. Блінова Г. О. Органи публічної адміністрації як суб'єкти інформаційних відносин. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. № 81. С. 144–151.

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВІ НОРМИ Й ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

3.1. Поняття та структура інформаційно-правових норм

Норми права всіх галузей – це обов’язкові правила поведінки загального характеру. Приписи, що містяться в нормі і вводяться у дію офіційно, повинні виконуватись суб’єктом, якщо він опиняється в умовах, передбачених правилом. Правова норма формується державою, містить визначені юридичні права й обов’язки. Якщо правило, приписане в нормі, не виконується добровільно, держава примушує до цього, застосовуючи заходи, які передбачені санкціями. Норми усіх галузей права мають імперативний, обов’язковий характер, забезпечений примусовою силою держави.

Норма права – сформульоване правило поведінки, яке дозволяє учасникам суспільних відносин мати юридичні права та передбачає обов’язки.

Основою для формування норм права є мораль, звичаї, що визнані державою, тобто представлені у вигляді офіційного документа, який склала компетентна особа або державна структура, забезпечені примусовою силою державних інститутів і включені у структуру чинного законодавства.

Правова норма – це правило поведінки, яке має два джерела своєї сили:

- владно-вольову природу, яка забезпечується компетентністю суб’єкта, який створив норму, та примусовою силою державних інститутів;
- інформаційно-доступну форму вираження, що забезпечується доступністю для суб’єктів, які повинні це правило поведінки виконувати.

Норми інформаційного права, як і інших галузей права, різні за змістом. Можуть установлювати, дозволяти,

забороняти певні права та обов'язки учасникам інформаційних відносин.

Інформаційно-правові норми (норми інформаційного права) – це норми права, що регулюють суспільні відносини, які виникають в інформаційній сфері у зв'язку з реалізацією інформаційних прав і свобод та здійсненням інформаційних процесів і інформаційної діяльності.

Норми інформаційного права, як і інших галузей права, складаються з гіпотези, диспозиції і санкції.

Гіпотеза визначає умови, обставини, за яких можуть виникати певні види інформаційних правовідносини, вказує на коло суб'єктів – учасників правовідносин (наприклад, у Законі України «Про інформацію» фіксуються умови доступу громадян до інформації про них).

Основу інформаційно-правової норми становить диспозиція, яка містить вказівку, як повинні діяти суб'єкти правовідносин, установлюються права і обов'язки. Закон України «Про звернення громадян» вказує на дії державних органів і органів місцевого самоврядування під час звернення громадян.

Захист прав учасників інформаційних відносин і забезпечення виконання вписаних у нормах правил поведінки проводяться за допомогою санкцій. Закон України «Про захист персональних даних» передбачає судове оскарження відмови у доступі громадян до інформації про них або її приховуванні, незаконному збиранні, використанні, зберіганні чи поширенні. Види санкцій залежать від розміру завданих збитків, можуть тягнути цивільно-правову, адміністративну чи кримінальну відповідальність.

3.2. Види інформаційно-правових норм

У науковій літературі пропонується декілька засад для класифікації інформаційно-правових норм.

Залежно від змісту інформаційно-правові норми можуть бути **матеріальними** та **процесуальними**.

Матеріальні інформаційно-правові норми встановлюють структуру елементів і частин інформаційної сфери, визначають зміст державної політики в інформаційній сфері, закріплюють основні права та обов'язки учасників інформаційних

правовідносин, відповідальність за порушення. Норми встановлюють правовий статус суб'єктів в інформаційній сфері щодо обов'язків і відповідальності за організацію і забезпечення процесів обігу інформації, формування інформаційних ресурсів, надання споживачам права користування відповідно до чинного законодавства, визначає зміст державної інформаційної політики, головні напрями і способи, суб'єктів – розробників і реалізації.

Процесуальні інформаційно-правові норми регламентують порядок реалізації прав і обов'язків суб'єктів інформаційної діяльності, які встановлюються матеріальними інформаційними нормами щодо певних видів інформаційних відносин. Цими нормами встановлюється порядок ліцензування та сертифікації в інформаційній сфері, формування інформаційних ресурсів, пошуку й отримання інформації з цих ресурсів тощо. Закон України «Про інформацію» регламентує порядок доступу громадян, державних органів, юридичних осіб, представників громадськості до відкритої інформації.

Залежно від виду та форми подання інформації, суб'єктів, які діють в інформаційній сфері, особливостей поведінки, інформаційно-правові норми поділяють на **імперативні** та **диспозитивні**.

Імперативні інформаційно-правові норми – це норми, які встановлюють поведінку суб'єктів інформаційних правовідносин. Скажімо, Закон України «Про інформацію» встановлює обов'язки учасників інформаційних відносин.

Імперативні норми залежно від регулятивних функцій, які виконують, можна поділити на: норми-принципи, норми-декларації, норми-заборони та норми-приписи.

Однією із особливостей інформаційного права є широке використання норм-принципів і норм-декларацій. Приміром, Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» практично складається із норм-принципів та декларацій, визначаючи основні цілі та завдання державної політики в інформаційній сфері. Наприклад, Закон констатує, що серед головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати

і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя.

Норми-заборони в інформаційному праві виконують дві функції:

1) формують систему винятків щодо права на інформацію – заборони розголошення, заборони збирання, заборони розповсюдження з метою охорони прав і законних інтересів третіх осіб, інтересів держави та суспільства тощо. Наприклад, ст. 32 Конституції України забороняє втручання в особисте життя та збирання, зберігання, використання й поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди;

2) створюють гарантії реалізації права на інформацію та захисту прав і свобод людини у сфері інформації. Скажімо, норма ч. 3 ст. 15 Конституції України, яка визначає, що цензура заборонена.

Норми-приписи в інформаційному праві використовують для створення механізмів, визначення способів і засобів реалізації прав суб'єктів інформаційних відносин. Приміром, ст. 40 Конституції України визначає зобов'язання органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, розглядати направлені звернення громадян і давати обґрунтовані відповіді у встановлений термін.

Диспозитивні інформаційно-правові норми застосовуються у регулюванні відносин у сфері захисту майнових і немайнових прав в інформаційній сфері: честь і гідність особи, недоторканість особистого життя, особиста та сімейна таємниця, авторське право і інші права, які пов'язані з обігом інформації в інформаційній сфері. Наприклад, Закон України «Про інформацію» закріплює засади права власності на інформацію, яка належить юридичним і фізичним особам, державі.

Диспозитивні норми формують підвалини інформаційного права, встановлюючи загальні основні дозволи, які регулюють відносини щодо встановлення основних прав і свобод людини, правового статусу інших суб'єктів інформаційного права, основних принципів інформаційного права, серед яких головним є забезпечення свободи збирання та поширення інформації.

За сферою застосування інформаційно-правові норми поділяються на норми державного рівня і норми органів місцевого самоврядування.

За обсягом регулювання інформаційно-правові норми поділяються на норми:

– **загальної дії**, що поширюють дію на всі сфери і галузі правового регулювання, які регламентують важливі аспекти інформаційної діяльності. Це статутні норми, що встановлюють обов'язки органів державної влади і місцевого самоврядування з виконання конституційних обов'язків із надання інформації споживачам;

– **міжгалузеві**, що регулюють інформаційні відносини, які виникають між групами державних органів, із забезпечення інформаційних процесів;

– **галузеві**, що діють у межах конкретного органу державної влади;

– **на рівні органу місцевого самоврядування, що діють у межах територій.**

Інформаційно-правовим нормам притаманні основні характерні риси норм будь-якої галузі права. Вони містять опис правил поведінки, які встановлюються державою у визначеному порядку, формі, вводяться в дію у встановлений законодавцем термін. Інформаційно-правові норми визначають зміст прав і обов'язків суб'єктів – учасників правовідносин, виконання яких забезпечується примусовою силою держави.

3.3. Поняття та зміст інформаційних правовідносин

Відмінність інформаційно-правових норм від норм інших галузей права у тому, що вони регулюють відносини, які виникають в інформаційній сфері у зв'язку з реалізацією інформаційних правовідносин.

Основним завданням інформаційного права є регулювання особливого виду суспільних відносин, пов'язаних зі створенням, розповсюдженням, використанням та зберіганням інформації, які називаються інформаційними правовідносинами.

Особливість інформаційних правовідносин визначають властивості об'єктів, у зв'язку з якими ці відносини виникають, та особливості тієї сфери, в якій ці відносини виникають.

Особливістю сфери, в якій виникають інформаційні відносини, є те, що ці відносини пов'язані з процесом обігу інформації. Вони розпочинаються з моменту створення інформації та відбуваються з урахуванням особливостей і властивостей інформації.

У науковій літературі існує декілька класифікацій інформаційних правовідносин. Пропонують виділяти відносини, які пов'язані зі створенням і розповсюдженням вихідної та похідної інформації; з формуванням інформаційних ресурсів, підготовкою інформаційних продуктів, наданням інформаційних послуг; отриманням, передачею та споживанням інформації.

Інформаційні відносини поділяють на активні та пасивні дії, посередницьку інформаційно-правову роботу, допоміжні інформаційні дії, організаційні майнові та немайнові правовідносини.

Багатовимірність підходів до визначення класифікації та видів інформаційних правовідносин призводить до різнобічного розуміння сутності.

Інформаційне право як наука має на меті розробку способів ефективного та повного забезпечення інформаційних процесів в Україні, захисту громадян, суспільства, держави від шкідливої, небезпечної інформації, захист прав і свобод споживачів інформації в інформаційній сфері.

На виконання цієї мети розроблена система правового регулювання інформаційних відносин, яка охоплює дві частини:

- приватно-правове регулювання, що здійснюється на рівні звичаїв, угод, традицій, норм суспільної моралі тощо;
- публічно-правове, державне регулювання, що здійснюється на рівні держави у вигляді інформаційного законодавства України.

Інформаційні правовідносини – це врегульовані інформаційно-правовою нормою інформаційні суспільні відносини, сторони яких виступають як носії взаємних прав і обов'язків, установлених і гарантованих інформаційно-правовою нормою.

У Законі України «Про інформацію» законодавцем розроблені основні принципи інформаційних правовідносин:

- гарантованість права на інформацію;
- відкритість, доступність інформації та свобода обміну;
- достовірність і повнота інформації;
- свобода вираження поглядів і переконань;

- правомірність одержання, використання, поширення та береження інформації;
- захищеність особи від втручання в особисте та сімейне життя.

Можна виокремити такі ознаки інформаційних правовідносин:

1) наявність конкретного основного чи другорядного об'єкта відносин – інформації;

2) відносна соціальна значущість інформації – об'єкта відносин (суспільно значуща інформація, національно значуща, особиста чи економічна значущість інформації тощо);

3) первинність інформаційно-правової норми, що регулює конкретні суспільні відносини;

4) передбачена правовими актами форма правомірної поведінки суб'єктів відносин щодо конкретної інформації;

5) наявність взаємних прав та обов'язків суб'єктів-учасників правовідносин, а також юридичної відповідальності за поведінку, що суперечить правовій нормі;

6) інші ознаки, що характерні для правовідносин.

До основних елементів інформаційних правовідносин належать:

а) суб'єкти, які вступають у правовідносини у здійсненні інформаційних процесів;

б) об'єкти, у зв'язку з якими суб'єкти вступають в інформаційні правовідносини;

в) зміст правовідносин.

Суб'єктами інформаційних відносин є: фізичні особи; юридичні особи; громадські об'єднання; суб'єкти владних повноважень.

Фізична особа – людина (громадянин, іноземець, особа без громадянства), яка є учасником правових відносин.

Юридична особа – підприємство, установа, організація, суб'єкт права, здатний набувати майнові, особисті немайнові права та нести обов'язки, самостійно брати участь у правовідносинах, бути позивачем і відповідачем у суді. В Україні організація визнається юридичною особою винятково після проведення державної реєстрації та внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань.

Державна реєстрація юридичних осіб полягає у засвідченні факту створення юридичної особи, що здійснюється уповноваженим органом державної влади. В Україні державну реєстрацію здійснюють державні реєстратори Державної реєстраційної служби. В окремих випадках державна реєстрація проводиться в декілька етапів за участю інших органів державної влади. Відомості про державну реєстрацію юридичної особи містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань.

Державна реєстрація юридичних осіб проводиться відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

Громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

Суб'єкт владних повноважень – орган державної влади, орган місцевого самоврядування, інший суб'єкт, що здійснює владні управлінські функції відповідно до законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень.

Об'єктом інформаційних відносин є інформація.

Прикладами об'єктів інформаційних правовідносин є: документована інформація, інформаційні продукти та послуги; виключні права; елементи інформаційної безпеки; інформаційні технології і засоби забезпечення, інші об'єкти в інформаційній сфері; права, обов'язки, відповідальність суб'єктів правовідносин при здійсненні інформаційних процесів.

Інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Інформацію, яка знаходиться у обігу, поділяють на три групи:

- яка заходиться у цивільному обігу, з приводу якої виникають майнові відносини;
- яка заходиться в адміністративному обігу, за допомогою якої регулюються суспільні відносини, зокрема в інформаційній сфері, інформація, що міститься у нормах права;

– яка знаходиться у публічному обігу, а саме – відомості інформаційного характеру, призначені для інформування населення.

Зміст правовідносин – це передбачена нормами права сукупність суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єктів правовідносин.

Розрізняють юридичний і фактичний зміст інформаційних правовідносин.

Юридичний зміст інформаційних правовідносин – це передбачена нормами права реальна можливість суб'єктів правовідносин здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків в інформаційній сфері.

Фактичний зміст інформаційних правовідносин – це фактична поведінка суб'єктів правовідносин, у межах якої реалізуються суб'єктивні права і юридичні обов'язки у сфері інформації.

Підставою виникнення інформаційних правовідносин є юридичний факт.

Юридичний факт (лат. *factum* – зроблене, дія, подія, вчинок) – передбачені у законі певні життєві обставини чи ситуації, з якими пов'язують виникнення, зміну або припинення конкретних правовідносин. Юридичними називають лише ті факти, які тягнуть певні правові наслідки, конкретизують зміст взаємних прав і обов'язків, відповідних суб'єктів права.

Юридичні факти поділяються на дві групи: події і дії. Події – юридично значущі факти, що виникають незалежно від волі людей (природна смерть людини, закінчення строку, знищення майна в результаті стихійного лиха тощо). Дії – життєві факти, які є результатом волевиявлення свідомої діяльності або поведінки людей. Поділяються на правомірні, що відповідають приписам правових норм; неправомірні – суперечать закону та є правопорушеннями.

У науковій та навчальній літературі під юридичними фактами розуміються конкретні життєві обставини, які спричиняють відповідно до норм права настання тих чи інших правових наслідків – виникнення, зміну чи припинення правовідношення.

Крім громадян України, юридичних осіб і громадських об'єднань, суб'єктом інформаційних відносин є держава.

Суб'єктами інформаційних відносин, відповідно до Закону України «Про інформацію», можуть бути інші держави, їх громадяни та юридичні особи, міжнародні організації та особи без громадянства.

Учасниками інформаційних відносин є громадяни, юридичні особи або держава, які набувають передбачених законом прав і обов'язків у процесі інформаційної діяльності. Основними учасниками цих відносин є: автори, споживачі, поширювачі, зберігачі інформації.

Учасники інформаційних відносин мають право одержувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію в будь-якій формі з використанням різних засобів, крім випадків, передбачених законом.

Кожний учасник інформаційних відносин для забезпечення прав, свобод і законних інтересів має право на одержання інформації про:

- діяльність органів державної влади;
- діяльність народних депутатів;
- діяльність органів місцевого самоврядування та місцевої адміністрації;
- те, що стосується особисто.

Учасники інформаційних відносин зобов'язані:

- поважати інформаційні права інших суб'єктів;
- використовувати інформацію згідно з законом або договором (угодою);
- забезпечувати додержання принципів інформаційних відносин, передбачених Законом України «Про інформацію»;
- забезпечувати доступ до інформації споживачам на умовах, передбачених чинним законодавством або угодою;
- зберігати інформацію у належному стані протягом установленого терміну, надавати громадянам, юридичним особам, державним органам у передбаченому законом порядку;
- компенсувати шкоду, заподіяну за порушення законодавства про інформацію.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Розкрийте поняття та структуру інформаційно-правової норми.

2. Класифікуйте інформаційно-правові норми.
3. Перелічіть ознаки інформаційних правовідносин.
4. Охарактеризуйте елементи інформаційних правовідносин.
5. Опишіть види інформаційних правовідносин.

**РЕКОМЕНДОВАНІ
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ТА ЛІТЕРАТУРА
ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ,
НАПИСАННЯ РЕФЕРАТИВ**

Основні нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#>
2. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
3. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
4. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр>
5. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів : Закон України від 06.12.2018 р. № 2639-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2639-19#Text>
6. Про захист персональних даних : Закон України від 01.07.2010 р. № 2296-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>
7. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09.01.2007 р. № 537-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>
8. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

Додаткова література

1. Ковальський В. С. Порядок доступу до публічної інформації. Законодавство. Судова практика. Коментар. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 352 с.
2. Інформаційне право та інформаційне законодавство : наукове видання / Брижко В. М., Фурашев В. М. Харків : Право, 2021. 288 с.

3. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційне право : навчальний посібник. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 136 с.
4. Грохольський В. Л. Актуальні питання правового регулювання інформаційних відносин в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 141–145.
5. Інформаційно-правові норми. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
6. Бачинський Т. В., Радейко Р. І. та ін. Основи ІТ-права : навч. посібник / за заг. ред. Т. В. Бачинського. 3-є вид. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 244 с.
7. Яременко О. І. Сучасне праворозуміння відносин в інформаційній сфері та методологія їх систематизації. *Інформація і право*. 2017. № 3 (22). С. 30–41.
8. Селезньова О. М., Юсип Ж. П. Поняття «інформаційні правовідносини»: доктринально-правовий ракурс. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2017. Випуск 46. Том 2. С. 21–24.
9. Ярема О. Г. Імплементация міжнародних норм в інформаційне законодавство України. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (Одеса, 20 серпня 2015 р.)*. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2015. С. 34–36.
10. Коваленко Л. П. Деякі питання щодо особливостей інформаційно-правових норм та джерел інформаційного права. *Юрист України*. 2014. № 3. С. 11–15.

Розділ 4

СУБ'ЄКТИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

4.1. Основні інформаційні права та свободи

Поняття «права людини» складне й багатозначне, це категорія не лише юридична, але філософська, політична, моральна. Для кращого розуміння сутності цього поняття слід звернути увагу на такі аспекти:

- права з'являються у людини від моменту народження як невід'ємні умови фізичного та соціального існування та розвитку, водночас як засіб і мета життя, незалежно від того усвідомлюються вони людиною чи ні;

- за змістом права людини – це соціальні можливості, які пов'язані з конкретно-історичними умовами; об'єктивно обумовлені досягнутим економічним і культурним рівнем життя суспільства, виявляють сукупність потреб, задоволення яких сприяє забезпеченню людині певного стандарту життя, характерного для конкретного суспільства. Законодавець не може штучно змінювати обсяг прав і свобод: непомірне розширення меж реальних можливостей людини призведе до фіктивного характеру прав людини і, навпаки, свавільне обмеження прав призводить до дезінтеграції функцій соціальної системи;

- права людини – категорія можливої поведінки людини, їх реалізація залежить від бажання конкретної людини, держава не може та не повинна примушувати до використання прав. Нормальне функціонування демократичного суспільства неможливе без використання його членами прав і свобод. Держава не може обмежуватися юридичною фіксацією прав людини, вона повинна забезпечити (гарантувати) не тільки правовими, але й економічними, політичними та культурними засобами;

- права людини мають універсальний характер, неподільні, взаємопов'язані і взаємообумовлені, є надбанням кожної людини. Британська енциклопедія визначає їх так: права

належать індивіду відповідно до того, що він є людиною. Вони співвідносяться з широким континуумом цінностей, що універсальні за характером і в деяких значеннях однаково притаманні всім людським істотам.

Поняття «свобода» у суб'єктивному значенні тотожне поняттю «суб'єктивне право», його застосування пояснюється історичними чинниками. У юридичній літературі звертається увага на те, що поняття «свобода» пов'язане з характеристикою таких правових можливостей особи, які визначають сферу самостійності, захисту від втручання у внутрішній світ.

Поняття «право» передбачає для реалізації соціальних можливостей особи, які становлять його зміст, здійснення певних дій чи послуг з боку держави або правомочностей особи на участь у діяльності певних структур.

Забезпечуючи права і свободи людини, держава вимагає певної поведінки, що формулюється у системі юридичних обов'язків.

Обов'язок – це об'єктивно обумовлена вимога держави до особи діяти чітко визначеним у законі чином або утриматися від здійснення певних дій.

Обов'язок характеризується рисами:

а) на відміну від суб'єктивного права, юридичний обов'язок – це категорія необхідної поведінки людини, його реалізація не повинна обумовлюватися бажанням людини;

б) обов'язок – це певне обмеження прав людини. Людина повинна підкорятися певним правилам, щоб у здійсненні прав і свобод не завдавати шкоди іншим людям. Необхідність установлення обов'язків прямо передбачається міжнародно-правовими документами. Наприклад, у ч. 3 ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права йдеться про те, що право людини на вільне вираження свого погляду пов'язане з певними обмеженнями, які мають установлюватися законом і бути необхідними:

в) для поважання прав і репутації інших осіб;

г) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення.

Серед національних інтересів України особливе місце посідає реалізація основних прав і свобод громадян в інформаційній сфері. Вона ґрунтується на принципах свободи інформації

та заборонному принципі права – все, що не заборонено законом, дозволено. Цей принцип закріплено в міжнародних правових документах, Конституції України та законах.

Права людини (фізичної особи) як суб'єкта права в інформаційній сфері є важливим і складним питанням. Ця категорія суб'єктів у правових актах подається як громадянин, індивід, особа, людина.

Конституція України у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» гарантує права згідно із загальними нормами та принципами міжнародного права. Стаття 26 встановлює, що іноземці, особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Від народження у людини виникають тісні зв'язки з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування. Реєстрація народження, отримання паспорта, оформлення житлово-комунальних документів, закріплення за поліклінікою, вирішення пенсійних питань – усе це дії, які спрямовані на створення масиву документованої інформації, яка визначає статус людини як громадянина у певні часи її життєдіяльності.

Інформаційні права людини – це гарантовані державою можливості людини задовольняти потреби в отриманні, збиранні, використанні, поширенні, охороні та захисті необхідного для життєдіяльності обсягу інформації.

У науці інформаційного права різні аспекти реалізації та захисту інформаційних прав і свобод людини та громадянина аналізують такі дослідники: Арістова І. В., Беляков К. І., Бортник Н. П., Брижко В. М., Єсімов С. С., Ковалів М. В., Кормич Б. А., Костецька Т. А., Кофанов А. В., Красноступ Г. М., Кушакова Н. В., Ліпкан В. А., Логінов О. В., Максименко Ю. Є., Марущак А. І., Матвієнко П. Є., Олійник О. В., Тихомиров О. О., Чиж І. С., Цимбалюк В. С., Швець М. Я., Шемшученко Ю. С., Шепета О. В., Ярема О. Г. та інші.

Переважно критерієм класифікації прав і свобод людини та громадянина слугують сфери життєдіяльності особи, які виступають своєрідним простором, у межах якого здійснюється охорона. За цим критерієм у Конституції України

вирізняють основні групи прав і свобод: громадські, політичні, економічні, соціальні та культурні.

Інформаційні права та свободи людини і громадянина належать до прав «першого покоління» – громадянських, політичних, які першочергово визначались невід’ємною частиною людської гідності.

Як зазначає Ліпкан В. А., зміст понять «інформаційні права» та «права на інформацію» є не тотожними, а співвідносяться за схемою загальне-часткове, тобто інформаційні права є значно ширшими щодо права на інформацію, права збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію, адже перше охоплює і право на свободу думки та слова, право на вільне вираження поглядів і переконань.

У Загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, зазначено, що кожна людина має право на свободу (ст. 3), право на свободу думки (ст. 18), право на свободу переконань і на вільне вираження.

Це право охоплює свободу безперешкодно дотримуватися переконань і свободи шукати, отримувати та розповсюджувати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів (ст. 19).

Ці права та свободи виражені у низці міжнародних актів:

– у ст. 10 Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод (від 3 вересня 1953 року), де додатково було зафіксовано, що свободи отримання та розповсюдження інформації здійснюються без будь-якого втручання з боку державних органів;

– у ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (від 23 березня 1976 року), де уточняється, що ці свободи стосуються будь-якої інформації, ідей та способів розповсюдження.

Ці права і свободи закріплені в Конституції України:

– право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції – ст. 31;

– право на недоторканість особистого і сімейного життя, особисту та сімейну таємницю – ч. 1, 2 ст. 32;

– свобода думки і слова – ч. 1 ст. 34;

– право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію будь-яким законним шляхом – ч. 2 ст. 34;

– свобода об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних і інших інтересів – ст. 36;

– право звертатися особисто, а також направляти колективні письмові звернення у державні органи влади та органи місцевого самоуправління – ст. 40;

– право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності – ч. 1 ст. 41;

– право власності є непорушним – ч. 4 ст. 41;

– право на вільний доступ до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення – ч. 2 ст. 50;

– право на освіту – ст. 53;

– свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності – ст. 54;

– право на правову допомогу – ст. 59.

Ці права та свободи громадян у реалізації можуть бути обмежені правами і свободою інших осіб та у випадках, указаних у Законі.

У п. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини вказано, що за здійснення прав і свобод кожна людина повинна підлягати тільки таким обмеженням, які встановлені законом виключно з метою:

1) забезпечення визнання та поваги прав і свобод інших осіб (у ст. 12 Декларації наведені права і свободи інших осіб: особисте та сімейне життя, недоторканість житла, таємниця листування, гідність і репутація);

2) задоволення справедливих вимог моралі;

3) суспільного порядку;

4) загального добробуту у демократичному суспільстві.

У Європейській Конвенції про захист прав людини і основних свобод (п. 2 ст. 10) поряд із підтвердженням обмеження

прав тільки за законом розширюється і уточняється перелік засад для такого виду обмежень:

- в інтересах державної безпеки, територіальної цілості, суспільного спокою;
- з метою запобігання заворушенням та злочинам;
- для охорони здоров'я та моральності;
- для захисту репутації та прав інших осіб;
- для запобігання розголошення інформації, яка отримана конфіденційно;
- для забезпечення авторитету і законності правосуддя.

У п. 3 ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права визначені такі засади для обмежень:

- а) для поваги прав і репутації інших осіб;
- б) для охорони державної безпеки;
- в) для охорони суспільного порядку;
- г) здоров'я або моральності населення.

У ст. 20 надається прямий перелік обмежень: пропаганда війни, будь-який виступ на користь національної, расової або релігійної ненависті, яка провокує дискримінацію, ворожнечу або насилля, повинна бути заборонена законом.

Конституція України засадами для обмеження основних інформаційних прав і свобод громадянина закріплює:

- 1) захист здоров'я – ст. ст. 49, 50;
- 2) захист дитинства – ст. 52;
- 3) захист моральності – ст. ст. 55, 56;
- 4) захист засад конституційного строю – ст. 64;
- 5) забезпечення безпеки та оборони держави – ст. 65.

Слід зазначити, що у ст. 29 Конституції України закріплена можливість обмеження прав і свобод громадян із визначенням строків їх дії. **У ст. 63 Конституції України закріплено, що ніхто не зобов'язаний давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначено законом.**

Із цього порівняльного аналізу можна зробити такий висновок: основні інформаційні права і свободи людини та громадянина закріплені у розглянутих документах та однакові за змістом. Засади обмеження дещо різні за змістом.

Підставами для обмеження інформаційних прав може бути:

- захист конституційного устрою;

- захист моральності, здоров'я, прав, законних інтересів інших осіб;
- забезпечення оборони і безпеки держави;
- забезпечення суспільного спокою з метою запобігання безладу і для боротьби зі злочинністю;
- запобігання розголошенню конфіденційної інформації;
- забезпечення авторитету та законності правосуддя;
- умови надзвичайного стану, які встановлені згідно із законодавством.

Випадки прямого обмеження інформаційних прав:

- використання прав з метою зміни конституційного устрою;
- пропаганда соціальної ненависті, расової, національної, релігійної, мовної переваги, насилля та війни;
- порушення прав на недоторканість особистого життя;
- порушення прав на державну, службову, професійну, комерційну та банківську таємницю.

Відомості, доступ до яких не може бути обмеженим

У Конституції України є прямі вказівки на види інформації, доступ до яких не може бути обмеженим. Приміром, у ст. 50 Конституції гарантується право кожному на право вільного доступу до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту. У ст. 32 кожному гарантується право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею. Така інформація не може бути засекречена.

Законодавець закріплює право громадян України, юридичних осіб і органів державної влади на інформацію, випишує гарантії права на інформацію та шляхи забезпечення доступу до відкритої інформації.

В Україні існує чимало законів і підзаконних актів, у яких наводиться перелік відомостей, доступ до яких не може бути обмеженим, що передбачено Законом «Про державну таємницю».

На основі законодавства України можна укласти перелік відомостей, доступ до яких не може бути обмеженим:

- закони (повинні бути офіційно опублікованими – ч. 2 ст. 94 Конституції);

- нормативні акти, які стосуються прав, свобод та обов'язків людини та громадянина (повинні бути офіційно опублікованими – ч. ч. 2, 3 ст. 57 Конституції);
- інформація про стан довкілля, якість харчових продуктів, предметів побуту (ч. 2 ст. 50 Конституції);
- інформація про надзвичайні події, катастрофи, стихійні лиха;
- екологічна, метеорологічна, демографічна, санітарно-епідеміологічна і інша інформація;
- інформація про розміри золотого запасу та державного валютного резерву України;
- інформація про привілеї, компенсації, пільги, які мають окремі категорії громадян, посадові особи та установи;
- інформація про стан здоров'я вищих посадових осіб;
- інформація про факти порушення прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб;
- інформація про діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування;
- інформація про використання бюджетних коштів;
- інформація про стан боротьби зі злочинністю;
- документи, які накопичуються у відкритих фондах бібліотек, архівів, інформаційних системах державної влади, органів місцевого самоврядування, суспільних об'єднань, організацій тощо.

Кінець ХХ століття – це період формування національного законодавства в інформаційній сфері, забезпечення доступу до інформаційних систем відкритого режиму, створення режиму обмежень до державної таємниці та інших видів інформації з обмеженим доступом.

4.2. Право на доступ до інформації як елемент правового статусу особи

У Конституції України у повному обсязі на державному рівні зафіксовано право на інформацію. Право на інформацію, гарантії права на інформацію зафіксовані у Законі «Про інформацію». Нормативного забезпечення потребує питання про **право на інформацію юридичних осіб**.

Особливе місце у цьому посідають юридичні особи, які беруть безпосередню участь у процесах інформатизації, – у розробці програмних продуктів, їх реалізації тощо. У цих юридичних осіб особливий правовий статус, правила виробництва інформації та інформаційних ресурсів. У процесі діяльності виникають ситуації, які потребують спеціального правового врегулювання.

У процесах розробки та розповсюдження програмних продуктів бере участь велика кількість програмістів і організацій-посередників. Це виробництво потребує особливої уваги, тому що пов'язане з формуванням технічних засад інформаційного суспільства та включенням у світовий інформаційний простір.

У цій сфері повинні діяти не тільки правові норми, які визначають статус, порядок діяльності цих установ, права та відповідальність, а й велика кількість стандартів і технічних умов, які пов'язані зі стандартизацією продукції, встановленням правил виходу на ринок. Нині законодавчо врегульовані публічні електронні реєстри, інформаційні системи, служба та ділова інформація, права власника, користувача такої інформації.

Реєстри створюються, ведуться, адмініструються з метою накопичення, оброблення та надання відповідної інформації офіційного визнання у разі створення, зберігання та використання інформації в реєстрах, дотримання прав і інтересів громадян, їх об'єднань, юридичних осіб, територіальних громад, органів державної влади та органів місцевого самоврядування шляхом забезпечення повною, достовірною та актуальною інформацією про осіб, їхні правові та майнові статуси, речі і права на них, зокрема під час провадження дозвільної діяльності, надання адміністративних, соціальних та інших публічних послуг, провадження іншої управлінської діяльності та здійснення державного регулювання, у найбільш зручний для користувачів технологічний, економічний та корупційно безпечний спосіб (ст. 3 Закону України «Про публічні електронні реєстри»).

У дотриманні права на інформацію органів державної влади та місцевого самоврядування є чимало проблем.

По-перше, визнання документованої інформації інформаційним ресурсом порушує питання про функції різних органів

державної влади у сфері створення інформаційних ресурсів, систем і мереж зв'язку для отримання і надання споживачеві та забезпечення особистої діяльності.

По-друге, постає питання щодо визначення прав і обов'язків, про створення відповідної матеріальної бази для органів, які займаються збором, обробкою та використанням інформації не тільки у роботі, а й створюють інформаційні застави для розробки державних рішень, визначення політики та реалізації загальнодержавних функцій.

Органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані створити умови для забезпечення права громадян і юридичних осіб на інформацію.

Право на інформацію можна визначити як нормативно-визначений порядок реалізації повноважень різних суб'єктів (фізичних, юридичних осіб, органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань) у сфері створення, отримання, збору, зберігання, використання, розповсюдження інформації з метою, що не суперечить свободам, правам і інтересам особи, держави, суспільства та забезпечує реалізацію інших прав і обов'язків суб'єктів, які гарантовані законодавством України та нормами міжнародного права.

Громадяни України, юридичні особи та державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних для реалізації прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань та функцій.

Реалізація права на інформацію громадянами, юридичними особами та державою не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні й інші права, свободи та законні інтереси інших громадян, права й інтереси юридичних осіб.

Кожному громадянину забезпечується вільний доступ до інформації, яка стосується особисто, крім випадків, передбачених законами України.

Право на інформацію забезпечується:

а) обов'язком органів державної влади, органів місцевого самоврядування інформувати про діяльність та прийняті рішення;

б) створенням у державних органах спеціальних інформаційних служб або систем, що забезпечували у встановленому порядку доступ до інформації;

в) вільним доступом суб'єктів інформаційних відносин до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів; обмеження цього доступу зумовлюються специфікою цінностей та особливими умовами схоронності, що визначаються законодавством;

г) створенням механізму здійснення права на інформацію;

г) здійсненням державного контролю за додержанням законодавства про інформацію;

д) встановленням відповідальності за порушення законодавства про інформацію.

У Законі України «Про інформацію» зазначено, що мова інформації визначається Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», іншими законодавчими актами України, міжнародними договорами та угодами, ратифікованими Україною.

Право на інформацію охороняється законом. Держава гарантує учасникам інформаційних відносин рівні права та можливість доступу до інформації.

Ніхто не може обмежувати права особи у виборі форм і джерел одержання інформації, за винятком випадків, передбачених законом.

Суб'єкт права на інформацію може вимагати усунення порушень його права. Забороняється вилучення друкованих видань, експонатів, інформаційних банків, документів з архівних, бібліотечних, музейних фондів і знищення з ідеологічних чи політичних міркувань.

Не підлягають розголошенню відомості, що становлять державну або іншу передбачену законодавством таємницю. Не підлягають розголошенню відомості, що стосуються лікарської таємниці, грошових вкладів, прибутків від підприємницької діяльності, усиновлення (удочеріння), листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, крім випадків, передбачених законом. Першою особою, яка реалізує права на інформацію, є **громадянин**.

Для визначення права громадянина на інформацію необхідно встановити юридичну характеристику громадянина, яка охоплює три визначальні аспекти:

1) державно-правовий – пов'язаний з визнанням права та його реалізацією у межах дії права держави;

2) змістовний – пов'язаний з нормативно встановленим змістом цього права;

3) процесуальний – пов'язаний з порядком реалізації права.

Юридична наука розглядає громадянина як суб'єкта національного публічного та приватного права. Термін «громадянин» використовується у законодавстві, яке діє у територіальних межах держави, зобов'язує державу гарантувати реалізацію прав громадян на своїй території.

Поряд із цим територіальні обмеження прав громадян розширюються так: Конституція України передбачає розповсюдження прав і обов'язків громадян на іноземців і осіб без громадянства, які знаходяться в Україні, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами (ст. 26); Конституція України використовує не тільки термін «громадянин», а термін «людина», об'єднуючи у термін «кожен». Конституція України включає громадян держави в систему міжнародного права, яка регулює права людини незалежно від державно-правового статусу.

Змістовно-правовий момент права на інформацію має широкі межі. Порівняно з нормами Декларації ООН про права людини та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1976 року, конституційні засади права людини і громадянина України передбачають поряд із такими формами реалізації, як свобода думки і слова, свободу пошуку, отримання, поширення інформації (ст. 34 Конституції України).

Процесуальний момент частково реалізується у Законі України «Про інформацію». Проте, є багато ситуацій, які потребують більш детального врегулювання, як-от, порядок розповсюдження власної інформації, інформації, яка належить іншим особам.

Право на доступ до інформації є конституційним правом людини, яке передбачене та гарантоване статтею 34 Конституції України: право кожного на свободу думки та слова,

на вільне вираження поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету та неупередженості правосуддя.

Закріплене Конституцією України право на інформацію передбачено Законами України «Про звернення громадян», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації» та іншими нормативно-правовими актами.

Закон України «Про інформацію» (далі – Закон) установлює, що кожен має право на вільне одержання, використання, поширення, зберігання та захист інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів.

Закон закріплює основні принципи інформаційних відносин: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повноту інформації; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в особисте та сімейне життя.

Відповідно до Закону право на інформацію охороняється законом і держава гарантує суб'єктам інформаційних відносин рівні права та можливості доступу до інформації. Ніхто не може обмежувати права особи у виборі форм і джерел одержання інформації, за винятком випадків, передбачених законом.

Розглядаючи питання щодо реалізації права на доступ до інформації, слід зважити на Закон України «Про звернення громадян» та Закон України «Про доступ до публічної інформації».

Закон України «Про звернення громадян» передбачає, що громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно

до функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації соціально-економічних, політичних і особистих прав і законних інтересів та скаргою про порушення.

Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації та інформації, що становить суспільний інтерес.

Під публічною інформацією мається на увазі відображена та задокументована різними засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена у процесі виконання суб'єктами владних повноважень обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених законом.

Право на звернення та право на доступ до публічної інформації пов'язані між собою. Право на звернення – це викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заява (клопотання) і скарги, до суб'єктів владних повноважень, громадських об'єднань, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації.

Під запитом на інформацію розуміється прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що знаходиться у його володінні (ст. 19 Закону України «Про доступ до публічної інформації»).

Відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», є фізичні та юридичні особи, громадські об'єднання без статусу юридичної особи.

Громадянин має право звернутися до розпорядника інформації із індивідуальним або колективним запитом, незалежно від того, стосується ця інформація особисто його чи ні, без пояснення причини подання запиту.

Із прийняттям Закону України «Про доступ до публічної інформації» значно посилилась гарантованість кожній особі відкритості, доступності інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, шляхом вільного отримання для забезпечення потреб і законних інтересів.

4.3. Суб'єкти правовідносин в інформаційній сфері

Відповідно до чинного законодавства, суб'єктами інформаційних відносин є: фізичні особи; юридичні особи; громадські об'єднання, суб'єкти владних повноважень, постачальники електронних комунікаційних послуг (провайдери).

За способом участі в інформаційних відносинах, що зумовлює комплекс їх прав та обов'язків, виокремлюють таких суб'єктів, як:

– **автор інформації** – особа, яка створює інформацію. Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права», первинним суб'єктом, якому належить авторське право, є автор. Автором вважається особа, зазначена як автор на примірнику опублікованого твору, на рукописі або на оригіналі твору мистецтва, якщо в судовому порядку не буде доведено інше;

– **власник інформації** – особа, що має права на володіння, користування та розпорядження інформацією. Власники інформаційних об'єктів чи інформаційні власники можуть бути трьох видів:

а) власник інформаційного об'єкта – виробник інформації, що відображена у інформаційному об'єкті. Це виробник інформації, який має всі інформаційні права, одночасно власник оригіналу інформаційного об'єкта, на якому міститься створена інформація. Інформаційні права і право власності на оригінал інформаційного об'єкта він набуває за фактом створення інформації на базі конституційного права вільної творчості;

б) власник (володар) інформаційного об'єкта – власник інформації, яка відображена у інформаційному об'єкті. Це суб'єкт, який має певний обсяг інформаційних прав відповідно до умов договору, що укладений з виробником інформації на її тиражування та розповсюдження з урахуванням дотримання майнових прав виробника інформації. Одночасно, відповідно до умов договору, є власником або оригіналу твору (за передання інформаційних прав), або втраченої копії інформаційного об'єкта (за передання частини таких прав). Може виступати як володар інформаційного об'єкта на правах відповідального зберігання та оперативного управління (чи оренди);

в) *споживач інформації* – особа, що використовує інформацію для задоволення власних інформаційних потреб. До споживачів інформації входить широке коло суб'єктів, які мають потребу в отриманні різної інформації, що необхідна їм найперше для прийняття відповідних рішень у повсякденній діяльності.

До споживачів належать громадяни, юридичні особи, громадські об'єднання, фірми, установи і підприємства, органи державної влади і місцевого самоврядування, інші структури, які запитують інформацію і користуються нею:

- поширювач інформації – особа, яка займається діяльністю з розповсюдження, оприлюднення та реалізації інформації;

- зберігач (охоронець) інформації – особа, яка займається діяльністю із забезпечення належного стану інформації та матеріальних носіїв, дотримання режиму доступу до інформації.

Кожний суб'єкт має мету та зацікавленість у здійсненні певних видів інформаційних правовідносин і діє згідно зі встановленими чинними законодавством умовами правового режиму інформаційних ресурсів, технологій тощо.

З проблемою суб'єктів в інформаційних правовідносинах пов'язані категорії «мета» та «інтереси» суб'єкта. Під впливом останніх формується поведінка суб'єкта, співвідношення з іншими суб'єктами.

Відповідно до ролі, яку суб'єкт виконує у реалізації норм права, формуються моделі та механізми регулювання конкретних відносин суб'єктів. У таких ситуаціях діє право свободи на інформацію. Обмеження, які виникають для сторін, об'єктивно не є обмеженням прав сторін. Ці обмеження є свободою дій у межах, установлених законом.

Для розуміння суб'єктів права в інформаційних правовідносинах є ще один важливий момент. Він пов'язаний з питанням визначення співвідношення справедливості та користі з точки зору зацікавленості різних суб'єктів права. З цієї точки зору, ще Фома Аквінський вирізняв: відносини справедливості комунікативні, тобто засновані на відносинах незалежних осіб; відносини дистрибутивні, що створюються учасниками спільноти суб'єктів, які є членами цієї спільноти;

легальні відносини, які представляють обов'язки суб'єктів стосовно до спільноти.

Згідно зі законами України «Про інформацію» та «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», суб'єктами інформаційних відносин в Україні є громадяни України, юридичні особи або держава. Суб'єктами інформаційних відносин можуть бути інші держави, їх громадяни та юридичні особи, міжнародні організації та особи без громадянства. Вони набувають передбачених законом прав і обов'язків у процесі інформаційної діяльності.

Правовідносини, у які вступають споживачі та виробники інформації, встановлюються нормами законів і інших нормативних актів залежно від виду інформації, що обробляється: відкрита інформація як об'єкт громадянських прав; документована інформація, зокрема офіційні документи; масова інформація; інформація обмеженого доступу.

Законами й іншими нормативними актами встановлюється порядок пошуку й отримання інформації, права та обов'язки споживача інформації, права, обов'язки та відповідальність виробника інформації залежно від виду інформації та форми відображення.

Учасники інформаційних відносин мають право одержувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію в будь-якій формі з використанням різних засобів, крім випадків, передбачених законом. Реалізація права на інформацію громадянами, юридичними особами та державою не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні й інші права, свободи та законні інтереси інших громадян, права і інтереси юридичних осіб.

Кожний учасник інформаційних відносин для забезпечення прав, свобод і законних інтересів має право на отримання інформації про: діяльність органів державної влади; діяльність народних депутатів; діяльність органів місцевого самоврядування; те, що стосується особисто.

Забезпечення права на пошук і отримання інформації здійснюється нормами інститутів масової інформації, інтелектуальної власності, документованої інформації.

За взаємодії виробника та володаря інформації це може бути фізично один об'єкт, скажімо, оригінал твору. У власності

споживачів інформації знаходяться інформаційні об'єкти, як речі принципово різні, які можна розглядати у контексті інформаційних прав тільки через вміст інформації, що відображена на цих носіях.

Первинним суб'єктом, якому належить право на інформацію як твір, є автор. Автор – це фізична особа, творчою працею якої створено твір (Закон України «Про авторське право і суміжні права»). Автором вважається особа, зазначена як автор на примірнику обнародованого твору, на рукописі або на оригіналі твору мистецтва, якщо в судовому порядку не буде доведено інше.

Фізична особа стає суб'єктом авторського права з моменту створення твору. Для визнання особи суб'єктом авторського права у сфері інформаційних відносин непотрібна реєстрація твору. На визнання особи суб'єктом авторського права не впливає вік й те, що твір створено в порядку виконання службового завдання. Буває, що інформація (як твір) створюється кількома авторами. У такому випадку йдеться про співавторство.

Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права», співавторами є особи, спільною творчою працею яких створено твір. Відносини між співавторами визначаються угодою. До осіб, які мають авторське право, належить автор у випадках, коли майновими правами володіє автор, фізична чи юридична особа, якій було передано майнові права.

Законодавство України вирізняє перелік спеціальних суб'єктів інформаційних відносин. Це:

1) власник інформації – фізична або юридична особа, якій належить право власності на інформацію;

2) власник системи – фізична або юридична особа, якій належить право власності на систему;

3) користувач інформації в системі – фізична або юридична особа, яка в установленому законодавством порядку отримала право доступу до інформації у системі (ст. 1 Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах»).

Особливе місце серед учасників інформаційних відносин посідає користувач (або споживач) інформації, який звертається до інформаційної системи або до посередника з метою

отримання інформації і користується нею, користувач інформаційної системи, технологій та засобів їх забезпечення.

Користувач – особа, що може пересилати команди чи повідомлення у систему оброблення даних або приймати від неї.

Користувач автоматизованої системи:

– фізична або юридична особа, яка має право використання автоматизованої системи за угодою з розпорядником автоматизованої системи;

– особа, яка бере участь у функціонуванні автоматизованої системи або має право використовувати та використовує результати її функціонування.

Користувач інформації – суб'єкт, який звертається до власника, володаря або розпорядника щодо отримання необхідних інформаційних продуктів і використовує їх.

Користувач національних інформаційних ресурсів – юридична або фізична особа, яка використовує у діяльності необхідні елементи національних інформаційних ресурсів України.

Розглядаючи питання людини як суб'єкта інформаційних правовідносин, важливо обговорити захист духовності покоління, яке підрастає. Ці питання значною мірою стосуються інформаційної сфери, в якій формуються погляди дітей, їхнє світосприйняття. У законодавстві приділено мало уваги питанням захисту моральності населення, особливо дітей.

Постачальники електронних комунікаційних послуг (провайдери) – суб'єкти інформаційних правовідносин

Діяльність постачальників електронних комунікаційних послуг (провайдерів), які здійснюють передачу, зберігання та надання доступу до інформації, сприяє реалізації інформаційних прав. Постачальники електронних комунікаційних послуг виконують важливу роль у розвитку цифрової економіки.

У праві ЄС застосовано поняття «провайдер сервісу інформаційного суспільства» (information society service provider) – це сервіс, який пропонується за винагороду, дистанційно, електронними засобами за індивідуальним запитом одержувача послуг.

У Європейському Союзі сервісами інформаційного суспільства визнається широке коло Інтернет-сервісів, зокрема **сервіс контекстної реклами, сервіс для розміщення пропозицій про продаж товарів, сервіс пошуку відео і сервіс пошуку зображень.**

Провайдер сервісу інформаційного суспільства може вважатися провайдером посередницького сервісу, якщо він не втручається в процес передачі або зберігання інформації. Введення додаткового поняття пояснюється тим, що тільки провайдер посередницького сервісу може сподіватися на можливість обмеження юридичної відповідальності в тому випадку, якщо його послуги використовуються користувачами для скоєння правопорушень.

У праві ЄС відоме поняття «посередник» (intermediary). Воно ширше, ніж поняття «сервіс інформаційного суспільства», і означає особу, чії послуги використовуються для порушення інтелектуальних прав.

Провайдери – це особи, які здійснюють передачу матеріалу в електронно-комунікаційній мережі, зокрема в мережі Інтернет; надають можливість розміщення матеріалу або інформації, необхідної для отримання з використанням комунікаційної мережі; надають можливість доступу до матеріалу у мережі.

Провайдерів класифікують на види залежно від того, яку діяльність, пов'язану з передачею, зберіганням або забезпеченням доступу до інформації, вони здійснюють. У законодавстві США використовують терміни «сервіс-провайдер» і «провайдер інтерактивного комп'ютерного сервісу».

Розрізняються кілька видів сервіс-провайдерів:

- провайдери тимчасового цифрового зв'язку;
- провайдери хешування;
- провайдери, які постійно зберігають інформацію за вказівкою користувачів;
- провайдери інструментів для визначення місцезнаходження інформації.

До першого виду сервіс-провайдерів належать провайдери тимчасового цифрового зв'язку. Вони керують мережею, використовуючи яку, користувачі можуть передавати дані. Провайдери не ініціюють передачу даних, не вибирають одержувача або джерело інформації та не змінюють передану інформацію, виконують пасивну функцію з передачі даних. Це провайдери послуг доступу до Інтернету.

До другого виду сервіс-провайдерів уходять провайдери хешування. Системи хешування використовують для

проміжного або тимчасового зберігання даних для оптимізації обміну і надання інформації.

Третім видом сервіс-провайдерів є провайдери, які постійно зберігають інформацію за вказівкою користувачів. Це хостинг-провайдери й оператори сайтів, що пропонують послуги зі зберігання файлів.

До четвертого виду сервіс-провайдерів належать провайдери інструментів для визначення місцезнаходження інформації. Це пошукові системи, які у відповідь на запит користувача можуть надати відомості про місцезнаходження інформації.

У праві Європейського Союзу провайдери сервісів інформаційного суспільства поділяються на три види:

- провайдери-провідники;
- провайдери, які здійснюють хешування;
- хостинг-провайдери.

Провайдери-провідники – це провайдери сервісів інформаційного суспільства, які здійснюють передачу інформації в комунікаційних мережах, наданої одержувачем такого сервісу, провайдери сервісів інформаційного суспільства, що пропонують доступ до комунікаційних мереж.

До провайдерів, які здійснюють хешування, належать провайдери, які здійснюють діяльність із автоматичного, проміжного і тимчасового зберігання інформації, якщо таке зберігання здійснюється для передачі інформації.

Хостинг-провайдер – це провайдери сервісів інформаційного суспільства, що здійснюють зберігання інформації, наданої користувачами.

Закон України «Про телекомунікації», який втратив чинність зі вступом у дію Закону України «Про електронні комунікації», передбачав використання терміна «провайдер». Закон «Про електронні комунікації» ввів термін «постачальник електронних комунікаційних послуг».

Правовий статус постачальників електронних комунікаційних послуг

Постачальники електронних комунікаційних послуг виконують важливу роль в обміні інформацією і реалізації суб'єктами інформаційних прав. Вони надають послуги хостингу, хешування, доступу до Інтернету, реалізують іншу діяльність, пов'язану з передачею, зберіганням і наданням доступу до інформації в Інтернеті.

Правовий статус постачальників електронних комунікаційних послуг визначено Законом України «Про електронні комунікації».

Постачальники електронних комунікаційних послуг беруть участь в обміні інформації, не ініціюють обмін інформацією, беруть участь у суспільних відносинах, пов'язаних із використанням інформації та інформаційних ресурсів, засобів і технологій роботи з інформацією, засобів і технологій передачі інформації у мережах.

Постачальники електронних комунікаційних послуг беруть участь у суспільних відносинах, що становлять предмет інформаційного права, тому вважаються суб'єктами інформаційного права. Постачальники електронних комунікаційних послуг набули властивості суб'єктів права щодо існування юридичних норм, що регулюють діяльність.

Постачальник електронних комунікаційних послуг має зовнішню відокремленість: володіє відокремленим майном, здатний формувати та виражати зовні автономну волю. Регулювання правового статусу постачальників електронних комунікаційних послуг як суб'єктів інформаційного права здійснюється через визначення прав і обов'язків, пов'язаних із участю в інформаційному обміні.

Важливе значення має регулювання юридичної відповідальності постачальників електронних комунікаційних послуг у тих випадках, коли послуги використовуються третіми особами для здійснення правопорушень, пов'язаних із поширенням протиправної інформації.

На постачальників електронних комунікаційних послуг покладається обов'язок ужити заходів щодо видалення або обмеження доступу до протиправної інформації. Вони несуть відповідальність за протиправну інформацію, поширенню якої сприяють.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Що є підставами для обмеження інформаційних прав?
2. Суб'єкт і учасник інформаційних правовідносин: характеристика понять.
3. Перелічіть гарантії права на інформацію громадян.

4. Опишіть види інформаційних прав громадян.
5. Розкрийте поняття та сутність права на інформацію.

**РЕКОМЕНДОВАНІ
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ТА ЛІТЕРАТУРА
ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ,
НАПИСАННЯ РЕФЕРАТИВ**

Основні нормативно-правові акти

1. Загальна декларація прав людини, затверджена Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/lawsshow70397%D0>
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 23 березня 1976 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/lawsshow995_004card4#History
4. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 3 вересня 1953 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#>
6. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/lawsshow2657-12>
7. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
8. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/lawsshow393/96-вр>
9. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80/94>
10. Про публічні електронні реєстри : Закон України від 18.11.2021 р. № 1907-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text>

Додаткова література

1. Заярний О. А. До питання дотримання інформаційних прав людини під час формування IT-інфраструктури розумних міст. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 182–184.

2. Інформаційне право та інформаційне законодавство : наукове видання / Брижко В. М., Фурашев В. М. Харків : Право, 2021. 288 с.
3. Панкратова В. О. Права людини в епоху інформаційних технологій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 34–37.
4. Довгань Б., Михайліна Т. Цифрові права людини четвертого покоління крізь призму трансгуманізму. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 171–175.
5. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційне право : навчальний посібник. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 136 с.
6. Грохольський В. Л. Актуальні питання правового регулювання інформаційних відносин в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 141–145.
7. Гукова А. Р. Правовий статус окремих суб'єктів правовідносин в ІТ-праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 82–84.
8. Ярема О. Г. Деякі недоліки правового регулювання відповідальності за порушення права на інформацію. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 6 травня 2020 р. Тернопіль : 2020. Вип. 22. С. 67–70. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2955
9. Цуняк А. Суб'єкти інформаційних відносин: поняття та види. URL: https://ena.lpnu.ua/bitstream/ntb/50157/2/2018_Tsuniak_ASubiekty_informatsiinykh_100-101.pdf
10. Блінова Г. О. Органи публічної адміністрації як суб'єкти інформаційних відносин. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. № 81. С. 144–151.

Розділ 5

УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЇ

5.1. Засади формування інформаційної функції держави

Функції держави повинні формуватися з огляду на пріоритетні національні інтереси, наявні на певному етапі історичного розвитку. У такому ракурсі доцільно вирізняти основні функції держави, які притаманні їй на певному етапі становлення, та додаткові, які змінюються залежно від суспільно-політичної формації.

Інформатика – міждисциплінарний напрям у науці, який виник у другій половині ХХ століття для позначення й опису процесів управління у складних системах: соціальних, біологічних, технічних. Незважаючи на поширену думку щодо засновника цієї теорії Н. Вінера, насправді як цілісну систему знань її розробив і презентував у 1956 році У.-Р. Ешбі. Дослідники розглядали інформатику як нову філософсько-методологічну доктрину.

Засадничі положення інформатики використовують для моделювання складних процесів управління, зокрема у царині створення штучного інтелекту. У соціальному аспекті досягнення інформатики, моделюючи сферу інформаційних процесів і управління у інформаційному просторі, створюють технічний бік формування інформаційного суспільства.

Завдання теоретичної інформатики полягає у створенні наукового апарату та методу досліджень, що може бути застосований для вивчення широких класів систем управління, зокрема динамічних, і таких, що самостійно розвиваються незалежно від конкретної природи.

Фактично можемо говорити про історію розвитку інформатики та наявність усіх підстав уважати Україну одним із потенційних центрів розвитку інформаційного суспільства.

Інформаційні техніки охоплюють здатність до трансформацій, сприяють перетворенню біологічного та соціального

типів на інформаційній, опосередковуючи увесь спектр інформаційних відносин. Постає наукова потреба у розробленні механізмів публічного управління у інформаційній сфері держави, передусім системних і комплексних напрямів діяльності інституціональної структури у цій сфері – **інформаційної функції**.

Докорінні зміни структури інформаційної глобалізації, безпекові тенденції щодо зміни підходів, розуміння безпеки інформаційної інфраструктури зумовлюють оптимізацію державно-правової діяльності у інформаційній сфері, удосконалення напрямів проведення наукових досліджень на основі використання даних природничих і технічних наук, зокрема інформаційного права та правової інформатики.

Застосування інформаційних методів і формування інформаційного простору як окремого виду простору, про що прямо зазначено та фактично констатовано у Стратегії інформаційної безпеки України, відкрило нові підходи до правового регулювання інформаційної сфери.

Розвиток інформаційного простору як окремого виду став закономірним наслідком взаємопроникнення суспільних і природничих наук, використання математичного апарату. Сьогодні важко уявити розвиток сучасної науки поза інформаційним простором.

Нині окреслено **передумови виділення інформаційної функції в окрему функцію держави**:

- визначена предметна сфера інформаційних відносин;
- на законодавчому та нормативно-правовому рівнях визначено суб'єктів інформаційної діяльності з притаманними функціями, повноваженнями та компетенцією;
- окреслено компетенцію національної системи інформаційної безпеки та кібербезпеки саме як системи;
- визначено основні напрями використання інформаційних методів у теоретичних дослідженнях і в практичній діяльності;
- виникло уявлення щодо принципів, меж і передумов формування інформаційного простору та суспільних відносин у інформаційній сфері;
- сформовано власний клас завдань і методологічний інструментарій вирішення цих завдань у інформаційному просторі.

У межах жодної функції держави ці завдання не можуть бути ефективно вирішені.

Окрім передумов, доцільним є виокремлення багатofакторного комплексу чинників формування інформаційної функції.

Нині інформаційна функція держави становить окрему, самостійну функцію держави. Такий процес, зважаючи на динамічність, поки детально не описаний в наукових дослідженнях.

Віртуалізація та цифровізація суспільних відносин; перенесення більшості державних функцій у інформаційний простір; зародження, формування та розвиток національних інтересів безпосередньо в інформаційному просторі; залежність ефективного функціонування об'єктів критичної інфраструктури та інформаційної інфраструктури від рівня кібербезпеки; необхідність формування інформаційної культури як основи функціонування сучасної людини; формування інфраструктури електронних комунікацій сприяють формуванню інформаційної функції держави як однієї з основних функцій.

Ознаки інформаційної функції держави

Сутність інформаційної функції полягає в організації та забезпеченні системи створення, збирання, одержання, поширення, зберігання, використання, охорони, захисту інформації, активній участі держави відповідно до національних інтересів, в особі представницьких органів, у розвитку власного сегмента інформаційного простору, встановлення ефективного правового режиму використання інформаційного простору у національних інтересах через здійснення ефективної інформаційної політики.

Функції держави не є тотожними функціям окремих суб'єктів національної системи правового регулювання в інформаційній сфері.

На допустимість ототожнення функцій держави з функціями окремих органів вказував свого часу В. В. Копейчиков. Він зазначав, що функції держави – основні напрями діяльності, якими зумовлена робота державного апарату та кожного органу зокрема. Функції окремого державного органу визначаються соціальним призначенням як особливої частини механізму держави, виражені і конкретизовані у компетенції

державних органів, правах і обов'язках, закріплених за кожним органом.

Інформаційна функція держави – це основні законодавчо визначені та закріплені у відповідних нормативно-правових актах напрями внутрішньої та зовнішньої діяльності органів державної влади, які спрямовані на забезпечення національних інтересів в інформаційному просторі на національному та на міжнародному рівнях.

Інформаційна функція держави – це самостійний і пріоритетний напрям державної політики, котрий здійснюється за допомогою інформаційних засобів для досягнення інформаційного суверенітету, вільного та безпечного розвитку інформаційного суспільства, для захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина у інформаційній сфері. Інформаційна функція є формою досягнення інших цілей суспільства та держави в найбільш важливих сферах життєдіяльності.

Основні ознаки інформаційної функції держави:

– є функцією у глобалізованому інформаційному світі, яка внутрішньо притаманна суспільству і ґрунтується на розвитку науки;

– становить зміст інформаційної політики;

– здійснюється за допомогою інформаційних, організаційно-правових, соціально-економічних, криптографічних, спеціальних і засобів стратегічних комунікацій;

– спрямована на інформаційні відносини, сутність яких залежить від рівня глобалізації та транспарентності, розвитку інформаційних технологій, правового забезпечення і ефективності реалізації;

– інформаційна функція органічно пов'язана з рівнем розвитку інформаційної культури, інформаційного суспільства й інформаційного права;

– специфічною ознакою інформаційної функції є те, що інформація виступає об'єктом регулювання та об'єктом захисту, може становити загрозу інформаційному суспільству;

– в інформаційній функції держави відображено нерозривний зв'язок і взаємовплив держави й інформації;

– інформаційна функція держави формується та реалізується під впливом комплексу об'єктивних і суб'єктивних

чинників. На процес здійснення інформаційної функції держави впливають характеристики носіїв загрози об'єктам суспільних інформаційних відносин; значний вплив на інформаційну функцію держави чинить рівень розвитку інформаційного суспільства; сформованість парадигми інформаційного права; існування ефективного законодавства; рівень розвитку національних інформаційних технологій; рівень капіталовкладень в електронні комунікаційні мережі тощо.

Основні риси інформаційної функції держави:

1) зумовлена необхідністю реалізації потреб і інтересів у інформаційному просторі;

2) в інформаційній функції виявляються цілі, завдання, функції, зміст державної інформаційної політики;

3) зумовлює формування багатовекторної інформаційної політики;

4) виконує важливу конструктивну роль у формуванні національної системи кібербезпеки, зокрема у визначенні предметної компетенції суб'єктів;

5) через реалізацію функцій досягаються цілі держави, які визначають зміст державної інформаційної політики. Функції реалізують завдання, які є метою державної політики, забезпечують досягнення цілей розвитку держави та виконання завдань і реалізації державної політики;

6) обумовлена змістом інформаційних відносин, має сферу реалізації – інформаційний простір, здійснюється загальними та специфічними методами, має власний суб'єктний склад правовідносин:

7) реалізується через формування функціональної інформаційної структури й окреслення відповідної предметної компетенції суб'єктів;

8) як складова системи функцій держави, зумовлює ефективність реалізації всіх функцій держави, адже від ефективності реалізації інформаційної функції залежить ефективність держави загалом.

5.2. Інформаційні ресурси в публічному управлінні

Інформація, інформаційні технології стають локомотивами розвитку суспільства, оскільки сприяють переведенню

управління на наукоємні, ресурсозберігаючі технології, створенню умов наукової організації управління суспільними процесами, формування широких можливостей для творчої самореалізації кожної людини.

В Україні реалізуються концепції електронного уряду та швидко розвивається «електронна демократія», що дає змогу перерозподіляти владні повноваження й управлінські функції на користь суспільства, представленого громадянами, різними громадами, асоціаціями, приватними структурами між державними органами та органами публічного управління.

Створення об'ємних інформаційних ресурсів, розвиток комунікаційних мереж збільшує науковий внесок у соціально-правові та духовні інновації, механізми соціальних, культурних і політичних змін. У правовій сфері виникають нові можливості для впливу на суспільну свідомість, політичні установки й орієнтації різних соціальних груп, що пов'язано у публічним управлінням.

Комп'ютеризація й інформатизація – неодмінні атрибути публічного управління – мають різні ресурси впливу на управлінські процеси, важливим із яких є інформаційні ресурси.

Ефективне використання ресурсів інформації відкриває перед суб'єктами публічного управління чимало можливостей. До таких належать автоматичне планування діяльності, використання експертних систем, що виконують частину роботи, налагодження діалогу між наукою і практикою в режимі реального часу. Інформаційні ресурси можуть застосовуватися як допоміжний засіб для внутрішніх процесів публічного управління та для опублікування важливих положень. Останнє робить стратегію правового розвитку публічного управління більш прозорою та зрозумілою людині, що є головним аспектом європейського публічного управління.

Німецький вчений Е. Шмідт-Ассманн аргументує, що слід зважити на загальні зміни, які зростання інформаційних потреб і інформаційної діяльності вносить до стосунків між громадянином і публічною адміністрацією, між адміністративними одиницями: нова інформаційна техніка змінює не лише конкретні обставини, передбачені адміністративно-процедурним правом. Воно змінює стиль і саморозуміння системи публічної адміністрації. Інформаційно-технічне

входження в мережу створює нові форми виконання завдань і змінює нові ієрархії всередині органів публічної адміністрації. Програми, які автоматично керують процедурними процесами, утворюють проміжний рівень, передмови та власні закономірності якого важко розпізнати.

Інформаційний ресурс – це представлений у вигляді окремих документів або їх масивів системоутворюючий елемент людської діяльності, який є джерелом інформації або засобом для отримання окремими фізичними особами і організаціями знань, що формуються в результаті діяльності різних структур суспільства. Мінімальна структурна одиниця інформаційного ресурсу – документ. Його ознаки такі:

- нематеріальність змістовної частини; наявність матеріального носія з певними фізичними властивостями;
- наявність у документі реквізитів, що дають змогу ідентифікувати зафіксовану інформацію;
- здатність і призначення фіксованої інформації до передачі у часі та просторі з метою зберігання й суспільного використання;
- можливість сприйняття зафіксованої інформації органами почуттів людини під час запису або вживання (безпосередньо або з допомогою інструментальних або програмно-апаратних засобів у будь-який час).

Соціальне значення інформаційних ресурсів полягає в тому, що вони є необхідною умовою ефективної діяльності в усіх сферах життя суспільства, мірою його розвитку; негативні наслідки їх неправильного використання великі, тому важливо розглядати можливості й наслідки, що відкриваються, усвідомлено. Ефективність публічного управління дедалі більше залежатиме від застосування інформаційних ресурсів як засобу формування та здійснення.

Як елементи структури інформаційного ресурсу вирізняють:

- інформація як основа; інформаційні технології;
- документи, представлені в документованій формі, зокрема електронні, як елементарна одиниця за умови, що вони володіють певними властивостями (потенційність, дискретність, інтенціональність (лат. intentio – намір, прагнення), креативність, комутативність, автентичність,

ідентифікованість (лат. *identifico* – ототожнювати), мають правову силу та відповідний правовий режим).

Класифікувати інформаційні ресурси можна за підставами:

- змістовної частини (правові, політичні, соціальні, технічні, історичні, фінансові тощо);
- виду матеріального носія (віддруковані на папері, що зберігаються у зовнішній пам'яті комп'ютера, записані на магнітних носіях);
- способу організації зберігання та використання (традиційні, електронні);
- способу сприйняття індивідами;
- режиму доступу (обмеженого, вільного, частково обмеженого доступу);
- виду власності (державні, приватні);
- наявності здатності до передачі у часі та просторі (стаціонарні, мобільні).

Загальне поняття інформаційного ресурсу відображено у статті 1 Закону України «Про Національну програму інформатизації».

Інформаційний ресурс – сукупність документів у інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо). Міністерство цифрової трансформації України веде Національний реєстр інформаційних ресурсів.

Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів ведеться з метою запровадження єдиної системи обліку електронних інформаційних ресурсів держави і формується з використанням новітніх досягнень у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Елементами правового режиму пропонується: виокремити документування інформації, зокрема встановлення етапів процесу документування; право власності на інформаційні ресурси як спосіб відокремлення інформації (інтелектуальна і власність на матеріальний носій); категорія інформації щодо доступу до неї, залежно від порядку надання або розповсюдження; порядок правового захисту інформаційного ресурсу у трьох аспектах (визначення видів загроз для інформаційного ресурсу, наділення власника інформаційного ресурсу обов'язками захисту, встановлення відповідальності

за правопорушення у сфері інформації); визначення суб'єкта права власності або виключного права, його прав і обов'язків.

Особливе місце серед інформаційних ресурсів посідає інформаційний ресурс у публічному управлінні. Інформація публічного управління – особливий вид інформації, без якої неможливо забезпечити ефективну взаємодію держави і громадянського суспільства, підтримувати безперервний управлінський процес.

Залежно від джерел інформування розрізняють типи інформації у публічному управлінні: вищих органів; місцевих органів; публічних посадових осіб.

На підставі Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів інформаційний ресурс публічного управління входить у систему національних ресурсів – організовану за єдиною технологією сукупність національних інформаційних ресурсів, необхідних для розв'язання завдань соціально-економічного розвитку держави, зокрема у сфері публічного управління.

Державні реєстри, кадастри тощо є важливим елементом інформаційного ресурсу у публічному управлінні. Інформаційний ресурс у публічному управлінні значною мірою представлено віртуальним інформаційним ресурсом і спрямований на ідентифікацію соціально-економічного становища країни та створення основ для прийняття рішень.

Технічну основу консолідованої інформаційної бази може становити спеціальна інформаційна система, яка забезпечить підтримку прийняття рішень у здійсненні адміністративно-правового регулювання, інформаційне обслуговування і взаємодію органів публічної адміністрації.

Зараз активно впроваджуються подібні інформаційно-комунікаційні системи спеціального призначення. У створених інформаційно-аналітичних центрах формується розподілений інформаційний фонд системи. Розробляється поетапне об'єднання інформаційних фондів державних органів.

Однією з основних цілей адміністративної реформи щодо управління інформатизацією є ефективний контроль доступу до відкритого інформаційного ресурсу у публічному управлінні.

Правову основу формування інформаційного ресурсу у публічному управлінні становить інститут обов'язкового примірника документа. Закон України «Про обов'язковий примірник документів» у статті 1, яка визначає терміни, що використовуються у законі, встановлює, що виробником документів може бути будь-яка юридична особа і фізична особа-підприємець, якщо вони готують, публікують, випускають, розсилають, передають, доставляють обов'язковий примірник.

Обов'язкові безкоштовні примірники електронних видань виробники зобов'язані доставляти в Український інститут книги, на який покладено створення та підтримку електронних ресурсів для популяризації української літератури.

Органи публічної адміністрації створюють офіційні веб-портали і веб-сайти як інформаційний ресурс і засіб, призначений для зворотного зв'язку з громадянами.

У законодавстві немає визначення поняття веб-порталу, хоча постанова Кабінету Міністрів України «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» указує на створення Єдиного веб-порталу Кабінету Міністрів України.

Поняття «веб-сайт» подано у Законі України «Про авторське право і суміжні права», у Положенні про веб-ресурси Верховної Ради України.

Веб-сайт – сукупність інформаційних ресурсів (електронних документів), програмних та апаратних засобів, що забезпечують доступ юридичних і фізичних осіб до інформаційних ресурсів та інформаційних послуг певного суб'єкта за унікальною адресою у мережі Інтернет.

Інформаційний ресурс у публічному управлінні охоплює систему офіційних веб-сайтів, серед яких установлені на законодавчому рівні:

- а) Єдиний державний портал адміністративних послуг;
- б) веб-портал Уповноваженого органу з питань закупівель у складі електронної системи закупівель;
- в) офіційні веб-сайти органів публічного управління.

Сайти органів публічного управління реалізують інформаційну функцію, вони не призначені для здійснення юридично значущих дій. Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про роботу центральних і місцевих органів

виконавчої влади щодо забезпечення відкритості у своїй діяльності, зв'язків з громадськістю та взаємодії із засобами масової інформації», ці сайти надають інформацію про орган і інформацію, необхідну для безпосереднього звернення в орган публічного управління.

Отримання фізичними і юридичними особами публічних послуг здійснюється на окремому порталі. Діяльність із розміщення публічних закупівель має специфічний характер, тому для неї передбачається робота окремого веб-порталу.

Згідно з **Порядком функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади**, засоби, що використовуються у створенні та функціонуванні офіційних веб-сайтів органів публічного управління, повинні бути такими, щоб:

- інформація, розміщена на веб-сайті, що була доступна на базі вільного програмного забезпечення, не вимагала встановлення спеціально створених технічних засобів;

- технічні та програмні можливості веб-сайту дозволяли вести електронні журнали обліку операцій і щоденне копіювання інформація на резервний носій;

- інформація на веб-сайті була захищена від знищення, зміни та блокування доступу й інші аспекти технічного захисту інформації згідно з Положенням про технічний захист інформації в Україні;

- інформація, розміщена на веб-сайті, зберігалася не менше 5 років з дня першого розміщення;

- інформація розміщувалася державною мовою.

Стосовно інформації, розміщеної на офіційних веб-сайтах органів публічного управління, встановлено таке:

- до інформації повинен бути забезпечений цілодобовий доступ безкоштовно і без інших обмежень;

- програмне забезпечення, за допомогою якого здійснюється доступ до інформації, не повинно вимагати укладення ліцензійної або іншої угоди з правовласником на платній основі;

- доступ до інформації на веб-сайті не повинен бути зашифрований або захищений від доступу, а здійснюватися на основі веб-браузера, не вимагати реєстрації, надання персональних даних.

Здійснення плати за інформацію, що надається органами публічного управління, може бути обґрунтовано витратами на створення та передачу.

Рекомендації Ради Європи № R (2002)2 від 21 лютого 2002 року «Про доступ до офіційних документів» пропонують державам-членам установлювати помірну плату, яка не перевищила фактичних витрат на створення та передачу.

Використання інформаційних технологій для забезпечення доступу до інформаційного ресурсу публічного управління мінімізує організаційні та матеріальні витрати з обробки запити. Хоча створення та функціонування автоматизованої системи витратні. Витрати лягають на платників податків, які є споживачами інформації.

Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» у статті 1 «Визначення термінів» зазначає, що **бібліотека – це інформаційна установа**, яка має організований фонд документів і забезпечує вільний доступ до них, тобто бібліотеки становлять частину національного інформаційного ресурсу.

Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» є основою архівного законодавства. Архів призначений для зберігання, комплектування, обліку та використання архівних документів і становить установу чи структурний підрозділ організації.

Національний архівний фонд України – це історично сформована і постійно поновлена сукупність архівних документів, що підлягають постійному зберіганню в зв'язку з тим, що відображають матеріальне та духовне життя і є одним з основних елементів історико-культурної спадщини.

Архівні фонди – це масив документів, тобто інформаційний ресурс. Надання інформації з архівних фондів – один з основних напрямів діяльності, спрямований на забезпечення відкритості державної (публічної) інформації. Для забезпечення відкритості інформаційного ресурсу архівних фондів існують різні режими доступу до інформації та встановлюється порядок переходу даних з одного різновиду доступу в інший.

Інформаційні ресурси є багатоаспектним об'єктом правового регулювання, що має особливе значення для формування повноцінного і ефективного публічного управління. Специфічна роль інформаційного ресурсу у здійсненні

публічної діяльності обумовлює його стан як об'єкта публічного управління, а діяльність суб'єктів щодо використання державного інформаційного ресурсу як об'єкта адміністративно-правового регулювання:

Архів FTP (файловий архів) – це бібліотека, що містить різну інформацію: від програм до картинок, музики, фільмів і просто текстових файлів. Доступ до цих архівів здійснюється спеціальною програмою FTP (File Transfer Programm), яка звертається до спеціального серверу, керуючого файловим архівом на віддаленому комп'ютері. Вся інформація зберігається у вигляді файлів, які організовані в директорії. FTP-архів – це частина файлової системи, яка доступна для віддаленого користувача FTP-сервера. Важливою властивістю багатьох FTP-архівів є можливість анонімного доступу.

Інформаційний ресурс у публічному управлінні розглядається не тільки як фактор соціальної орієнтації, що сприяє отриманню більш високих результатів для окремих напрямів публічного управління, але і як фактор розвитку економічної системи.

Функціями інформаційних ресурсів у публічному управлінні є:

- креативна функція, яка полягає у створенні нових видів і розвитку інформаційних ресурсів;

- інноваційна функція, яка виявляється в тому, що за допомогою інформаційних ресурсів створюються передумови для розвитку інформаційного суспільства та його інформаційної (мережевий) економіки, де створенням і обробкою інформації буде зайнято більше людей, ніж обробкою сировини та матеріалів;

- стимулююча функція, котра проявляється в тому, що інформаційні ресурси стимулюють розвиток комерції, ринків, нових видів діяльності тощо;

- комунікативна функція, яка означає, що на основі інформаційних ресурсів здійснюється управління різними процесами соціально-економічної системи.

Попит на інформаційні ресурси формується внаслідок виникнення потреб у цьому виді ресурсу. До споживачів інформаційних ресурсів у публічному управлінні, окрім органів публічної адміністрації, доцільно віднести юридичних

і фізичних осіб, які використовують інформаційні ресурси як економічний і управлінський потенціал для вирішення завдань соціального значення.

Головним завданням постачальників інформаційних ресурсів для фахівців публічної адміністрації є доставка необхідної інформації різних галузей науки, промисловості та сільського господарства.

Серед них доцільно виокремити такі групи джерел: науково-технічна галузева інформація; патентна інформація; інформація стандартизації, метрології та сертифікації; інформація сфери статистики; юридично-правова інформація. Інформаційний ресурс визначає ефективність публічного управління. Отож, виникає проблема підвищення якості інформації, що функціонує в системі органів публічної адміністрації.

Серед напрямів підвищення якості інформації як ресурсу у публічному управлінні є:

- правове забезпечення формування та використання інформаційного ресурсу у публічному управлінні;
- застосування інформаційно-комунікаційних технологій для створення, обробки, зберігання, поширення інформації;
- протидія загрозам інформаційному компоненту публічного управління;
- розробка теоретичних аспектів інформаційних ресурсів публічного управління з урахуванням мінливих реалій суспільства (зміна ролі держави у зв'язку з розвитком громадянського суспільства, широке впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери життєдіяльності);
- дослідження пріоритетних завдань системи публічного управління у контексті асоціації України і Європейського Союзу;
- розробка загальної теорії інформаційних ресурсів у публічному управлінні, обґрунтування системної взаємодії, використання в різних умовах соціально-економічної діяльності;
- аналіз праць зарубіжних авторів і діяльності публічної адміністрації у сфері публічного управління в країнах-членах Європейського Союзу для підвищення компетентності суб'єктів публічного управління.

Рівень розвитку держави визначається кількістю, якістю та доступністю інформаційних ресурсів у публічному управлінні, тому доцільно сформулювати основні напрями діяльності в цій галузі:

- розробка та вдосконалення нормативно-правового забезпечення системи управління інформаційними ресурсами у публічному управлінні та механізмів реалізації наявних правових положень;

- поділ повноважень щодо володіння та розпорядження національними інформаційними ресурсами між центральними органами публічного управління, адміністративно-територіальними одиницями, органами місцевого самоврядування;

- розробка та реалізація організаційних заходів координації діяльності у сфері формування та використання інформаційних ресурсів публічного управління;

- розробка та реалізація фінансово-економічних методів регулювання діяльності з формування та використання інформаційних ресурсів у публічному управлінні;

- створення державної системи моніторингу стану використання інформаційних ресурсів у публічному управлінні;

- розробка та реалізація державних, регіональних, місцевих і міжгалузевих програм, спрямованих на формування та використання різних категорій інформаційних ресурсів, зокрема науково-технічної інформації, інформатизації бібліотек, архівів тощо.

5.3. Управління у галузі інформації

На рубежі двох останніх століть з'явилася нова сфера життя суспільства – інформаційна, зумовлена переходом людства до третьої після аграрної та індустріальної стадії розвитку, яку позначають як інформаційне суспільство. У суспільстві інформаційні ресурси виконують важливу роль і вимагають серйозного ставлення до інтелектуального багатства, яке має використовуватися ефективно.

Розвиток та активне впровадження у всі сфери діяльності інформаційно-комунікаційних технологій змінює системи освіти, праці, суспільного життя та відпочинку.

Проблемам, пов'язаним з інформацією, присвячено безліч наукових праць у різних галузях знань, зокрема в юридичній науці. Утім, цього недостатньо, оскільки досі применшується висока значущість інформаційної функції як функції держави, тобто реалізації компетенції, прав і обов'язків окремих органів відповідно до їх місця та призначення у державному механізмі та політичній системі суспільства.

З погляду науки адміністративного права, одним із важливих завдань держави є процес організації державного управління в інформаційній сфері, а державне регулювання забезпечення інформаційної безпеки, яка на сучасному етапі перебуває у переліку актуальних проблем розвитку науки та техніки в Україні та за кордоном, виконує головну роль для державного будівництва та розвитку країни.

Одним із істотних досягнень науки кібернетики є те, що встановлено зв'язок між інформацією та управлінням у системах будь-якої природи.

Для управління системою, незалежно від якості та кількості елементів і зв'язків між ними, необхідно періодичне отримання інформації про внутрішній стан і відносини з навколишнім середовищем. Інформація важлива для організації управлінської діяльності. Інформація в управлінні може бути оперативною, економічною, науковою, технічною. Управлінський процес пов'язаний з використанням інформації та без неї здійснюватися не може.

У процесі використання інформації виникають публічні відносини, в яких беруть участь державні органи. Відтак держава реалізує регулюючу та контролюючу функції, що проявляються у встановленні загальнообов'язкових правил поведінки для учасників інформаційної діяльності та здійсненні контролю за дотриманням, забезпечуючи баланс публічних і приватних інтересів користувачів, правовласників і держави, виступаючи інструментом досягнення мети законодавця та особи, яка застосовує право в широкому сенсі.

Організація управління завжди передбачає створення системи державних органів, що проявляється в необхідності врегулювання статусу управлінських суб'єктів і їх взаємин.

У юридичній науці існує позиція, згідно з якою реалізація управлінської компетенції вимагає організаційного

забезпечення органу управління, правової організації діяльності підрозділів і відповідних суб'єктів, що займають високі посади, юридичного закріплення організаційної структури, форм, методів і процедур функціонування.

Реалізація Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з іншої сторони, зумовила реформування правового регулювання інформаційної діяльності, захисту та охорони прав інтелектуальної власності, системи органів, які регулюють та здійснюють державний нагляд у сфері інформаційної діяльності на підставі принципів адміністративної регламентації

Загальні принципи адміністративної регламентації (легітимності, субсидіарності, гласності, відкритості діяльності органів публічної влади, можливості здійснення публічного управління з використанням інформаційно-комунікаційних технологій) в поєднанні зі специфічними принципами (адекватності заходів адміністративної регламентації, загальної (недискримінаційної) регламентації, усунення надмірності публічних функцій, прямого-зворотного зв'язку) лежать в основі трансформації органів влади, з урахуванням зростаючих потреб національної економіки в інноваційному розвитку на основі впровадження інформаційно-комунікаційних технологій.

Розвиток адміністративної регламентації в системі органів публічного управління у сфері інформації визначається загальними (залежність від розвитку нормативно-правової бази) і приватними (залежність від рівня фінансового й інформаційного забезпечення, рівня професійної підготовки державних службовців) особливостями організації.

Вивчаючи питання державного управління у сфері інформації, слід розглянути регульовані об'єкти інформаційної сфери, визначені Законом «Про інформацію».

Можна виокремити чотири об'єкти: інформація; інформаційні технології; інформаційні системи; інформаційно-комунікаційні мережі.

Інформація – це відомості про навколишній світ і процеси у ньому, повідомлення про поняття, стан чого-небудь.

Інформаційні технології – процеси, методи пошуку, збору, зберігання, обробки, надання, поширення інформації та способи здійснення таких процесів та методів.

Державні органи та органи місцевого самоврядування відповідно до повноважень: беруть участь у розробці та реалізації цільових програм застосування інформаційних технологій; створюють інформаційні системи, забезпечують доступ до інформації.

Інформаційні системи – сукупність інформації, що міститься у базах даних, забезпечуючи обробку через інформаційні технології та технічні засоби. До основних об'єктів інформаційної системи входять засоби, комплекси, мережі та системи, які можна об'єднати в одну структуру для виконання однієї або кількох із перелічених функцій: збирання, зберігання, обробка, пошук, розповсюдження, споживання інформації та надання інформаційних послуг. Інформаційні системи охоплюють: державні інформаційні системи – державні інформаційні системи та регіональні інформаційні системи, створені відповідно до законів, правових актів державних органів; комунальні інформаційні системи, створені на підставі рішення органу місцевого самоврядування; інші інформаційні системи.

Інформаційно-комунікаційна мережа – технологічна система, призначена для передачі лініями зв'язку інформації, доступ до якої здійснюється з використанням засобів обчислювальної техніки.

У організації інформаційної сфери значну роль виконує управління. Саме управління як юридична категорія представляє одну з форм державної діяльності, спрямовану на виконання положень законів і інших нормативно-правових актів, здійснюється Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади, іншими суб'єктами державного управління шляхом реалізації державно-владних повноважень.

Насамперед необхідно розглянути повноваження регулювання у сфері інформації, що належать законодавчим органам України, які щодо прямої вказівки Конституції України здійснюють нормативну творчість у встановленій сфері. Верховна Рада України як орган законодавчої влади здійснює розробку та прийняття законів, що встановлюють правові норми,

які регулюють відносини у сфері інформації. Для підготовки й експертизи проектів законів, визначення бюджетних зобов'язань держави у сфері інформації в Верховній Раді утворено Комітет з питань цифрової трансформації. На свої засідання і слухання Комітет запрошує за необхідності експертів і фахівців, представників громадськості. У Комітеті з питань науки і освіти діє підкомітет з інтелектуальної власності.

У складі Верховної Ради IX скликання питання інформації розглядає Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики.

Реалізація державної політики щодо управління у сфері інформації здійснюється органами виконавчої влади. Вищим органом виконавчої влади в Україні є Кабінет Міністрів України, який забезпечує проведення в Україні єдиної державної політики у сфері інформації.

У складі Кабінету Міністрів України питаннями інтелектуальної власності відає Міністр цифрової трансформації України.

Кабінет Міністрів України, відповідно до закону «Про Кабінет Міністрів України», затверджує положення про центральні органи виконавчої влади, приймає управлінські рішення щодо державних підприємств, які здійснюють реєстраційні та наглядові повноваження у сфері інформації.

Кабінет Міністрів України постановами визначає систему та структуру центральних органів виконавчої влади, зокрема тих, що здійснюють безпосереднє регулювання у інформації. Розвиток управління у сфері інформації визначено у Національній економічній стратегії на період до 2030 року, затвердженої Кабінетом Міністрів України.

У системі органів державної влади, що здійснюють правове регулювання інтелектуальної діяльності, важливе місце посідає Президент України, який визначає напрями державної політики як глава держави та гарант Конституції, зокрема інформаційних прав громадян. Норми права, що регулюють відносини у сфері інформації, закріплюються в Указах Президента, як-от, «Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності». Президент України затверджує Стратегію інформаційної безпеки України та Стратегію кібербезпеки України. Реалізацію завдань з підготовки, аналізу

й експертизи законодавчих ініціатив здійснюють радники, що працюють в апараті Офісу Президента, і наукові співробітниками Державної наукової установи Інституту інформації, безпеки і права Національної академії правових наук Національної академії наук України.

Одночасно зі створенням і удосконаленням нормативно-правової бази в сфері інформації в Україні сформована й розвинена інституційна база. Інституційне управління у сфері інформації охоплює державні органи, установи та структури, що наділені прямими і непрямими функціями та відповідальністю, судові органи.

Одним із з важливих аспектів функціонування інформаційного суспільства є формування та використання інформаційних ресурсів. Відносини, пов'язані зі створенням, збиранням, обробкою, накопиченням, зберіганням, пошуком, розповсюдженням, наданням споживачеві документованої інформації, створенням та використанням інформаційних технологій, захистом інформації, регулюються Законом України «Про інформацію».

Державна політика у сфері формування інформаційних ресурсів і інформатизації спрямована на створення умов для ефективного та якісного інформаційного забезпечення вирішення стратегічних і оперативних завдань соціального та економічного розвитку України.

Законодавчі та правові основи діяльності у галузі електронних комунікацій закріплені Законом України «Про електронні комунікації». Відповідно до цього Закону, на території України організації, які надають електронні комунікаційні послуги, реалізують комунікаційну діяльність, створюються та діють на основі єдності економічного простору в умовах конкуренції та різноманіття форм власності.

Держава забезпечує організаціям електронної комунікації, незалежно від форм власності, рівні умови конкуренції. Електронні комунікаційні мережі можуть перебувати у державній і комунальній власності, у власності фізичних і юридичних осіб.

Відповідно до Конституції України та зазначеного Закону, державне регулювання діяльності галузі електронних комунікацій здійснюється Президентом України, Кабінетом Міністрів

України, Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку, у межах компетенції іншими органами виконавчої влади.

Повноваження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку визначено Законом України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку». Зазначений орган виконавчої влади: здійснює функції з вироблення державної політики та нормативно-правового регулювання у сфері надання електронних комунікаційних послуг і радіочастотного спектра; здійснює правове регулювання галузі мереж електронних комунікацій; виконує функції адміністрації України під час здійснення міжнародної діяльності України у сфері інформаційно-комунікаційної діяльності.

Порядок здійснення нагляду у галузі електронних комунікацій визначається рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку (до 2022 року Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації).

Правове становище органів виконавчої влади, які здійснюють управління в інформаційній сфері, закріплено Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» та підзаконними нормативно-правовими актами.

Органом виконавчої влади, який здійснює державне управління у сфері інформаційних технологій, є Міністерство цифрової трансформації України. Мінцифри є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів

та інтегрованості, розвитку інфраструктури широко-мугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку ІТ-індустрії; у сфері розвитку та функціонування правового режиму «Дія Сіті».

Міністерство культури та інформаційної політики України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури, державної мовної політики, популяризації України у світі, державного іномовлення, інформаційного суверенітету України, інформаційної безпеки, забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах кінематографії, відновлення та збереження національної пам'яті, міжнародних відносин, релігії та захисту прав національних меншин в Україні, мистецтв, охорони культурної спадщини, музейної справи, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей.

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (Держспецзв'язок) є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах організації спеціального зв'язку, захисту інформації, кіберзахисту електронних комунікацій і користування радіочастотним ресурсом України. Держспецзв'язок підпорядковано Міністерству цифрової трансформації.

До центральних органів виконавчої влади, які здійснюють державний нагляд і контроль, належать: Державна архівна служба України, Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державна служба статистики України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Державне агентство України з питань кіно.

Державна архівна служба України (Укрдержархів) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції і який реалізує державну політику у сфері архівної справи, діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації.

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства і який реалізує державну політику у сфері національної інфраструктури геопросторових даних, земельних відносин, землеустрою у сфері Державного земельного кадастру.

Державна служба статистики України (Держстат) є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі статистики, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України та який забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері статистики.

Державний комітет телебачення і радіомовлення України (Держкомтелерадіо) є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури та інформаційної політики. Держкомтелерадіо є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що бере участь у забезпеченні формування та реалізує державну політику у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сфері.

Державне агентство України з питань кіно (Держкіно) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури та інформаційної політики і який реалізує державну політику у сфері кінематографії.

Особливу роль у вирішенні правових питань управління у сфері інформації виконує Рада національної безпеки і оборони України. Рада національної безпеки і оборони України є координаційним органом при Президентові України, координує й здійснює поточний контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері інформації.

Служба безпеки України бере участь у розробленні та вжитті заходів із забезпечення захисту державної таємниці, сприяння в збереженні комерційної таємниці, запобігання правопорушенням у сфері інформації.

МВС України, відповідно до Положення про Міністерство внутрішніх справ, здійснює забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, зокрема в інформаційній сфері, у порядку та у способи, передбачені законодавством, здійснює заходи щодо захисту об'єктів права інтелектуальної власності від протиправних посягань. Активну участь у цьому беруть Експертна служба МВС України та Національна поліція. Національна поліція згідно із Законом «Про Національну поліцію» забезпечує права і свободи людини, протидію злочинності.

У складі Національної поліції діє Департамент кіберполіції, який веде боротьбу з кримінальними й адміністративним правопорушеннями в інформаційній сфері.

Проголошений Україною курс на інтеграцію до Європейського Союзу потребує забезпечення надійного захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності на рівні, який існує в економічно розвинених країнах Європейського Союзу у процесі реалізації авторських і суміжних прав, промислової власності, засобів індивідуалізації, що проявляється в процесі конкурентної боротьби.

На інноваційну привабливість України впливає ефективний захист конкуренції та захист прав інтелектуальної власності у контексті інформаційної діяльності, що здійснюється Антимонопольним комітетом України. Органи Антимонопольного комітету забезпечують захист інтересів суб'єктів господарської діяльності від недобросовісної конкуренції, пов'язаної з електронними комунікаційними послугами.

У структурі органів виконавчої влади та місцевого самоуправління функціонують підрозділи інформаційного забезпечення, діяльність яких регулюється локальними нормативними актами.

Органи судової влади забезпечують захист прав та законних інтересів суб'єктів інформаційної діяльності.

Систему органів судової влади утворюють суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції (Конституційний суд України). Суди загальної юрисдикції утворюють єдину систему судів, у яку входять місцеві суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди та Верховний Суд України.

Суди загальної юрисдикції розглядають спори щодо інформації, які виникають у цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних правовідносинах.

Принципове місце у розвитку управління у галузі інформації та інформаційної сфери посідає вирішення проблем, пов'язаних із розвитком інформаційної сфери суспільства, засобів масової інформації та комунікацій, використанням інформаційних систем для підтримки державного управління.

Інформаційна сфера, володіючи політичною, економічною та соціальною атрибутикою, є середовищем та засобом, у яких реалізується державна політика, приймаються державні рішення, діє механізм управління суспільством, формуються методи регулювання подіями, проводяться керуючі впливи, комплексно оцінюється їх ефективність.

Залежно від того, наскільки буде розвинута інформаційна сфера та наскільки високий буде якісний рівень державного управління у цій сфері, залежать відкритість суспільства, дієвість феномена громадської думки, ступінь зрілості суспільства. Інформаційна сфера забезпечує умови участі громадян у прийнятті суспільно значущих рішень, визначає рівень доступності громадян до правової інформації.

Для інформаційної сфери суспільства є показовим досвід Європейського Союзу. Однак об'єктивно існуючі труднощі та специфічні локальні умови не дають змоги безпосередньо запозичити цей досвід. Закон України «Про національну безпеку України» розставляє пріоритети у державній політиці формування інформаційної сфери суспільства, заходи реалізації передбачені у Національній економічній стратегії на період до 2030 року.

5.4. Електронна взаємодія органів публічної влади. Портал «Дія»

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, формування інформаційного суспільства, розширення доступу до досягнень і накопичених поколіннями знань, до інформації, до участі громадян в управлінні державою, реформування державного управління на основі електронної взаємодії, підвищення рівня життя вимагає нових правових механізмів

взаємодії держави з громадянським суспільством з метою забезпечення відкритості діяльності органів публічної влади.

Нові суспільні відносини, пов'язані із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, потребують правового забезпечення та розвитку законодавства.

Основні напрями розвитку механізму електронної взаємодії реалізуються між:

- органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами у рамках електронного уряду;

- органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх взаємодії з державними позабюджетними фондами, фізичними та юридичними особами та учасниками економічної діяльності.

Нормативну базу електронної взаємодії органів державної влади становлять:

- закони України «Про довірчі електронні послуги», «Про електронні документи та електронний документообіг»;

- розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2012 р. № 634-р «Про схвалення Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів»;

- постанови Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2016 р. № 606 «Деякі питання електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів», від 10 травня 2018 р. № 357 «Деякі питання організації електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів»;

- наказ Державного агентства з питань електронного урядування України від 13 вересня 2018 р. № 51 «Про затвердження форматів електронних повідомлень та обміну даними системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів»;

- наказ Державного агентства з питань електронного урядування України від 19 жовтня 2018 р. № 68 «Про затвердження примірного договору про інформаційну взаємодію та примірної угоди про підключення до системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів»;

- наказ Міністерства цифрової трансформації України від 01 жовтня 2021 р. № 134 «Про затвердження примірних угод

про приєднання до системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів», Регламент системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів.

Система електронної взаємодії органів виконавчої влади (СЕВ ОБВ) призначена для автоматизації процесів створення, надсилання, передавання, одержання, оброблення, використання, зберігання, знищення електронних документів і копій паперових документів в електронному вигляді з використанням електронного цифрового підпису, які не містять інформацію з обмеженим доступом, і контролю за виконанням актів, протокольних рішень Кабінету Міністрів України та інших документів.

Метою створення Системи є:

- створення єдиного інформаційного простору для реєстрації, приймання, аналізу та зберігання організаційно-розпорядчих документів органів виконавчої влади в електронному вигляді із застосуванням КЕП;

- підвищення ефективності та оперативності прийняття управлінських рішень;

- посилення контролю за обробкою, виконанням і зберіганням організаційно-розпорядчих документів органів виконавчої влади в електронному вигляді;

- скорочення витрат державного бюджету за рахунок переходу на безпаперовий обмін документами між органами виконавчої влади;

- створення передумов для переходу на електронний міжвідомчий документообіг з використанням винятково електронного документа.

Система електронної взаємодії органів виконавчої влади забезпечує виконання функцій:

- а) приймання/передачі організаційно-розпорядчих електронних документів Секретаріату Кабінету Міністрів і центральних органів виконавчої влади;

- б) організації погодження проєктів нормативних актів між центральними органами виконавчої влади;

- в) контролю виконання доручень Секретаріату Кабінету Міністрів, погодження проєктів нормативних документів;

- г) зберігання електронних документів та їх підготовки до передачі в електронний архів.

Переваги рішення:

- веб-орієнтована комп'ютерна система. Робота з системою здійснюється за допомогою стандартного веб-браузера. Користувачі можуть працювати в системі у будь-який час і в будь-якому місці, для цього необхідний лише комп'ютер, підключений до мережі Інтернет;

- інтуїтивно зрозумілий веб-інтерфейс;

- єдине сховище документів. Після розміщення на файловому сервері документ доступний адресатам і не потребує переміщення між ними, що дає змогу всім користувачам, яким адресований документ, спільно працювати над ним;

- інтеграція з системою електронного документообігу (СЕД) за узгодженим форматом (наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 20 жовтня 2011 р. № 1207 «Про вимоги до форматів даних електронного документообігу в органах державної влади. Формат електронного повідомлення»);

- користувачами системи є відповідальні посадові особи Секретаріату Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади.

Держателем Системи є Міністерство цифрової трансформації України. Адміністратором Системи є Державне підприємство «Державний центр інформаційних ресурсів України».

Система електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта» – це сучасне організаційно-технічне рішення, яке дає змогу будувати безпечні інформаційні міжвідомчі взаємодії державним органам і органам місцевого самоврядування через Інтернет шляхом обміну електронними повідомленнями між їхніми інформаційними системами.

Система «Трембіта» є одним із ключових елементів інфраструктури надання електронних послуг громадянам і бізнесу, який забезпечує зручний уніфікований доступ до даних державних реєстрів.

Основу системи «Трембіта» становить удосконалена естонська платформа обміну даними X-ROAD, яка є «фундаментом» естонського цифрового суспільства.

Учасниками системи «Трембіта» є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, які мають зареєстрований в ядрі системи шлюз безпечно-го обміну.

Суб'єктами електронної взаємодії в системі «Трембіта» є власники електронних інформаційних ресурсів, що обмінюються даними з іншими суб'єктами електронної взаємодії через систему та можуть публікувати інтерфейси прикладного програмування (веб-сервіси) та/або веб-клієнти на шлюзі безпечного обміну учасника системи.

Учасники – це адміністратори шлюзу безпечного обміну, адміністратори електронного інформаційного ресурсу (інформаційної системи) суб'єкта електронної взаємодії. Суб'єкти електронної взаємодії – це будь-які юридичні особи, які бажають обмінюватись даними через систему.

Систему «Трембіта» створювало Міністерство цифрової трансформації до 2019 року з Державним агентством з питань електронного урядування України у межах проекту «EGOV4UKRAINE» Програми «U-LEAD з Європою».

У зв'язку зі зростанням обсягу електронної взаємодії органів виконавчої влади збільшується документообіг між учасниками системи електронної взаємодії, включаючи міжвідомчий електронний документообіг. Технологічні зміни, які стосуються державного управління, відкривають перед особою, суспільством та державою нові можливості, форми та сфери взаємодії.

У науці інформаційного права організаційно-правове забезпечення електронної взаємодії – нова проблема. Цим зумовлено увагу до окремих її аспектів: ідентифікації суб'єктів електронної взаємодії, розроблення єдиних підходів до суб'єктів та принципів електронної взаємодії, імплементації європейського досвіду правового регулювання відносин, пов'язаних із електронною взаємодією, виокремлення сфер електронної взаємодії, аналізу термінології у галузі електронної взаємодії.

Електронна взаємодія органів виконавчої влади є міжгалузевим правовим інститутом, що формується, оскільки в рамках інформаційного права вже сформувалася певна група правових норм, що регулюють однорідні суспільні відносини у галузі електронної взаємодії органів публічної влади.

В інформаційному суспільстві, особливо в умовах розвитку цифрової економіки, формуються нові суспільні відносини, збільшується склад учасників, у зв'язку із цим розширюється сфера застосування механізмів електронної взаємодії органів виконавчої влади. Це вимагає уніфікованого підходу до правового регулювання електронної взаємодії органів виконавчої влади, оскільки ці суспільні відносини сягають за межі міжвідомчої системи електронної взаємодії та надання послуг в електронному вигляді.

Електронна взаємодія органів виконавчої влади здійснюється не лише за надання адміністративних послуг та міжвідомчого електронного документообігу, але й у реалізації програм розвитку електронної демократії, формуванні та використанні обліково-правових систем (реєстрів і реєстрів), інших інформаційних ресурсів у державних інформаційних системах, у процесі діяльності щодо виконання судових рішень, діяльності відкритого уряду, електронного нотаріату, електронної торгівлі.

Документування управлінської інформації здійснюється відповідно до Типової інструкції з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну.

В умовах розвитку інформаційного суспільства, цифрової економіки електронна взаємодія є основним видом комунікації суб'єктів інформаційного обміну у різних галузях суспільного життя (дистанційна освіта, телемедицина, віртуальна культура, житлово-комунальне господарство, транспорт та будівництво, електронна торгівля, національна платіжна система та банківська сфера, розвиток технології «розумного будинку та розумного міста», використання штучного інтелекту та інформаційно-аналітичних систем). Це суттєво розширює коло суспільних відносин і суб'єктів інформаційного обміну.

Аналіз нормативно-правових актів, актів рекомендаційного характеру щодо забезпечення електронної взаємодії демонструє відсутність термінологічної єдності. Окрім поняття «електронна взаємодія» застосовують терміни «інформаційна взаємодія», «взаємодія в електронній формі», «мережева взаємодія». Ці терміни не розмежовують.

Електронна взаємодія органів виконавчої влади – це процес обміну інформацією, виявлення думок громадян і суспільства, надання послуг в електронному вигляді, електронних сервісів у різних соціально значущих сферах, що ґрунтується на застосуванні інформаційно-комунікаційних технологій, принципах актуальності та цілісності інформації, сумісності технологічних рішень і форматів передачі даних, еволюції інформаційних систем і інших технологічних засобів електронної взаємодії, забезпечення інформаційної безпеки, включаючи зниження ризиків і загроз кібербезпеці, удосконалення навичок суб'єктів інформаційного обміну щодо експлуатації систем електронної взаємодії.

Електронна взаємодія здійснюється не тільки щодо надання та отримання адміністративних послуг в електронній формі, без неї неможлива діяльність електронного уряду, формування та надання відкритих даних, розгляд звернень громадян в електронній формі, розвиток електронного нотаріату та виконавчого провадження, електронної демократії.

На електронній взаємодії засновано здійснення приватного та ділового листування, функціонування державних інформаційних систем, забезпечення інформаційної безпеки, застосування інформаційних технологій у галузі освіти та науки, культури та медицини, фінансової та банківської сфери, навігації, електронних засобів масової інформації, використання соціальних мереж та різних інформаційних сервісів тощо.

До суб'єктів електронної взаємодії належать: органи державної влади та місцевого самоврядування (органи державної влади, особи, які заміщають державні посади, органи місцевого самоврядування, Офіс Президента України, державні корпорації та позабюджетні фонди, Національний банк України, колегіальні органи влади), учасники економічної діяльності (фізичні та юридичні особи, представництва іноземних компаній), громадянське суспільство (фізичні особи, неурядові та неприбуткові організації, мережеві видання); іноземні учасники інформаційного обміну (іноземні громадяни, органи влади іноземних держав, міжурядові органи і організації, іноземні організації), оператор інформаційної системи (фізична і юридична особа), центри надання адміністративних послуг.

Залежно від суб'єктного складу, належності інформаційно-комунікаційних технологій, від характеру інформації вирізняють три групи електронної взаємодії: приватну, публічну, приватно-публічну.

Електронний документообіг є важливим інструментом електронної взаємодії, оскільки без нього неможливе надання адміністративних послуг в електронному вигляді, забезпечення функціонування діяльності органів виконавчої влади з урахуванням кількості документів, що зростає щороку.

Розгляд електронного документообігу не тільки як самостійний процес, але й як частина електронної взаємодії та її подальша інтеграція з різними інформаційними системами, зокрема міжнародного рівня, дозволить підвищити якість публічного управління та сприятиме формуванню єдиного середовища електронної взаємодії

З позицій інформаційного права електронне взаємодія є міжгалузевим правовим інститутом, що формується, оскільки утворилася певна група правових норм, що регулюють однорідні суспільні відносини в аналізованій сфері в різних галузях права.

Формування зазначеного правового інституту має наукове значення для розвитку доктринальних положень інформаційного права в умовах розвитку глобального інформаційного суспільства та єдиного інформаційного простору, оскільки є основою переходу до цифрової держави.

Процес інституалізації електронної взаємодії як міжгалузевого інституту, що формується, потребує системного розвитку, уніфікації понятійного апарату та вдосконалення правового регулювання.

Формування нових суспільних відносин, пов'язаних із розвитком електронної взаємодії, вимагає наукового дослідження з позиції інформаційного права, удосконалення правового регулювання, вирішення правових та організаційних питань, визначених у Національній економічній стратегії на період до 2030 року, з метою створення єдиного середовища електронної взаємодії на місцевому рівні.

Організацію електронної взаємодії здійснює Міністерство цифрової трансформації України, центральний орган виконавчої влади, який здійснює функції з вироблення та реалізації

державної політики та нормативно-правового регулювання у сфері інформаційних технологій. Виступає як уповноважений орган у сфері електронної взаємодії (за винятком нормативно-правового регулювання надання адміністративних послуг, спеціального інформаційного забезпечення державних органів, забезпечення інформаційної безпеки, забезпечення безпеки (не криптографічними методами) інформації в системах інформаційної та комунікаційної інфраструктури).

Сучасні тенденції розвитку електронної взаємодії мають багатовимірний характер і спрямовані на формування системи міжвідомчої електронної взаємодії, розвиток єдиного середовища електронної взаємодії.

Формування системи міжвідомчої електронної взаємодії має здійснюватися у кілька етапів: виділення ключових (пріоритетних) сегментів єдиного середовища електронної взаємодії; налагодження функціонування різних обліково-правових інформаційних систем із системою міжвідомчої електронної взаємодії; організаційно-правової оптимізації сегментів електронної взаємодії; розробка, тестування, розвиток єдиного середовища електронної взаємодії; розширення за допомогою з'єднання з різними інформаційними системами.

Важливим є максимально можливе вирівнювання інформатизації на місцевому рівні з метою подолання цифрової нерівності, створення власних середовищ електронної взаємодії з можливістю інтеграції до єдиного інформаційно-правового простору України.

Єдиний державний веб-портал електронних послуг (портал «Дія»)

Портал «Дія» призначений для реалізації права кожного на доступ до електронних послуг та інформації про адміністративні та інші публічні послуги, звернення до органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, отримання інформації з національних електронних інформаційних ресурсів, яка необхідна для надання послуг, а також для проведення моніторингу та оцінки якості послуг у випадках, визначених Положенням про Єдиний державний веб-портал електронних послуг. Положення затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 року № 1137.

Основні завдання порталу «Дія»

Портал «Дія» виконує такі основні завдання:

- надання електронних послуг (зокрема адміністративних та інших публічних послуг) з отриманням та використанням у разі потреби інформації з національних електронних інформаційних ресурсів, яка необхідна для надання таких послуг;
- ведення інформаційних (автоматизованих) систем, інформаційно-комунікаційних систем, реєстрів, баз даних;
- забезпечення через електронний кабінет користувача доступу до інформації з національних електронних інформаційних ресурсів, зокрема про користувача;
- забезпечення користувачів інформацією про електронні та адміністративні послуги, а також про інші публічні послуги, надання яких здійснюється з використанням порталу «Дія»;
- забезпечення офіційного електронного листування під час надання послуг, розгляду звернень та адміністративних справ (справ, що розглядаються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, іншими суб'єктами, які відповідно до закону уповноважені здійснювати публічно-владні управлінські функції, з метою прийняття рішень індивідуальної дії, спрямованих на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та обов'язків особи, а також захисту її прав), під час розгляду з використанням порталу «Дія» інших питань;
- сплата адміністративного збору за надання адміністративних послуг, штрафів за адміністративні правопорушення, державного мита, інших платежів; здійснення розрахунків за інші публічні, зокрема житлово-комунальні, послуги;
- забезпечення суб'єктів звернення інформацією про перебіг та результати надання послуг, розгляду звернень та адміністративних справ у режимі реального часу, надсилення інших сповіщень;
- отримання суб'єктами звернення результатів надання електронних послуг, розгляду звернень та адміністративних справ;
- подання скарг за результатами надання послуг, розгляду звернень та адміністративних справ, забезпечення

офіційного електронного листування під час проведення процедур оскарження, забезпечення оскаржувача інформацією про перебіг та результати розгляду скарги у режимі реального часу, а також отримання ним зазначених результатів;

- формування програмними засобами орталу «Дія», зокрема з використанням мобільного додатку порталу «Дія» (Дія), відображень в електронній формі інформації, що міститься у документах, які можуть пред'являтися (надаватися) особою через зазначений мобільний додаток;

- передача програмними засобами порталу «Дія» до інших інформаційно-телекомунікаційних систем, зокрема з використанням мобільного додатку порталу «Дія» (Дія), за бажанням особи електронної копії відображення в електронній формі інформації, що міститься у документах;

- передача програмними засобами порталу «Дія» до інших інформаційно-телекомунікаційних систем, зокрема з використанням мобільного додатку порталу «Дія» (Дія), за бажанням особи окремої інформації, відомостей, даних, що міститься у відображенні в електронній формі інформації, що наявна у документах;

- формування програмними засобами порталу «Дія», зокрема з використанням мобільного додатку порталу «Дія» (Дія), за бажанням особи електронної копії відображення в електронній формі інформації, що міститься у документах, для подальшої можливості її передачі електронною поштою;

- проведення опитування щодо ініціатив, проектів у різних сферах суспільного життя;

- проведення моніторингу та оцінки якості послуг, які надаються з використанням порталу «Дія», у центрах надання адміністративних послуг або суб'єктами розгляду звернень безпосередньо;

- захист даних (зокрема персональних) порталу «Дія» від несанкціонованого доступу, знищення, модифікації;

- подання електронних звернень через портал «Дія»;

- виконання інших завдань, визначених законодавством.

Відповідно до завдань, портал «Дія» має такі функціональні можливості:

- електронна ідентифікація та автентифікація користувачів, зокрема з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, кваліфікованих електронних підпису

та печатки, а також інших засобів ідентифікації, які дають змогу однозначно встановлювати особу;

- забезпечення віддаленої ідентифікації фізичних осіб (без їх особистої присутності) за допомогою мобільного додатка порталу «Дія» (Дія) з метою безоплатного надання кваліфікованих електронних довірчих послуг, пов'язаних із використанням віддаленого кваліфікованого електронного підпису «Дія. Підпис» (Дія ID);

- забезпечує функціонування інформаційних (автоматизованих) систем, інформаційно-комунікаційних систем, реєстрів, баз даних;

- застосування інтерфейсів, адаптованих для осіб з інвалідністю, зокрема для осіб з порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату, мовлення та інтелектуального розвитку, а також з різними комбінаціями порушень;

- користування порталом «Дія» через комп'ютер, а також за допомогою мобільного додатку порталу «Дія» (Дія) через смартфон чи планшет.

Інші функціональні можливості порталу визначені Положенням про Єдиний державний веб-портал електронних послуг.

5.5. Електронний документообіг в Україні. Електронний підпис

Правовідносини у сфері електронного документообігу регулюються Конституцією України, Цивільним кодексом України, законами України «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про державну таємницю», «Про електронні комунікації», «Про обов'язковий примірник документів», «Про Національний архівний фонд та архівні установи», іншими нормативно-правовими актами. Основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів передбачені Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг». Дія цього Закону поширюється на відносини, що виникають у процесі створення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, оброблення, використання та знищення електронних документів.

Електронний документообіг (обіг електронних документів) – сукупність процесів створення, оброблення, правлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності та за необхідності з підтвердженням факту одержання таких документів.

Порядок електронного документообігу визначається державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності згідно з Типовою інструкцією з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну.

Електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму.

Електронний документ повинен мати реквізити, установлені для аналогічного паперового документа (п. 2 розділ II наказу Міністерства юстиції України від 11 листопада 2014 р. № 1886/5 «Про затвердження Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання»).

Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною.

Для ідентифікації автора електронного документа може використовуватися електронний підпис.

Відправлення та передавання електронних документів здійснюються автором або посередником в електронній формі за допомогою засобів інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем або шляхом відправлення електронних носіїв, на яких записано цей документ.

Якщо автор і адресат у письмовій формі попередньо не домовилися про інше, датою і часом відправлення електронного документа вважаються дата і час, коли відправлення електронного документа не може бути скасовано особою,

яка його відправила. У разі відправлення електронного документа шляхом пересилання його на електронному носії, на якому записано цей документ, датою і часом відправлення вважаються дата і час здавання його для пересилання.

Вимоги підтвердження факту одержання документа, встановлені законодавством у випадках відправлення документів рекомендованим листом або передавання під розписку, не поширюються на електронні документи. У таких випадках підтвердження факту одержання електронних документів здійснюється згідно з вимогами законодавства.

Електронний документ вважається одержаним адресатом з часу надходження авторові повідомлення в електронній формі від адресата про одержання цього електронного документа автора, якщо інше не передбачено законодавством або попередньою домовленістю між суб'єктами електронного документообігу.

Якщо попередньою домовленістю між суб'єктами електронного документообігу не визначено порядок підтвердження факту одержання електронного документа, таке підтвердження може бути здійснено в будь-якому порядку автоматизованим чи іншим способом в електронній формі або у формі документа на папері. Зазначене підтвердження повинно містити дані про факт і час одержання електронного документа та про відправника цього підтвердження. У разі ненадходження до автора підтвердження про факт одержання цього електронного документа вважається, що електронний документ не одержано адресатом.

Якщо автор і адресат у письмовій формі попередньо не домовилися про інше, електронний документ вважається відправленим автором та одержаним адресатом за місцезнаходженням (для фізичних осіб – місцем проживання), зокрема, якщо інформаційна, комунікаційна, інформаційно-комунікаційна система, за допомогою якої одержано документ, знаходиться в іншому місці. Місцезнаходження (місце проживання) сторін визначається відповідно до законодавства.

Суб'єкти електронного документообігу повинні зберігати електронні документи на електронних носіях інформації у формі, що дає змогу перевірити їх цілісність на цих носіях.

Строк зберігання електронних документів на електронних носіях інформації повинен бути не меншим від строку, встановленого законодавством для відповідних документів на папері. За неможливості зберігання електронних документів на електронних носіях інформації протягом строку, встановленого законодавством для відповідних документів на папері, суб'єкти електронного документообігу повинні вживати заходів щодо дублювання документів на кількох електронних носіях інформації та здійснювати їх періодичне копіювання відповідно до порядку обліку та копіювання документів, установленого законодавством.

Якщо неможливо виконати зазначені вимоги, електронні документи повинні зберігатися у вигляді копії документа на папері (у разі відсутності оригіналу цього документа на папері). Під час копіювання електронного документа з електронного носія інформації обов'язково здійснюється перевірка цілісності даних на цьому носії.

За зберігання електронних документів обов'язкове дотримання таких вимог:

- інформація, що міститься в електронних документах, повинна бути доступною для її подальшого використання;
- має бути забезпечена можливість відновлення електронного документа у тому форматі, в якому він був створений, відправлений або одержаний;
- у разі наявності повинна зберігатися інформація, яка дає змогу встановити походження та призначення електронного документа, дату і час відправлення чи одержання.

Суб'єкти електронного документообігу можуть забезпечувати дотримання вимог щодо збереження електронних документів шляхом використання послуг посередника, зокрема архівної установи, якщо така установа дотримується вимог законодавства. Створення архівів електронних документів, подання електронних документів до архівних установ України та їх зберігання в цих установах здійснюється у порядку, визначеному законодавством.

Передача електронного документа може здійснюватися в електронній формі за допомогою засобів інформаційних або телекомунікаційних систем і шляхом передачі електронного носія (диска, флешки тощо), на якому записано цей документ.

Оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, зокрема з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги».

Електронно-цифровий підпис як інститут інформаційного права

Під час реалізації права на інформацію важливим питанням є забезпечення достовірності інформації. Особливо гостро це питання постало у зв'язку з процесом автоматизації документообігу, створенням і використанням електронного документа. Електронні документи потребують специфічних засобів і методів захисту від пошкодження, копіювання, модифікації, підробки. Одним з поширених засобів підтвердження оригінальності електронного документа є електронний цифровий підпис.

Зазначене регулюється Законом України «Про електронні довірчі послуги». Цей Закон визначає правові та організаційні засади надання електронних довірчих послуг, зокрема транскордонних, права та обов'язки суб'єктів правових відносин у сфері електронних довірчих послуг, порядок здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг, правові та організаційні засади здійснення електронної ідентифікації, правовий статус електронного цифрового підпису та регулює відносини, що виникають у його використанні.

Електронна довірча послуга – це послуга, яка надається для забезпечення електронної взаємодії двох або більше суб'єктів, які довіряють надавачу електронних довірчих послуг щодо надання такої послуги. Електронна послуга – будь-яка послуга, що надається через інформаційно-комунікаційну систему.

Електронний підпис – електронні дані, які додаються підписувачем до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються ним як підпис. Електронні дані – будь-яка інформація в електронній формі.

Дія Закону не поширюється на відносини, що виникають під час використання інших видів електронного підпису, зокрема переведеного у цифрову форму зображення власноручного підпису.

Законом України «Про електронні довірчі послуги» передбачено три види електронного підпису (ст. 1):

- електронний підпис – електронні дані, які додаються підписантом до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються та використовуються ним як підпис;

- удосконалений електронний підпис – електронний підпис, створений у результаті криптографічного перетворення електронних даних, з якими пов'язаний цей електронний підпис, із використанням засобу удосконаленого електронного підпису та особистого ключа, однозначно пов'язаного з підписантом. Удосконалений електронний підпис дозволяє здійснити електронну ідентифікацію підписанта та виявити порушення цілісності електронних даних, з якими пов'язаний цей електронний підпис;

- кваліфікований електронний підпис – це удосконалений електронний підпис, який створюється з використанням засобу кваліфікованого електронного підпису і ґрунтується на кваліфікованому сертифікаті відкритого ключа (далі – сертифікат).

Кваліфікований електронний підпис прирівнюється до власноручного підпису. Власник не має права передавати його третім особам. Тобто підписувати електронні документи чужим кваліфікованим електронним підписом не можна.

Електронний цифровий підпис – вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача.

Електронні довірчі послуги надаються на договірних засадах надавачами електронних довірчих послуг.

До електронних довірчих послуг входять:

- створення, перевірка та підтвердження удосконаленого електронного підпису чи печатки;

- формування, перевірка та підтвердження чинності сертифіката електронного підпису чи печатки;

- формування, перевірка та підтвердження чинності сертифіката автентифікації веб-сайту;

- формування, перевірка та підтвердження електронної позначки часу;

- реєстрована електронна доставка;
- зберігання удосконалених електронних підписів, печаток, електронних позначок часу та сертифікатів, пов'язаних із цими послугами.

Кожна послуга, що входить до електронних довірчих послуг, може надаватися окремо та в сукупності.

Суб'єктами відносин у сфері електронних довірчих послуг є:

- користувачі електронних довірчих послуг;
- надавачі електронних довірчих послуг;
- органи з оцінки відповідності;
- засвідчувальний центр;
- центральний засвідчувальний орган;
- контролюючий орган.

Електронна взаємодія фізичних і юридичних осіб, яка потребує відправлення, отримання, використання та постійного зберігання за участю третіх осіб електронних даних, аналогії яких на паперових носіях не повинні містити власноручний підпис відповідно до законодавства, а також автентифікація в інформаційних системах, в яких здійснюється обробка таких електронних даних, можуть здійснюватися з використанням електронних довірчих послуг або без отримання таких послуг, за умови попередньої домовленості між учасниками взаємодії щодо порядку електронної ідентифікації учасників таких правових відносин.

Електронна взаємодія фізичних та юридичних осіб, яка потребує відправлення, отримання, використання та постійного зберігання за участю третіх осіб електронних даних, аналогії яких на паперових носіях повинні містити власноручний підпис відповідно до законодавства, а також автентифікація в складових частинах інформаційних систем, в яких здійснюється обробка таких електронних даних та володільцями інформації в яких є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації державної форми власності, повинні здійснюватися з використанням кваліфікованих електронних довірчих послуг.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації державної форми власності, державні реєстратори, нотаріуси та інші суб'єкти,

уповноважені державою на здійснення функцій державного реєстратора, для засвідчення чинності відкритого ключа використовують лише кваліфікований сертифікат відкритого ключа, а для реалізації повноважень, спрямованих на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків фізичної або юридичної особи відповідно до закону, застосовують засоби кваліфікованого електронного підпису чи печатки, які мають вбудовані апаратно-програмні засоби, що забезпечують захист записаних на них даних від несанкціонованого доступу, від безпосереднього ознайомлення із значенням параметрів особистих ключів та їх копіювання.

Порядок використання електронних довірчих послуг в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях державної форми власності встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Нотаріальні дії з використанням кваліфікованого електронного підпису чи печатки або інших засобів електронної ідентифікації вчиняються в порядку, визначеному головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері нотаріату.

Здійснення правосуддя з використанням кваліфікованого електронного підпису чи печатки або інших засобів електронної ідентифікації вчиняється в порядку, встановленому законом.

Використання електронних довірчих послуг не змінює порядку вчинення правочинів, встановленого законом.

Правочини, що підлягають нотаріальному посвідченню та/або державній реєстрації у випадках, встановлених законом, вчиняються в електронній формі винятково із застосуванням кваліфікованих електронних довірчих послуг та у встановленому порядку.

Результати надання кваліфікованих електронних довірчих послуг повинні визнаватися в усіх державних установах та іншими користувачами цих послуг.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Назвіть основні засади формування інформаційної функції держави.
2. Які елементи охоплює поняття «інформаційні ресурси»?
3. Які органи державної влади здійснюють управління в інформаційній сфері?
4. Перелічіть компетенції Міністерства цифрової трансформації України.
5. Які функції виконує портал «Дія»?

РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ТА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ, НАПИСАННЯ РЕФЕРАТИВ

Основні нормативно-правові акти

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#>
2. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/794-18>
3. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>
4. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. № 586. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/586-14>
5. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2155-18>
6. Про електронний документ і електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>
7. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3792-12>
8. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80/94>
9. Питання про Міністерство цифрової трансформації України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>
10. Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики України : Постанова Кабінету Міністрів України

від 16.10.2019 р. № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text>

Додаткова література

1. Блінова Г. Становлення України як цифрової держави та удосконалення системи державних електронних інформаційних ресурсів. *Law. State. Technology*. 2021. № 2. С. 3–10. URL: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-2-1>
2. Інформаційне право та інформаційне законодавство / Брижко В. М., Фурашев В. М. Харків : Право, 2021. 288 с.
3. Асанова Л. Місце електронного документообігу в загальній системі діловодства. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 156–160.
4. Політанський В. С. Теоретико-правові засади системи електронного документообігу в Україні. *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 22–27.
5. Проблеми формування сучасної інформаційно комунікаційної сфери держави. 28.08.2021. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/problemy-formuvannya-suchasnoyi-informatsijno-komunikatsijnoyi-sfery-derzhavy/>
6. Мороз В. М. Інформаційний ресурс як об'єкт державного управління: зміст, принципи та характеристика системи. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 1. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1547>
7. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційне право : навчальний посібник. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 136 с.
8. Копняк К. В., Покиньючерда В. В. Електронний документообіг в публічному управлінні: проблеми впровадження, переваги та перспективи. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 10. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1798>
9. Ярема О. Г. Зміст провадження у сфері управлінської діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 268–271.
10. Божкова В. В., Білан А. О. Сутність державної інформаційної політики в умовах розвитку інформаційного суспільства в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 11. С. 106–110.

Розділ 6

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

6.1. Правове регулювання діяльності друкованих засобів масової інформації

Свобода слова та вільне вираження у друкованій формі поглядів і переконань гарантуються Конституцією України і означають право кожного вільно і незалежно шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію за допомогою друкованих засобів масової інформації, крім випадків, визначених законом, коли обмеження права необхідно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету та неупередженості правосуддя.

Кожен має право на оперативне одержання через друковані засоби масової інформації публічно поширюваної інформації про діяльність державних органів, громадських об'єднань, інших відомостей, необхідних для реалізації прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій.

Правові основи діяльності друкованих засобів масової інформації (преси) в Україні закріплені в Законі України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні». Під друкованими засобами масової інформації (пресою) в Україні розуміються періодичні і такі, що продовжуються, видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію.

Друкований засіб масової інформації вважається виданим, якщо він підписаний до виходу у світ і надрукований певним

тиражом. Сфера розповсюдження друкованого засобу масової інформації не обмежується.

Друковані засоби масової інформації є вільними. Забороняється створення та фінансування державних органів, установ, організацій або посад для цензури масової інформації.

Держава гарантує економічну самостійність і забезпечує економічну підтримку діяльності друкованих засобів масової інформації, запобігає зловживанню монопольним становищем на ринку з боку видавців і розповсюджувачів друкованої продукції. Заходи, спрямовані на забезпечення економічної підтримки діяльності друкованих засобів масової інформації, визначаються Кабінетом Міністрів України.

Друковані засоби масової інформації в Україні не можуть бути використані для: закликів до захоплення влади, насильницької зміни конституційного ладу або територіальної цілісності України; пропаганди війни, насильства та жорстокості; розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі; розповсюдження порнографії, а також з метою вчинення терористичних актів та інших кримінально караних діянь.

Забороняється використання друкованих засобів масової інформації для: втручання в особисте та сімейне життя особи, крім випадків, передбачених законом; завдання шкоди честі та гідності особи; розголошення інформації, яка може призвести до вказання на особу неповнолітнього правопорушника без його згоди та згоди його представника.

Діяльність друкованих засобів масової інформації – це збирання, творення, редагування, підготовка інформації до друку та видання друкованих засобів масової інформації з метою її поширення серед читачів.

Діяльність друкованих засобів масової інформації, спрямована на отримання прибутку, є підприємницькою діяльністю у цій сфері і здійснюється на основі Господарського кодексу України і інших актів чинного законодавства України.

До суб'єктів діяльності друкованих засобів масової інформації належать засновник (співзасновники) друкованого засобу масової інформації, його редактор (головний редактор), редакційна колегія, редакція, трудовий колектив редакції, журналістський колектив, журналіст, автор, видавець, розповсюджувач.

Право на заснування друкованого засобу масової інформації належить: громадянам України, громадянам інших держав та особам без громадянства, не обмеженим у цивільній правоздатності та цивільній дієздатності; юридичним особам України та інших держав; трудовим колективам підприємств, установ і організацій на підставі відповідного рішення загальних зборів (конференції).

Друкований засіб масової інформації може видаватися після державної реєстрації. Державній реєстрації підлягають усі друковані засоби масової інформації, що видаються на території України, незалежно від сфери розповсюдження, тиражу і способу виготовлення.

Державній реєстрації не підлягають: законодавчі, офіційні нормативні та інші акти, бюлетені судової практики, що видаються органами законодавчої, судової та виконавчої влади; інформаційні матеріали та документація, що видаються підприємствами, організаціями, навчальними закладами і науковими установами з метою використання їх у своїй діяльності; видана за допомогою технічних засобів друкована продукція, не призначена для публічного розповсюдження.

Зразок свідоцтва про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації затверджується Кабінетом Міністрів України.

Випуск друкованого засобу масової інформації може бути припинено за рішенням засновника (співзасновників) або суду.

Засновник (співзасновники) має право припинити випуск видання у випадках і порядку, передбачених установчим договором або статутом редакції чи іншим договором, укладеним між засновником (співзасновниками) і редакцією.

Для розповсюдження зарубіжного друкованого засобу масової інформації в Україні необхідно одержати дозвіл відповідного державного органу, якщо порядок розповсюдження не встановлено міжнародним договором.

Редакції, засновники, видавці, розповсюджувачі, державні органи, організації та громадські об'єднання несуть відповідальність за порушення законодавства про друковані засоби масової інформації.

Порушеннями законодавства України про друковані засоби масової інформації є: незаконне вилучення або знищення тиражу чи його частини; порушення прав журналіста, зловживання правами журналіста; одержання свідоцтва про державну реєстрацію шляхом обману; виготовлення, випуск або розповсюдження друкованого засобу масової інформації без його реєстрації або після припинення діяльності, ухилення від перереєстрації чи від повідомлення органу реєстрації про зміну виду видання, юридичної адреси засновника (співзасновників), місцезнаходження редакції; порушення порядку вміщення даних, надсилання контрольних примірників; порушення права вимоги щодо публікації спростування та порядку його публікації; порушення законодавства з питань інтелектуальної власності.

За порушення винні особи притягаються до дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної або кримінальної відповідальності згідно з чинним законодавством України.

Редакція, журналіст не несуть відповідальності за публікацію відомостей, які не відповідають дійсності, принижують честь і гідність громадян і організацій, порушують права і законні інтереси громадян або зловживання свободою діяльності друкованих засобів масової інформації і правами журналіста, якщо:

- ці відомості одержано від інформаційних агентств або від засновника (співзасновників);
- вони містяться у відповіді на запит на інформацію, поданий відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», або у відповіді на звернення, подане відповідно до Закону України «Про звернення громадян»;
- вони є дослівним відтворенням публічних виступів або повідомлень суб'єктів владних повноважень, фізичних та юридичних осіб;
- вони є дослівним відтворенням матеріалів, опублікованих іншим друкованим засобом масової інформації з посиланням на нього;
- розголошується таємниця, яка спеціально охороняється законом, проте ці відомості не було отримано журналістом незаконним шляхом.

6.2. Правове регулювання у сфері телебачення та радіомовлення

Правові відносини, які виникають у сфері телевізійного та радіомовлення на території України, правові, економічні, соціальні, організаційні умови їх функціонування регулює Закон України «Про телебачення і радіомовлення».

Законодавство України про телебачення і радіомовлення складається з Конституції України, законів України «Про інформацію», «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України», «Про Національну раду України з питань телебачення та радіомовлення», «Про електронні комунікації», міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Відповідно до Закону України «Про телебачення і радіомовлення», телебачення – це виробництво аудіовізуальних програм і передач або комплектування придбаних аудіовізуальних програм і передач, їх поширення незалежно від технічних засобів розповсюдження.

Телерадіоорганізація – зареєстрована у встановленому законодавством порядку юридична особа, яка на підставі виданої Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення ліцензії на мовлення створює або комплектує та/чи пакетує телерадіопрограми і/або передачі та розповсюджує за допомогою технічних засобів мовлення.

Основні принципи державної політики у сфері телебачення і радіомовлення

Держава проводить політику протекціонізму щодо розповсюдження програм і передач національного виробництва. Держава створює умови для забезпечення телерадіомовленням культурних і інформаційних потреб громадян України, потреб етнічних українців, які проживають за межами України.

Держава гарантує реалізацію прав на інформацію, на вільне і відкрите обговорення суспільно важливих проблем із застосуванням телебачення і радіомовлення; визначає органи влади, які здійснюють реєстраційні та регулюючі функції у галузі телерадіомовлення, не допускає створення нових чи наділення існуючих державних органів тотожними або дублюючими повноваженнями щодо аудіовізуальних засобів масової інформації.

Гарантії свободи діяльності телерадіоорганізацій

Цензура інформаційної діяльності телерадіоорганізації забороняється. Телерадіоорганізація є незалежною у визначенні змісту програм і передач. Невмотивоване втручання органів державної влади місцевого самоврядування, громадських чи релігійних об'єднань, їх посадових осіб чи працівників, власників у сферу професійної діяльності телерадіоорганізацій не допускається.

Телерадіоорганізації в інформаційних блоках зобов'язані подавати інформацію про офіційно оприлюднену позицію всіх представлених в органах влади політичних сил.

Не допускається використання телерадіоорганізацій для: поширення відомостей, що становлять державну таємницю, або іншої інформації, яка охороняється законом; закликів до насильницької зміни конституційного ладу України; закликів до розв'язування війни, агресивних дій або їх пропаганди; необґрунтованої демонстрації насильства; пропаганди винятковості, зверхності або неповноцінності осіб за ознаками релігійних переконань, ідеології, належності до певної нації або раси, фізичного або майнового стану, соціального походження; трансляції програм та передач, у яких телеглядачам та/або радіослухачам надаються послуги з ворожіння та гадання, платні послуги у сфері народної та/або нетрадиційної медицини; трансляції програм або відео сюжетів, які можуть завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей та підлітків, якщо вони мають змогу їх дивитися; розповсюдження і реклами порнографічних матеріалів та предметів; пропаганди наркотичних засобів, психотропних речовин з будь-якою метою їх застосування; поширення інформації, яка порушує законні права та інтереси фізичних і юридичних осіб, посягає на честь і гідність особи; здійснення інших учинків, за які настає кримінальна відповідальність.

Єдиним органом державного регулювання діяльності у сфері телебачення і радіомовлення незалежно від способу розповсюдження телерадіопрограм, який веде державний реєстр телерадіоорганізацій України та передач, є Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення (далі – Національна рада), діяльність якої регулюється Законом України «Про Національну раду України з питань телебачення

і радіомовлення». Ліцензування мовлення здійснюється Національною радою. Ліцензування мовлення іноземних телерадіоорганізацій забороняється.

Залежно від організаційно-технологічних особливостей розповсюдження програм Національна рада видає ліцензії на такі види мовлення: супутникове; ефірне; кабельне; проводове; багатоканальне.

Національна рада здійснює контроль за дотриманням і забезпечує виконання вимог:

1) законодавства України у сфері телебачення і радіомовлення;

2) Закону України «Про рекламу» щодо спонсорства;

3) порядку розповсюдження реклами на телебаченні і радіомовленні;

4) законодавства про захист суспільної моралі;

5) законодавства про кінематографію щодо квоти демонстрування національних фільмів;

6) законодавства про вибори.

Структуру національного телебачення і радіомовлення України становлять: державні та комунальні телерадіоорганізації, Суспільне телебачення та радіомовлення України, приватні, незалежно від способу розповсюдження програм, громадські телерадіоорганізації, засновані відповідно до вимог законодавства України.

Право на заснування телерадіоорганізацій як суб'єктів господарювання в Україні належить юридичним особам України та громадянам України, не обмеженим у цивільній дієздатності.

В Україні забороняється заснування телерадіоорганізацій: іноземними юридичними і фізичними особами та особами без громадянства; політичними партіями, профспілковими, релігійними організаціями та юридичними особами, яких вони заснували.

Участь іноземних фізичних та/чи юридичних осіб у статутному капіталі телерадіоорганізацій регулюється Господарським кодексом України.

Залежно від території розповсюдження програм визначається територіальна категорія мовлення та територіальна категорія каналу мовлення або багатоканальної телемережі:

загальнонаціональне мовлення – мовлення не менше ніж на дві третини населення кожної з областей України; регіональне мовлення – мовлення на регіон (область, декілька суміжних областей), але менше ніж на половину областей України; місцеве мовлення – мовлення на один чи кілька суміжних населених пунктів, яке охоплює не більше половини території області; закордонне мовлення – мовлення на територію поза межами державного кордону України.

Видача ліцензій на мовлення здійснюється на конкурсних засадах (за результатами відкритих конкурсів) або без конкурсів (за заявковим принципом) у випадках, передбачених цим Законом. На конкурсних засадах здійснюється видача ліцензій на ефірне та багатоканальне мовлення з використанням радіочастотного ресурсу.

Без конкурсів здійснюється видача ліцензій на: супутникове мовлення; кабельне мовлення; проводове мовлення; ефірне мовлення на каналі мовлення багатоканальної ефірної телемережі.

На час надзвичайного та/чи воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, відповідно до закону, може встановлюватися особливий режим роботи аудіовізуальних засобів масової інформації.

Особливості регулювання мовлення під час надзвичайного та/чи воєнного стану визначаються законом.

Обов'язки телерадіоорганізацій:

- дотримуватися законодавства України та вимог ліцензії; виконувати рішення Національної ради та судових органів;

- поширювати об'єктивну інформацію; не створювати перешкод у передачі та прийманні програм інших телерадіоорганізацій, функціонуванні засобів телекомунікацій; дотримуватися вимог державних стандартів і технічних параметрів телерадіомовлення;

- попереджати телеглядачів про те, що програми є платними; виконувати правила рекламної діяльності і спонсорства, встановлені законодавством;

- з повагою ставитися до національної гідності, національної своєрідності та культури всіх народів;

- зберігати у таємниці, відомості про особу, яка передала інформацію або інші матеріали за умови нерозголошення її імені;

– не поширювати матеріали, які порушують презумпцію невинуватості підозрюваного, обвинуваченого або упереджують рішення суду; не розголошувати інформацію про приватне життя громадянина без його згоди, якщо ця інформація не є суспільно необхідною.

Телерадіоорганізація та її працівники не несуть відповідальності за поширення інформації, що не відповідає дійсності, якщо інформація:

– містилася в офіційних повідомленнях або одержана від органів державної влади, органів місцевого самоврядування у письмовій формі;

– є дослівним цитуванням заяв і виступів посадових осіб органів державної влади місцевого самоврядування, народних депутатів України, кандидатів на пост Президента України, кандидатів у народні депутати України та у депутати рад усіх рівнів, кандидатів на посади сільських, селищних, міських голів;

– розповсюджувалася без попереднього запису та містилася у виступах осіб, які не є працівниками телерадіоорганізації; є дослівним відтворенням матеріалів, поширених іншим засобом масової інформації або інформаційним агентством, з посиланням на нього;

– якщо звільнення від відповідальності передбачено іншим законом.

Телеглядачі та радіослухачі мають право:

– приймати програми телерадіоорганізацій, які доступні для прийому на території України;

– одержувати інформацію про розклад передач;

– звертатися до телерадіоорганізації, її засновників, Національної ради із зауваженнями та пропозиціями щодо змісту та технічної якості програм або передач, отримувати письмово або у передачах відповідь на звернення;

– у порядку, визначеному законом, спростовувати інформацію про них, поширену телерадіоорганізацією.

Відповідальність за порушення законодавства про телебачення і радіомовлення несуть телерадіоорганізації, провайдери програмної послуги, їх керівники та працівники, інші суб'єкти господарської діяльності, посадові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Винні

в порушеннях несуть цивільно-правову, адміністративну і кримінальну відповідальність згідно із законодавством України.

Санкції за порушення законодавства про телебачення і радіомовлення застосовуються за рішенням суду або за рішенням Національної ради. У разі порушення законодавства про телебачення і радіомовлення іншими юридичними або фізичними особами Національна рада звертається до суду або до органів державної влади для усунення порушень у визначеному законодавством порядку.

Національна рада може застосовувати до телерадіоорганізацій та провайдерів програмної послуги санкції: оголошення попередження; стягнення штрафу; подання до суду справи про анулювання ліцензії на мовлення.

Рішення про оголошення попередження приймається у разі першого порушення законодавства чи умов ліцензії телерадіоорганізацією або першого порушення законодавства провайдером програмної послуги.

Рішення про стягнення штрафу приймається: якщо після оголошення попередження відповідні порушення не були усунені; якщо телерадіоорганізація за час після видачі (продовження) ліцензії отримала не менше трьох попереджень; якщо провайдер програмної послуги за час після сплати попереднього штрафу отримав не менше трьох попереджень.

Штраф не може накладатися, якщо з часу останнього порушення законодавства минуло більше одного календарного року. Розміри штрафів установлюються Національною радою за погодженням із Кабінетом Міністрів України відповідно до вимог законодавства. Рішення про стягнення штрафу може бути оскаржене в судовому порядку. Якщо порушення не були усунені після попередження та стягнення штрафу, Національна рада подає до суду справу про анулювання ліцензії на мовлення телерадіоорганізації або справу про скасування державної реєстрації провайдера програмної послуги.

6.3. Правовий статус інформаційних агентств

Свобода діяльності інформаційних агентств в Україні гарантується Конституцією України та чинним законодавством. Інформаційними агентствами є зареєстровані як юридичні

особи суб'єкти інформаційної діяльності, що діють з метою надання інформаційних послуг.

Основними видами інформаційних агентств є державні та недержавні інформаційні агентства України та іноземні інформаційні агентства, які діють в Україні через представництва.

Під представництвом інформаційного агентства в Україні в слід розуміти зареєстровану в Україні відповідно до чинного законодавства як суб'єкт інформаційної діяльності установу (бюро, представництво, корпункт тощо), що представляє в Україні державне або недержавне інформаційне агентство, зареєстроване як юридична особа згідно з чинним законодавством відповідної країни, яке здійснює діяльність в Україні у сфері інформації відповідно до Закону України «Про інформацію».

Законодавство України про інформаційні агентства утворюють: Конституція України, закони України «Про інформаційні агентства», «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про державну таємницю», інші законодавчі акти України, міжнародні договори у галузі свободи слова та інформації, ратифіковані Україною.

Діяльність інформаційних агентств – це збирання, обробка, творення, зберігання, підготовка інформації до поширення, випуск і розповсюдження інформаційної продукції.

Суб'єктами діяльності інформаційних агентств є: засновник (співзасновники) інформаційного агентства; керівник (директор, генеральний директор, президент тощо); трудовий колектив; творчий колектив; журналіст інформаційного агентства; спеціаліст у галузі засобів комунікації; автор або інша особа, якій належать права на інформацію; видавець (виробник) продукції інформаційного агентства; розповсюдjuвач продукції інформаційного агентства; споживач продукції інформаційного агентства.

Інформаційне агентство набуває статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації, діє на підставі статуту (положення), яким визначаються мета, завдання, функції та порядок діяльності. Статут (положення) інформаційного агентства затверджується засновником (співзасновниками) відповідно до чинного законодавства України.

Право на заснування інформаційного агентства в Україні належить громадянам та юридичним особам України. Іноземці та іноземні юридичні особи мають право бути співзасновниками інформаційних агентств України.

Забороняється створення і діяльність інформаційних агентств, у статутному фонді яких сукупна частка, що належить іноземцям та/або іноземним юридичним особам, становить більш як 35%.

Інформаційні агентства в Україні можуть мати різні організаційно-правові форми.

Державній реєстрації підлягають усі інформаційні агентства та представництва іноземних інформаційних агентств, що засновуються або діють в Україні.

Державна реєстрація інформаційних агентств в Україні як суб'єктів інформаційної діяльності проводиться на підставі письмової заяви засновника (співзасновників) до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності.

Діяльність інформаційного агентства припиняється у разі його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення) або ліквідації:

- з ініціативи засновника (співзасновників);
- на підставі рішення суду.

У разі реорганізації інформаційного агентства в інше інформаційне агентство його засновник (співзасновники) повинен зареєструвати новостворене агентство.

Інформаційне агентство вважається таким, що припинило свою діяльність, з моменту виключення його з державного реєстру.

Спори між співзасновниками інформаційного агентства вирішуються у порядку, передбаченому законодавством України. **Суб'єкти діяльності інформаційних агентств:**

- **керівник** (директор, генеральний директор, президент тощо);
- **журналіст інформаційного агентства** – творчий працівник, який збирає, одержує, створює, готує інформацію для інформаційного агентства і діє від його імені на підставі трудових чи інших договірних відносин або за уповноваженням.

Акредитація журналіста інформаційного агентства при державних органах та органах управління об'єднань громадян проводиться на підставах і в порядку, встановлених законодавством України;

– **спеціаліст** у галузі засобів комунікації – працівник інформаційного агентства, який на професійних засадах здійснює розповсюдження інформаційної продукції через засоби комунікації та несе відповідальність за використання цих засобів виключно на підставі чинного законодавства України;

– **видавець** (виробник) продукції інформаційного агентства – агентство, суб'єкт підприємництва, який здійснює випуск інформаційної продукції на підставі угоди;

– **розповсюджувач** продукції інформаційного агентства – агентство, суб'єкт підприємництва – власник (користувач) засобу комунікації, через який розповсюджує продукцію інформаційного агентства в порядку і на умовах, визначених законодавством України та укладеною між ними угодою;

– **споживачами** продукції інформаційних агентств є фізичні і юридичні особи, державні органи України та інших держав, які на підставі відповідної угоди з інформаційними агентствами одержують інформаційну продукцію.

Продукція інформаційного агентства – це матеріалізований результат діяльності, призначений для розповсюдження з метою задоволення інформаційних потреб фізичних і юридичних осіб, держави. Основними видами продукції інформаційних агентств є: електронна, друкована, фото-, кіно-, аудіо- та відеопродукція.

6.4. Державна підтримка засобів масової інформації

Правові, економічні, організаційні засади державної підтримки засобів масової інформації визначає Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», відповідно до якого державна підтримка засобів масової інформації – це сукупність правових, економічних, соціальних, організаційних і інших заходів державного сприяння зміцненню та розвитку інформаційної галузі, інфраструктури.

Державна адресна підтримка надається винятково засобам масової інформації для дітей та юнацтва, для інвалідів, спеціалізованим науковим виданням, що видаються науковими установами та навчальними закладами не нижче третього рівня акредитації, засобам масової інформації, які цілеспрямовано сприяють розвитку мов і культур національних меншин України, періодичним виданням літературно-художнього напрямку.

Державна підтримка засобу масової інформації припиняється у разі встановлення судом порушень засобом масової інформації вимог Конституції України, фактів зловживання свободою діяльності засобів масової інформації, що завдає матеріальної і моральної шкоди юридичним і фізичним особам. Відновлення державної підтримки можливе лише після виконання судового рішення у повному обсязі та не раніше ніж через рік після її припинення.

Форми державної підтримки засобів масової інформації охоплюють здійснення державою протекціоністської політики зниження споживчої вартості інформаційної продукції, зокрема податкове, тарифне, митне, валютне та господарське регулювання, відшкодування збитків, подання фінансової допомоги.

Підставами для надання державної фінансової підтримки друкованим засобам масової інформації є конкретне економічне становище, підтверджене документами, перелік яких визначено в Порядку надання державної фінансової підтримки друкованим засобам масової інформації. Державна фінансова підтримка не може бути надана друкованим засобам масової інформації, що здійснюють діяльність: рекламного характеру; еротичного характеру; заснованим за участю юридичних або фізичних осіб, до сфери діяльності яких входять виробництво та постачання паперу, поліграфічного обладнання, технічних засобів мовлення; заснованим в Україні міжнародними організаціями або за участю юридичних чи фізичних осіб інших держав, осіб без громадянства; у яких понад 50 відсотків загального обсягу випуску становлять матеріали зарубіжних засобів масової інформації.

Джерелом державної фінансової підтримки друкованих засобів масової інформації є асигнування, передбачені

Держкомтелерадіо України у Державному бюджеті України на відповідний рік.

Розповсюдженням друкованої й аудіовізуальної інформаційної продукції займаються державні, комунальні, приватні та інших форм власності організації, які мають для цього належну матеріально-технічну базу та інші можливості і зареєстровані відповідно до законодавства.

Держава сприяє соціальному захисту журналістів як творчих працівників, які професійно збирають, одержують, створюють і займаються підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконують редакційно-посадові службові обов'язки в засобі масової інформації.

Підставами застосування окремих і особливих норм соціального захисту журналістів є специфічні риси та умови журналістської діяльності: творчий характер, інтенсивність інтелектуальної праці, її нерегульована тривалість за умов жорсткої регламентації редакційного і технологічного циклу підготовки та випуску видань і програм; суспільно впливове за наслідками значення роботи, висока соціальна відповідальність за свою працю та її результати; значне морально-психологічне навантаження і напруженість, виконання службових обов'язків і реалізація творчих планів у стресових ситуаціях; систематичне перебування у відрядженнях і роз'їздах, включаючи відрядження до місць надзвичайних подій, професійна творча діяльність в екстремальних умовах, виконання спеціальних завдань з ризиком для здоров'я та життя; необхідність здійснювати власний творчий пошук нової потрібної інформації та її джерел, наявність об'єктивних і суб'єктивних труднощів та перешкод у добуванні інформації; прояви морально-психологічного тиску, погрози та загрозові дії проти журналіста у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Професійні назви службових посад (роботи) журналістів включаються до державного класифікатора професій України, тарифно-кваліфікаційні характеристики цих посад (роботи) – до нормативного акта, який призначається для державного регулювання оплати та охорони праці.

Стаж роботи журналіста в державних та комунальних засобах масової інформації зараховується до стажу державної служби, а стаж державної служби зараховується до стажу

роботи журналіста в державному або комунальному засобі масової інформації.

Журналістам гарантуються права на охорону праці, пільги та компенсації за роботу із важкими та шкідливими умовами праці, на медичні огляди, соціальне страхування, на всебічне розслідування нещасних випадків, смерті і шкоди, завданої здоров'ю при виконанні службових обов'язків, та права на відшкодування на підставі Закону України «Про охорону праці» за обов'язкового врахування у колективних договорах особливих і специфічних рис журналістської діяльності та запровадження відповідних заходів.

Журналісти мають право на щорічну відпустку тривалістю 36 календарних днів, санаторно-курортне лікування за рахунок власників (засновників, співзасновників) засобів масової інформації.

Відшкодування, заохочення та пільги журналістам, які виконують (виконували) службові обов'язки в небезпечних для життя та здоров'я умовах, забезпечуються власниками (засновниками, співзасновниками) засобу масової інформації.

6.5. Правове регулювання блогів

Визначення правової природи певного технічного чи соціального явища часто пов'язано з розробленням легальної дефініції, що є засобом, за допомогою котрого право перекладає такі явища своєю мовою, вписуючи їх у певну систему правових координат.

У сучасному глобальному світі людині конче необхідне спілкування. Порівняно нещодавно в мережі Інтернет, поряд з електронною поштою та форумами, з'явилися блоги як форма спілкування користувачів мережі.

Блог (blog) – мережевий журнал або щоденник подій, запис подій в Інтернеті. Суть блогу полягає в тому, що людина записує інформацію у формі тексту, фотографій, музики, відео чи їх поєднання та розміщує на певному ресурсі, створюючи контент самостійно. Одним із перших блогів був «Живий журнал» (Live journal), відкритий 2001 року. Він забезпечував усім охочим простоту та доступність у створенні власного блогу. Для цього потрібно було зареєструватися.

Перші блоги сформувались як мережеві щоденники, де люди розміщували інформацію про буденне життя чи з тематики, що цікавила певні групи людей. Кожен охочий міг створити блог, у якому розміщувати інформацію за інтересами, постійно її поновлюючи. Читачі блогу, а це могли бути люди, що мають доступ до мережі Інтернет, можуть коментувати записи автора блогу, дискутувати з ним.

Отже, блог – це засіб комунікації з іншим користувачем мережі. Головна відмінність блогу від особистого щоденника – це публічність, котру автор блогу свідомо допускає.

Коли йдеться про історію виникнення блогів, необхідно зазначити, що, за версією газети Washington Profile, першим блогом вважається сторінка Тіма Бернеса-Лі, де він з 1992 року почав публікувати новини. Бурхливе поширення блогів почалося 1996 року. У 1999 р. комп'ютерна компанія Pyra Labs з Сан-Франциско відкрила сайт Blogger. Це була перша безкоштовна служба блогів. Пізніше Blogger викупила компанія Google.

Сьогодні активно збільшується кількість блогів і користувачів соціальних мереж. Люди використовують такий засіб спілкування, як блог, через його демократичність. Блогами користуються громадські діячі, відомі політики, діячі науки, культури, мистецтва та громадяни.

Зародившись як особисте, блоги вийшли за ці межі, тепер вони можуть бути груповими (корпоративними), а з погляду змісту – тематичними чи загальними (наприклад, livejournal.com; Twitter.com).

Порядок ведення офіційних сайтів і блогів органів державної влади та місцевого самоврядування, державних службовців часто регламентовано спеціальними інструкціями. За такого підходу блог розглядають як *розділ сайту* у формі мережевого журналу, котрий веде група осіб за певним правилами, що визначають власники сайту.

Основний зміст сторінок блогу становлять регулярно розміщувані тексти, відсортовані у певному порядку. *Ведення блогу покладають на модератора*, котрим є посадовець, уповноважений у межах, установлених спеціальною інструкцією, розміщувати, змінювати чи видаляти інформацію зі сторінок блогу. Відвідувачі такого сайту можуть вступати у публічну

полеміку, залишаючи у блозі коментарі на розміщене повідомлення автора.

Коментарі відвідувачів блогу може редагувати перед публікацією модератор. Він же попередньо розглядає й аналізує характер інформації, що мігиться в коментарі. У випадку виявлення порушення відвідувачами сайту правил блогу такий коментар не публікують.

Такий порядок ведення блогу характерний лише для посадовців. Блоги приватних осіб не мають такої регламентації, навіть можуть не містити умов ведення, крім загальноновизнаних норм права та моралі.

Попри значну поширеність блогів, вони фактично перебувають поза правовим полем. Блог має дещо інші характеристики, ніж звичайний щоденник, між ними не можна поставити знак рівності.

Характер суспільних відносин, пов'язаних із функціонуванням блогів, не ідентичний веденню щоденника. Немає обмежень свободи думки, роздумів в особистому щоденнику, проте чи можна поширити такий самий режим на мережеві щоденники. Одна з принципових відмінностей блогу від щоденника – **публічність**. Саме *публічність* накладає обмеження на зміст блогу.

Ще одна характерна риса блогу – **колективне формування змісту** через розміщення коментарів. На відміну від щоденника, блог має не одного, а кількох авторів, на що необхідно зважати у правозастосовній практиці.

Ні законодавчого визначення поняття блогу, ні загального підходу до трактування юридичної природи блогу в науковій юридичній літературі немає, позиції та трактування сутності блогу дуже відрізняються.

Відповідно до одних, **блог** – це *Інтернет-сайт*, основний зміст котрого – записи, що регулярно додаються, зображення чи мультимедіа. Для блогів характерні короткі тимчасово актуальні записи, відсортовані у зворотному хронологічному порядку.

Відмінності блогу від щоденника зумовлюються середовищем: блоги публічні та передбачають сторонніх читачів, які можуть вступати у публічну полеміку з автором (приміром, у відгуках до записів у блозі чи у своїх блогах).

Згідно з іншим підходом, **блоги** розглядають як форму не-режисованого суспільного діалогу користувачів з різних країн. Проте таке визначення робить зрозумілішим трактування правової природи блогу.

Блог трактують як інструмент для спілкування на сайті, тобто форму спілкування через повідомлення від конкретних осіб, які висловлюють власну думку й оцінки з приводу теми повідомлення, заданої цими ж особами. Відомості, викладені в статтях блогу та коментарях до них, розміщені для обговорення та публічної дискусії, мають узагальнений характер і є суб'єктивно-оціночними за природою. Отже, ціль блогу – обговорення та публічна дискусія з певного питання. У цьому його принципова відмінність від щоденника.

Відповідно до ще одного підходу, **блоги** як різновид мережових творів – це щоденники багатьох користувачів, розміщені на різних сайтах, як-от «Живий журнал», доступні будь-кому з користувачів.

Під **мережевими творами** розуміють сукупність творів і інших об'єктів інтелектуальної власності у цифровій формі, що перебувають на серверах у комп'ютерних мережах, зокрема в Інтернеті, з можливістю інтерактивного доступу. *Блоги* з погляду авторського права розглядають як **бази даних**.

Професор Гарвардської школи права Л. Лессіг визначає сутність блогів і діяльність блогерів. Є особи, які використовують блоги для того, щоб розповідати про особисте життя. Водночас є особи, які читають публічні лекції, обговорюють суспільно важливі питання, критикують інших за їхні погляди, зокрема політиків за прийняті рішення, пропонують вирішення певних проблем. Блоги створюють відчуття особливого віртуального віче, де люди не обов'язково сподіваються зібратися усі разом, де розмови можуть бути не пов'язані між собою.

Деякі блоги можуть становити інтерес за своїм змістом та використовуватись особами, що не беруть участі у веденні блогу чи у коментарях. Часто представники ЗМІ з блогів і форумів отримують інформацію, роблячи примітку «джерело – Інтернет» чи «за матеріалами Інтернету».

Водночас виникають протилежні проблеми: користувачі блогів часто самі порушують чужі виключні права. Крім

особистої інформації, фотографій та інтерактивного спілкування, користувачі блогів мають змогу розміщувати на своїх сторінках різноманітні аудіо- та відеофайли, що, як будь-яка інформація, доступні третім особам. Такі дії переважно не супроводжуються згодою володільців прав. Це загальна проблема мережі Інтернет.

Інша позиція щодо сутності **блогу** зводиться до поширення на блог законодавства про засоби масової інформації. Прибічники вважають, що зміст мережевих щоденників цілком охоплюється поняття **масової інформації**.

Розвиток Інтернету та збільшення обсягів розміщеної інформації призвів до появи поняття «мережеве видання», під котрим розуміють сайт у мережі Інтернет, зареєстрований як засіб масової інформації. Проте блог розглядають як мережевий щоденник, як засіб спілкування у межах певного сайту. Блог і сайт необхідно співвідносити як частину та ціле.

Між блогами та засобами масової інформації є суттєва різниця. Блог не є засобом односторонньої передачі інформації, а дає змогу обмінюватися, тобто є своєрідним засобом комунікації, аналогом бесіди. Блог не завжди має такі ознаки, як назва, регулярне оновлення, масовість. Блоги іноді розглядають як сучасну альтернативу засобів масової інформації, вільну від впливу органів державної влади.

Необхідно зауважити принципову відмінність особистого щоденника від блогу в Інтернеті, що не дає змоги однаково їх аналізувати. Відмінність ця полягає у публічності блогу, тому ставлення до нього не може бути ідентичним ставленню до традиційного щоденника, котрий перебуває фактично за межами правового поля. Публічність блогу, як іншого ресурсу в Інтернеті, передбачає необхідність дотримання певних вимог щодо характеру висловлювань.

У світі поширена практика притягнення блогерів до відповідальності за поширення висловлювань екстремістського чи терористичного спрямування.

До блогів, як до іншої інформації в Інтернеті, можна застосувати принципи правового регулювання відносин, які виникають у сфері інформаційних технологій, зокрема принцип свободи виробництва та поширення інформації у законний спосіб. Свобода слова, інформації та спілкування мають однаково поважати у реальному та віртуальному просторах.

На міжнародному рівні має підтримуватися загальний доступ до вільного обміну інформацією в Інтернеті та інформаційним службами на недискримінаційній основі. Активна участь громадськості у створенні та розвитку індивідуальних сайтів не має стати об'єктом ліцензування чи інших спеціальних вимог.

6.6. Правова природа сторінок у соціальних мережах

Соціальні мережі стали невіддільною частиною життя людини. В Україні понад 60% населення є користувачами. Для деяких людей сторінки у соціальній мережі набули комерційного значення та стали інструментом отримання прибутку. Є непоодинокі випадки купівлі-продажу акаунтів або порушення авторських прав за допомогою них. Водночас у законодавстві відсутнє достатньо чітке правове регулювання зазначеної сфери правовідносин.

Соціальні мережі та відповідальність за інформацію в них

Соціальною мережею називають веб-сайт або іншу службу в мережі Інтернет, яка дозволяє користувачам створювати публічні або наполовину публічні анкети (акаунти), формувати списки користувачів, з якими мають зв'язок, та переглядати власний список зв'язків і списки інших користувачів. Промовистими прикладом соціальних мереж є Facebook, Instagram, YouTube та інші.

У соціальних мережах містяться персоніфіковані акаунти у вигляді особистих сторінок. На сторінці користувач розміщує особисту інформацію, викладає відео, аудіо і інші матеріали, за її допомогою веде листування з іншими особами, а управління сторінкою можливе лише після процедури авторизації шляхом уведення відповідних логіну та пароля.

Легальне визначення терміна «соціальна мережа», як і терміна «акаунт», в українському законодавстві відсутнє. Водночас акаунт у соціальній мережі можна розцінювати як веб-сторінку, визначення якої міститься в Законі України «Про авторське право і суміжні права». Відповідно до Закону, веб-сторінка – це складова веб-сайту, що може містити дані, цифрову інформацію, інші об'єкти авторського та/або суміжних прав тощо.

Постає питання, хто несе відповідальність за розміщений в акаунті контент, яким можуть порушуватись авторські права або честь та гідність іншої особи, – власник соціальної мережі чи користувач акаунту.

Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права», власник веб-сторінки – це особа, яка є володільцем облікового запису, що використовується для розміщення веб-сторінки на веб-сайті, управляє і/або розміщує цифрову інформацію у межах веб-сторінки.

Власник веб-сайту не є власником веб-сторінки, якщо останній володіє обліковим записом, що дозволяє йому самостійно, незалежно від власника веб-сайту розміщувати інформацію на веб-сторінці та управляти нею.

Законодавець окремо вирізняє власника веб-сайту (соціальної мережі) та власника веб-сторінки (акаунту). Це стосується відповідальності за розміщення інформації у соціальних мережах.

Одного прокурора у листопаді 2018 року було притягнуто до відповідальності та накладено дисциплінарне стягнення у вигляді звільнення з посади в органах прокуратури за активність та інформацію на власній сторінці в соціальній мережі «Однокласники». Велика Палата Верховного Суду постановою від 19 червня 2019 року у справі № 9901/998/18 залишила скаргу звільненого прокурора на зазначене дисциплінарне стягнення без задоволення.

Суд установив, що єдина тематика публікацій і відміток виключає їх випадковість та свідчить про їхнє свідоме розміщення на сторінці, а також відхилила посилання звільненого прокурора на злам сторінки з огляду на те, що позивач не змінювала логін і пароль та не видаляла відповідні публікації і відмітки з веб-сторінки.

Непоодинокі випадки притягнення до відповідальності безпосередньо власників сторінок у соціальних мережах за порушення прав інтелектуальної власності. Наприклад, притягнення до відповідальності за розміщення та публічну демонстрацію у Facebook за гіперпосиланням твору, виключні майнові права на який належали іншій особі (постанова Верховного Суду України від 13 березня 2018 року у справі № 918/186/17).

Враховуючи викладене, законодавець і судова практика розмежовують власників соціальних мереж та власників акаунтів у таких соціальних мережах. За інформацію, розміщену у власному акаунті, особа може нести відповідальність.

Акаунт у соціальній мережі

Акаунт може мати цінність. Актуальною темою є належне законодавче регулювання права власності на такий віртуальний актив. Акаунти у соціальних мережах продаються, передаються та навіть здаються в оренду на тіншовому ринку (fbcash.net, rentusyourfbook.com). Не регламентовані можливість залишення веб-сторінки у спадок іншій особі та право сумісної власності на акаунт, наприклад, подружжя (є блогери, які спільно ведуть сторінки у соціальних мережах, отримуючи прибуток). Акаунт може мати матеріальну цінність, яка може підлягати оцінці.

Розглядаючи акаунти у соціальних мережах з точки зору права власності, слід вирізняти акаунт і контент (фото, відео тощо), який міститься в ньому. Якщо контент на сторінці у соціальній мережі може виконувати роль твору, відповідні правовідносини щодо нього можна урегулювати за допомогою Закону України «Про авторське право і суміжні права», то з правом власності на акаунт усе складніше.

Особа може володіти та користуватись власною сторінкою в соціальній мережі, проте право розпоряджатися нею може бути обмежене внутрішніми умовами (правилами) соціальної мережі. Розробники та володільці соціальних мереж залишають за собою право видалення та контролю за сторінками користувачів. Права на розпорядження веб-сторінкою залишаються за власником веб-сайту. Приміром, Facebook у правилах зазначає, що користувачам заборонено здійснювати торгові операції (продаж/обмін) та будь-яке відчуження з власними акаунтів.

Водночас існують прецеденти, коли суди не дотримуються наведених заборон. Наприклад, через сторінки у соціальних мережах ведеться листування, яке охороняється окремими нормативними актами. У справі про спадкування акаунта у Facebook, розглянутій Федеральним Верховним судом Німеччини в липні 2018 року, суд дійшов висновку, що акаунт у соціальній мережі можна порівняти до особистих

листів і щоденників, перехід яких до спадкоємців можливий для дотримання охоронюваних інтересів сім'ї. Відтак, незважаючи на обмеження в положеннях Facebook, суд визнав за спадкоємцями право доступу до акаунту спадкодавця і його вмісту особистого і матеріального характеру (BGH Urteil v. 12.07.2018 – III ZR 183/17).

Акаунт містить сукупність персональних даних користувача. Володільці мають повноваження щодо можливості отримувати копії даних, вимагати їх знищення, передавати від одного контролера до іншого тощо (General Data Protection Regulation, GDPR).

Право власності на акаунт і пов'язані правовідносини формуються з елементів. Акаунт може містити контент, персональні дані, листування, мати економічну цінність.

Акаунт у соціальній мережі можна розглядати як особливий цифровий об'єкт права віртуальної власності. У правовому регулюванні відносин, пов'язаних з акаунтами, перетинаються норми договірного права (внутрішні правила користування соціальною мережею), права інтелектуальної власності, положення про захист приватності особи, майнові права. Низка правовідносин, які виникають у зв'язку з користуванням акаунтами у соціальних мережах, залишаються в Україні неврегульованими, потребують законодавчого регламентування.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Які друковані засоби масової інформації не підлягають державній реєстрації?
2. Кому належить право на заснування друкованого засобу масової інформації?
3. Перелічіть підстави відмови у державній реєстрації інформаційного агентства.
4. Що визнається порушенням законодавства України про друковані засоби масової інформації?
5. Хто належить до суб'єктів діяльності інформаційних агентств?

**РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ
ТА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ,
НАПИСАННЯ РЕФЕРАТІВ**

Основні нормативно-правові акти

1. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/lawsshow/2657-12>
2. Про інформаційні агентства : Закон України від 28.02.1992 р. № 74/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/74/95-%D0%B2%D1%80>
3. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.1992 р. № 2782-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text>
4. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3759-12>
5. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23.09.1997 р. № 540/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/540/97-%D0%B2%D1%80>
6. Про Національну раду України з питань телебачення та радіомовлення : Закон України від 23.09.1997 р. № 538/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/538/97-%D0%B2%D1%80>
7. Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Про Суспільне телебачення і радіомовлення України : Закон України від 14.04.2014 р. № 1227-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-18#Text>
9. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text>
10. Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації : Закон України від 24.12.2015 р. № 917-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/917-19>

Додаткова література

1. Мальчик М. В., Адасюк І. П. Реклама в інтернеті: теоретичний аналіз та особливості. *Journal of Lviv Polytechnic National University Series of Economics and Management*. 2021. № 1. С. 75–85.

2. Актуальні юридичні питання в діяльності реформованих ЗМІ. 2020. URL: <https://rm.coe.int/presentation-webinar-1-30042020/16809e1151>
3. Панченко О. А. Засоби масової комунікації як платформа державної інформаційної політики. *Державне управління*. 2020. № 4. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/4.pdf
4. Яковлев П. О. Державне регулювання у сфері телебачення в контексті забезпечення інформаційної безпеки. *Правова позиція*. 2020. № 3 (28). С. 82–86.
5. Ярема О. Г., Цьона С. Ю. Недобросовісна реклама: поняття та характерні риси. *Шляхи розвитку науки в сучасних кризових умовах: тези доповідей I міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (28–29 травня 2020 р., Дніпро)*. 2020. С. 595–597. URL: <http://www.wayscience.com/konferentsiya-1-28-29-travnaya-2020/>
6. Довгань О. Міжнародно-правове регулювання права на свободу вираження поглядів у професійній діяльності журналістів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 159–164.
7. Інтернет свобода в Україні 2020. Дотримання прав людини та основоположних свобод в Інтернеті. URL: <https://dslua.org/wp-content/uploads/2021/09/Internet-svoboda-2020.pdf>
8. Довгань О. Теоретичні засади професійної діяльності журналістів. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 117–121.
9. Еннан Р. Є. Формування правових засад використання блогів у мережі Інтернет. URL: <http://aphd.ua/publication-386/>
10. Прокопенко В. Правова природа сторінок у соціальних мережах. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/pravova-priroda-storinok-socialnih-merezhah.html>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕРНЕТ-ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

7.1. Основні положення законодавства про електронні комунікації

Стимулюючи людське спілкування за допомогою зв'язку, сучасні засоби комунікацій стають необхідною умовою для соціальної згуртованості та культурного розвитку всіх країн. Уже зараз неймовірно збільшені потоки інформації – телефонні розмови, факсимільна інформація, електронна пошта, масиви даних і телебачення – посвідчують, якою мірою світ стає ще більш залежним від засобів комунікацій, які змінюють бізнес, стиль життя, суспільство.

Обробка інформації – одна з вагомих складових економічної активності. Тому можна стверджувати, що розвиток комунікацій як важлива складова інформатизації суспільства та забезпечення населення високоякісними послугами зв'язку є одним із найважливіших напрямів національного та економічного розвитку будь-якої держави, зокрема України.

Повноваження держави щодо управління та регулювання комунікаційної діяльності, права, обов'язки та засади відповідальності фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у такій діяльності або користуються комунікаційними послугами, регулюються Законом України «**Про електронні комунікації**».

Дія цього Закону поширюється на відносини у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра щодо надання та отримання електронних комунікаційних послуг, постачання та доступу до електронних комунікаційних мереж, забезпечення конкуренції на ринках електронних комунікацій, а також щодо користування радіочастотним спектром, ресурсами нумерації та захисту прав користувачів послуг.

Законом визначено терміни:

1) електронна комунікаційна мережа – комплекс технічних засобів електронних комунікацій та споруд, призначених для надання електронних комунікаційних послуг;

2) електронна комунікаційна мережа загального користування – електронна комунікаційна мережа, доступ до якої відкритий для всіх кінцевих користувачів послуг;

3) електронна комунікаційна послуга – послуга, що полягає в прийманні та/або передачі інформації через електронні комунікаційні мережі, крім послуг із редакційним контролем змісту інформації, що передається за допомогою електронних комунікаційних мереж і послуг;

4) електронна комунікація (телекомунікація) – передавання та/або приймання інформації незалежно від її типу або виду у вигляді електромагнітних сигналів за допомогою технічних засобів електронних комунікацій;

5) ефективне користування радіочастотним спектром – стан користування радіочастотним спектром, що відповідає критеріям, установленим відповідно до законодавства;

6) забезпечення електромагнітної сумісності – сукупність організаційно-технічних заходів, що проводяться з метою забезпечення сумісного користування радіочастотним спектром, зменшення або виключення впливу радіозавад між радіообладнанням, випромінювальними пристроями, радіоелектронними засобами та випромінювальними пристроями спеціального призначення;

7) користувач електронних комунікаційних послуг (далі – користувач послуг) – юридична або фізична особа, або фізична особа-підприємець, яка користується або замовляє електронну комунікаційну послугу;

8) постачальник електронних комунікаційних мереж – суб'єкт господарювання, який надає послуги доступу до електронної комунікаційної мережі, що знаходиться в його володінні, та до пов'язаних з нею засобів, або з використанням віртуальних мереж;

9) постачальник електронних комунікаційних послуг – суб'єкт господарювання, який фактично надає та/або має право надавати електронні комунікаційні послуги на власних мережах та/або на мережах інших постачальників електронних комунікаційних послуг;

10) споживач послуг – будь-яка фізична особа, яка використовує або замовляє електронну комунікаційну послугу для власних потреб та не надає електронних комунікаційних послуг;

11) послуга голосової електронної комунікації – обмін інформацією голосом у реальному часі з використанням електронних комунікаційних мереж та номерів національного або міжнародного плану нумерації;

12) послуга доступу до мережі Інтернет – електронна комунікаційна послуга, що забезпечує доступ до мережі Інтернет і можливість логічного з'єднання з кінцевими точками мережі Інтернет незалежно від технології, що застосовується в електронній комунікаційній мережі, і кінцевого (термінального) обладнання, що використовується;

13) послуга міжособистісної електронної комунікації – електронна комунікаційна послуга, що дає змогу здійснювати прямий міжособистісний та інтерактивний обмін інформацією через електронні комунікаційні мережі між обмеженою кількістю осіб, за якого особи, які ініціюють або беруть участь у комунікації, визначають одержувача (одержувачів) інформації (крім послуг, що дають змогу міжособистісного та інтерактивного спілкування лише як незначну допоміжну функцію, невіддільною пов'язану з іншою послугою);

14) послуга міжособистісної електронної комунікації без використання нумерації – послуга міжособистісної електронної комунікації, під час надання якої не використовується номер (номери) з національного чи міжнародних планів нумерації або не здійснюється зв'язок із номером (номерами) з національного чи міжнародних планів нумерації;

15) послуга міжособистісної електронної комунікації з використанням нумерації – послуга міжособистісної електронної комунікації, під час надання якої використовується номер (номери) з національного чи міжнародних планів нумерації або здійснюється зв'язок з номером (номерами) з національного чи міжнародних планів нумерації;

16) послуга ширококутвого доступу до мережі Інтернет – послуга з доступу до мережі Інтернет із швидкістю передачі даних, не меншою, ніж визначена законодавством, та без застосування систем із комутацією каналів;

17) попереднє регулювання – регуляторні зобов'язання, що спрямовані на забезпечення розвитку економічної конкуренції на ринках постачання електронних комунікаційних мереж та/або послуг, необхідність накладення яких визначається

регуляторним органом за результатами проведеного аналізу таких ринків, та покладаються на визначених регуляторним органом постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг з істотною ринковою перевагою на обмежений строк.

Правове регулювання на відомчому рівні здійснює Національна комісія, що виконує державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектру та надання послуг поштового зв'язку України, яка використовує електронну регуляторну платформу.

Електронна регуляторна платформа є автоматизованою інформаційно-аналітичною системою регуляторного органу, що використовується для виконання ним повноважень, передбачених цим Законом, та надання адміністративних послуг в електронному вигляді, електронного обміну інформацією, документами та взаємодії з постачальниками електронних комунікаційних мереж та/або послуг, постачальниками радіообладнання, користувачами радіочастотного спектра та ресурсів нумерації, користувачами послуг.

Електронна регуляторна платформа забезпечує доступ до:

- реєстру постачальників електронних комунікаційних мереж і послуг;
- реєстру ліцензій на користування радіочастотним спектром;
- реєстру присвоєнь радіочастот загальних користувачів;
- реєстру первинного розподілу ресурсів нумерації;
- реєстру радіообладнання та випромінювальних пристроїв;
- бази даних перенесених номерів із дотриманням вимог Закону України «Про захист персональних даних»;
- геоінформаційної системи для географічних оглядів доступності на території України мереж широкосмугового доступу (фіксованого і мобільного) та універсальних електронних комунікаційних послуг.

Регуляторний орган здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням законодавства про електронні комунікації та радіочастотний спектр постачальниками електронних комунікаційних мереж та/або послуг, загальними

користувачами радіочастотного спектра, а також особами, що здійснюють постачання електронних комунікаційних мереж та/або послуг без подання повідомлення про початок такої діяльності та/або користування радіочастотним спектром без отримання ліцензії та/або без визначеного законодавством присвоєння радіочастоти.

Державний нагляд (контроль) за додержанням законодавства про електронні комунікації та радіочастотний спектр суб'єктами господарювання, іншими особами здійснюється відповідно до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» з урахуванням особливостей. Державний нагляд (контроль) за додержанням законодавства про електронні комунікації та радіочастотний спектр здійснюється регуляторним органом через:

- а) проведення позапланових перевірок;
- б) аналіз поданої постачальниками електронних комунікаційних мереж і послуг, користувачами радіочастотного спектра регуляторної звітності.

Стаття 12 Закону України «Про електронні комунікації» визначає права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання та користувачів радіочастотного спектра.

Відповідальність за забезпечення безпеки та сталості електронних комунікаційних мереж загального користування покладається на постачальників мереж та/або послуг електронних комунікацій, крім випадків пошкоджень мереж унаслідок умисних протиправних дій третіх осіб. Вимоги законодавства щодо безпеки та сталості мереж повинні враховуватися за розгортання (створення) та експлуатації електронних комунікаційних мереж.

Постачальники електронних комунікаційних мереж та/або послуг зобов'язані вживати відповідних технічних та організаційних заходів для забезпечення безпеки електронних комунікаційних мереж та послуг з метою гарантування цілісності власних електронних комунікаційних мереж, безперервності надання електронних комунікаційних послуг, недопущення несанкціонованого доступу до електронних комунікаційних мереж.

Універсальними електронними комунікаційними послугами є:

1) послуги широкосмугового доступу до мережі Інтернет у фіксованому місці;

2) послуги голосових електронних комунікацій у фіксованому місці.

Універсальна електронна комунікаційна послуга надається у фіксованому місці (за адресою будинку, споруди, вказаної споживачем) незалежно від технологій (проводового, безпроводового) доступу споживача до електронних комунікаційних мереж.

Універсальні електронні комунікаційні послуги широкосмугового доступу до мережі Інтернет у фіксованому місці повинні забезпечувати швидкість відповідно до показників і параметрів, установлених центральним органом виконавчої влади у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра.

Центральний орган виконавчої влади у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра повинен установлювати показники на рівні, достатньому для підтримки доступу споживачів до таких послуг (сервісів):

- електронна пошта;
- пошукові системи, що дають змогу здійснювати пошук усіх типів інформації;
- основні електронні засоби навчання та освіти;
- засоби масової інформації в мережі Інтернет;
- електронна комерція;
- інтернет-банкінг;
- доступ до послуг електронного урядування (електронних адміністративних послуг);
- соціальні мережі та сервіси обміну повідомленнями в мережі Інтернет;
- голосові та відеоз'єднання.

Споживачі на території України мають право на отримання універсальних електронних комунікаційних послуг із установленим центральним органом виконавчої влади у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра показниками якості та за доступною ціною.

Постачальники електронних комунікаційних послуг повинні забезпечувати і нести відповідальність за схоронність даних щодо кінцевого користувача, отриманих при укладенні договору про надання електронних комунікаційних послуг та наданні електронних комунікаційних послуг, зокрема щодо:

1) персональних даних споживача;

2) факту отримання кінцевим користувачем електронних комунікаційних послуг;

3) змісту інформації, що передається та/або отримується кінцевим користувачем;

4) обсягу, змісту, маршрутів передачі інформації (даних), зокрема даних, що обробляються з метою передачі інформації в електронних комунікаційних мережах або оплати електронних комунікаційних послуг;

5) даних про місцезнаходження, до яких належать будь-які дані, що обробляються постачальником електронних комунікаційних послуг при наданні послуг електронних комунікацій, зокрема щодо розташування термінального обладнання. Ця вимога не поширюється на випадок передачі даних про місцезнаходження абонента, що здійснює виклик до служби екстреної допомоги за номером 112;

6) даних про спроби виклику між певними кінцевими точками електронної комунікаційної мережі, в тому числі про невдалі спроби виклику (таких, що були ініційовані і не отримали відповіді) або перерване з'єднання.

Закон визначає порядок захисту прав та інтересів кінцевих користувачів послуг.

7.2. Правова природа Інтернету

Наука та техніка глибоко впливають на всі аспекти соціального життя. Змінюється і сутність праці, і увесь лад культури й цивілізація загалом. Прогрес суспільства не можна уявити без розвитку науки та техніки, без запровадження технологічних нововведень, але стрімке підвищення ролі науки та техніки як фактора соціальних перетворень актуалізує складний спектр світоглядних, соціально-етичних і інших проблем.

Техніка перетворюється на абсолютно нову сферу, в якій зароджуються соціальні зв'язки. Одним із таких прикладів виступає Інтернет, нововведення якого вплинули на соціальну структуру суспільства, зародивши новий цивілізаційний вид суспільних відносин – інтернет-відносини.

Термін «інтернет-відносини» означає ту частину суспільних відносин, які формуються для реалізації потреб в Інтернеті як відокремленого феномена соціального життя. Подібний феномен виокремився завдяки розвитку суспільства та технічного прогресу.

У науковій літературі відсутня єдність думок щодо визначення інтернет-відносин. Узагальнюючи наведені у науковій юридичній літературі точки зору, можна відзначити, що вчені по-різному характеризують такі відносини. На думку одних, інтернет-відносини виникають в Інтернеті, який постає як простір формування суспільних відносин, інші стверджують, що відносини виникають у зв'язку з використанням Інтернету.

Для найбільш повного уявлення сутності інтернет-відносин вважаємо за необхідне дослідити Інтернет і визначити його місце в аналізованих відносинах. У науковій літературі науковці та практики по-різному визначають сутність терміна «Інтернет».

Інтернет (англ. *Interconnected Networks* – «взаємопов'язані мережі»), представляють як систему об'єднаних мереж.

У статті 2 «Визначення термінів» Закону України «Про електронні комунікації» зазначено, що мережа зв'язку (мережа передачі) представляє безліч пристроїв, які об'єднані каналами передачі, що забезпечують обмін інформацією між усіма кінцевими пристроями. Інтернет – усесвітня інформаційна система загального доступу, логічно зв'язана глобальним адресним простором, яка ґрунтується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами.

Основним призначенням мережі зв'язку є передача даних. Відповідно до закону «Про інформацію», інформація – це відомості (повідомлення, дані) незалежно від форми їх подання, тобто інформацією можна назвати дані, які передаються через мережу зв'язку, тобто мережі Інтернет.

Для найбільш повного розуміння суті процесів передачі в Інтернеті можна провести кілька аналогій.

Інтернет можна порівняти зі схемою транспортних магістралей. Подивившись «зверху» на мережу Інтернет, можна побачити безліч ліній передач інформації, що нагадують карту автомобільних доріг і залізниць. Локальні мережі порівнюються з населеними пунктами, національні мережі – з регіонами, міжнародні – з державами та континентами.

Якщо проаналізувати досвід зарубіжних країн, то Радою з мереж США було прийнято резолюцію «Definition of Internet», яка дала офіційне визначення терміна «Інтернет». Відповідно до резолюції, Інтернет – це глобальна інформаційна система, яка надає, використовує або робить доступними для державного або приватного застосування послуги високого рівня, що ґрунтуються на комунікаціях і відповідній інфраструктурі.

Мережа Інтернет – це глобальна інформаційно-телекомунікаційна мережа, що об'єднує інформаційні системи та мережі електрозв'язку різних країн у зв'язку з використанням глобального адресного простору, що базується на комплексах інтернет-протоколів і протоколу передачі даних, надає можливість реалізації різних форм комунікації, зокрема розміщення інформації для необмеженого кола осіб.

Інтернет розглядають як: інформаційну систему, телекомунікаційну технологію, засіб поширення інформації, комп'ютерну мережу. У представлених визначеннях підкреслюється технологічна складова Інтернету.

На початку 70-х років ХХ століття розпочалося вивчення Інтернету як соціального явища. Інтернет виступає транзитивним полем багатовекторної комунікації, є для людини якісно новим середовищем, що конструюється, має активний, перетворюючий вплив на учасників комунікації та суспільства.

Інтернет порівняно швидко перетворився на масове соціальне явище, яке поєднує користувачів з усього світу. За допомогою технологій людина створює інший світ – штучну віртуальну реальність, яка є альтернативою реальній. Вона створюється людиною для людини, формується навколо головного елемента – Інтернету.

Інтернету притаманна соціальна складова. Технічний бік у цьому випадку полягає в тому, що доступ до простору Інтернету відбувається за допомогою численних мереж, кабелів, механізмів, проте вже в Інтернеті ми починаємо реалізовувати потреби. Тільки в рамках системи «людина – комп'ютер» стає можливим для людини виконати роль творця специфічного світу, наповненого певними образами, а самому виступати одним із цих образів, поринаючи у світ Інтернету.

Інтернет стає продовженням людини у просторі, перетворює її здібності, вносячи до них нові якості та можливості. Починається формування соціально-комунікативного простору, який не має аналога у минулому досвіді людства. Дедалі більша кількість соціальних практик починає переміщатися до Інтернету.

Він став унікальною платформою для всіх глобальних соціальних комунікацій.

Учені стосовно Інтернету використовують низку термінів: «кіберпростір», «простір», «середовище Інтернет», «віртуальний простір» тощо. Традиційно їх розглядають як синоніми, що не є суттєвою суперечністю, є прийнятними для використання в наукових розвідках.

На початку XXI століття актуальності набуває термін «глобальне село» (Global Village), запроваджений М. Маклюеном для відображення комунікаційних умов, що сформувалися в середині XX століття внаслідок розвитку нових засобів зв'язку, коли уможливилася миттєва передача інформації з будь-якого континенту в будь-яку точку світу.

Незважаючи на соціальне наповнення Інтернету, відносини виникають у зв'язку з використанням як одним із видів цифрових технологій. Як показник прогресу XXI століття, Інтернет призводить до розробки нового напрямку правової науки «інтернет-права», виступаючи принципово новим інститутом життя, що порушує перед юридичною наукою комплекс питань, вкладених у необхідність переосмислення правової доктрини Інтернету з урахуванням наслідків його функціонування.

Тому для предметного аналізу Інтернету в правовому аспекті визначення цих нових концептів спочатку повинні

узгоджуватися з його галузевим розподілом і позначити критерії вивчення кола правовідносин у сфері Інтернету певною галуззю права.

Інтернет-право характеризують як комплексний інститут права. Для найбільш повного розгляду цього питання вважаємо за необхідне вивчити систему права і на основі проведеного аналізу визначити, у чому сутність інтернет-права.

Ознаками галузі права є: особливий предмет і метод правового регулювання; режим правового регулювання; неможливість урегулювати сферу суспільних відносин іншими галузями системи права; відокремлене, головно, кодифіковане законодавство.

Предмет комплексної галузі права полягає в тому, що, незважаючи на різномірність, він становить певну соціальну систему, яка охоплює відразу кілька сфер суспільного життя. Об'єднання різномірних правових норм, що регулюють різні сфери життєдіяльності людини, лежать в основі комплексних галузей та інститутів.

До ознак комплексного інституту входять: норми однієї галузі права, що застосовуються до іншої; норми закріплюються у джерелах галузі, що їх запозичує; норми проходять суттєву переробку, модифікацію стосовно специфіки предмета та методу галузі, що запозичує; норми застосовуються тільки в межах однієї галузі права, що запозичує.

Інтернет-право складається з юридичних норм, що входять до складу кількох галузей права: конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального, інформаційного, міжнародного та інших.

Насамперед інтернет-право застосовує загальні концептуальні положення теорії держави та права, в рамках якої розробляються основні поняття та положення, важливі для кожної з юридичних наук.

В інтернет-праві розглядаються проблеми правового регулювання віртуального простору; використовуються визначення механізму правового регулювання, його структури (норм права, правовідносин), правопорушень тощо. Інтернет право не входить до теорії держави і права, а лише застосовує розроблені наукою дефініції, відточуючи категорії та розвиваючись як комплексний інститут права.

Інтернет-право взаємопов'язане з низкою галузевих юридичних наук, серед яких:

- міжнародне право, в межах якого вивчаються питання співробітництва країн щодо укладання нових і виконання чинних договорів та угод, що розробляються з метою забезпечення миру та міжнародної безпеки;

- цивільне право, де інтернет-право оперує поняттями суб'єктів та об'єктів цивільно-правових відносин, договорів купівлі-продажу, постачання, оренди, виконання зобов'язань;

- фінансове та банківське право. У здійсненні фінансових дій в електронній формі інтернет-право звертається до дефініцій клієнта, документа щодо угоди, податку з фізичних осіб, кредиту, позики, електронного цифрового підпису та ін.;

- адміністративне право, взаємодія з яким відбувається у разі звернення до правових норм, що впливають на діяльність органів державної влади;

- кримінальне право, у разі скоєного злочину застосовуються категорії злочину та покарання, досліджуються складки комп'ютерних злочинів: протизаконний доступ до інформації, наклепів, поширення інформації про терористичні акти або організація такої діяльності в Інтернеті та ін.;

- інформаційне право, взаємозв'язок з яким проявляється у використанні категоріального апарату (поняття інформації, її особливості, інформаційні системи та ін.), з практичними розробками.

Багато науковців розглядають інтернет-право як частину інформаційного права. Р. В. Калюжний вказує, що інтернет-відносини є частиною інформаційних, що виникають, змінюються та припиняються у кіберпросторі.

7.3. Правове регулювання інтернет-відносин

До розвитку правового регулювання інтернет-відносин долучилися: В. Б. Авер'янов, О. А. Банчук, П. Д. Біленчук, О. В. Бойченко, Н. П. Бортник, В. О. Голубева, С. Ф. Гуцу, В. І. Гурковській, С. С. Єсімов, В. В. Калайда, Р. А. Калюжний, М. В. Ковалів, В. А. Комарова, Б. А. Кормич, В. А. Ліпкан, Н. В. Паршина, В. С. Цимбалюк, І. В. Март'янов, О. В. Сінеокій, Л. С. Харченко, Т. В. Філіпенко, О. К. Юдін, О. Г. Ярема та інші вчені.

У зарубіжній літературі ця проблема розглянута у працях американських учених-юристів: А. Барака, В. С. Джексона, Г. Штейнера, у роботах європейських учених К. Васака, Дж. Махоні, А. Мильне, Д. Нікель.

Об'єктом інформаційних правовідносин є певна інформація чи безпосередньо пов'язані з інформацією правовідносини (надання, отримання, нерозголошення інформації тощо).

Об'єкт інформаційних правовідносин – це програмно-технічні комплекси, інформаційні системи, інструменти зв'язку та комунікацій, завдяки яким проходять процеси передачі інформації; інформація, інформаційні ресурси, інформаційні продукти, інформаційні послуги; доменні імена; права та свободи у сфері інформації; інтереси особи, суспільства, держави у інформаційній сфері; інформаційна цілісність та інформаційний суверенітет держави; інформаційна безпека.

Інформація є центральним елементом інформаційних правовідносин, тим, щодо чого виникають права й обов'язки учасників правовідносин. Тоді як об'єкт інтернет-правовідносин – це матеріальні блага (речі, цінності, майно); нематеріальні блага (життя, здоров'я, гідність, честь); результати творчості (твори літератури, мистецтва); цінні папери та документи (гроші, акції, дипломи).

Коло дій, на які можуть бути спрямовані інтереси суб'єктів інтернет-правовідносин, значно ширше. Вони формуються навколо головного елемента Інтернету, який постає як особливий простір, місце реалізації бажаних цілей, де мережі виступають як засіб передачі даних нарівні з комп'ютером, телефоном, факсом, поштовим повідомленням.

Людина не просто користується комунікаційними мережами, вона входить у правові відносини, відчуває правове регулювання у віртуальному просторі. Специфіка правовідносин в Інтернеті полягає в тому, що, залежно від об'єкта, на який спрямовані інтереси суб'єктів, діятимуть норми відповідного права (цивільного, кримінального, адміністративного, інформаційного). Регулювання інтернет-відносин не обмежується засобами однієї галузі законодавства, їм властивий комплексний характер.

Нормативні положення, що регулюють відносини в Інтернеті та закріплені в рамках цивільного, кримінального, адміністративного й інших галузей права стосовно інтернет-відносин, мають певні особливості.

Норми, що закріплюють правила розміщення інформації у віртуальному просторі, не можуть застосовуватися за межами цієї сфери.

Відповідно до Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», державні органи, органи місцевого самоврядування для розміщення інформації про діяльність використовують мережу Інтернет, де створюють офіційні сайти із зазначенням адрес електронної пошти, за якими користувачем інформацією може бути направлено запит та отримано запитувану інформацію.

Якщо орган місцевого самоврядування не має змоги розміщувати інформацію про діяльність у мережі Інтернет, указана інформація може розміщуватись на офіційному сайті регіонального органу, в межах якого знаходиться відповідне муніципальне утворення. Інформація про діяльність органів місцевого самоврядування може розміщуватися на офіційному сайті об'єднаної громади.

Вимоги до технологічних, програмних і лінгвістичних засобів, необхідних для розміщення інформації державними органами та органами місцевого самоврядування у мережі Інтернет у формі відкритих даних, для забезпечення її використання, встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Інтернет-право – це міжгалузевий комплексний правовий інститут, що містить сукупність взаємодіючих правових норм щодо відокремлених у системі національного права і об'єднаних єдністю регулювання відносин, які протікають у віртуальному просторі. Його специфіка полягає у такому:

- формується з юридичних норм, що входять до декількох галузей права (конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального, інформаційного, міжнародного тощо);
- дія цього комплексу норм спрямована на регулювання гармонійного поєднання суспільних відносин, що виникають у контексті цифрових технологій та спрямованих на реалізацію своїх потреб (розміщення інформації в Інтернеті,

укладання договорів і оформлення угод, надання та отримання послуг на сайтах);

- норми, що входять до такого комплексу, зазнають суттєвих змін, модифікації, що свідчить про порівняну самостійність розглянутого інституту;

- дія норм комплексного інституту супроводжується застосуванням технічних засобів (тільки у межах системи «людина – цифрова технологія» можлива дія окремого інституту);

- застосування норм забезпечується додатковими правилами та технічними стандартами, що регулюють процес роботи цифрових технологій.

Активно розвивається міждисциплінарний напрям державно-правових досліджень під назвою «інтернет-право», що визначається як сукупність міждисциплінарних науково-теоретичних знань щодо правового регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з використанням цифрових технологій, що охоплює накопичені дані, котрі містяться галузевих юридичних науках: конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального, інформаційного права та ін.

Як самостійний напрям юридичної науки, інтернет-право узагальнює нові різноманітні підходи до проблем його дії, що дозволяє вирізнити широке коло завдань представленого напрямку: загальна характеристика інтернет-права; дослідження правових аспектів регулювання Інтернету; вивчення актуальних проблем законодавчого масиву у сфері використання цифрових технологій; встановлення специфіки відносин, що виникають у процесі використання цифрових технологій; аналіз злочинів та інших негативних явищ, пов'язаних із використанням Інтернету, виявлення способів боротьби з ними; вирішення проблем міжнародно-правового співробітництва у цій сфері та ін.

Можна виокремити особливості інтернет-відносин, вони з'являються через використання Інтернету. Інтернет як віртуальний простір переводить традиційні форми взаємодії індивідів в інтерактивний режим, у результаті формуються різноманітні соціальні зв'язки між учасниками кіберпростору, котрі реалізуються на основі цифрових технологій. Техніка розширює людські можливості, створює умови для розвитку творчих здібностей особистості, дедалі більше вписуючись у культурний простір.

Інтернет-відносини – це явище загального соціально-культурного розвитку як результат загальних уявлень про світ, рівень розвитку наукових та релігійних поглядів, мораль, мистецтво та інші аспекти культури; створюються для реалізації інтересів учасників таких відносин у віртуальному просторі. Суть полягає в тому, що економічні, політичні, культурні зв'язки між людьми опосередковуються інформацією.

Інтернет-відносини – це суспільні відносини, що виникають у процесі використання цифрових технологій між користувачами Інтернету, спрямовані на реалізацію інтересів учасників.

Будь-яким відносинам необхідне регулювання, яке полягає у доцільному упорядкуванні поведінки людей, соціальних зв'язків у різних сферах життєдіяльності. Стабільне та плідне функціонування соціального організму неможливо забезпечити без узгодження інтересів окремих осіб, різних соціальних груп, верств, без нейтралізації різноманітних конфліктів. Навіть коли йдеться про суспільні зв'язки, що формуються стихійно, говоримо про самоорганізацію людей, відносини завжди виникають у результаті дій людини.

Найбільш ефективними засобами регулювання, розробленими людською практикою, є соціальні норми – моральні правила поведінки, релігійні настанови, звичаї, традиції тощо.

З моменту становлення Інтернет виступав як саморегульована система (автономно регульована). Документ закріплює норми для роботи в Інтернеті, які є обов'язковими для всіх користувачів.

Увага приділяється таким аспектам: обмеження на «інформаційний шум» (спам), заборона масового, неузгодженого розсилання електронних листів, інформації про користувачів.

Саморегулювання виступає недостатнім механізмом щодо Інтернету, відносини, що виникають у віртуальному просторі, перебувають у постійному розвитку, у зв'язку з чим держава змушена вдаватися до правової організації, ключовим елементом якої є правове регулювання.

Правове регулювання охоплює нормативний та організаційний вплив на суспільні відносини, що здійснюється за допомогою юридичних засобів з метою організації, забезпечення безпеки та розвитку.

Інтернет-відносини безпосередньо пов'язані з вольовою діяльністю людей. Соціальна інформація, що розповсюджується в Інтернеті, є продуктом діяльності суспільства. Головна особливість права полягає у здатності реально впливати на поведінку людей, а через це здійснювати прогресивні зміни в суспільстві, стверджувати у взаєминах людей засади цивілізованості та соціального партнерства.

Правове регулювання інтернет-відносин – це цілеспрямоване впорядкування відносин в Інтернеті за допомогою норм права і інших засобів з метою організації та вирішення конкретних завдань. Поняття правового регулювання інтернет-відносин становить важливу загальнотеоретичну категорію, що дає змогу об'єднати різні елементи, пов'язані з життєвими ситуаціями (норми, правовідносини, юридичні акти), та описати їх як цілісність за допомогою поняття «механізм правового регулювання».

Правовому регулюванню підлягатимуть не всі відносини в Інтернеті, а лише ті, які потребують регулювання, є пріоритетними та значущими, в упорядкуванні яких зацікавлена держава, а тому регулювання інтернет-відносин має межі.

Необхідно регулювати інтернет-відносини, пов'язані з особистими майновими правами: це купівля-продаж, договір міни, оренда. Майнові відносини виникають з приводу результатів робіт і надання послуг, які не обов'язково втілюються в речовинному результаті (наприклад, перевезення, послуги культурно-видовищного характеру), але неодмінно мають економічний характер товару.

Товарного характеру у розвиненому ринковому господарстві набувають результати інтелектуальної творчості (твори, винаходи, програми для ЕОМ), засоби індивідуалізації товарів та їх виробників (фірмові найменування, найменування місць походження товарів).

Вимагають правового регулювання відносини в Інтернеті, пов'язані зі скоєнням злочинних діянь. Необхідне регулювання суспільних відносин в Інтернеті у сфері захисту особи, охорони прав і свобод людини та громадянина, захисту суспільної моралі та порядку, безпеки, захисту суспільства та держави від різних правопорушень.

Інтернет набув глобального транскордонного характеру і став невіддільною частиною практично всіх сфер діяльності особи, суспільства та держави. Для функціонування необхідний комплекс технічних компонентів, що постійно розвиваються. Кожна країна самостійно розробляє різні програмні засоби, системи, мережі, розвиваючи та посилюючи можливості Інтернету.

Одним із першорядних державних інтересів виступає розвиток інфраструктури Інтернету країни, шляхом удосконалення та підтримки з боку держави діяльності наукових і виробничих організацій з розробки та впровадження засобів забезпечення функціонування, зокрема комп'ютерів, та їх використання для створення продукції та надання послуг. Реалізація цих інтересів дозволить країні не відстати від світового розвитку технології.

Повноцінна й ефективна робота інфраструктури Інтернету сприятиме забезпеченню другого національного інтересу – забезпечення безпеки суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз в Інтернеті. Розширення сфер застосування Інтернету одночасно породжує нові загрози, найбільш поширеною серед яких є кіберзлочинність.

Кіберзлочинність – один із негативних наслідків розвитку. Професіоналізм кіберзлочинців зростає, постійне вдосконалення технологій, еволюція можливостей для скоєння злочинів створюють нові виклики для людства. Правопорушення в реальному житті перейшли в Інтернет, що значно ускладнює боротьбу з шахрайством, порушенням авторських прав, поширенням заборонених речовин, організацією провокаційних заходів.

Широкі можливості Інтернету сприяють розвитку позитивного потенціалу, ефективного використання якого є чинником прискорення економічного розвитку держави. Глобальне впровадження та вдосконалення цифрових технологій, можливість оперативної взаємодії сприяли появі й активному розвитку електронної комерції. Електронна комерція спрощує процес, крім географічних кордонів, що сприяє підвищенню ефективності взаємодії з клієнтами.

Забезпечення реалізації прав громадян під час використання цифрових технологій в Інтернеті. До них належать:

звернення за допомогою сайтів в Інтернеті до органів державної влади, служби охорони здоров'я, оформлення різних договорів, отримання послуг, оплата адміністративних послуг через онлайн-банкінг.

До основних груп інтернет-відносин, які охоплюються сферою правового регулювання, належать відносини: пов'язані зі створенням, функціонуванням і розвитком інфраструктури Інтернету країни; пов'язані із забезпеченням безпеки населення та держави від загроз в Інтернет; пов'язані з використанням цифрових технологій Інтернету в економіці; пов'язані із забезпеченням реалізацією прав громадян із використанням цифрових технологій в Інтернеті.

Перелік цих відносин не є вичерпним у міру розвитку Інтернету та можливостей, він розвиватиметься та доповнюватиметься.

Правове регулювання інтернет-відносин можна розділити на кілька груп. Перша – вільна, де людина вільно перебуває в Інтернеті, користується електронною поштою, спілкується з друзями, телефонує скайпом (skype).

Друга група – це середня зона, яка містить блоги та медіа. Блогер має велику аудиторію, відповідає за інформацію, що міститься на сторінці, і повинен дотримуватись визначених і встановлених законом правил.

Третя група – дії, пов'язані з Інтернет-банкінгом, бронуванням, з фінансами, з публічними виступами, де дії можуть завдати шкоди третім особам – фізичної, моральної, економічної.

З огляду на наведені сфери суспільних відносин, які якраз становлять предмет правового регулювання інтернет-відносин, слід вивчити засоби, за допомогою яких здійснюватиметься впорядкування відносин. До системи засобів правового регулювання інтернет-відносин належать: нормативні, міжнародні, регуляторні, охоронні.

Нормативні засоби. З уваги на значущість суспільних відносин, що виникають в Інтернеті, частина з них перебуває у сфері правового регулювання, у зв'язку з чим упорядкування покладено на норми права. Особливість дослідження нормативних засобів у правовому регулюванні інтернет-відносин полягає в тому, що воно є комплексним, оскільки стосується

питань із різних галузей права. Можна виокремити цивільно-правові, кримінально-правові, адміністративно-правові, інші нормативні засоби, що впорядковують відносини в Інтернеті. Дія нормативних засобів у правовому регулюванні інтернет-відносин безпосередньо пов'язана з технічними та програмними засобами, які дають змогу обмінюватися інформацією в Інтернеті між окремими користувачами чи групами користувачів, обробляти, накопичувати її на власному комп'ютері чи інших пристроях.

Серед них: сервери організацій, що надають послуги в Інтернеті, мережеві технічні засоби, що забезпечують взаємодію усередині локальної мережі та кількох мереж, мережеві адаптери, повторювачі, комутатори, концентратори, мости, маршрутизатори, шлюзи та модеми, що узгоджують роботу комп'ютерів із каналами передачі.

Особливо чітко нормативно-технічна сутність засобів права проявляється у блокуванні ресурсів, де, крім юридичних характеристик (закріплення в законі підстав застосування блокування, його порядку, випадків скасування), завжди проявляється технічний бік: наявність комп'ютера, можливості підключення до Інтернету, програмного забезпечення для блокування ресурсу, місця для зберігання інформації про заблокований ресурс.

Міжнародні. Глобальний характер інтернет-відносин визначає необхідність використання міжнародних правових засобів для упорядкування таких відносин, серед них: договори (Типовий Закон ЮНСІТРАЛ про електронні підписи); конвенції (Конвенція про забезпечення міжнародної інформаційної безпеки); угоди.

Регулятивні. Правове впорядкування інтернет-відносин спрямоване на те, щоб бути регулятором цих відносин, сприяти прогресивному розвитку (дозволи, заборони, зобов'язання тощо). Цей вид засобів не має імперативного характеру, він передбачає, що індивід користується наданими правами та свободами на власний розсуд.

Охоронні. У зв'язку з можливими правопорушеннями в Інтернеті наявність охоронних засобів є обов'язковим елементом правового регулювання. Охоронні юридичні кошти поділяються на засоби забезпечення (кошти-гарантії), засоби попередження, засоби захисту, засоби покарання.

Використання перелічених засобів створює широкий блок регуляторів, що дає змогу охопити всі пріоритетні суспільні відносини, які виникають в Інтернеті та знаходяться у сфері правового регулювання.

Сьогодні наявні дві взаємозалежні тенденції: по-перше, активний розвиток основ громадянського суспільства; по-друге, розвиток електронних форм взаємодії влади та громадян.

Віднедавна в Інтернеті триває активне створення системи сайтів органів державної влади, яке підтримується нормативно-правовими актами, що розробляються з метою деталізації порядку та процесу фіксації передачі відомостей різними підрозділами організації та затвердження для опублікування на сайті цієї інформації.

З початку роботи сайту адміністративних послуг здійснюється обсяжна робота щодо збільшення кількості послуг, які надаються в електронному вигляді, про що свідчить Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних послуг та удосконалення доступу до адміністративних послуг, які надаються в електронній формі». Усі оформлені документи в електронному вигляді є офіційними, мають юридичну силу, як у документальному вигляді.

Рух у бік переведення взаємодії громадян та державних органів влади в електронний вигляд можна назвати незворотною тенденцією. Електронні державні послуги поступово стають послугами для всіх.

Електронне урядування – це спосіб організації державної влади за допомогою систем локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі, що забезпечує функціонування органів влади в режимі реального часу, робить максимально простим і доступним щоденне спілкування з ними фізичних і юридичних осіб.

Електронний уряд – єдина інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування з громадянами та суб'єктами господарювання. Він не є доповненням або аналогом традиційного уряду. Визначає новий спосіб взаємодії на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій з метою підвищення ефективності надання державних послуг.

Можна виокремити ознаки електронного уряду як елемента державного управління:

- електронний уряд очолюють органи держави, які надають адміністративні послуги під час здійснення своїх функцій;

- робота електронного уряду підтримується низкою нормативно-правових актів, зокрема прийнятих з урахуванням особливостей такої системи;

- має безперервний характер діяльності, працює в режимі реального часу та незалежно від місця знаходження користувача послуг;

- послуги електронного уряду надаються громадянам, юридичним особам, іноземцям, які перебувають на території, використовуючи інформаційні, правові, фінансові, технічні та інші ресурси;

- інтерактивність електронного уряду сприяє підвищенню рівня надання послуг та можливості в один клік отримати необхідну інформацію.

Електронний уряд і створені правовідносини призводять до певних особливостей правового регулювання.

Можна вирізнити основні ідеї правового регулювання відносин:

- правове регулювання у сфері є міжгалузевим, що забезпечується нормами конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного, інформаційного законодавства. Предмет правового регулювання розподілене за галузями, залежно від сфери суспільного життя, що стосується Інтернет-технологій, залучається необхідна галузь;

- активно розвиваються засоби захисту суб'єктів від правопорушень, зокрема з метою захисту від незаконного розповсюдження об'єктів авторського права, правовласники можуть установлювати знаки правової охорони; з метою захисту від підробки та запобігання спотворенню підписаного документа за допомогою Інтернету може бути використаний електронний цифровий підпис; з метою захисту від отримання інформації, забороненої до поширення на території країни, державою здійснюється блокування таких ресурсів; громадяни можуть установлювати програмні засоби, як-от «Батьківський контроль»;

– посилюються заходи юридичної відповідальності суб'єктів відносин;

– є потреба у розвитку державно-приватного партнерства та саморегулювання у механізмі правового регулювання інтернет-відносин;

– зростання значення електронного уряду у здійсненні державою функцій є однією з причин подальшого відокремлення в системі права комплексного правового інституту – інтернет-права.

Правове регулювання інтернет-відносин є спеціалізованим, становить упорядкування відносин, що виникають у зв'язку з використанням цифрових технологій в Інтернеті та пов'язаних зі: створенням, функціонуванням і розвитком інфраструктури Інтернету; забезпеченням безпеки населення та держави від загроз в Інтернеті; використанням цифрових технологій Інтернету в економіці; забезпеченням реалізацією прав громадян під час використання цифрових технологій в Інтернеті за допомогою різних засобів (нормативних, технічних, міжнародних, регулятивних, охоронних тощо) з метою організації та забезпечення збалансованого розвитку.

Процес регулювання спрямований на широке коло суб'єктів інтернет-відносин (держава, її органи, фізичні і юридичні особи). Правове регулювання інтернет-відносин – це комплексна проблема юридичної науки та практики. У кожній із галузевих юридичних наук закріплено норми, за допомогою яких регулюються інтернет-відносини.

Нормами конституційного права гарантується: право громадян на звернення до державних органів і органів місцевого самоврядування, в рамках якого затребуваною правовою формою є направлення звернень в Інтернеті; недоторканність приватного життя, особиста та сімейна таємниця, захист честі та доброго імені, зокрема це стосується інформації, що розповсюджується в Інтернеті; недопущення збору, зберігання, використання та поширення інформації про приватне життя особи без її згоди.

У цивільному праві досліджується сукупність цивільно-правових норм, що регулюють питання укладання договорів в Інтернеті, інститути авторського права й інтелектуальної власності, захисту особистих немайнових прав.

Норми адміністративного права регулюють інтернет-відносини у межах: визначення статусу органів державної влади, посадових осіб, їх повноваження та обов'язки в Інтернеті; правопорушення у сфері електронних комунікацій та інформації; правопорушення у сфері підприємницької діяльності та саморегулювних організацій.

Кримінальне право встановлює види кримінальних правопорушень, скоєних в Інтернеті, та види відповідного кримінального покарання. До них належать:

- злочини проти свободи, честі та гідності особи, злочини у сфері економіки;

- злочини проти здоров'я населення та суспільної моральності (незаконне зберігання, придбання, збут наркотичних засобів, психотропних речовин; незаконне виготовлення, збут та обіг порнографічних матеріалів);

- злочини проти основ конституційного ладу та громадської безпеки (публічні заклики до здійснення терористичної діяльності) та ін.

У межах кожної з галузевих наук досліджуються ті правові норми, що регулюють інтернет-відносини. Теорія права, як загальна фундаментальна методологічна наука всіх юридичних наук, вивчає із загальнотеоретичних позицій різні спекти правового регулювання інтернет-відносин, виступаючи узагальнюючою юридичною наукою.

Аналіз законодавчих актів із питань правового регулювання інформаційних відносин в Україні свідчить, що регулювання інформаційних відносин потребує подальшого вдосконалення на стику суміжних галузей права, спільним об'єктом регулювання для яких є інформація.

7.4. Структура механізму правового регулювання інтернет-відносин

Правове регулювання інтернет-відносин формується із певних стадій та елементів, які у сукупності забезпечують рух інтересів суб'єктів до цінностей, заради яких вступають у правовідносини.

Кожна із стадій та елементів правового регулювання інтернет-відносин починає діяти внаслідок певних обставин,

що виражають процес правової організованості суспільних відносин, особливості впливу правової форми на соціальний зміст. Поняття, що визначає таку етапність правового впливу та водночас участь у ньому сукупності юридичних засобів, визначається як механізм правового регулювання.

У дослідженні правового регулювання інтернет-відносин категорія механізму правового регулювання дозволяє досліджувати сутність та природу права з нового боку, в особливо-му віртуальному вимірі – у площині практичної «роботи», дії, реалізації запланованих результатів. Це поняття поєднує єдиним терміном різноманітні юридичні явища, вивчає взаємозв'язок та взаємодію. Для найбільш повного аналізу механізму правового регулювання інтернет-відносин доцільно розглянути зміст категорії «механізм».

У юридичних науках правовий механізм – це комплекс юридичних засобів, які послідовно організовані та діють поетапно за певною нормативно заданою схемою. Усі елементи правового механізму перебувають у взаємозв'язку. Механізм утворює модельну логічну схему спеціально-юридичного впливу на соціальні відносини.

Одним із актуальних завдань правової науки є те, яким механізмом регулювати інтернет-відносини – механізмом саморегулювання чи правовим механізмом.

Саморегулювання (саморегуляція, від лат. *regulare* – упорядковувати, налагоджувати) використовують у різних науках: у біології, психології, соціології тощо. У юриспруденції це поняття пов'язують із необхідністю встановлення правил, здійснення певного виду діяльності, правил професії чи етичних принципів, дотримання цих правил особами, які реалізують зазначену діяльність.

У процесі розвитку Інтернету користувачі самостійно здійснювали контроль за діяльністю на основі неструктурованого масиву «саморегульованих» правил, які виражалися у документах і стандартах.

Механізм саморегулювання таких об'єднань полягає в тому, що професійна спільнота, теоретики та практики, зацікавлені громадяни об'єднуються у вигляді асоціації, спілки, ради та встановлюють вимоги до членів у актах саморегулювання, що приймаються. Зазвичай це етичні кодекси, статuti.

Вони визначають основні напрями, завдання організацій, функції, права та обов'язки учасників. Цілі організацій відрізняються, натомість уся діяльність спрямована на забезпечення дослідження різних питань регулювання відносин в Інтернеті, безперебійної роботи віртуального простору, «чистого» Інтернету, сприяння законодавцю у реалізації деяких норм.

Однак саморегулювання інтернет-відносин можна розглядати не лише як діяльність організації, а й як самоорганізацію користувачів, яким надається можливість самостійно визначати поведінку. У реальному світі люди вступають у правовідносини у результаті виникнення певного інтересу, дії в Інтернеті залежать від бажань користувачів.

Утворюючи цілісну систему впливу, з допомогою саморегулювання суб'єктами, без втручання держави, укладаються договори, угоди, контракти, що дають змогу вирішувати питання з їх виконання, надавати одне одному різні послуги. Норми саморегуляції вирізняються добровільним і зацікавленим ставленням людей, потужними стимулами та мотивами.

Саморегулювання інтернет-відносин можна охарактеризувати як самостійну та ініціативну діяльність суб'єктів задля досягнення своїх цілей у межах чинного законодавства, спрямовану на впорядкування суспільних відносин в Інтернеті за допомогою створення правил і розпоряджень.

Можна виокремити такі особливості саморегулювання: **по-перше**, особи, які розробляють норми, самостійно беруть зобов'язання щодо їх дотримання; **по-друге**, дії учасників засновані на особистій зацікавленості у сумлінному виконанні; **по-третє**, воно полягає у формуванні та вираженні загальної волі на основі узгодження публічних і приватних інтересів; **по-четверте**, становить самостійну відповідальність користувачів.

Саморегулювання припиняє ефективно діяти, коли відносини сягають за межі загальнодозволеної поведінки і охоплюють протиправні вчинки, тому саморегулювання можна визначити як доповнення до державного регулювання інтернет-відносин. Воно не може претендувати на витіснення та заміщення держави як основного регулятора соціальних процесів.

Ідеалізувати, протиставляти інститут саморегулювання державному регулюванню та вимагати безумовної передачі всіх державних регулятивних функцій саморегулювним громадським організаціям було б помилково.

Держава дозволяє суб'єктам, що об'єдналися, розробляти етичні та корпоративні норми та стежити за реалізацією, не наділяючи правом «підмінювати» державу в правовому аспекті. У цих відносинах відсутнє протиставлення державного регулювання, йдеться про гармонію державної та саморегулюючої регламентації.

Механізм правового регулювання становить упорядковану сукупність юридичних засобів, за допомогою яких держава здатна надавати результативний, нормативно-владний вплив на об'єктивні суспільні відносини, що потребують цього.

Норми права, які містяться у законодавстві, є основним правовим засобом упорядкування. Норми права, сукупність яких фіксує правові можливості, будуть ефективними під час використання із соціальними нормами.

Незважаючи на віртуальність інтернет-відносин, соціальні норми, що діють у звичайному світі, поширюються на Інтернет: не можна «смітити», не можна використовувати нецензурні вислови. Всі ці підвалини відображені у правильному мисленні людини. Те саме стосується й інтернет-відносин.

До сфери правового регулювання інтернет-відносин уходить широке коло суспільних відносин, пов'язаних із безпекою, реалізацією різних прав і можливостей громадян в Інтернеті.

Специфіка мережі, що надає доступ до Інтернету, полягає в тому, що це багаторівнева система, де початком є канали зв'язку, супутникові канали, системи доступу до мережі.

Наступний – це рівень адресного простору, доменних назв. Верхній рівень – це різноманітні послуги, пошукові системи, веб-сайти, соціальні мережі, поштові системи, сайти новин.

Щоб потрапити на рівень користувача Інтернетом, потрібна ефективна та безперебійна робота перших рівнів, основним завданням яких є створення умов для безпосереднього «входження» у віртуальний простір.

За технічну складову Інтернету відповідають такі організації:

1. Інженерна рада Інтернету (IETF) – відкрита міжнародна спільнота проєктувальників, учених, мережевих операторів та провайдерів, що займається розвитком протоколів та архітектури Інтернету. Вся технічна робота здійснюється у робочих групах, що займаються конкретною тематикою (наприклад, питаннями маршрутизації, транспорту даних, безпеки).

2. Спільнота Інтернету (ISOC) – міжнародна професійна організація (діє у 178 країнах світу), що займається розвитком та забезпеченням доступності мережі Інтернет. Бере участь у вирішенні широкого спектра питань, пов'язаних з Інтернетом. Йдеться про політику, управління, технології та розвиток. Основною метою організації є необхідність забезпечення надійного працездатного доступу до Інтернету для кожного користувача, для наступного мільярда користувачів.

3. Інтернет-корпорація з присвоєння імен і номерів (ICANN) – неприбуткова організація, яка відповідає за глобальну координацію системи унікальних елементів мережі Інтернет, розподілення доменних імен, доменних назв. ICANN існує задля того, щоб розвивати та забезпечувати стабільність, безпеку та відмовну стійкість усесвітнього Інтернету, займається створенням нових програм доменних імен першого рівня.

4. Український мережевий інформаційний центр – адміністратор національних доменів верхнього рівня UA та України. Основна діяльність полягає у забезпеченні надійного та стабільного функціонування національних доменів верхнього рівня UA та України.

Виконуючи функції національної реєстратури, Український мережевий інформаційний центр реалізує різноманітні проєкти, спрямовані на розвиток та розширення використання Інтернету в Україні на користь національної та світової інтернет-спільнот, адміністрування доменів загального користування та реєстрації доменних імен у домені. UA мають здійснюватися відповідно до українського законодавства з урахуванням міжнародних рекомендацій та чинних стандартів Інтернет.

7.5. Особливості механізму правового регулювання інтернет-відносин

Особливість нормативної складової механізму правового регулювання інтернет-відносин полягає в тому, що вона представлена нормами національного та міжнародного права. Інтернет впливає на взаємини між окремими громадянами та між державами, представляючи простір, що сягає за межі окремої країни чи регіону, та утворюється у процесі інтерактивної взаємодії.

Це глобальне середовище, його зв'язки непомітно перетинають межі, поєднують громадян і ринки новими шляхами, руйнуючи звичні поняття національних кордонів. Регулювання здійснюється на міждержавному рівні. Однією з причин такої взаємодії є забезпечення безпеки користувачів Інтернету, досягти якого можна лише на міжнародному рівні.

Глобальний характер Інтернету не може бути обмежений рамками лише внутрішнього законодавства, оскільки його дія одночасно поширюється на багато країн. Усе це створює безліч проблем, зокрема для забезпечення безпеки, коли злочинець і жертва перебувають у різних країнах і підпорядковуються різним законодавствам.

Злочини у віртуальному просторі – порівняно нове негативне явище, яке вже міцно увійшло у правове життя, потребує осмислення та зміни різних юридичних конструкцій.

Питання боротьби зі спамом демонструють необхідність міжнародного підходу до їх вирішення. Спам може ефективно розсилатися з будь-якої точки планети, внутрішні закони, що забороняють і обмежують розсилку кореспонденції, що не запитується, практично неефективні.

У зв'язку із цим норми міжнародного права мають важливе значення. Необхідний міжнародно-правовий механізм регулювання інтернет-відносин, який сприятиме підвищенню ефективності координації міжнародних дій у регулюванні інтернет-відносин і розробленню відповідного міжнародного законодавства з урахуванням внутрішньодержавного.

Специфікою норм права як елемента механізму правового регулювання інтернет-відносин виступає те, що їх дія пов'язана з поєднанням: правових норм різних галузей законодавства; соціальних і технічних норм; норм міжнародного

характеру, які у сукупності забезпечують взаємозв'язок. Це дозволяє підтримувати право на спілкування та отримання інформації у потрібному вигляді, забезпечити безпеку.

Особливий інтерес становлять юридичні факти, що формують правосуб'єктність учасників інтернет-відносин. Інтернет надає великі можливості користувачам: спілкування, розвага, купівля-продаж, різноманітні послуги, робота. На кожному етапі можливе настання юридичного факту, який запускає роботу механізму правового регулювання.

З огляду на особливості інтернет-відносин, юридичні факти можна поділити на ті, що виникають у зв'язку з використанням Інтернету, та ті, що виникають безпосередньо у віртуальному просторі.

Прикладом першого може бути укладання договору з компанією для надання доступу до Інтернету, а ось придбання книги на сайті в Інтернеті, незважаючи на те, що книга може бути доставлена звичайною поштою, – це юридичний факт в Інтернеті.

За розміщення на сайті в Інтернеті пропозиції на надання послуг компанія підтверджує готовність надати послугу особі, яка звернулася щодо неї. Користувач при зверненні до компанії відповідає за можливість отримання послуги. Подібна ситуація є прикладом активної правомірної дії компанії та користувача послуг.

До протиправних дій в Інтернеті належать заклики до заворушень, поширення інформації, розміщення якої заборонено на території держави (інформація про наркотичні речовини, способи вчинення самогубства).

Відносна віртуальність інтернет-відносин не впливає на настання юридичного факту, призводить до конкретних, реальних наслідків, передбачених чинним законодавством. Незважаючи на те, які дії здійснюються, пов'язані з цифровою технікою та Інтернетом, у зв'язку з чим юридичний факт матиме електронно-цифрову форму, яка надалі використовуватиметься, наприклад, для захисту інтересів у суді.

Надання в суді квитанцій з онлайн-банкінгу або електронного листування є допустимим доказом, на який може посылатися кожна сторона, яка бере участь у справі.

Законом «Про доступ до судових рішень» установлюється право громадян передавати позовні заяви, клопотання, скарги і інші документи до судів загальної юрисдикції та господарських судів в електронній формі, які в процесі будуть розглянуті як подані у паперовому вигляді.

Можуть виникнути проблеми зі збиранням доказів, якщо в Інтернеті людина зазнала наклепу, схилилася до скоєння злочину або зазнала закликів до суїциду. Тут виникає питання щодо збору доказів, адже листування можна легко видалити та не залишиться жодних доказів, тоді як суду вони потрібні.

Крім реєстрації на сайті з наданням необхідних даних про себе, у громадян при здійсненні цивільно-правових угод, наданні адміністративних послуг, при здійсненні юридично значущих дій є можливість використання електронного цифрового підпису, правила у сфері користування якої встановлено Законом України «Про електронні довірчі послуги».

За отримання електронного цифрового підпису громадянин надає необхідні відомості: паспорт, індивідуальний персональний номер (для фізичних осіб); копію свідоцтва про реєстрацію, засвідчену нотаріусом, оригінал, або засвідчену копію витягу з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, заяву Єпро видачу електронного цифрового підпису, копію наказу про призначення на посаду керівника, якщо сертифікат електронного цифрового підпису виготовляється на його підпис (для юридичних осіб).

Після оформлення необхідних документів громадянин отримує на руки файл (програму) на цифровому носії (диск, флеш карта), яку він може використовувати під час оформлення документів або інших дій в Інтернеті.

Вся інформація про власника електронного цифрового підпису зберігається у засвідчувальному центрі, який створює сертифікати ключів перевірки електронних підписів, видає такі сертифікати особам, які звернулися по їх отримання (заявникам), за умови встановлення особи одержувача сертифіката (заявника), встановлює терміни дії підписів; анулює видані сертифікати ключів перевірки електронних підписів та здійснює іншу пов'язану з використанням електронного підпису діяльність.

Завдяки електронному цифровому підпису забезпечується цілісна ідентифікація людини, яка підписала документ в Інтернеті, захист від підробки та запобігання спотворенню підписаного документа (випадкового та навмисного), реалізація та захист прав учасників електронного документообігу.

Електронний цифровий підпис виступає програмним засобом, дія якого забезпечується техніко-правовими нормами, розробленими з метою спрощення вчинення певних дій громадян, які її одержують, їх достовірної ідентифікації в Інтернеті.

Електронний цифровий підпис має міжнародний характер. Електронні підписи, створені відповідно до норм права іноземної держави та міжнародних стандартів, в Україні визнаються електронними підписами того виду, ознаками якого вони відповідають згідно із законом. Отож, цей електронний підпис можна використовувати і при міжнародних угодах, контрактах, що є позитивним прикладом міжнародного співробітництва у цій сфері.

Це положення закріплено у розробленому ООН Типовому Законі ЮНСІТРАЛ «Про електронні підписи», згідно з яким у разі, коли законодавство потребує наявності підпису особи. Ця вимога вважається виконаною щодо повідомлення даних, якщо використаний електронний підпис, який є настільки надійним, наскільки це відповідає меті, для якої повідомлення даних було підготовлено або передано, з урахуванням усіх обставин, зокрема йдеться про будь-які відповідні домовленості. Електронний цифровий підпис виступає гарантією надійної та достовірної інформації.

Специфіка юридичного факту у механізмі правового регулювання інтернет-відносин полягає в такому:

по-перше, настання юридичного факту взаємопов'язане з цифровою технікою та Інтернетом, що призводить до електронно-цифрової форми (надання в суді квитанцій з онлайн-банкінгу або електронного листування є допустимим доказом, на який може посилатися кожна сторона, яка бере участь у справі);

по-друге, для настання юридичного факту необхідна ідентифікація осіб, які здійснюють певні дії в Інтернеті, – адресата;

по-третє, юридичний факт може мати позатериторіальний характер, дії, що здійснюються в Інтернеті, можуть здійснюватися з будь-якої країни.

Третя стадія механізму правового регулювання інтернет-відносин – це встановлення конкретного юридичного зв'язку між суб'єктами. На цій стадії, з уваги на норми права та юридичного факту, формуються правові основи зв'язку. Інтернет не може створювати відносин, але всередині системи Інтернету розвиваються відповідні правовідносини – інтернет-правовідносини.

Основна мета правовідносин полягає у конкретизації умов дії норм права, у конкретизації суб'єктів, на яких норми поширюють свою дію. Слід зазначити, що інтернет-правовідносини охоплюють велику кількість суб'єктів і об'єктів.

Зважаючи на специфіку Інтернету, наявність в ньому технічної та соціальної складових, уведений термін «екосистема Інтернету».

Під екосистемою Інтернету розуміють організації та спільноти, що допомагають Інтернету працювати та розвиватися, починаючи від розробників мереж, мережевих операторів, закінчуючи політичними структурами та звичайними користувачами.

Зміст інтернет-правовідносин очевидний з норми права за настання відповідних юридичних фактів, які трансформують загальну програму поведінки в реальну життєву ситуацію. Відносини між учасниками інтернет-правовідносин можуть виникати за різними обставинами, наприклад, правовідносини, що виникають під час продажу інтернет-сайту, підлягають регулюванню нормами про купівлю-продаж, закріпленими цивільним правом. У поширенні свідомо неправдивих відомостей, що ганьблять честь і гідність іншої особи, – нормами кримінального права.

Правовідносини не можуть виникнути без технічного засобу з певним програмним забезпеченням і особи, яка надає доступ до Інтернету.

Особами, які надають доступ до Інтернету, – оператор (провайдер) та інші. Це оператори (провайдери), які забезпечують можливість фактичного використання сайту. Діяльність цих суб'єктів у процесі поширення інформації подібна до дій інших посередників. До них може бути застосований правовий режим, аналогічний правовому режиму суб'єктів надання

послуг різного призначення. У разі порушення авторських прав в Інтернеті правовласник надсилає оператору заяву про порушення прав. Оператор інформує адміністратора сайту про заяву, що надійшла.

Судовий розгляд відбувається між правовласником та оператором. Специфіка інтернет-правовідносин у тому, що вони спочатку формуються між трьома учасниками, як-от суб'єкт, чиє право в Інтернеті порушено, оператора та особи, яка порушила норму права. Отже, утворюється новий вид взаємодії суб'єктів у правовідносинах.

Інтернет-правовідносини становлять регульовані правом суспільні відносини, які знаходяться під охороною держави, що виникають на основі цифрових технологій у віртуальному просторі.

Акти реалізації права й обов'язків – четверта стадія, за якої відбувається завершальний процес правового регулювання інтернет-відносин. Активними діями суб'єкти реалізують права та обов'язки, які надані відведеною нормою права з конкретної юридичної ситуації, реалізуючи відповідну мету.

Перелічені елементи механізму правового регулювання інтернет-відносин становлять єдину систему, яка відображає роль і функціональне призначення кожного юридичного інструменту в загальній схемі.

Кінцеві цілі правового регулювання інтернет-відносин можна досягти лише з допомогою всієї сукупності юридичних засобів.

Доцільно виокремити особливості механізму правового регулювання інтернет-відносин: дія механізму правового регулювання інтернет-відносин пов'язана з цифровими технологіями, що ставить перед законодавцем завдання у використанні не тільки правових засобів, а й засобів технічних, які забезпечуватимуть реалізацію механізму певними способами, програмами; механізм правового регулювання інтернет-відносин має складну структуру, оскільки містить міжнародні, кримінальні, цивільні, адміністративні та інші юридичні засоби впорядкування відносин в Інтернеті, у зв'язку з чим механізм набуває комплексного характеру, юридично опосередковуючи нові сфери соціальності.

Така комплексність у регулюванні відносин в Інтернеті підтверджується низкою факторів: сукупність таких норм найбільше відповідає колу суспільних відносин, що виникають в Інтернеті; широка громадська значущість інтернет-відносин; сукупність нормативно-правового матеріалу охоплює чималий обсяг інтернет-відносин.

Механізм правового регулювання інтернет-відносин пов'язаний з техніко-правовими нормами, які фактично визначають обмеження та можливості поведінки споживачів послуг. У цьому сенсі правові норми захищають деякі цінності, а технічні – доповнюють можливості та застосування законів реального світу. Норми дозволяють ефективніше регулювати та дисциплінувати суб'єктів інтернет-відносин.

Інтернет-відносини забезпечуються низкою технічних, цифрових засобів, програм. У його рамках між суб'єктами інтернет-відносин формуються певні правові зв'язки – правовідносини, які представляють регульовані правом стосунки, що знаходяться під охороною держави, які виникають на основі технічних засобів у віртуальному просторі, за допомогою осіб і технічних засобів, що організують роботу Інтернету.

Механізм правового регулювання інтернет-відносин становить порівняно відокремлений єдиний комплекс правових і технічних засобів, спрямованих на впорядкування суспільних відносин, опосередкованих Інтернетом, що ґрунтуються на особливостях відносин, елементами якого є: нормативні встановлення низки галузей права (цивільного, кримінального, адміністративного); юридичні факти, пов'язані з використанням цифрових технологій, електронно-правові засоби фіксації юридично значущих дій та інших фактичних причин; інтернет-правовідносини, взаємодія всередині яких забезпечується додатково особами, що надають доступ до Інтернету; акти реалізації прав та обов'язків.

Формування механізму правового регулювання інтернет-відносин дає змогу створити умови для практичної реалізації поставлених законодавцем цілей, забезпечити досягнення запланованого у праві результату та, зрештою, послугувати гарантією для реалізації інтересів суб'єктів правових відносин.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Назвіть особливості правового регулювання відносин у мережі Інтернет.
2. Який нормативний акт надає легітимне визначення поняття «Інтернет»?
3. Які елементи входять до механізму правового регулювання інтернет-відносин?
4. Які органи здійснюють регулювання в мережі Інтернет?
5. Яку функцію виконує домен UA?

РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ТА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ, НАПИСАННЯ РЕФЕРАТИВ

Основні нормативно-правові акти

1. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
2. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text>
3. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2155-19>
4. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80/94>
5. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації : Закон України від 23.09.1997 р. № 539/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/539/97>
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних послуг та удосконалення доступу до адміністративних послуг, які надаються в електронній формі : Закон України від 03.11.2020 р. № 943-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-20#Text>
7. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15.07.2021 р. № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>
8. Про хмарні послуги : Закон України від 17.02.2022 р.
9. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3262-15>

10. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3792-12>

Додаткова література

1. Український мережевий інформаційний центр. URL: <https://www.wiki.uk-ua.nina.az/%80.html>
2. Інженерна рада Інтернету (IETF). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/IETF3>; Спільнота Інтернету (ISOC). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/ISOC>
4. Інтернет-корпорація з присвоєння імен і номерів (ICANN). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
5. Лесько Н. В., Малець М. Р. Правова характеристика глобальної мережі Інтернет. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 186–189.
6. Ковалів М., Сергій Єсімов С., Красницький І. Особливості правових відносин, які виникають в мережі Інтернет. *Traektorîâ Nauki = Path of Science*. 2021. Vol. 7. № 3. С. 1001–1007.
7. Галудзіна-Горобець В. Феномен соціальних мереж у контексті сучасного інформаційного простору. *Український інформаційний простір*. 2021. № 1 (7). URL: <http://ukrinfospace.knukim.edu.ua/article/view/233971>
8. Борисова А. Правовідносини у сфері інформаційних комунікацій у мережі Інтернет. *Знання європейського права*. 2020. № 2. С. 8–12.
9. Бортник Н., Єсімов С. Відносини в мережі Інтернет як об'єкт правового регулювання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2019. Випуск 6. № 22. С. 147–153.
10. Гуцу С. Ф. Правове регулювання мережі Інтернет: міжнародний і вітчизняний досвід. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2018. № 2. С. 114–118.

Розділ 8

ІНФОРМАЦІЙНІ АСПЕКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ. РЕКЛАМНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

8.1. Правове регулювання інформаційних відносин у створенні та розповсюдженні творів науки, літератури та мистецтва

Інформаційне право розглядає особливості правового регулювання інформаційних відносин окремими підгалуззями та статтями щодо порядку реалізації інформаційних прав і свобод, унаслідок здійснення обов'язків щодо забезпечення інформаційних прав і свобод. До них можна віднести інститути інтелектуальної власності, інститут масової інформації, інститути документованої інформації та інформаційних ресурсів, інститути інформації обмеженого доступу та держаної таємниці.

Деякі інститути існують доволі давно. Інститут інтелектуальної власності діє вже понад 200 років. Інші інститути, як-от документованої інформації, тільки створюються. Зазначені інститути об'єднуються і становлять систему інформаційного права на основі обліку особливостей та юридичних властивостей інформації та принципів інформаційного права.

Розкриємо особливості інформаційних правовідносин, акцентуючи увагу на характеристиці суб'єктів і об'єктів інформаційних правовідносин, правах та обов'язках суб'єктів, особливості поведінки під час здійснення правовідносин.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» регулює інформаційні відносини, що виникають у зв'язку зі створенням та використанням (поширенням) таких інформаційних об'єктів, як твори науки, літератури та мистецтва (авторське право фонограми, виконання, постановки, передачі організацій ефірного або кабельного мовлення (суміжні права)).

Основними суб'єктами інформаційних правовідносин є автор твору (виробник чи творець інформації з інформаційного

права) та користувач виключними чи невиключними правами (володар інформації з термінології інформаційного права).

Інститут авторського права залишає поза увагою споживача інформації чи кінцевого одержувача інформації, що міститься у творах.

До об'єктів інформаційних правовідносин у системі авторського права (об'єкт авторського права) належать твори науки, літератури та мистецтва, що є результатом творчої діяльності, незалежно від призначення та цінності твору, від способу вираження. З погляду інформаційного права, це – інформаційні об'єкти.

Авторське право поширюється на оприлюднені твори та на неоприлюднені твори, що існують у будь-якій об'єктивній формі:

- письмовій (рукопис, машинопис, нотний запис тощо). Такі об'єкти мають єдність інформації (її змісту) та носія;
- усній (публічне виголошення, публічне виконання тощо) – не фіксовані на матеріальному носії;
- звукозапису або відеозапису (механічного, магнітного, цифрового, оптичного): поєднання змісту та носія інформації;
- зображення (малюнок, ескіз, картина, план, креслення, кіно, теле-, відео або фотокадр);

Об'єктами авторського права та водночас інформаційного права є твори, які входять до інформаційних об'єктів:

- літературні твори (зокрема програми для електронних обчислювальних машин);
- драматичні та музично-драматичні твори, сценарні твори;
- хореографічні твори та пантоміми;
- музичні твори з текстом чи без тексту;
- аудіовізуальні твори (кіно, телефільми, відеофільми, інші кіно та телевізійні твори);
- твори живопису, скульптури, графіки, дизайну, графічні оповідання, комікси, інші твори образотворчого мистецтва;
- твори декоративно-ужиткового та сценографічного мистецтва;
- твори архітектури, містобудування та садово-паркового мистецтва;

– фотографічні твори та твори, отримані способами, аналогічними фотографії;

– географічні, геологічні та інші карти, плани, ескізи та пластичні твори, що стосуються географії, компонування та інших наук.

До об'єктів авторського права належать: похідні твори (переклади, обробки, анотації, реферати, резюме, огляди, інсценування, аранжування та інші переробки творів науки, літератури та мистецтва); збірники (енциклопедії, антології, бази даних) та інші твори, що за підбором або розташуванням матеріалів становлять результат творчої праці.

Похідні та складові твори охороняються авторським правом незалежно від цього, чи є твори, на яких вони засновані чи які вони включають, об'єктами авторського права.

Зазначену сукупність творів як об'єктів інформаційних правовідносин можна поділити на дві групи.

Першу утворюють твори, які мають властивість єдності інформації та носія (змістом і формою). До другої групи входять твори, у яких зміст виражається їх формою (чи через форму).

Об'єкти першої групи недостатньо повно захищені авторським правом, тут зміст залишається поза «увагою» цього інституту. Об'єкти другої групи захищені авторським правом повною мірою. Авторське право не поширюється на ідеї, методи, процеси, системи, методи, концепції, принципи, відкриття, факти.

До творів (інформаційних об'єктів), які не є об'єктами авторського права, належать:

– офіційні документи (закони, судові рішення, інші тексти законодавчого, адміністративного та судового характеру), а також їх офіційні переклади;

– державні символи та знаки (прапори, герби, ордени, грошові знаки та інші державні символи та знаки);

– твори народної творчості;

– повідомлення про події та факти, що мають інформаційний характер.

Європейський досвід регулювання відносин авторського права далеко не завжди виключає з об'єктів авторського права офіційні документи (наприклад, Велика Британія).

За змістом тексти законодавчого характеру є результатом творчості, тому можуть бути віднесені до об'єктів авторського права.

Авторське право на твори науки, літератури та мистецтва виникає через факт створення у порядку реалізації інформаційних конституційних норм.

Для виникнення та здійснення авторського права не потрібна реєстрація твору, іншого спеціального оформлення твору або дотримання формальностей. Власник виключних авторських прав для оповіщення про права має право використовувати знак охорони авторського права, який міститься на кожному екземплярі твору і складається з трьох елементів:

- 1) латинської літери «С» у колі: ©;
- 2) імені володаря виняткових авторських прав;
- 3) року першого опублікування твору.

За відсутності доказів іншим автором твору вважається особа, зазначена як автор на оригіналі або екземплярі твору.

Авторське право на твір, створене спільною творчою працею двох або більше осіб (співавторство), належить співавторам спільно, незалежно від того, чи утворює такий твір одне нерозривне чи складається з частин, кожна з яких має самостійне значення.

Автору збірки та інших складових творів (упоряднику) належить авторське право на здійснені підбір або розташування матеріалів, що становлять результат творчої праці (упорядкування). Упорядник користується авторським правом за умови дотримання прав авторів кожного з творів, включених до складового твору. Автори творів, включених у складовий твір, мають право використовувати твори незалежно від складового твору, якщо інше не передбачено авторським договором. Авторське право укладача не перешкоджає іншим особам здійснювати самостійний підбір або розташування тих самих матеріалів для створення своїх складових творів.

Видавцеві енциклопедій, енциклопедичних словників, періодичних і збірників наукових праць, газет, журналів, інших періодичних видань, належать виключні права на використання подібних видань. Видавець має право за будь-якого використання вказувати своє найменування або вимагати

такої вказівки. Автори творів, включених у такі видання, зберігають виключні права використання творів незалежно від видання загалом.

Перекладачам та авторам інших похідних творів належить авторське право на здійснені переклад, переробку, аранжування або іншу переробку. Перекладач та автор іншого похідного твору має авторське право на створений твір за умови дотримання прав автора твору, що зазнав перекладу, переробки, аранжування або іншої переробки. Авторське право перекладачів та авторів інших похідних творів не перешкоджає іншим особам здійснювати переклади та переробки тих самих творів.

Особливе місце у авторському праві посідають такі об'єкти, як службові твори. Авторське право на твір, створене у порядку виконання службових обов'язків або службового завдання роботодавця (службове твір), належить автору службового твору. Виключні права на використання службового твору належать особі, з якою автор перебуває у трудових відносинах (роботодавцю), якщо у договорі між ним та автором не передбачено інше. Роботодавець має право у використанні службового твору вказувати своє найменування або вимагати такої вказівки

Авторські права поділяються на особисті немайнові та особисті майнові. Автору твору належать особисті немайнові права (з позицій інформаційних правомочностей – право знати):

- право визнаватись автором твору (право авторства);
- право використовувати чи дозволяти використовувати твір за справжнім ім'ям автора, псевдонімом або без позначення імені, тобто анонімно (право ім'я);
- право оприлюднити або дозволяти оприлюднити твір (право на оприлюднення), включаючи право на відкликання;
- право на захист твору, включаючи назву, від спотворення чи іншого посягання, здатного завдати шкоди честі та гідності автора (право захисту репутації автора).

Особисті немайнові права належать автору незалежно від майнових прав і зберігаються у разі, якщо поступитися виключними правами на використання твору. Автору твору належать виключні права на використання твору у будь-якій формі та у будь-який спосіб (майнові права).

Виключні права автора використання твору означають право здійснювати чи дозволяти такі дії:

- відтворювати твір (право відтворення);
- поширювати екземпляри твору будь-яким способом: продавати, здавати у прокат тощо (право поширення);
- імпортувати екземпляри твору з метою поширення, зокрема екземпляри, виготовлені з дозволу володаря виняткових авторських прав (право імпорту);
- публічно показувати твір (право публічний показ);
- публічно виконувати твір (право на публічне виконання);
- повідомляти про твір (зокрема показ, виконання або передачу в ефір) для загальної інформації шляхом передачі в ефір та (або) подальшої передачі в ефір (право на передачу в ефір);
- повідомляти про твір (зокрема показ, виконання або передачу в ефір) для загальної інформації про кабель, проводи або за допомогою аналогічних засобів (право на повідомлення для загальної інформації з кабелю);
- перекладати твір (право переклад); переробляти, аранжувати або іншим чином переробляти твір (право на переробку)).

З позицій інформаційного права перелік слід було б доповнити словами: «встановлювати порядок використання інформації, яка міститься в екземплярах творів, що поширюються».

Розмір і порядок обчислення авторської винагороди за кожен вид використання твору встановлюються в авторському договорі, а також у договорах, які укладаються з користувачами-організаціями, що управляють майновими правами авторів на колективній основі.

Допускаються без згоди автора та без виплати авторської винагороди, але з обов'язковою вказівкою імені автора, твору, що використовується, та джерела запозичення:

- цитування в оригіналі та у перекладі у наукових, дослідницьких, полемічних, критичних та інформаційних цілях з правомірно оприлюднених творів у обсязі, виправданому метою цитування, включаючи відтворення уривків з газетних і журнальних статей у формі оглядів друку;

– використання правомірно оприлюднених творів і уривків з них як ілюстрації у виданнях, у радіо та телепередачах, звукозаписі та відеозаписах навчального характеру в обсязі згідно з метою;

– відтворення у газетах, передачі в ефір або повідомленні по радіо для загального інформування правомірно опублікованих у газетах журналах статей з поточних економічних, політичних, соціальних і релігійних питань або переданих в ефір творів такого характеру у випадках, коли такі відтворення, передача в ефір або повідомлення по кабелю були спеціально заборонені автором;

– відтворення у газетах, передачі в ефір або повідомлення по кабелю для загальної інформації публічно вимовлених політичних промов, звернень, доповідей і інших аналогічних творів в обсязі, виправданому інформаційною метою.

За автором зберігається право на опублікування таких творів у збірниках, відтворення або повідомлення для загального відома в оглядах поточних подій засобами фотографії, шляхом передачі в ефір або повідомлення для загальної інформації про кабель творів, які стають побаченими або почутими в ході таких подій, обсягом, виправданим інформаційною метою.

За автором зберігається право на опублікування таких творів у збірниках, відтворення правомірно оприлюднених творів без отримання прибутку рельєфно-крапковим шрифтом або іншими спеціальними способами для сліпих, крім творів, спеціально створених для таких способів відтворення.

Допускається без згоди автора та без виплати авторської винагороди, але з обов'язковою вказівкою імені автора, твір якого використовується, та джерела запозичення репродукування в одиничному екземплярі без отримання прибутку:

– правомірно опублікованого твору бібліотеками та архівами для відновлення, заміни втрачених або зіпсованих екземплярів, надання екземплярів твору іншим бібліотекам, які втратили з будь-яких причин твори зі своїх фондів;

– окремих статей та творів малого об'єму, правомірно опублікованих у збірниках, газетах і інших періодичних виданнях, коротких уривків із правомірно опублікованих письмових творів (з ілюстраціями або без ілюстрацій) бібліотеками

та архівами за запитами фізичних осіб у навчальних і дослідницьких цілях;

– окремих статей та творів малого об'єму, правомірно опублікованих у збірниках, газетах і інших періодичних виданнях, коротких уривків з правомірно опублікованих письмових творів (з ілюстраціями або без ілюстрацій) освітніми установами для аудиторних занять.

Авторське право діє протягом усього життя автора та 50 років після смерті, крім випадків, передбачених Законом України «Про авторське право і суміжні права». Право авторства, право на ім'я та право на захист репутації автора охороняються законом безстроково.

Передача майнових прав може здійснюватися на основі авторського договору про передачу виключних прав або на основі авторського договору про передачу невиключних прав.

Авторський договір про передачу виключних прав дозволяє використання твору певним способом та у встановлених договором межах лише особі, якій ці права передаються, та дає такій особі право забороняти подібне використання твору іншим особам. Така особа з позицій інформаційного права називається власником інформації (або власником змісту).

Право забороняти використання твору іншим особам може здійснюватися автором твору, якщо особа, якій передано виключні права, не здійснює захисту цього права.

Авторський договір про передачу невиключних прав дозволяє користувачеві (власнику – за термінологією інформаційного права) використання твору нарівні з володарем виключних прав, які передають такі права, та (або) іншим особам, які отримали дозвіл на використання твору у такий же спосіб.

Права, передані за авторським договором, вважаються невиключними, якщо у договорі прямо не передбачено інше. Авторський договір має передбачати:

- способи використання твору (конкретні права, що передаються за договором);
- термін та територію, на які передається право;
- розмір винагороди та (або) порядок визначення розміру винагороди за кожен спосіб використання твору, порядок строку його виплати;

– інші умови, які сторони вважають істотними для цього договору.

Сторона, яка не виконала або неналежно виконала зобов'язання за авторським договором, зобов'язана відшкодувати збитки, завдані іншій стороні, зокрема втрачену вигоду. Якщо автор не представив замовний твір відповідно до умов договору замовлення, він зобов'язаний відшкодувати реальні збитки, завдані замовнику.

За порушення авторських та суміжних прав настає цивільна, кримінальна та адміністративна відповідальність відповідно до законодавства України.

Контрафактними є екземпляри твору та фонограми, виготовлення чи розповсюдження яких тягне порушення авторських і суміжних прав. Контрафактними є також екземпляри творів та фонограм, що охороняються в Україні, імпортовані без згоди володарів авторських і суміжних прав в Україну з держави, в якій ці твори та фонограми ніколи не охоронялися або припинили охоронятися.

Власники виключних авторських і суміжних прав мають право вимагати від порушника:

- визнання прав;
- відновлення становища, що існувало до порушення права, та припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення;
- відшкодування збитків, зокрема втрачену вигоду;
- стягнення доходу, отриманого порушником унаслідок порушення авторських та суміжних прав, замість відшкодування збитків;
- вживання інших передбачених законодавчими актами заходів, пов'язаних із захистом прав.

За захистом права володарі виключних авторських та суміжних прав мають право звернутися до суду, третейського суду, органу дізнання, органів досудового слідства відповідно до їх компетенції.

Якщо розглядати інститут авторського права з урахуванням принципів і загальних положень інформаційного права та аналізувати механізм захисту авторського права, зважаючи на принцип єдності інформації (змісту) та носія, на якому цей зміст відображено, то помітимо, що інститут авторського

права не захищає інформаційний об'єкт (інформаційну річ) у повному обсязі. Захищається лише форма об'єкта (у разі твору), а не його зміст.

Принцип єдності інформаційного об'єкта, проголошений в інформаційному праві, вимагає одночасного захисту форми та змісту.

З інформаційної точки зору, у положеннях інституту авторського права є певні суперечності. По-перше, до об'єктів авторського права, згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права», належать твори науки, літератури та мистецтва, які є результатом творчої діяльності.

Законом України «Про авторське право і суміжні права» встановлено, що авторське право на твір не пов'язане з правом власності на матеріальний об'єкт, у якому твір виражено, та передача права власності на матеріальний об'єкт або права володіння матеріальним об'єктом не тягне передачі авторських прав на твір, виражений у об'єкті, крім творів образотворчого мистецтва.

З позицій інформаційного права, такий поділ змісту та носія не можна вважати задовільним. Передача прав на твір неможлива без передачі самого твору на носії. Передача права власності на матеріальний носій, що містить оригінал твору, іншій особі без установлення умов користування змістом безглузда. Утім, зазначеним Законом встановлюється, що передача права власності на матеріальний об'єкт не тягне передачі авторських прав на твір, виражений у цьому творі (тобто на зміст інформації з позицій інформаційного права), але така передача без визначення умов використання змісту автоматично призведе до порушення авторських прав.

Адже новий власник, реалізуючи право на розпорядження такою річчю, мимоволі порушує права автора цього твору (передає у результаті продажу, дарування дій власника і носій, і твір, зафіксований на ньому).

У разі можливих спорів щодо відповідності опублікованого матеріалу вихідному змісту твору встановити справжнє авторство неможливо без звірки оригіналу, переданого користувачеві твору (тобто матеріального носія інформацією як твору), з опублікованим матеріалом.

Це лише підтверджує правильність принципу єдності інформації та матеріального носія, що проголошується інфор-

маційним правом, застосуванням якого врегульовано такі інформаційні відносини у повному обсязі.

Інститут авторського права не охоплює всіх суб'єктів, що беруть участь у реалізації цивільного обігу таких інформаційних об'єктів, як твори. Поза його увагою залишається споживач інформації – той кінцевий суб'єкт інформаційних правовідносин, який забезпечує такий обіг.

Законодавством про авторське право та суміжні права досі не захищено важливі результати творчої діяльності: ідеї, методи, концепції тощо.

Особливу увагу у подальшій розробці законодавства про авторське право і суміжні права слід звернути на забезпечення реалізації особистих немайнових та майнових прав на документовану інформацію як на твір під час роботи у транскордонних інформаційних мережах. Долання географічних і геополітичних кордонів у межах інформаційних мереж загострює питання захисту виключних прав на інформацію.

Доцільно вдосконалювати традиційні методи захисту виключних прав авторів у спілкуванні в інформаційних мережах, залучаючи до цих процесів нових учасників, зокрема операторів (провайдерів) електронних комунікаційних мереж, осіб, відповідальних за передачу інформації через мережу. Проводити таку роботу необхідно на міжнародному рівні.

Правове регулювання інформаційних відносин при виробництві та розповсюдженні комп'ютерних програм і баз даних

Законом України «Про авторське право і суміжні права» регулюються відносини, пов'язані зі створенням, правовою охороною та використанням комп'ютерних програм та баз даних. З позицій інформаційного права комп'ютерні програми (програма для електронно-обчислювальної машини (ЕОМ)) не належать до інформаційних об'єктів, проте виступають як об'єкти серед засобів забезпечення інформаційних систем. Комп'ютерним програмам надається правова охорона як творам літератури, а базам даних – як збірникам.

Авторське право поширюється на комп'ютерні програми та бази даних, випущені та не випущені у світ, представлені в об'єктивній формі, незалежно від матеріального носія, призначення та цінності.

Авторське право поширюється на комп'ютерні програми та бази даних, що є результатом творчої діяльності автора. Творчий характер діяльності автора передбачається доти, доки не доведено протилежне.

Правова охорона поширюється на всі види комп'ютерних програм, зокрема на операційні системи та програмні комплекси, які можуть бути виражені будь-якою мовою та у будь-якій формі. Правова охорона поширюється на бази даних, є результатом творчої праці з підбору та організації даних. Бази даних охороняються незалежно від того, чи є дані, на яких вони засновані або які вони включають, об'єктами авторського права.

Авторське право на комп'ютерні програми та бази даних не пов'язане з правом власності на матеріальний носій. Передача прав на матеріальний носій не тягне передачі прав на комп'ютерні програми та бази даних.

Авторське право на комп'ютерну програму або базу даних виникає через їх створення.

Авторське право на базу даних, що формується з матеріалів, що не є об'єктами авторського права, належить особам, які створили базу даних. Визнається за умови дотримання авторського права на кожен із творів, включених до цієї бази даних.

Авторське право на базу даних не перешкоджає іншим особам здійснювати самостійний підбір та організацію твору та матеріалів, що входять до цієї бази даних.

У межах майнових прав автору комп'ютерної програми чи бази даних, чи іншому правовласнику належить виключне право здійснювати та (або) дозволяти такі дії:

- випуск комп'ютерних програм для ЕОМ чи бази даних;
- відтворення програми для ЕОМ або бази даних (повне або часткове) у будь-якій формі, будь-якими способами;
- поширення комп'ютерних програм для ЕОМ чи бази даних;
- модифікація програми для ЕОМ або бази даних, зокрема переклад комп'ютерних програм для ЕОМ або бази даних з однієї мови іншою;
- інше використання програми для ЕОМ чи бази даних.

Майнові права на комп'ютерну програму або базу даних можуть бути передані повністю або частково іншим фізичним

або юридичним особам, згідно з договором. Майнові права на комп'ютерну програму або базу даних, створені у порядку виконання службових обов'язків або за завданням роботодавця, належать роботодавцю, якщо у договорі між ним та автором не передбачено інше.

8.2. Правове регулювання інформаційних відносин у виробництві та розповсюдженні компонування інтегральних мікросхем

Закон України «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів» регулює відносини, пов'язані зі створенням, правовою охороною та використанням компонування напівпровідникового виробу (топографія інтегральних мікросхем).

Компонування напівпровідникового виробу (топографія інтегральної мікросхеми) (далі – компонування) – це зафіксоване на матеріальному носії просторово-геометричне розташування сукупності елементів інтегральної мікросхеми та зв'язків між ними.

Інтегральна мікросхема (далі – ІМС) – це мікроелектронний виріб остаточної або проміжної форми, призначений для виконання функції електронної схеми, елементи та зв'язки якого неподільно сформовані в обсязі та (або) на поверхні матеріалу, на основі якого виготовлено виріб.

Правова охорона поширюється на оригінальне компонування. Оригінальним є компонування, створене внаслідок творчої діяльності автора. Компонування визнається оригінальним доти, доки не буде доведено зворотне.

Правова охорона, що надається зазначеним Законом, не поширюється на ідеї, способи, системи, технологію чи закладану інформацію, які можуть бути втілені у компонуванні.

Автором компонування визнається фізична особа, внаслідок творчої діяльності якої це компонування було створено. Якщо компонування створено разом з декількома фізичними особами, кожна з цих осіб визнається автором компонування.

Не визнаються авторами компонування фізичні особи, які не зробили особистого творчого внеску у створення компонування, а які надали автору технічну, організаційну

чи матеріальну допомогу чи сприяли оформленню права використання компонування.

Автору чи іншому правовласнику належить виключне право використовувати це компонування на свій розсуд, зокрема шляхом виготовлення та розповсюдження ІМС з такою топологією, включаючи право забороняти використання компонування іншим особам без відповідного дозволу, за винятком випадків, передбачених Законом «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів».

Порядок користування правами, що належать кільком авторам компонування чи іншим правовласникам, визначається договором з-поміж них.

Порушенням виключного права використання компонування визнається вчинення таких дій без дозволу автора чи іншого правовласника:

- копіювання компонування в цілому або її частини шляхом включення ІМС чи іншим чином, за винятком копіювання тільки тієї її частини, яка не є оригінальною;

- застосування, ввезення, пропозиція до продажу, продаж і інше введення у господарський обіг компонування або ІМС із цією топологією.

Майнові права на компонування можуть повністю або частково належати іншим фізичним або юридичним особам за договором. Майнові права на компонування, створене у порядку виконання службових обов'язків або за завданням роботодавця, належать роботодавцю, якщо договором між ним та автором не передбачено інше.

Виключне право використання компонування діє впродовж десяти років.

Щодо захисту права автор чи інший правовласник може звернутися до суду. Суд може винести рішення про конфіскацію незаконно виготовлених примірників ІМС і виробів, що охоплюють такі ІМС, матеріалів та обладнання, що використовуються для виготовлення, та знищення або про передачу до дохід бюджету України або позивачеві на прохання як відшкодування збитків.

Автор чи інший правовласник може вимагати правової охорони компонування у зарубіжних країнах.

8.3. Особливості регулювання інформаційних відносин інститутом патентного права

Основним джерелом інституту патентного права є закони України «Про охорону прав на промислові зразки» і «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі». Зазначені закони регулюють майнові та пов'язані з ними особисті немайнові відносини, що виникають у зв'язку зі створенням, правовою охороною та використанням винаходів, корисних моделей та промислових зразків (об'єкти промислової власності).

Об'єктами винаходу можуть бути: пристрій, спосіб, речовина, штам мікроорганізму, культури клітин рослин і тварин, застосування відомого пристрою, способу, речовини, штаму за новим призначенням.

Не визнаються патентоспроможними винаходами:

- 1) наукові теорії та математичні методи;
- 2) методи організації та управління господарством;
- 3) умовні позначення, розклади, правила;
- 4) методи виконання розумових операцій;
- 5) алгоритми та програми для обчислювальних машин;
- 6) проекти та схеми планування споруд, будівель, територій;
- 7) рішення, що стосуються тільки зовнішнього вигляду виробів, спрямовані на задоволення естетичних потреб;
- 8) компоновання інтегральних мікросхем;
- 9) сорти рослин та породи тварин.

До корисних моделей належить конструктивне виконання засобів виробництва та предметів споживання, їх частин.

Корисній моделі надається правова охорона, якщо вона є новою та промислово застосовною. Корисна модель вважається новою, якщо сукупність її суттєвих ознак не відома за технікою реального рівня. Корисна модель промислово застосовна, якщо може бути використана у промисловості, сільсько-му господарстві, охороні здоров'я, у інших галузях діяльності.

Як корисні моделі не охороняються: способи, речовини, штами мікроорганізмів, культур клітин рослин і тварин, їх застосування за новим призначенням.

До промислових зразків належить художньо-конструкторське рішення виробу, що визначає зовнішній вигляд.

Промисловому зразку надається права охорона, якщо він є новим, оригінальним, промислово застосовним. Промисловий зразок визнається новим, якщо сукупність суттєвих ознак, що визначають естетичні та (або) ергономічні особливості виробу, не відома із відомостей, що стали загальнодоступними у світі до дати виготовлення промислового зразка.

Промисловий зразок визнається оригінальним, якщо суттєві ознаки обумовлюють творчий характер естетичних особливостей виробу. Промисловий зразок визнається промислово застосовним, якщо може бути багаторазово відтворений шляхом виготовлення відповідного виробу.

Не визнаються патентоспроможними промисловими зразками рішення:

- обумовлені винятково технічною функцією виробу;
- об'єктів архітектури (крім малих архітектурних форм), промислових, гідротехнічних, інших стаціонарних споруд, друкованої продукції як такої;
- об'єктів нестійкої форми з рідких, газоподібних, сипких або подібних до них речовин;
- виробів, що суперечать суспільним інтересам, принципам гуманності та моралі.

Автором винаходу, корисної моделі, промислового зразка визнається фізична особа, творчою працею якої вони створені. Якщо у створенні об'єкта промислової власності брало участь декілька фізичних осіб, вони вважаються авторами. Порядок користування правами, що належать авторам, визначається угодою. Не визнаються авторами фізичні особи, які не зробили особистого творчого внеску у створення об'єкта промислової власності, які надали автору (авторам) технічну, організаційну або матеріальну допомогу або сприяли оформленню прав на нього та використання.

Право авторства є невідчужуваним особистим правом та охороняється безстроково. Права на винахід, корисну модель, промисловий зразок підтверджуються патентом на винахід, свідоцтвом на корисну модель або патентом на промисловий зразок (далі – патент) і охороняються законом. Патент засвідчує пріоритет, авторство на винахід, корисну модель або промисловий зразок і виключне право їх використання.

Правовласником виступає особа, якій видано патент. Патент видається: автору (авторам) винаходу, корисної моделі

промислового зразка; фізичним і юридичним особам, які зазначені автором (авторами) або правонаступником у заявці на видачу патенту або у заяві, поданій до моменту реєстрації винаходу, корисної моделі, промислового зразка.

Право на отримання патенту на винахід, корисну модель, промисловий зразок, створені працівником у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків або отриманого від роботодавця конкретного завдання, належить роботодавцю, якщо не передбачено інше. Автор має право на винагороду, пропорційну вигоді, яка отримана роботодавцем або могла б бути отримана за належного використання об'єкта промислової власності. Винагорода виплачується у розмірі та на умовах, що визначаються угодою між ними.

Заявка на видачу патенту подається автором, роботодавцем або їх правонаступником до Національного органу інтелектуальної власності. Після закінчення двох місяців з дати надходження заявки Національний орган інтелектуальної власності проводить експертизу. Після ухвалення рішення про видачу патенту Національний орган інтелектуальної власності публікує у офіційному бюлетені відомості про видачу патенту.

Одночасно з публікацією вносить до Державного реєстру патентів України на винаходи, Державного реєстру патентів України на корисні моделі або Державного реєстру патентів України на промислові зразки відповідно винахід, корисну модель або промисловий зразок та видає патент особі, на ім'я якої він запитував.

Обсяг правової охорони, що надається патентом на винахід і свідоцтвом на корисну модель, визначається формулою, патентом на промисловий зразок – сукупністю його істотних ознак, відображених на фотографіях виробу (макета, малюнка).

Правова охорона не надається винаходам, корисним моделям, промисловим зразкам, визнаним державою таємними. Порядок поводження з секретними винаходами, корисними моделями, промисловими зразками регулюється спеціальним законодавством України.

Патент на винахід діє впродовж двадцяти років від дати надходження заявки до Національного органу інтелектуальної

власності. Свідоцтво на корисну модель діє протягом п'яти років від дати надходження заявки до Національного органу інтелектуальної власності. Патент на промисловий зразок діє впродовж десяти років від дати надходження заявки до Національного органу інтелектуальної власності.

Патентовласнику належить виключне право на використання винаходу, корисної моделі або промислового зразка, що охороняються патентом, якщо таке використання не порушує прав інших патентовласників.

Порушенням виключного права патентовласника визнаються несанкціоноване виготовлення, застосування, ввезення, пропозиція до продажу, продаж, інше введення у господарський обіг або зберігання продукту, що містить запатентований винахід, корисну модель, промисловий зразок, застосування способу, що охороняється патентом на винахід, або введення у господарський обіг або зберігання з цією метою продукту, виготовленого безпосередньо у спосіб, що охороняється патентом на винахід. Новий продукт вважається отриманим запатентованим способом за відсутності доказів у протилежному.

Фізична чи юридична особа, яка використовує винахід, корисну модель або промисловий зразок, захищені патентом, з порушенням закону, вважається порушником патенту. Присвоєння авторства, примус до співавторства, незаконне розголошення відомостей про об'єкт промислової власності тягнуть кримінальну відповідальність відповідно до законодавства України

З позицій інформаційного права розглянуті закони надають охорону авторських прав на зазначені об'єкти шляхом реєстрації змісту винаходу, корисної моделі або промислового зразка. Інформаційним об'єктом, що вводиться в цивільний обіг, є патент на винахід, свідоцтво на корисну модель або патент на промисловий образ. Жодної спеціальної охорони ці інформаційні об'єкти не вимагають. Автори відповідних винаходів, корисних моделей, промислових зразків тільки зацікавлені у поширенні як реклами власної діяльності. Ці інформаційні об'єкти є самодостатніми.

8.4. Особливості регулювання інформаційних відносин інститутом ноу-хау

Україна, сягнувши нової ринкової економіки з веденням конкурентної боротьби за прибутковість бізнесу, використовує інтелектуальний капітал підприємства, людини. Економічна вигода підприємства більшою мірою залежить від уміння розпоряджатися інтелектуальною діяльністю людини, до якої належить «ноу-хау» (*«know-how»* з англ. «знати як»).

Сьогодні немає серед науковців єдиної думки, чи є ноу-хау об'єктом інтелектуальної власності. У багатьох країнах визначення ноу-хау не отримало юридичного закріплення. Однак це поняття використовується, адже стало загальнозживаним у сфері економічної активності. Ноу-хау вживається у договірній практиці для позначення інформації, спеціально випущеної під час опису нововведення.

Відповідно до Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, інтелектуальна власність включає права стосовно припинення несумлінної конкуренції й усіх інших прав, що є результатом інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній галузях. Поняття «результат інтелектуальної діяльності» має широкий характер і може містити все, що створено людиною з використанням інтелектуальних зусиль, тому ноу-хау може стосуватися об'єкта інтелектуальної власності. Фактично Конвенція сформулировала засади віднесення ноу-хау до інтелектуальної власності.

Законодавець надав визначення ноу-хау в Законі України «Про інвестиційну діяльність», де зазначається, що ноу-хау – це сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих.

Практично під ним розуміють сукупність технічних, комерційних і інших знань, що оформлені у вигляді технічної документації, навичок і виробничого досвіду, необхідних для організації певного виду виробництва, але не запатентованих.

Цивільний кодекс України визначив поняття «комерційна таємниця» як інформацію, яка є секретною у розумінні, що вона є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію.

Ноу-хау розглядається як конфіденційна інформація технічного, організаційного (управлінського), комерційного, виробничого і іншого характеру. З уваги на це визначення, законодавець ототожнює поняття «ноу-хау» та «комерційна таємниця».

Найчастіше йдеться про технічні (конструкторські, технологічні, математичні, виробничі) відомості, що містяться у неопублікованих заявках на видачу патенту, наукових звітах, конструкторських кресленнях, макетах і моделях нової техніки, протоколах випробувань, інструкціях щодо застосування технічних засобів і технологій, документації до комп'ютерних програм тощо.

Ноу-хау відрізняється від комерційної таємниці тим, що в основі завжди лежить інформація зі сфери техніки та технологій. Тому це єдиний вид комерційної таємниці, який за суттю є рішенням. Уся інша інформація, що становить комерційну таємницю, – це інформація про факти.

Ноу-хау може охоронятися як комерційна таємниця, але не вся інформація, яка є комерційною таємницею, може бути віднесена до ноу-хау. У комерційній таємниці немає творця, на відмінну від ноу-хау, тому особисті немайнові права на комерційну таємницю відсутні. Комерційну таємницю не можна вигадати, тобто вона не є результатом творчої або інтелектуальної діяльності людини, є лише способом охорони інформації, зокрема результатів інтелектуальної діяльності, творчої діяльності.

Не можна передати майнове право на комерційну таємницю за договором, оскільки вона невіддільна від суб'єкта господарювання, а передають інформацію, яка охороняється у режимі комерційної таємниці. Ноу-хау є результатом інтелектуальної діяльності людини, а комерційна таємниця невіддільна від суб'єкта господарювання.

Ноу-хау – це корисна інформація, яка є незапатентованою, не є загальновідомою та легко доступною, охоплює досвід, або інформація, отримана внаслідок спеціальних досліджень або випробувань. Власник ноу-хау наділений захистом від незаконного використання такої інформації, якщо:

- ця інформація має дійсну або потенційну комерційну цінність у зв'язку з відсутністю відомостей про неї у третіх осіб;

- немає вільного доступу на законних підставах;

- володар інформації вживає належних заходів для охорони конфіденційності такої інформації.

Однак термін «ноу-хау» обмежується лише часом дії названих умов. Особливістю ноу-хау є те, що засноване на певній монополії особи (володаря інформації) на певну сукупність знань (інформації), тому інша особа, яка правомірно (законно) отримала ці знання або виробила самостійно, незалежно від згоди або уявлення власника такої інформації, має право на законне використання інформації.

Право на захист ноу-хау від несанкціонованого розкриття надається власникові ноу-хау в рамках законодавства із запобігання несумлінній конкуренції. Ще в Типовому законі для країн, що розвиваються, з товарних знаків, фірмових найменувань і недобросовісної конкуренції (Всесвітня організація інтелектуальної власності) серед 12 видів діяльності, що належать до несумлінної конкуренції, зазначені «використання або розкриття без дозволу ноу-хау конкурента», що стосується техніки.

Відсутність законодавчо врегульованої процедури визнання виключних прав на створене ноу-хау обумовлює ефективний режим його захисту. Водночас відсутні системи формального визнання (у вигляді реєстрації) державою прав на такий нетрадиційний об'єкт інтелектуальної власності. Проте, незважаючи на те, що нормативно-правові акти, які містять визначення ноу-хау, регулюють різні сфери взаємовідносин, можна вважати, що в Україні існує достатня правова база для охорони та захисту технічного ноу-хау.

Комерційна таємниця і ноу-хау мають різну правову природу: перша, маючи спільні ознаки з інформацією взагалі

і конфіденційною інформацією зокрема, виступає як різновид, тоді як ноу-хау повинно бути віднесено до об'єктів інтелектуальної власності. До критеріїв охороноздатності інформації входить секретність (не загальновідомість), відсутність доступу з використанням законних засобів, наявність обґрунтованого інтересу в збереженні режиму конфіденційності відомостей (цінність).

На думку А. В. Мідянка, ноу-хау необхідно розглядати як об'єкт інтелектуальної власності внаслідок того, що права на нього мають майновий і виключний характер, а складові змісту знання є результатом інтелектуальної діяльності.

8.5. Державне регулювання рекламної діяльності

Законодавство України про рекламу формувалось поступово. До 1992 року практично не було правових норм, які би регулювали рекламу, якщо не зважати на окремі положення, що містились у деяких нормативних актах, які не мали узагальненого характеру, стосувались лише деяких аспектів регламентації рекламної діяльності.

Необхідність здійснення правового регулювання інституту реклами в Україні спричинило прийняття Верховною Радою України Закону України «Про рекламу», яким чітко визначено засади рекламної діяльності в Україні, регулюються відносини, що виникають у процесі виробництва, розповсюдження та споживання реклами. Це основний чинний нормативний акт, який регулює інститут реклами. Закон України «Про рекламу» складається з чотирьох розділів і містить 29 статей. У них законодавець максимально чітко визначив політику державного регулювання рекламної діяльності.

Реклама – це інструмент ринку, в її основі лежать інформація та переконання. Вона може передавати суспільні, політичні та благодійні ідеї та ставати частиною громадського життя.

Можна виокремити функції реклами: економічна, просвітницька, виховна, політична, соціальна, естетична. Залежно від виконуваних функцій виділяють такі види реклами: інформативна, переконувальна, нагадувальна, підкріплювана і «лице фірми».

Юридичне визначення реклами міститься у ст. 1 Закону: «Реклама – інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформулювати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких особи чи товару».

Реклама є частиною економічних і інформаційних відносин. Реклама – це інформація, яка розповсюджується у будь-якій формі та будь-яким способом (у письмовій, усній формах, у вигляді будь-яких зображень тощо, незалежно від способу розповсюдження, що використовується для доведення реклами до споживача). За каналами розподілу реклама поділяється на такі види: пряма, через пресу, друкована, екранна, зовнішня, на транспорті, у місці продажу.

Головним терміном, покладеним в основу визначення реклами, є інформація. У Законі України «Про інформацію» інформація визначена як документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі.

Інформацію рекламного характеру вважають одним з різновидів масової інформації, у якій юридичні та фізичні особи вводять в обіг довідкові відомості про себе, про продукти й послуги, запропоновані споживачам, що виконує функції комутації виробників продуктів і послуг та споживачів, є основою інформаційного забезпечення розвитку економіки і суспільства.

Реклама – це більш вузьке поняття порівняно з інформацією. Реклама є інформацією, однак не будь-яка інформація є рекламою. Водночас не будь-яку інформацію суб'єктів підприємницької діяльності слід уважати рекламою, що охоплюється дією Закону України «Про рекламу». На практиці виникають проблеми у відокремленні реклами від ділового оголошення.

Відмінності між ними наявні за критеріями:

- за метою (мета реклами – вплинути на людську психіку в прийнятті відповідного рішення, а оголошення (ділова інформація) на це не спрямовано);
- за прийомами, за допомогою яких досягається мета (реклама використовує багато прийомів, зокрема художні прийоми, які залучають широкі маси, що не властиве для ділового оголошення);

– за змістом інформації (без достовірності оголошення або інша ділова інформація стають безглуздими, тоді як рекламна інформація повна перебільшень);

– за спрямованістю (якщо реклама спрямована на залучення уваги багатьох людей, то оголошення, хоча призначено для широкої аудиторії, але дає змогу вибрати варіант, який найбільш прийнятний для того, хто його розмістив).

У науковій літературі підкреслено багатовимірність поняття «реклама» і вирізняють основні характеристики реклами як одного з головних засобів маркетингових комунікацій: неособистий характер; одностороння спрямованість рекламного звернення від продавця до покупця; невизначеність з погляду виміру ефекту реклами; суспільний характер; чітке визначення спонсора; реклама не претендує на неупередженість; помітність і здатність до умовляння.

Стаття 2 Закону України «Про рекламу» уточнює, що Закон регулює відносини, пов'язані з виробництвом, розповсюдженням і споживанням реклами на території України. Він поширюється на використання реклами, що повністю або частково є предметом авторського права і суміжних прав.

Висновок може бути зроблено на підставі аналізу ст. 4 Закону України «Про рекламу, з уточненням: використання реклами має здійснюватися відповідно до вимог законодавства України про інтелектуальну власність, зокрема авторського права і суміжних прав.

Реклама є предметом авторського права та суміжних прав і підлягає захисту згідно з законодавством.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про рекламу», реклама має бути відокремлена від іншої інформації, незалежно від форм чи засобів розповсюдження, таким чином, щоб її можна було ідентифікувати як рекламу. Для того, щоб відмежувати рекламу від іншої інформації, що не є такою, ч. 3 ст. 9 Закону України «Про рекламу» містить спеціальне правило: інформаційний, авторський чи редакційний матеріал, у якому привертається увага до конкретної особи чи товару, який формує або підтримує обізнаність та інтерес глядачів (слухачів, читачів) щодо цих особи чи товару, є рекламою має бути вміщений під рубрикою «Реклама» чи «На правах реклами».

Логотип телерадіоорганізації, яка здійснює трансляцію програм, передач, не вважається рекламою.

Для визнання інформаційного, авторського або редакційного матеріалу рекламою обрано два критерії:

- цілеспрямованість на звернення уваги споживачів на конкретну марку (модель, артикул) продукції або на її виробника для формування інтересу й сприяння реалізації продукції;

- наявність в інформації вихідних даних (реквізитів) особи, яка виробляє та розповсюджує зазначену продукцію.

Отож, забороняється реклама у прихованій, завуальованій формі, тобто розміщення рекламних матеріалів, що публікуються в пресі, передаються на радіо, демонструються на телебаченні як редакційні, наприклад, у новинах і редакційних статтях газет.

Подібні вимоги містяться не тільки в Законі України «Про рекламу», але й в інших законах України. У ст. 26 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» зазначено, що журналіст зобов'язаний утримуватися від розповсюдження у комерційних цілях інформаційних матеріалів, що містять рекламні відомості про реквізити виробника продукції або послуг (адреса, контактний телефон, банківський рахунок тощо).

Стаття 10 (1) Директиви Ради Європейського Союзу 89/552 / ЕЕС про координацію певних положень, встановлених законодавчо, регулятивно або адміністративно країнами-учасниками (Європейської Конвенції про транскордонне телебачення) у галузі здійснення телевізійного мовлення (у редакції Директиви 97/36 / ЄС Європейського Парламенту та Ради від 19 червень 1997) вимагає, щоб телевізійна реклама була легко розпізнавана та відділена від інших програм.

Окремо врегульована в Україні реклама імені (назви) і торгової марки спонсорів. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про рекламу», законодавство України про рекламу складається з закону та інших нормативних актів, що регулюють відносини у сфері реклами.

Закон України «Про рекламу» є основним, але не єдиним нормативним актом у сфері регулювання реклами. До них

належать як закони, так і підзаконні нормативні акти. Це такі закони України: «Про захист прав споживача», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»; «Про телебачення та радіомовлення», «Про авторське право і суміжні права»; «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»; «Про туризм», «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» тощо.

Законодавство про рекламу має комплексний характер, у ньому норми приватного права перетинаються з нормами публічного права. Власне рекламні відносини потребують урахування приватних і публічних інтересів, що зумовлює взаємодію диспозитивного й імперативного методів регулювання.

Контроль за рекламною діяльністю здійснюється двома органами – Антимонопольним комітетом України та Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Розмежування повноваження зазначених органів передбачає, що Антимонопольний комітет України здійснює державний контроль за рекламою щодо дотримання в рекламі законодавства про захист від недобросовісної конкуренції, а Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів – за дотриманням Закону України «Про рекламу» та всього іншого законодавства про рекламу.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Назвіть нормативні акти, які регулюють авторські права на твори літератури.
2. Перелічіть особливості регулювання суспільних відносин інститутом патентного права щодо корисних моделей і винаходів.
3. Які нормативні акти регулюють рекламну діяльність в Україні?
4. Назвіть органи державного нагляду і контролю у сфері реклами.
5. Які санкції накладаються за порушення законодавства про рекламу?

**РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ
ТА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ,
НАПИСАННЯ РЕФЕРАТИВ**

Основні нормативно-правові акти

1. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-12. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3792-12>
2. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 р. № 3687-XII URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show3687>
3. Про охорону прав на сорти рослин : Закон України від 21.04.1993 р. № 3116-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12#Text>
4. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 р. № 3687-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text>
5. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України від 15.12.1993 р. № 3688-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text>
6. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15.12.1993 р. № 3689-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text>
7. Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів : Закон України від 05.11.1997 р. № 621/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621/97-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Про правову охорону географічних зазначень : Закон України від 16.06.1999 р. № 752-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-14#Text>
9. Про рекламу : Закон України від 3.07.1996 р. № 270/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show270/96 -вр#Text>
10. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 р. № 1587-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1560-12>

Додаткова література

1. Кройтор В. А., Садикова Я. М. Збалансованість інтересів як принцип сучасного правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 100–102.
2. Актуальні проблеми інтелектуальної власності в інформаційній сфері. *Інформаційно-аналітичний дайджест № 1 (січень)*. Київ : Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2022. 236 с.

3. Резворович К. Право інтелектуальної власності у мережі Інтернет: недоліки вітчизняного нормативно-правового регулювання та шляхи його вдосконалення. *InterConf*. 2021. № 78. С. 255–261.
4. Добровольська К. Л. Правове забезпечення охорони та захисту прав інтелектуальної власності в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 9. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=2210>
5. Мальчик М. В., Адасюк І. П. Реклама в Інтернеті: теоретичний аналіз та особливості. *Journal of Lviv Polytechnic National University. Series of Economics and Management*. 2021. № 1. С. 75–85.
6. Пономаренко І. С. Основні аспекти правового регулювання відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Випуск 1. С. 227–231.
7. Літавський Т. Теоретичні особливості захисту інтелектуальної власності в мережі Інтернет: національний підхід. 25.96.2020. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/zahist-iv-u-merezhi-internet-yak-ce-teoretichno-mae-pracyuvati.html>
8. Бошицький Ю. Л. Деякі організаційно-правові аспекти удосконалення правової охорони інтелектуальної власності в сучасній Україні. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 239–247.
9. Дмитришин В. С. Історичний генезис правовідносин щодо розпорядження правами інтелектуальної власності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2. С. 34–38.
10. Медянка А. Ноу-хау в системі об'єктів права інтелектуальної власності. URL: <https://pravo.ua/nou-hau-v-sistemi-ob-ektiv-prava-intelektualnoi-vlasnosti/>

Розділ 9

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАЗ ДАНИХ, ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ, ВІДНОСИН, ЩО ФОРМУЮТЬСЯ ПІД ЧАС ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ОБЧИСЛЕНЬ І ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

9.1. База даних як об'єкт інформаційних правовідносин

Інформаційна діяльність органів виконавчої влади – це особливий, специфічний вид їхньої функціональної діяльності, спрямований на виконання завдань інформаційного забезпечення власної діяльності, інформування громадян, суспільства про свою роботу та її результати, інформаційне обслуговування фізичних і юридичних осіб. Інформаційне забезпечення здійснюється через використання баз даних з цінною інформацією.

Категорія цінності інформації завжди цікавила дослідників поряд з її природою та сутнісними характеристиками. На основі ролі та значення інформації формувалися наукові концепції її розуміння, оскільки з фундаментальною властивістю цінності інформації пов'язаний інформаційний розвиток суспільства, обумовлений інтересом людини до пізнання навколишньої дійсності і прагненням до інформаційної взаємодії. Цінність і корисність інформації посідали чільне місце у роботах багатьох дослідників, які вивчали природу інформації та її властивості.

Відповідно до класичної теорії інформації Н. Вінера, цінність інформації полягає в можливості збільшення знання в результаті взаємодії людини з зовнішнім світом і середовищем свого існування. Як можливість зменшення (зниження) ступеня невизначеності знання про об'єкт, предмет, система розглядає цінність інформації у кібернетичній теорії К. Шеннона.

Бази даних як об'єкт правовідносин досліджено в працях таких учених: Г. О. Андрощука, І. В. Арістової, В. Д. Базилевича, О. А. Баранова, В. М. Брижка, Н. П. Бортник, В. Д. Гавловського, Р. А. Калюжного, О. М. Кохановської, А. І. Марущака, О. Д. Святоцького, О. В. Сосніна, В. П. Тихого, М. Я. Швеця і інших.

Подання інформації в певній формі за допомогою документування та фіксації на матеріальному носії обумовлює включення у сферу дії права самостійних інформаційних об'єктів, мета формування яких залежить від інформаційних потреб людини. Одним з таких інформаційних об'єктів є бази даних. Вони є продуктом людської діяльності, в якому в об'єктивній формі представлений великий масив систематизованої інформації.

Інформація відокремлюється, набуває самостійної, особливої (незалежної) цінності, щодо якої бази даних залучаються до сфери реалізації інформаційних потреб суб'єктів права. Як новий об'єкт, який є результатом цілеспрямованої інформаційної діяльності, засобом реалізації права громадян на доступ до інформації, бази даних неминуче включаються у сферу дії права.

Можна виокремити три основні характеристики баз даних, які визначають природу, затребуваність у практиці реалізації суспільних відносин і включення у сферу дії права як самостійний об'єкт.

По-перше, бази даних мають властивість доцільності або обумовленості, що ґрунтуються на цінності інформації і потреби у систематизації та забезпеченні тривалого зберігання. По-друге, бази даних є об'єктом правовідносин у галузі інформаційних технологій та інформатизації, тобто діяльності із задоволення інформаційних потреб, заснованої на використанні інформаційних технологій та електронних засобів роботи з інформацією. По-третє, фундаментальна цінність баз даних як інформаційного ресурсу полягає в стратегічній значущості для використання у публічній сфері.

Перелічені ознаки дають змогу розкрити природу, сутність і значення баз даних, визначити їх місце у системі суспільних відносин і правового регулювання.

Доцільність баз даних як об'єкта правових відносин у галузі інформаційних технологій.

Як зазначалося, цінність інформації набуває особливого значення в інформаційних об'єктах, мета формування яких за-

лежить від конкретних інформаційних потреб особи, суспільства та держави. Пізнання об'єкта слід починати з визначення мети, оскільки саме мета створення існування об'єкта лежить в основі розуміння його природи та значення.

Відповідність об'єкта стану, матеріальна або ідеальна модель якого представляється як мета, визначає доцільність об'єкта.

Доцільність і обумовленість баз даних полягають в упорядкуванні, визначенні організації інформаційної сфери за рахунок систематизації великих обсягів інформації з використанням інформаційно-технологічних засобів.

Інформація, зафіксована в файлах як окремих осередках для зберігання даних, об'єднується у базі даних в єдину систему, елементи якої взаємопов'язані. Тому не випадково деякі автори розглядають бази даних як електронні картотеки, тобто сховища або контейнери для набору даних, занесених у комп'ютер.

З упродовження електронних форм зберігання інформації були створені передумови для появи баз даних, розроблених у відповідь на потребу в обробці великих інформаційних масивів.

Спочатку **термін «база даних»** розглядали у вузькому технічному сенсі, але вже на початку 90-х років ХХ століття він набув поширення у зв'язку з активним застосуванням баз даних у діяльності великих корпорацій. З цього часу бази даних стали розглядати як систематизовану на основі спеціальної програми для електронно-обчислювальних машин (далі – ЕОМ) сукупність даних, доступ до яких і обробка яких здійснюються з використанням електронно-обчислювальних засобів.

Створення під час інформаційної революції ЕОМ програмних засобів для обробки і зберігання інформації сформувало умови та реальні можливості для появи баз даних.

Очевидні переваги цифрової форми представлення інформації обумовлюють затребуваність баз даних і ефективне використання в багатьох галузях суспільного життя. Неабиякого значення для людини набувають швидкість, точність і повнота пошуку інформації.

Незважаючи на те, що інформація може бути отримана з різних джерел, інтерес суб'єкта права викликає така форма

подання інформації, як бази даних. Це продиктовано можливістю задоволення інформаційних потреб користувачів на основі комплексного отримання інформації у предметної галузі без витрат часу та сил на пошук окремих матеріалів.

Цінність інформації у базах даних набуває не тільки особливого значення, а й зумовлює мету формування та доцільність, що проявляється у привнесенні в інформаційну сферу певною мірою порядку за рахунок систематизації великих обсягів інформації з використанням інформаційно-технологічних засобів. Через цю ознаку розкривається інформаційна природа баз даних: це упорядкований масив організованих за певними критеріями логічно пов'язаних між собою даних. Бази даних як об'єкт інформаційних правовідносин володіє організаційно-технологічними властивостями.

Унікальність баз даних полягає в інтеграції основних переваг для задоволення інформаційних потреб громадян у процесі розвитку інформаційних технологій в інформаційному суспільстві. Вони є таким об'єктом, який, з одного боку, створений на основі технологічних розробок, а з іншого – забезпечує задоволення інформаційних потреб користувачів за рахунок можливості систематизації та тривалого зберігання великих обсягів інформації.

Тому проведення в процесі інформатизації та розвитку інформаційних технологій заходів щодо створення та використання баз даних для автоматизованої обробки та систематизації відомостей – обов'язковий елемент державної інформаційної політики, спрямованої на створення оптимальних умов задоволення інформаційних потреб громадян і підвищення якості життя.

Технологічна основа баз даних формується на використанні спеціального програмного забезпечення для підтримки функціонування бази даних і прикладного програмного забезпечення, призначеного для виконання конкретних завдань користувача у роботі з базою даних.

Система управління базами даних відповідає за зберігання інформації, цілісність і безпеку, забезпечує доступ користувачів до потрібних даних.

Практичне призначення цього складного програмно-комплексного полягає в тому, щоб забезпечити логічне представлення інформації у роботі користувача з базою, внутрішньо розташувати дані таким чином, щоб досягти єдності та взаємозв'язку.

Система управління базами даних вибудовує збережені в пам'яті ЕОМ дані так, щоб інформація представлялася систематизовано. Це результат роботи спеціальних додатків, які виробляють внутрішні трансформації даних: їх об'єднання за запитом користувача, перехід до взаємопов'язаним даними за допомогою гіпертекстових посилань.

Прикладне програмне забезпечення у базах даних дозволяє виконувати додаткові операції з документами: їх аналіз і зіставлення, формування юридично значущого документа на основі інформації, що зберігається в базі даних тощо.

Бази даних як об'єкт інформаційної діяльності у цьому контексті є найбільш досконалим засобом автоматизованої обробки та систематизації масивів інформації, робота з яким здійснюється на певній інформаційно-технологічній основі. Вона охоплює засоби обчислювальної техніки, програмне забезпечення, технології пошуку та обробки даних, спеціальні технічні засоби захисту інформації, технології використання баз даних у процесі інформаційної взаємодії (обміну), технології роботи з базами даних у різних інформаційних системах і мережах загального користування. У цій ознаці виявляються технологічні аспекти природи баз даних.

Фундаментальна цінність баз даних як інформаційного ресурсу публічної діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Визначення у законодавстві бази даних як сукупності самостійних інформаційних матеріалів (статей, розрахунків тощо) дає змогу зробити висновок про ресурсний зміст цього об'єкта.

Термін «база даних» увійшов у категорійний апарат інформаційного права, офіційно закріплений у чинному законодавстві – у Законі України «Про авторське право і суміжні права».

База даних (компіляція даних) – сукупність творів, даних або будь-якої іншої незалежної інформації у довільній формі, зокрема електронній, підбір і розташування частин якої та її упорядкування є результатом творчої праці,

і складові якої є доступними індивідуально і можуть бути знайдені за допомогою спеціальної пошукової системи на основі електронних засобів (комп'ютера) тощо.

Якщо інформаційні ресурси визначають у національному законодавстві як окремі документи і окремі масиви документів, документи і масиви документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, фондах, банках даних, інших інформаційних системах), то в Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів є згадка про те, що інформація, що міститься в державних інформаційних системах, інші наявні в розпорядженні державних органів, відомості та документи є державними інформаційними ресурсами.

Поняття «інформаційний ресурс» використовується в законодавстві для характеристики змісту баз даних.

Інформаційний ресурс – це інформація, закріплена на матеріальному носії і з обов'язковими ознаками (реквізитами), знаючи які, можна швидко знайти джерело відомостей. Інформаційний ресурс набуває особливого значення не як абстрактне уявлення інформації, а як «форма» відображення інформації про суспільно значущі події і явища, яка є засадничою для прийняття рішень і задоволення інформаційних потреб.

Інформаційний ресурс – не просто сукупність різномірної інформації, зведеної воедино на матеріальному носії. Це інформація, логічно пов'язана, сформована за ознакою або критерієм. Логічна завершеність, змістовність (ресурсна місткість) інформації формують інтерес до її джерела. Отож, виникає розуміння інформаційного ресурсу як засобу задоволення потреби людини в інформації певного змісту, якості та кількості.

Ресурсна місткість інформації характеризується за формою та змістом, виділяючи змістовні і формальні (атрибутивні) властивості і ознаки інформаційних ресурсів. Змістовні ознаки, засновані на домінуванні інформаційної природи баз даних, підкреслюють нематеріальний характер цього об'єкта, індивідуалізація якого відбувається шляхом сприйняття інформаційного змісту бази даних і особливої форми організації – добірки матеріалів, установа логічних зв'язків і подання в систематизованому вигляді.

Зміст бази даних повинен розглядатися як єдність логічно взаємопов'язаних самостійних інформаційних елементів.

Саме змістовність, або інформаційна ресурсна місткість, об'єкта права зумовлює мету і особливості використання, підстави надання правової охорони (включення в систему правового регулювання і визначення місця в ній).

Систематизованість великих обсягів інформації в базі даних визначає корисність цього об'єкта. Значущість баз даних для сучасного інформаційного суспільства в умовах цифровізації важко переоцінити. Немає жодної сфери суспільного життя, жодної галузі виробництва, де б вони не застосовувалися.

Особливої ролі бази даних набувають у діяльності органів публічної влади, що підкреслює необхідність і важливість виділення таких баз даних як окремого виду та встановлення для них особливого правового режиму. Бази даних міцно увійшли у сферу державного та місцевого управління.

Законодавчо наголошено на необхідності систематизації та структурного подання інформаційних ресурсів у формі баз даних більш ніж у двохстах нормативно-правових актах із різних галузей (охорони здоров'я, охорони навколишнього природного середовища, освіти, податкових і митних органів, судової, транспортної діяльності, дорожнього руху, поліції).

Бази даних створюються під час реалізації органами влади таких основних функцій, як: моніторинг (база даних по родючості ґрунтів земель сільськогосподарського призначення, банк даних моніторингу водних об'єктів, база даних про стан пожежної безпеки об'єктів соціального захисту та охорони здоров'я, база даних матеріалів моніторингу якості адміністративних послуг); облік; контроль і нагляд; нормування.

Збільшення кількості державних інформаційних ресурсів, важливість їх якісного й оперативного застосування обумовлюють необхідність ведення баз даних офіційної інформації.

Бази даних слугують важливим засобом, що дозволяє акумулювати і уніфікувати інформаційні ресурси системи державного управління, створюючи умови як для інформаційного забезпечення діяльності органів влади, виконання державних і місцевих функцій, організації міжвідомчої інформаційної взаємодії, так і для надання адміністративних послуг та надання громадянам доступу до необхідних відомостей.

Інформація, систематизована у базах даних, є основою для прийняття управлінських рішень, реалізації головних

функцій державного управління. У цьому сенсі бази даних є формою упорядкування державних ресурсів, засобом забезпечення «порядку» в системі публічної влади.

Загальна мета державних і публічних баз даних, яка полягає в систематизації та впорядкуванні інформаційних ресурсів сфери державного і місцевого управління, конкретизується в законодавчих актах у значенні цілей створення і ведення баз даних і правових наслідків включення відомостей до бази даних.

Значення державних і публічних баз даних як об'єкта інформаційних правовідносин визначається еволюцією науково-технічного прогресу та розвитком інформаційного суспільства, можливістю та доцільністю автоматизованої обробки інформації та систематизацією інформаційних масивів у електронній формі в будь-якій галузі людської діяльності на основі застосування інформаційних технологій і технічних засобів, фундаментальною цінністю баз даних як інформаційного ресурсу діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

Застосування баз даних для надання адміністративних послуг відображає один із аспектів функціонального призначення в діяльності органів публічної влади. На використанні публічних баз даних засновано надання багатьох адміністративних послуг. Законодавець, установлюючи правовий режим баз даних, нерідко визначає таким чином цілі створення та використання. А в деяких випадках формування та ведення баз даних є самостійною публічною послугою, порядок надання якої прописується в окремих нормативних актах.

Самостійними державними послугами, заснованими на використанні баз даних, є: з надання громадянам із банку даних інформації про дітей, які залишилися без піклування батьків; з надання відомостей про підсумки оцінки результативності діяльності наукових організацій, підвідомчих органам виконавчої влади, що виконують науково-дослідні, дослідно-конструкторські та технологічні роботи цивільного призначення; з надання документів і відомостей, що містяться в інформаційному фонді забезпечення єдності вимірювань.

Ще одним із важливих напрямів державної політики, в якому особлива роль відводиться базам даних, є забезпечення інформаційної відкритості в діяльності органів влади.

Інформаційна відкритість полягає в створенні умов для своєчасного та безперешкодного доступу до достовірної та актуальної інформації про діяльність органів публічної влади. Для досягнення відкритості публічної влади розроблено проєкт «Партнерство «Відкритий уряд» і низку документів щодо реалізації.

У юриспруденції модель Відкритого уряду ще не встигла стати предметом фундаментальних наукових досліджень. Питання **Відкритого уряду** обговорюються лише на рівні окремих наукових статей. Водночас їх автори роблять перші спроби у розробці дефініції цього терміна.

Підготовлений для реалізації принципів Відкритого уряду стандарт відкритості ґрунтується на використанні низки механізмів і інструментів, у серед яких особлива увага приділяється роботі з відкритими даними.

Стратегічна мета заходів із розміщення інформації у формі **відкритих даних** полягає в підвищенні прозорості та транспарентності публічної влади. У зв'язку з упровадженням нових стандартів і вимог до відкритості діяльності органів влади посилюється роль баз відкритих даних, покликаних забезпечити розміщення інформації, до якої повинен бути наданий загальний доступ.

Необхідність формування таких баз даних відзначена у багатьох директивних документах держави за різними напрямами соціально-економічного розвитку країни.

Наприклад, у Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» передбачається створення відкритої бази даних інноваційних проєктів у бібліотечній справі.

Для забезпечення прозорості процедур виділення та витрачання коштів на наукові дослідження Стратегією розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року заплановано формування відкритої бази даних, що містить відомості про отримання суб'єктами наукової діяльності різних видів державного фінансування.

Подальша реалізація концепції відкритих даних створить основу для розвитку взаємовигідного та ефективного співробітництва між державою і громадянським суспільством, зокрема шляхом розробки нових інформаційних сервісів

для забезпечення зручності та своєчасності доступу населення до достовірної інформації про діяльність органів публічної влади.

Під час розгляду правової природи публічних баз даних не можна залишити без уваги питання про джерела фінансування робіт із формування.

У плани реалізації стратегічних пріоритетів державної інформаційної політики на різних рівнях публічної влади щорічно включають заходи щодо впорядкування інформаційних ресурсів на основі створення баз даних. Державні та публічні бази даних створюються за рахунок бюджетних коштів публічно-правових утворень трьох рівнів: держави, місцевих органів влади та місцевого самоврядування. Витрати держави на формування баз даних повинні бути виправдані можливістю подальшого застосування в діяльності органів влади для реалізації державних функцій.

Особливістю правової природи баз даних, які формуються в діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, є **ознака публічності**, що визначається суспільною значущістю баз даних для використання у цілях організації міжвідомчої інформаційної взаємодії, надання адміністративних послуг і виконання публічних функцій, надання громадянам і організаціям доступу до офіційної інформації.

9.2. Правовий режим інформаційних систем

Інформаційні системи – це складний об'єкт правового регулювання. Обумовлено це складною структурою інформаційних систем, наявністю технічної та семантичної складової систем, що ускладнює правове регулювання відносин, які виникають у зв'язку зі створенням і використанням.

У інформаційному праві для характеристики інформаційних об'єктів використовується категорія **«правовий режим»**. Не є винятком інформаційні системи.

Юридичні засоби, прийоми, використовувані законодавцем у регулюванні відносин, створюють унікальну сукупність способів правового регулювання, поєднання яких дає змогу вирізнити предметну галузь регульованих відносин, визначаючи специфіку об'єкта регулювання, зокрема інформаційних систем.

У регулюванні інформаційних систем основними способами є заборони і зобов'язання, на частку яких припадає близько 80% від усіх використовуваних способів. Законодавець використовує дозволи, пільги і стимули, обмеження, заохочення, розглядає режим правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері як головний інструмент інформаційного права, теоретико-методологічні засоби пізнання й організації правової дійсності.

Одним із об'єктів інформаційного права, який, поряд з інформаційними системами, **цікавий для дослідження, є інформаційний ресурс.**

На відміну від правового режиму інформаційних систем, правовий режим інформаційних ресурсів доволі детально досліджений.

Правовий режим інформаційних ресурсів – встановлений порядок використання інформаційних ресурсів, володіння, розпорядження ними, а також порядок взаємовідносин, що формуються в інформаційній сфері.

До правового режиму інформаційних ресурсів необхідно включити: порядок документування інформації; положення про доступ до інформаційних ресурсів залежно від їх категорій; вжиття заходів щодо охорони інформації (способи охорони і порядку його застосування).

Заходи з охорони інформації та організація доступу залежно від категорії можуть бути прийнятними складовими правового режиму інформаційних систем.

У зв'язку з цим формується таке становище, що правову природу інформаційних систем необхідно розглядати крізь призму правового режиму. Однією зі складових правового режиму є засоби правового регулювання (правові (юридичні) засоби), що підтверджується дослідженнями багатьох авторів.

Структура правового режиму стосовно інформаційних систем як сукупність елементів охоплює:

- принципи правового регулювання створення та використання інформаційних систем;
- правові методи та засоби регулювання створення, використання і припинення експлуатації інформаційних систем залежно від мети створення;

– правовий статус суб'єктів суспільних відносин у сфері створення та використання інформаційних систем (права, обов'язки, законні інтереси і відповідальність суб'єктів);

– організаційно-технічні заходи захисту та використання інформаційних систем.

Правовий режим інформаційних систем – закріплена в правових нормах сукупність правових принципів, методів та інших юридичних засобів впливу на суспільні відносини, які виникають за створення та використання інформаційних систем, що дозволяє виокремити їх серед безлічі інформаційних об'єктів інформаційної сфери.

Правовою базою регулювання відносин у галузі створення і використання інформаційних систем є нормативні акти: Цивільний кодекс, закони України «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про електронні комунікації», що регламентують використання інформаційних систем.

Одним із основоположних у досліджуваній сфері є Закон «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», який встановлює легальне визначення інформаційної системи, закріплює принципи правового регулювання створення та використання інформаційних систем, чимало інших питань.

Інформаційна (автоматизована) система – організаційно-технічна система, в якій реалізується технологія обробки інформації з використанням технічних і програмних засобів.

Установлені законодавчо принципи формують вимоги до інформаційного наповнення системи і доступу до інформації, забезпечення безпеки даних, прав і обов'язків суб'єктів відносин.

Для забезпечення повноцінної і безперебійної роботи інформаційних систем необхідно додати один принцип регулювання відносин у сфері створення та використання інформаційних систем – єдності формальної системи та семантичної складової інформаційної системи за правового регулювання. Це дасть змогу уникнути багатьох проблем, з якими зіткнулися органи державної влади та місцевого самоврядування у спробах об'єднання інформаційних систем або за міжвідомчого обміну інформацією.

Державні інформаційні системи регламентуються відповідними нормативними актами. У таких нормативних актах

визначається правова основа створення інформаційної системи, призначення, структура системи, учасники та інші складові правового регулювання інформаційних систем.

Нормативні документи у галузі технічних і/або семантичних сутностей інформаційних систем супроводжуються прийняттям нормативно-правових актів, що визначають відповідні правовідносини.

Інформаційна система містить шість стадій життєвого циклу. На кожній стадії виникають певні, притаманні саме їй, правовідносини, регулювання яких має бути закріплено у відповідних документах, що регламентують окремі інформаційні системи, або загалом на законодавчому рівні:

- **стадія задуму** (встановлення параметрів, які будуть впливати на права та обов'язки всіх суб'єктів правовідносин протягом життєвого циклу системи);

- **стадія розробки** (закріплення особливостей наступних стадій із залученням усіх зацікавлених сторін у документації з інформаційної системи; реалізація зворотного зв'язку між правовласниками і тими, хто буде виробляти, управляти, використовувати, підтримувати і списувати розглянуту систему);

- **стадія виробництва** (створення і модифікація інформаційної системи, можливі зміни в документації та наділення суб'єктів правовідносин правами і обов'язками, які не враховано раніше; навчання користувачів; продаж або розповсюдження інформаційної системи з подальшим виникненням прав і обов'язків);

- **стадія застосування** (взаємодія розробників, постачальників, користувачів за спільної експлуатації інформаційних систем);

- **стадія підтримки застосування** (можливість створення розподіленої інформаційної системи, яка змінює упродовж цієї стадії правовідносини між суб'єктами);

- **стадія припинення застосування та списання** (період виведення з експлуатації інформаційної системи або архівування інформації внаслідок заміщення новою системою, не відновлюваного зносу, катастрофічної відмови, втрати інтересу з боку користувача або в разі, коли продовження застосування та підтримки такої системи економічно неефективно).

Організаціям, які вперше вводять в експлуатацію інформаційну систему, необхідно мати внутрішній методичний документ, який містить основні вказівки з роботи з інформаційними системами, проводити періодичне навчання і ознайомлювати працівників із функціоналом інформаційної системи. Такий документ дозволить установити заходи відповідальності для працівників, визначити сукупність дій, допустимих з інформаційною системою.

Відповідно до Закону «Про захист персональних даних», у разі припинення обробки персональних даних оператор зобов'язаний повідомити про це уповноважений орган із захисту прав суб'єктів персональних даних протягом десяти робочих днів із дати припинення обробки персональних даних.

Одним із прикладів регулювання інформаційної системи додатковими правовими прийомами і засобами є наділення особливим статусом організацій, які застосовують інформаційні системи.

Такі інформаційні системи регулюються спеціальними законами, постановами Кабінету Міністрів України, якими визначаються права і обов'язки органів, їх керівників і посадових осіб, відповідальних за експлуатацію інформаційної системи.

У функціонуванні інформаційних систем виникає низка правовідносин, що в кожному випадку пов'язано з використанням юридичних засобів. **У процесі функціонування й експлуатації інформаційних систем виникають відносини, пов'язані з:**

- правом на використання інформаційних систем і обмеженням цього права;
- правом власності й інших суб'єктивних прав щодо інформаційної системи і її складових, з обмеженням цього права;
- авторством на компоненти інформаційної системи.

У операторів інформаційних систем виникає відповідальність перед власниками інформаційної системи або користувачами за збій функціонування або експлуатації інформаційних систем, які відповідають стандартам і вимогам інформаційної безпеки, за неналежну експлуатацію інформаційних систем.

Відносини, які виникають у розробці та впровадженні інформаційних систем, регулюються нормами Цивільного ко-

дексу на рівні договорів, що укладаються на розробку і впровадження інформаційних систем. Роботи зі створення та введення в експлуатацію інформаційних систем регулюються договором на виконання науково-дослідних робіт, дослідно-конструкторських і технологічних робіт. Регулювання діяльності зі створення і експлуатації інформаційної системи може ґрунтуватися на нормах про договір підряду.

У випадках із розробкою інформаційних систем використовується конструкція договору надання послуг або використовується змішаний договір, що охоплює елементи підряду та оплатного надання послуг.

У процесі технічної підтримки великих систем (наприклад, регіонального рівня) під час виникнення збоїв розробнику (або компанії, що забезпечує технічний супровід у процесі експлуатації) необхідно проаналізувати роботу системи.

Останньою у життєвому циклі інформаційної системи є стадія припинення застосування та списання. На цій стадії, як і на стадіях розробки та експлуатації, необхідно визначити відносини, що виникають із цього приводу, а також регламентувати діяльність суб'єктів, які взаємодіють з інформаційною системою і її компонентами.

Запропоновано групи відносин, що пов'язані з такою стадією життєвого циклу інформаційної системи:

- відносини, пов'язані з припиненням експлуатації інформаційної системи (встановлення порядку виведення з експлуатації);

- відносини, що виникають у зв'язку з притягненням до відповідальності за неправомірне припинення експлуатації інформаційної системи;

- відносини, що виникають у зв'язку з притягненням до відповідальності за неправомірне припинення надання послуг, пов'язаних з використанням інформаційних систем;

- відносини, що виникають у зв'язку з установленням прав авторства та інших суб'єктивних прав на складові компоненти інформаційної системи і систему загалом.

Сукупність способів виробництва й експлуатації інформаційних систем і складових інформаційного обміну є спеціальною галуззю економічної діяльності, яка визначається державною політикою у відповідній сфері організації.

Формування технологічної та формальної частини інформаційної системи регулюється різними технічними стандартами.

Правовий режим для інформаційних систем повинен включати такі елементи: вимоги та порядок реєстрації системи і її компонентів; сертифікація інформаційних систем; наявність технічних документів, що засвідчують здатність працювати в заданому режимі.

Усе ці елементи обумовлюють необхідність використання відповідних правових засобів, прийомів, способів правового регулювання відносин у сфері створення, використання та припинення експлуатації інформаційних систем, які в рамках правового режиму інформаційних систем установлюють особливий стан упорядкованості суспільних відносин, що виникають у зв'язку зі створенням і використанням інформаційних систем.

Суспільні відносини, що виникають у процесі експлуатації інформаційних систем працівниками та іншими учасниками цих відносин, можна класифікувати на три групи:

- правовідносини, в яких один суб'єкт, роль якого виконує державний орган або орган місцевого самоврядування, має право вимагати надання інформації від іншого суб'єкта (громадян або юридичних осіб);

- правовідносини, в яких суб'єкт, роль якого виконує державний орган або орган місцевого самоврядування, зобов'язаний надавати інформацію іншому суб'єкту або групі суб'єктів (громадянам, юридичним особам);

- правовідносини, в яких суб'єкт (державний орган або орган місцевого самоврядування) має законне право на встановлення правового режиму інформації та вимога його дотримання.

Поділяють правовий режим інформації за ступенем обов'язковості для учасників правовідносин на два блоки:

- імперативний режим, за якого учасники відносин не можуть змінити правила поведінки на свій розсуд;

- диспозитивний режим, за якого учасники відносин можуть змінювати правила поведінки, що становлять правовий режим інформації, на свій розсуд.

Правове регулювання експлуатації інформаційної системи має включати норми цивільного права щодо надання послуг і виконання робіт, а також адміністративного права в частині ведення обліку. Якщо це необхідно, інформаційна система повинна бути ліцензована і сертифікована.

Експлуатація інформаційної системи регулюється законодавством про інтелектуальну власність.

Правове регулювання здійснюється не тільки щодо інформаційних систем, але і їх окремих елементів.

Інформаційна система на будь-якому етапі життєвого циклу потребує широкого спектру заходів правової охорони. Важливим аспектом правового режиму інформаційних систем є питання інформаційної безпеки. Цілями захисту інформаційних систем у сфері інформаційної безпеки є:

- запобігання несанкціонованим діям щодо інформації;
- запобігання несанкціонованому та незаконному впровадженню в процеси інформаційних систем;
- забезпечення конфіденційності інформації в інформаційних системах;
- дотримання прав суб'єктів у створенні і використанні інформаційних систем.

Оскільки інформаційна система, з точки зору функціональної та технічної, – це багатокomпонентна система, є сенс вирізняти компоненти систем з метою можливої деталізації юридичної відповідальності за такі, що виникають у результаті неправильної роботи системи, порушення законодавства в обробці, зберіганні та передачі інформації кожного з цих компонентів, оскільки в процесі обробки інформації можуть виникати різні помилки: збій, алгоритмізація, введення.

Установлення загальних правил поведінки суб'єктів відносин, що виникають за взаємодії з інформаційними системами, є доволі складним через швидкість розвитку інформаційних технологій, виникнення нових видів інформаційних систем і суб'єктів інформаційних відносин. Визначення правового режиму інформаційних систем призводить до систематизації правовідносин, що виникають за взаємодії з будь-якими інформаційними системами.

Види інформаційних систем

Інформаційні системи різноманітні, як і види діяльності людей і їх спільнот. Є величезна кількість їх класифікацій.

Перший вид систем охоплює різні фонди інформації, які створюються на основі діяльності різних органів державної влади. Інформація, сформована в результаті функціонування цих органів, є базою для створення тематичних інформаційних систем, які можуть бути **централізованими, територіально-розподіленими або локальними.**

За територіальною ознакою інформаційні системи класифікуються на **міжнародні, загальнодержавні, обласні, міські.** За сферою застосування розрізняють інформаційні системи, що використовуються в певній галузі. **Виділяють економічні інформаційні системи, промислові інформаційні системи, транспортні інформаційні системи.**

У межах однієї сфери діяльності інформаційні системи можна класифікувати більш детально.

Існує класифікація, основу якої становить такий критерій, як обсяг інформації, а, отже, масштаб технічних і технологічних складових. Інформаційні системи підрозділяються на малі, середні та великі.

Малі інформаційні системи мають нетривалий життєвий цикл, невелику ціну, для роботи інформаційної системи достатньо однієї робочої станції.

У середніх інформаційних систем доволі тривалий життєвий цикл. Вони мають у структурі засоби аналітичної обробки даних, засоби забезпечення безпеки. Для функціонування системи необхідна група співробітників.

Великі інформаційні системи мають тривалий життєвий цикл, призначені для вирішення масштабних і складних завдань. Для функціонування такої системи потрібно різне програмне забезпечення.

Інформаційні системи логічно розділити на системи загального користування – **відкриті та закриті**, котрі містять інформацію обмеженого доступу; можна врахувати статус власника інформаційної системи, тоді інформаційні системи будуть державними, місцевими, приватними; можна скористатися статистикою і врахувати, яка кількість даних циркулює в інформаційній системі, і розділити їх на **великі, середні та малі.**

Найбільш прийнятним критерієм **класифікації інформаційних систем** є ступінь складності обробки інформації.

У такому випадку доцільно найбільш тісно пов'язати інформаційні системи і відповідні інформаційні технології.

У законодавстві виокремлюють види інформаційних систем залежно від учасників електронної взаємодії – корпоративна інформаційна система та інформаційна система загального користування.

9.3. Хмарні технології як об'єкт правового регулювання (сервісно-орієнтованих розподілених інформаційних систем)

Хмарні технології посіли чільне місце в практичному використанні в публічному та в приватному секторах, тому їх не можна назвати абсолютно новим об'єктом нормативно-правового регулювання.

Національна економічна стратегія на період до 2030 року затвердила хмарні технології основними напрямками розвитку національних інформаційних і комунікаційних технологій.

Закон України «Про хмарні послуги» визначає:

– технологія хмарних обчислень – технологія забезпечення дистанційного доступу на вимогу до хмарної інфраструктури через електронні комунікаційні мережі;

– хмара (хмарна інфраструктура) – це сукупність динамічно розподілених і налаштовуваних хмарних ресурсів, які можуть бути оперативно надані користувачу хмарних послуг і вивільнені через глобальну та локальні мережі передачі даних;

– хмарні ресурси – технічні та програмні засоби або інші компоненти інформаційної (автоматизованої) системи, які доступні за допомогою технології хмарних обчислень, такі як процесорний час (обчислювальна потужність), місце в сховищах даних, обчислювальні мережі, бази даних і комп'ютерні програми.

Визначення ключових понять, правової природи і змісту правовідносин, що формуються у використанні хмарних технологій, вимагає проведення аналізу організаційних

і технічних властивостей хмарних технологій, найбільш значущими з яких, з юридичної точки зору, є:

- можливість організації надання доступу до використання різних комбінацій інформаційної системи: необмеженої числу користувачів одночасно; у будь-який час; з будь-якої географічної точки;

- надання вільного доступу до елементів інформаційної системи з ініціативи користувача;

- забезпечення доступу до елементів інформаційної системи хмарним надавачем за допомогою певної комунікаційної мережі;

- здійснення підсумкових розрахунків між сторонами праввідносин на підставі фактичного використання наданих ресурсів (принцип «плати за використання»);

- покладання всіх витрат, пов'язаних із підтриманням належного функціонування елементів інформаційної системи, до якої організовується надання доступу, на надавача хмарних технологій.

Організаційні схеми надання за допомогою хмарних технологій елементів інформаційної системи концептуально відрізняються від звичної моделі прив'язки встановленої програми для електронно-обчислювальної машини до конкретного пристрою.

Тепер інформаційні системи представлені у цілісному вигляді і асоційовані з конкретним суб'єктом, до якого повинен бути забезпечений постійний доступ до них у будь-який час з будь-якої географічної точки за умови доступу до телекомунікаційної мережі. Водночас користувач не має необхідності (а часто і можливості) знати, де ці ресурси розташовані та докласти зусилля з їх технічного обслуговування.

Суть хмарних технологій зводиться до того, що замість придбання та використання власної обчислювальної техніки здійснюється безпосереднє користування обчислювальними ресурсами компанії, що надає послуги на основі хмарних технологій.

З появою хмарних технологій персональні електронні обчислювальні пристрої набувають функції терміналу, використовуючи головно обчислювальні потужності, програмне забезпечення з мережі, до якої вони підключені.

Тому складові елементи на вигляд цілісно функціонуючої хмарної інформаційної системи надаються за модульним принципом. І навіть основні процеси (зберігання, обробка, передача) даних можуть ділитися на складові елементи, розосереджені у всьому світі, та ставати доступними за допомогою мережі Інтернет, зокрема, на безоплатній основі, наприклад, як надані освітніми установами та навіть приватними особами.

Хмарні технології – інформаційно-технологічна модель забезпечення повсюдного та зручного доступу з використанням мережі Інтернет до загального набору конфігурації обчислювальних ресурсів, які можуть бути оперативно надані з мінімальними експлуатаційними витратами або практично без участі надавача.

Слід визначити хмарні технології не як нову технологію, а як організаційну модель віддаленого (мережевого) використання всіх або частини елементів інформаційних систем (інформаційних технологій, технічних засобів, даних) в будь-який час, у будь-якому обсязі, в будь-якій комбінації, в зв'язку з чим предметом правового регулювання у використанні хмарних технологій є відносини з надання послуг хмарних технологій особі, яка використовує відповідні елементи інформаційних систем (користувачеві хмарних технологій).

Необхідно підкреслити, що завдяки об'єднанню технічних і організаційних властивостей конструюється конкретна хмарна інформаційна система, що обумовлює зміст правовідносин, котрі формуються під час її використання.

У використанні хмарних технологій до об'єктів відносин можуть входити програми для електронних обчислювальних машин різного характеру. Інформаційне законодавство України оперує такими термінами: «інформаційні технології», «інформаційні системи», «сайт у мережі Інтернет», «технічні засоби» тощо.

Інформаційна система містить: інформацію, технічні засоби, інформаційні технології.

Закон України «Про національну програму інформатизації» визначає інформаційні технології як процеси, методи пошуку, збору, зберігання, обробки, надання, поширення інформації та способи здійснення таких процесів і методів,

що допускає зарахування до цієї групи програм для електронно-обчислювальних машин у термінології права інтелектуальної власності.

Практично кожен варіант надання послуг хмарних технологій спрямований на доступ до технічних засобів (обчислювальних ресурсів, потужностей). Навіть тоді, коли основний інтерес користувача хмарних технологій становить програма для ЕОМ.

Взаємний зв'язок програм із технологіями очевидний. *Як електронно-обчислювальна машина не може функціонувати без програмного забезпечення, так програмне забезпечення цінно лише у роботі на електронно-обчислювальних машинах.*

З огляду на особливості функціонування хмарної інформаційної системи, програмне забезпечення буде «хмарним» тільки тоді, коли воно буде функціонувати поза прив'язкою до конкретного комп'ютерного пристрою з використанням віддалено розташованих обчислювальних ресурсів (технологій).

Як елемент інформаційної системи, **вирізняють бази даних або безпосередньо «сирі» дані, метадані, що особливо актуально в концепціях великих даних (англ. *Big data*).**

У такому випадку інформація, яка є об'єктом інформаційно-правових відносин, може не потрапляти під особливий режим правового регулювання та підлягає організації обмеженого доступу.

Змістовний аспект такого об'єкта, як інформація, у розумінні її як об'єкта регулювання відносин у сфері використання хмарних технологій, обумовить і відповідний спеціальний суб'єктний склад і, отже, нормативне регулювання. Об'єктом таких відносин виступить тільки та інформація, яка буде оброблена за використання хмарних технологій.

Інтереси суб'єктів правовідносин фокусуються не тільки на матеріальних об'єктах, а й на участі у функціонуванні хмарної інформаційної системи на постійній основі хмарного надавача.

На відміну від ситуації, коли програма для ЕОМ устанавлюється на належне користувачеві програмне забезпечення та участь його розробника можлива (навіть на регулярній

основі), але не обов'язкова, концепція хмарних технологій вимагає постійної участі в організації процесу доступу до елементів інформаційної системи провайдера хмарних технологій.

Хмарні технології, як певний «ярлик», що позначає організаційну модель надання доступу до певних інформаційних ресурсів, за детального розгляду можна розділити на сукупність елементів. Те, які з них здатні задовольнити потреби сторін, обумовлює і обирає різновид використання хмарних технологій. Такі елементи загалом представляють цілісну функціонуючу систему. Система, як загальноновизнано в філософії, – це безліч елементів у відносинах і зв'язках між собою, що утворюють певну цілісність, єдність.

Програма для електронно-обчислювальних машин є самостійним об'єктом правовідносин. Доволі поширені відносини з приводу надання обчислювальних технологій (технічних засобів) у володіння, користування, розпорядження, як-от, у межах хостинг-діяльності, надання віртуального виділеного сервера, виділеного сервера тощо.

Але порівняно стійка єдність елементів хмарної інформаційної системи виражена ціннісними характеристиками. У використанні окремо вони втрачають ті ексклюзивні якісні характеристики інформаційної системи, які вони зумовлюють у послідовному поєднанні, формуючи новий специфічний об'єкт.

Об'єкт правовідносин із використання хмарних технологій характеризується комплексністю й охоплює елементи інформаційних систем (інформаційні технології, технічні засоби, дані) у комбінації, яка необхідна користувачеві хмарних технологій, і дії, як надавача хмарних технологій з організації доступу до відповідних елементів інформаційних систем.

Спрощення вибору конкретного набору елементів інформаційних систем користувачем хмарних технологій сприяє **класифікації хмарних технологій**.

Деякі вчені розмежовують інформаційні технології і системи, зважаючи на такі критерії (деякі з яких доцільно використовувати):

– спосіб доступу користувача до корисних властивостей технології або системи;

– суб'єкт управління інформаційними технологіями та системами, реалізований спосіб управління, а також права на ці об'єкти.

Залежно від того, за допомогою якого типу мережевого доступу надаються хмарні технології, розрізняють кілька «моделей розгортання» (англ. *Deployment Models*):

- приватна хмара (англ. *Private cloud*);
- спільна хмара (англ. *Community cloud*);
- публічна (англ. *Public cloud*) і гібридна хмара (англ. *Hybrid cloud*).

Крім мережі, використовуваної для доступу до корисних властивостей технологій, модель розгортання відображає те, як технічно організовано використання хмарних технологій, скільки суб'єктів і якого статусу залучено в організацію, якій кількості осіб буде надано потенційний доступ.

У «**приватній хмарі**» інформаційна система, яка функціонує з використанням хмарних технологій, повністю надана одній організації. Користуючись традиційною технічною термінологією, такий вид інформаційної системи можна віднести до категорії «**Інтранет**» (англ. *Intranet*, уживається термін «интрасеть» (рос.)). Тобто йдеться про внутрішню мережу організації або «приватну» мережу Інтернет. У традиційній моделі Інтранет допускає використання інших каналів зв'язку, зокрема, що входять у мережу Інтернет, водночас забезпечуються захист переданих даних і заходи для припинення проникнення ззовні.

Отож, доступ до елементів інформаційної системи організовується за допомогою використання окремої мережі зв'язку. У термінології законодавства про електронні комунікації найбільш вдалим для опису виду зв'язку поняттям є «виділена мережа зв'язку».

Використання цієї моделі особливо актуально для державних потреб, оскільки вона є найбільш безпечною з технічної точки зору.

У цьому контексті особливо цікавим є досвід інформаційно-правового регулювання відносин, що формуються за використання хмарних обчислень у Японії.

Іншою моделлю доступу до інформаційних систем є «хмара спільноти», «загальна хмара», «спільна хмара».

Передбачається, що така інформаційна система використовується спільно декількома організаціями, обмеженим колом зовнішніх користувачів, які поділяють спільні принципи користування системою (наприклад, вимоги до безпеки; політики конфіденційності; вимоги до відповідності регламентам та керівними документами).

Традиційною технічною категорією такого виду є мережа **«Екстранет»** (англ. *Extranet*), що позначає захищені від несанкціонованого доступу приватні мережі, які повністю збігаються за організацією з мережами «Інтранет», але надають доступ до частини інформації (і/або програм для ЕОМ певним зовнішнім щодо організації особам).

З точки зору національного права, така хмарна інформаційна система організовується за допомогою виділених мереж зв'язку. Відповідно до Закону України «Про електронні комунікації», виділені мережі зв'язку можуть взаємодіяти між собою, призначаються для оплатного надання послуг обмеженому колу користувачів або груп користувачів. Особа, яка має права на виділені мережі та інформаційні системи, може самостійно формувати коло користувачів, які мають доступ до цих об'єктів.

Юридичних відмінностей, з точки зору законодавства України про електронні комунікації, між «приватною» і «загальною» хмарами немає. Але, на відміну від «приватної» хмари, до «спільної хмари» мають доступ сторонні особи. А це вимагає організації автентифікації або ідентифікації. Більш гострими стають проблеми із забезпечення безпеки, зокрема щодо захисту від несанкціонованого доступу.

Ще однією моделлю хмарних інформаційних систем є **«публічна» хмара**, яку створену в режимі загального або доступу для доволі великої групи користувачів.

З юридичної точки зору, не можна погодитися з позицією, що різниця між виділеними хмарними інформаційними системами, хмарними інформаційними системами спеціального призначення і «публічною» хмарою полягає лише в їхніх масштабах.

Прикладами можуть бути хмарні технології, що надаються компаніями «Google», «Amazon» тощо, без обмеження кола потенційних користувачів.

«Публічна» хмарна інформаційна система повинна знаходитися у власності або володінні організації, яка надає можливість її використання (надавача хмарних технологій).

Мережевий доступ надається до певного об'єкта, що визначає ще одну підставу для класифікації хмарних технологій.

У європейському законодавстві вирізняють три основні типи хмарних технологій, зважаючи на цей критерій:

- **програмне забезпечення як послуга** (англ. *Cloud Software as a Service (SaaS)*);

- **платформа як послуга** (англ. *Cloud Platform as a Service (PaaS)*);

- **інфраструктура як послуга** (англ. *Cloud Infrastructure as a Service (IaaS)*).

У літературі використовуються й інші класифікації, які за суттю є похідними від наведених:

- WaaS (англ. *Work place as a Service*, «робоче місце як послуга»);

- CaaS (англ. *Communication*, «зв'язок як послуга»);

- DaaS (англ. *Desktop / Data / Documents / Database as a Service*, «дані / документи / база даних як послуга»);

- DISaaS (англ. *Data Integration System as a Service*, «інтеграція даних як послуга»);

- IDaaS (англ. *Identification as a Service*, «ідентифікація як послуга»);

- XaaS – «що-небудь» як послуга.

Така термінологія використовується в національних правових актах.

А означена класифікація має дві основні мети.

По-перше, вказівка на факт використання хмарних технологій (фрази «як послуга», «в оренду», «сервіс» відображають одну з характеристик хмарних технологій).

По-друге, розмежування об'єктів, до яких організовується доступ за допомогою хмарних технологій.

За використання хмарних технологій до об'єктів відносин можуть входити програми для електронних обчислювальних машин різного характеру:

1) **основне програмне забезпечення, шукане користувачем** (в призначеному для користувача форматі: часто надається в режимі «програмне забезпечення як послуга»,

наприклад, хмарні технології для обміну даними «Google Drive», «Яндекс.Диск», «SkyDrive», «DropBox».

Користувач не володіє можливістю управляти хмарною інформаційною системою. У більшості випадків може використовувати доступ до низки налаштувань, що дають змогу вибрати найбільш прийнятний варіант використання;

2) **для професійного використання надається у режимі «платформа як послуга»:** надавач організовує для користувача можливість придбання, використання, самостійної розробки, тестування програм для електронно-обчислювальних машин та подальшого надання у користування третім особам. Приміром, за допомогою хмарних інформаційних систем «Windows Azure», «Ethereum» і «Google AppEngine» користувач має змогу у спрощеному порядку (завдяки використанню типових формул і інструментів, доступу до мов програмування) створювати програми для електронно-обчислювальних машин і організовувати різні процеси щодо них;

3) **інструментальне використання** – для організації доступу до основного (операційні системи, сайт у мережі Інтернет або додатково встановлюються на призначені для користувача пристрої програми для електронно-обчислювальних машин та ін.).

Ще один поширений вид використання хмарних технологій – «інфраструктура як послуга». Йдеться про надання користувачеві хмарних технологій засобів обробки даних, зберігання та інших базових (фундаментальних) обчислювальних ресурсів, за допомогою яких можлива розробка абсолютно різних типів програм для електронно-обчислювальних машин (операційних систем, невеликих програмних додатків).

Обчислювальні потужності (технічні засоби) електронно-обчислювальних машин є повноцінним і самостійним предметом цивільного обороту, які, скажімо, з використанням хмарних технологій навіть приватною особою можуть бути надані у тимчасове користування на безоплатній або платній основі, без передачі самого пристрою, що генерує обчислювальні ресурси.

У межах організаційної моделі «інфраструктура як послуга» користувач має можливість використовувати довільно

створені раніше програми для електронно-обчислювальних машин, тому наявність ліцензійних відносин необхідно перевіряти у кожній окремій ситуації користування хмарними технологіями.

Хмарні інформаційні системи можна класифікувати за формою власності на міжнародні, міждержавні, державні (загальнодержавні, регіональні (місцеві); міжвідомчі, відомчі), комунальні, приватні та змішані.

9.4. Правове регулювання віртуальних активів

Ускладнення економічних відносин і посилення державного контролю у сфері економіки спричинило появу нового феномена на межі економічних, криптографічних і правових відносин – віртуальної валюти (криптовалюти).

Першою віртуальною валютою вважається «біткоїн». У широкому розумінні – це «технологія», а у вузькому – «валюта».

Головною метою запровадження віртуальної валюти було виведення третьої сторони (держави, банківських установ) за межі операцій, які вчинялися між безпосередніми учасниками.

Виникнення специфічного електронного фінансового інструменту характеризується певними перевагами. До переваг віртуальних валют можна віднести: анонімність сторін; відсутність стороннього контролю; уникнення сплати додаткових комісійних платежів на користь посередників тощо.

Негативні аспекти щодо використання віртуальної валюти такі: висока волатильність цін (показник, який характеризує тенденції зміни ринкових цін і доходів упродовж певного часу); можливість шахрайства; відсутність гарантій повернення реальних коштів, вкладених у криптовалюту; неповнота або недостовірність інформації тощо.

Особливість правового регулювання цих відносин пов'язується з узгодженням регулювання обігу віртуальних валют на національному та міжнародному рівнях.

У цих умовах регулювання обігу віртуальних валют пов'язується з певною подвійністю та узгодженням. Йдеться про поєднання регулювання цих відносин у межах національного законодавства та на міжнародному рівні.

Суспільні відносини, які пов'язані з обігом віртуальних валют, мають комплексний характер, що передбачає регулювання засобами приватного та публічного права, та виділення окремих аспектів цих відносин як предмет інформаційного, цивільного, господарського та фінансового права.

Значна кількість негативних аспектів щодо застосування віртуальних валют пов'язується з відсутністю правової оцінки явища, невизначеності правової природи, що значно ускладнює розробку відповідної нормативно-правової бази.

За результатами саміту Великої двадцятки, який проходив 19–20 березня 2018 р., було схвалено комюніке, в якому зазначено, що учасники відійшли від використання терміна «криптовалюта», замінивши його на «криптоактиви» (crypto-assets), й підкреслили, що криптоактиви не мають ключових атрибутів суверенних валют.

Віртуальну валюту (криптовалюту) можна розглядати як засіб вираження вартості, що існує у цифровій формі; зберігається у віртуальному гаманці, власником якого є конкретна особа; функціонує у межах облікового реєстру, відкритого для загального користування; використовується як засіб обміну, засіб платежу, засіб збереження вартості; анонімність операцій забезпечується криптографічним захистом.

Об'єктом регулювання зазначених специфічних правових відносин є поведінка суб'єктів, які беруть участь у випуску, обігу, контролі за рухом віртуальних валют.

В окремих європейських країнах як об'єкт регулювання вирізняють «технології розподілених реєстрів» (технологія розподіленого реєстру – це підхід до запису і поширення даних серед багатьох реєстрів даних, кожен із яких містить аналогічні записи, колективно підтримується та контролюється розподіленою мережею комп'ютерних серверів, які називають вузлами (nodes).), які включають: віртуальний токен, віртуальні фінансові активи, електронні грошові засоби, фінансові інструменти. Співвідношення понять «віртуальний токен» та «віртуальні фінансові активи» дає змогу виділити спільні та відмінні риси між ними.

Спільне між означеними поняттями:

- розглядаються як види активів технології розподілених реєстрів;
- є записами в цифровому просторі.

Відмінності між ними обумовлені тим, що віртуальний токен:

- не є засобом представлення цінності;
- використовується винятково у межах відповідної платформи (цифрова платформа – це складна інформаційна система, що забезпечує специфічний спосіб виконання певної функції та відкрита для використання клієнтів і партнерів, зокрема розробників додатків, мерчантів (програма для оплати послуг);

- підлягає обміну емітентом активу на грошові кошти тільки в межах окресленої платформи. Віртуальні фінансові активи використовується винятково як цифровий засіб обміну, розрахункова одиниця чи міра вартості.

Законодавчо регулюється винятково перелік послуг щодо віртуальних фінансових активів, зокрема:

- отримання і передача розпоряджень (отримання від особи розпорядження на купівлю, продаж або оформлення передплати на віртуальні фінансові активи і передача такого розпорядження третій особі для виконання);

- виконання розпоряджень від імені інших осіб (виконання від імені інших осіб дій, спрямованих на укладення договорів на купівлю, продаж або оформлення передплати на один або кілька віртуальних фінансових активів);

- здійснення операцій за рахунком (торгівля з використанням власного капіталу, результатом якої є укладання угод щодо одного або декількох віртуальних фінансових активів);

- управління портфелем;

- надання послуг номінального утримувача акцій (здійснення дій як депозитарія або номінального утримувача віртуальних фінансових активів та/або приватного криптографічного ключа тощо);

- розміщення віртуальних фінансових активів (маркетинг нещодавно випущених віртуальних фінансових активів або віртуальних фінансових активів, які вже випущені, але ще не допущені до торгівлі на біржі, що функціонує за допомогою застосування технології розподіленого реєстру, спрямований на конкретних осіб і не передбачає первинну пропозицію громадськості або наявним власникам віртуальних фінансових активів емітента);

- рекомендації з питань інвестування коштів;
- діяльність біржі віртуальних фінансових активів.

Під час виникнення віртуальної валюти передбачалося, що її обіг буде забезпечуватися в межах децентралізованої системи, позбавленої зовнішнього втручання. Однак із часом й усвідомленням державами масштабу поширення віртуальних валют постало питання про впорядкування відносин щодо обігу таких активів. Це зумовило розширення кола учасників відносин у зазначеній сфері.

Серед суб'єктів, яких розглядають як учасників правового регулювання відносин щодо обігу віртуальних валют, виокремлюють фізичних осіб, юридичних осіб (резидентів і нерезидентів), фізичних осіб-підприємців, операторів криптоплатформ, операторів обміну криптовалюти.

До системи суб'єктів відносин щодо обігу віртуальних валют (криптовалют) за критерієм їх функціональної спрямованості віднесено:

1) суб'єктів, що беруть участь у створенні (добуванні) віртуальних валют («майнери» від англ. *«mine»* – «добувати»);

2) емітентів віртуальної валюти для первинного розміщення монет (ICO) (ICO – це форма залучення інвестицій в нові технологічні проекти та стартапи у вигляді емісії та продажу інвесторам нових криптовалют) та інвесторів-суб'єктів, які беруть участь у відносинах, що виникають на підставі первинного розміщення монет.

Відносини з приводу ICO розвиваються за такими стадіями, як:

- розробка ініціатором (автором ідеї) стартап-проекту шляхом формування відповідної бізнес-пропозиції;
- здійснення ініціатором стартап-проекту емісії фіксованої кількості одиниць віртуальної валюти з метою акумулювання коштів. З цього моменту особа набуває статусу емітента віртуальної валюти;
- представлення емітентом перед громадськістю стартап-проекту з метою залучення інвесторів;
- прийняття рішення інвесторами про придбання відповідної кількості емітованих одиниць віртуальної валюти й спрямування вкладених ними фіатних коштів у розвиток стартап-проекту;

3) суб'єктів, що є сторонами транзакцій у віртуальній валюті – учасників відносин (фізична або юридична особа), які можуть придбати, продати, обміняти віртуальну валюту або здійснити з нею іншу доступну операцію самостійно без залучення третьої сторони, за винятком установлених у національному законодавстві обмежень;

4) суб'єктів, що надають допоміжні послуги – осіб, які не беруть безпосередньої участі (від власного імені та у своїх інтересах) в операціях із віртуальною валютою, однак надають послуги іншим особам, які виявили бажання здійснити купівлю, продаж, обмін або інші операції з віртуальною валютою.

До допоміжних послуг належать: надання рекомендацій із питань інвестування коштів; маркетинг, зокрема рекламування віртуальної валюти; вчинення операцій з віртуальною валютою від імені та в інтересах іншої фізичної або юридичної особи;

5) суб'єктів контролю – органів державної влади, діяльність яких спрямована на здійснення контролю у сфері обігу віртуальних валют. Серед органів державної влади, до компетенції яких уходить реалізація функції контролю у сфері обігу криптовалют, виокремлюють:

- органи, що здійснюють контроль у сфері оподаткування;
- органи ліцензування;
- органи, що здійснюють контроль за обігом цінних паперів.

В Україні прийнято Закон «Про віртуальні активи», котрий визначає терміни та визначення, які у ньому вживаються:

1) віртуальний актив – сукупність даних в електронній формі, яка має вартість та існує в системі обігу віртуальних активів. Віртуальний актив може бути як самостійним об'єктом цивільного обороту, так і посвідчувати майнові або немайнові права, зокрема права й вимоги на інші об'єкти цивільних прав;

2) гаманець віртуального активу – програмне забезпечення або програмно-апаратний комплекс, який надає його користувачу інформацію про належні йому віртуальні активи та можливість розпоряджатися ними в системі обігу віртуальних активів за допомогою ключа віртуального активу;

3) забезпечений віртуальний актив – віртуальний актив, який посвідчує майнові або немайнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав;

4) ключ віртуального активу – набір технічних засобів, реалізованих у системі обігу віртуальних активів, які надають змогу контролювати віртуальний актив;

5) незабезпечений віртуальний актив – віртуальний актив, який не посвідчує жодних майнових або немайнових прав;

6) постачальники послуг, пов'язаних із обігом віртуальних активів, – це суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють в інтересах третіх осіб один або декілька з таких видів діяльності:

- зберігання або адміністрування віртуальних активів і ключів віртуальних активів;

- обмін віртуальних активів;

- переказ віртуальних активів;

- участь і надання фінансових послуг, пов'язаних із пропозицією емітента та/або продажем віртуальних активів.

7) ринок віртуальних активів – сукупність учасників ринку віртуальних активів і правовідносин між ними щодо обігу віртуальних активів;

8) система обігу віртуальних активів – програмний або програмно-апаратний комплекс обміну електронними даними, в якому забезпечується ідентифікація та обіг віртуальних активів;

9) учасники ринку віртуальних активів – постачальники послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, а також будь-які особи, які здійснюють операції з віртуальними активами у власних інтересах.

Сфера застосування Закону України «Про віртуальні активи»

Закон застосовується щодо правовідносин, які виникають:

1) під час постачання послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, коли постачальник таких послуг має зареєстроване місцезнаходження або постійне представництво на території України;

2) у зв'язку зі здійсненням правочину щодо віртуальних активів, якщо особа, яка здійснює цей правочин, визначає, що до такого правочину застосовується право України, якщо це не суперечить положенням чинних міжнародних договорів України.

Якщо до правочину про розпорядження об'єктами цивільних прав, якими забезпечено віртуальний актив, застосовується законодавство України відповідно до умов договору або закону, розпорядження таким віртуальним активом здійснюється відповідно до законодавства України.

Правовий статус віртуальних активів

1. Віртуальні активи є нематеріальним благом, особливості обігу якого визначаються Цивільним кодексом України та Законом «Про віртуальні активи». Віртуальні активи можуть бути незабезпеченими або забезпеченими.

2. Незабезпечені віртуальні активи не посвідчують жодних майнових або немайнових прав, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав.

3. Забезпечені віртуальні активи посвідчують майнові або немайнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав.

4. Під забезпеченням віртуального активу розуміється посвідчення ним майнових або немайнових прав, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав. Забезпечення віртуальних активів не є забезпеченням виконання зобов'язання.

5. Об'єктом забезпечення віртуального активу є інший об'єкт цивільних прав, права на який посвідчує такий віртуальний актив. Об'єкт забезпечення віртуального активу визначається правочином, згідно з яким такий віртуальний актив створено. Майнові або немайнові права, зокрема право вимоги, на об'єкт забезпечення віртуального активу передаються набувачу такого віртуального активу.

6. Віртуальний актив, який забезпечений правами власників пайових, боргових, іпотечних, деривативних цінних паперів, деривативних фінансових інструментів, інструментів грошового ринку, є фінансовим віртуальним активом.

7. Віртуальні активи не є засобом платежу на території України.

Моментом створення віртуального активу є момент, із якого перший власник отримує можливість володіти, користуватися та розпоряджатися ним у системі обігу відповідного віртуального активу, якщо немає можливості іншим чином достовірно встановити інший момент створення віртуального активу, з огляду на технічні особливості системи його обігу.

Обіг віртуального активу починається в момент його створення та здійснюється до моменту припинення його обігу.

Право власності на віртуальний актив, правочини з віртуальними активами

Право власності на віртуальний актив набувається з факту створення віртуального активу, укладення та виконання правочину щодо віртуального активу, норм закону або рішення суду, і засвідчується володінням ключа такого віртуального активу.

Умови набуття, переходу та обсяг прав на віртуальні активи можуть бути виражені у формі алгоритмів та функцій системи обігу віртуальних активів, у межах якої його створено.

Володіння віртуальним ключем віртуального активу прирівнюється до володіння віртуальним активом.

Власник ключа віртуального активу є власником такого віртуального активу, за винятком випадків, коли:

- ключ віртуального активу або віртуальний актив знаходиться на зберіганні у третьої особи відповідно до умов правочину між зберігачем і власником ключа;
- віртуальний актив передано на зберігання будь-якій особі відповідно до норми закону або рішення суду, що набрало законної сили;
- віртуальний актив набуто неправомірно.

Юридичні наслідки розпорядження віртуальними активами

Розпорядження забезпеченим віртуальним активом означає розпорядження майновим правом на об'єкт цивільних прав, яким забезпечено відповідний віртуальний актив. Забезпечення віртуального активу об'єктом цивільних прав означає відповідне обмеження на вільний обіг такого об'єкта в іншому порядку, ніж обіг відповідного віртуального активу.

Загальними принципами державного регулювання обігу віртуальних активів є:

- створення сприятливих умов для розвитку ринку віртуальних активів;
- забезпечення прозорості державного регулювання ринку віртуальних активів, залучення учасників ринку до обговорення змін у державному регулюванні ринку віртуальних активів;

- забезпечення прозорості, чесності і добросовісності ведення діяльності усіма учасниками ринку віртуальних активів з метою уникнення і протидії шахрайству та іншим видам протиправної діяльності;
- забезпечення всебічних, ефективних механізмів захисту прав та інтересів усіх учасників ринку віртуальних активів;
- забезпечення рівності всіх учасників ринку віртуальних активів;
- забезпечення захисту добросовісної конкуренції на ринку віртуальних активів;
- проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи з учасниками ринку віртуальних активів;
- забезпечення технологічної нейтральності державного регулювання.

Центральний орган виконавчої влади, який формує і реалізує державну політику в сфері обігу віртуальних активів

Центральним органом виконавчої влади, який формує і реалізує державну політику у сфері обігу віртуальних активів, є Міністерство цифрової трансформації України (далі – Мінцифри).

Основними завданнями Мінцифри в рамках та з метою реалізації положень цього Закону в сфері обігу віртуальних активів є:

- формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку і функціонування сфери обігу віртуальних активів, сприяння адаптації законодавства України про обіг віртуальних активів до міжнародних стандартів;
- координація та взаємодія з іншими державними органами з питань функціонування в Україні сфери обігу віртуальних активів;
- здійснення державного регулювання та контролю за обігом віртуальних активів на території України у випадках, передбачених цим Законом;
- захист прав учасників ринку віртуальних активів шляхом здійснення заходів щодо запобігання та припинення порушень законодавства про обіг віртуальних активів, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень;

- сприяння розвитку сфери обігу віртуальних активів;
- узагальнення практики застосування законодавства про віртуальні активи в Україні, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення;
- забезпечення та здійснення контролю за виконанням, у межах компетенції, виконання учасниками ринку віртуальних активів законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Особливості правового регулювання технології «блокчейн»

На відміну від інших інформаційних технологій (наприклад, хмарних обчислень), загальноприйнятого визначення «блокчейн» немає. Це зумовлено своєрідністю походження першого блокчейн-додатка, швидким темпом розвитку технології та тим, що термін застосовується щодо широкого спектру моделей для створення та управління реєстром транзакцій.

Загалом блокчейн – це система:

- для запису серії елементів даних (наприклад, транзакцій між сторонами);
- яка використовує криптографію, щоб утруднити підробку попередніх записів у реєстрі;
- має узгоджений процес зберігання однієї або кількох копій реєстру та додавання нових записів.

Перша ознака блокчейну – це свого роду реєстр даних.

Що стосується другої, то блокчейн становить серію блоків. Кожен блок містить дані про різні операції разом із заголовком, який охоплює значення хеша для попереднього блоку із заголовком, що включається у хеш попереднього блоку. Разом ці блоки утворюють ланцюжок, пов'язаний через їх хеші. Це означає, що спроба підробки даних у конкретному ланцюжковому блоці буде очевидною, оскільки хеш-код даних більше не буде відповідати значенню хеш-функції, включеному в наступний блок. Це призведе до розриву ланцюжка. Зміна може бути внесена у конкретний запис у блоці всередині блокчейна, але зміни відразу стануть явними.

Третій елемент блокчейну (узгоджений процес) зазвичай називають консенсусом. Плутанина може виникнути через взаємозамінне використання термінів «блокчейн» та «технології

розподіленого реєстру» (TRP). TRP стосується певного типу технології блокчейна, в якій реєстр розподілений за кількома, можливо багатьма, вузлами (тобто окремим фізичним і юридичним особам, що мають копію цього реєстру).

У розподіленій системі необхідний механізм забезпечення узгодженості між різними копіями реєстру. Такого консенсусу можна досягти декількома способами. Вони охоплюють громіздку та енергоємну модель «доказу роботи», що використовується в роботі біткоіну.

Інші ключові характеристики біткоіну полягають у тому, що він відкритий та інклюзивний. Це означає, що будь-хто може без дозволу використовувати біткоїн і безпосередньо брати участь у мережі як вузол.

Реєстри цього типу представляють децентралізовані платформи з відсутністю центральної влади.

Значне поширення копій реєстру разом із особливим процесом узгодження, який не вимагає централізованого посередника для управління реєстру, робить біткоїн і технології розподіленого реєстру привабливими як платформи для використання великою кількістю сторін, які не довіряють і можуть бути не в змозі ідентифікувати одна одну (залишатися анонімними).

Утім, через відкритість, відсутність дозволів і потенційну анонімність публічні системи блокчейнів, такі як біткоїн, стають проблематичними з правової точки зору.

Приміром, анонімні операції з біткоїнами суперечать закону про протидію відмиванню грошей та правилам «знай свого клієнта».

Фінансовий регулятор не може перевірити, чи дотримуються такі правила, якщо поточні перекази здійснюються без залучення центрального суб'єкта або іншого посередника, який може контролювати та перевіряти сторони.

Блокчейн виглядає як технологія, яка породжує складні проблеми з погляду тлумачення, регулювання та застосування наявних правил.

Однією з особливостей технології блокчейн є те, що вона функціонує на основі певних правил. Ці правила можуть застосовуватися для автоматизації запуску та обліку великої кількості процесів у абсолютно новій формі.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Що розуміють під поняттям «база даних»?
2. Що розуміють під поняттям «інформаційна система»?
3. Назвіть основні засади правового регулювання надання хмарних послуг.
4. Що входить у поняття «віртуальний актив»?
5. Які функції у сфері обігу віртуальних активів виконує Міністерство цифрової трансформації України?

РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ТА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ, НАПИСАННЯ РЕФЕРАТИВ

Основні нормативно-правові акти

1. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
2. Цивільний кодекс : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>
3. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text>
4. Про хмарні послуги : Закон України від 17.02.2022 р.
5. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р.
6. Про захист персональних даних : Закон України від 01.07.2010 р. № 2296-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2297-17>
7. Про національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98>
8. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3792-12>
9. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80/94>
10. Про затвердження плану заходів з розвитку ширококосмугового доступу до Інтернету на 2021–2022 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2021 р. № 1069-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1069-2021-%D1%80#Text>

Додаткова література

1. Хорт Ю. В. Регулювання хмарних технологій у фінансовому секторі України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Випуск 91. С. 223–236.

2. Єсімов С. Правове регулювання формування та використання публічних баз даних. *Право*. UA. № 3. 2020. С. 58–64.
3. Маліновська І. М. Соціальні бази даних як об'єкт правової охорони. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 108–110.
4. Ковалів М., Єсімов С., Скриньковський Р. Принципи правового регулювання використання хмарних технологій для обробки персональних даних. *Traektorîâ Nauki = Path of Science*. 2020. Vol. 6. № 7. S. 2022–2029.
5. Сопільник Л., Ковалів М., Єсімов С. Особливості правового забезпечення інформаційної безпеки при використанні хмарних технологій органами державної влади. *Traektorîâ Nauki = Path of Science*. 2020. Vol. 6. N 6. S. 5006–5013.
6. Омельченко В. Хмарні сервіси. Що потрібно знати платнику податків? 2019. URL: <https://appu.org.ua/main-news/hmarni-servisishho-potribno-znati-platniku-podatktiv-valerij-omelchenko/>
7. Маланчук П. М., Кульченко М. Ю. Проблеми створення та регулювання баз даних Національної поліції. *Правові горизонти*. 2019. Випуск 14 (27). С. 110–114.
8. Єсімов С. С. Особливості правового режиму інформаційних систем з обробки персональних даних. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2018. Випуск 1. С. 145–156.
9. Новіцький А., Дяковський О. Правове регулювання інформаційних баз даних, що містять персональні дані. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 177–181.
10. Лазор Я. О. Поняття та види інформаційних систем. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 837. С. 80–86.

Розділ 10

РЕЖИМ ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

10.1. Режим доступу до інформації

Залежно від типу інформації правовими нормами затверджено правила поведінки під час виконання інформаційної діяльності. Такі правила поведінки визначаються як режими доступу до інформації.

Режим доступу до інформації – це передбачений правовими нормами порядок одержання, використання, поширення і зберігання інформації.

Особливою ознакою режиму доступу до інформації є специфіка об'єкта – правові відносини, що виникають із приводу її отримання та збереження.

Головними характеристиками режиму доступу до інформації є:

- суб'єкт визначення доступності цієї інформації;
- коло суб'єктів, які мають доступ до цієї інформації;
- особливі вимоги і правила зберігання та поширення цієї інформації;
- строк дії режиму.

Суб'єктом визначення доступності інформації є особа, до компетенції якої належить вирішення питань щодо встановлення обмежень на доступ до інформації та її матеріальних носіїв, надання права доступу до такої інформації.

Суб'єкт, що має доступ до інформації, – це особа, якій надано право ознайомитися з матеріальними носіями інформації або їх на використання. Надання особі права доступу до інформації з обмеженим доступом пов'язане із виникненням зобов'язань щодо нерозголошення отриманої інформації.

Режим доступу до інформації означає певну сукупність правил, якими окреслено особливі вимоги та правила

зберігання та поширення інформації. Правила визначають діяльність осіб, на яких покладена відповідальність за зберігання матеріальних носіїв інформації, установлюють необхідність застосування правових, організаційних, технічних і криптографічних засобів захисту інформації. Правила визначають порядок надання доступу до такої інформації.

Більшість видів інформації з обмеженим доступом мають визначений законодавством або власником інформації строк дії режиму обмеження доступу до інформації. Строк визначають під час ухвалення рішення про обмеження доступу до інформації або її матеріальних носіїв. Після закінчення строку може бути прийняте рішення про поновлення або про надання інформації статусу відкритої.

Види інформації з обмеженим доступом

Згідно з ч. 2 та 3 ст. 34 Конституції України, кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету та неупередженості правосуддя.

Доступ до інформації суб'єктів інформаційних відносин здійснюється в порядку, передбаченому законами України «Про інформацію», «Про державну таємницю», та Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію.

У Законі України «Про інформацію» гарантується право на інформацію громадян України, юридичних осіб. Це передбачає можливості вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних для реалізації прав, свобод і законних інтересів здійснення завдань і функцій. Право забезпечується вільним доступом суб'єктів інформаційних відносин до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів; обмеження доступу зумовлюються лише специфікою

цінностей та особливими умовами схоронності, визначених законодавством.

Громадяни мають право знати у період збирання інформації, які відомості про них, з якою метою збираються, як, ким, з якою метою вони використовуються.

Державні органи, органи місцевого самоврядування, інформаційні системи яких уміщують інформацію про громадян, зобов'язані безперешкодно та безкоштовно на вимогу осіб, яких вона стосується, крім випадків, передбачених законом, уживати заходів щодо запобігання несанкціонованому доступу до інформації. У разі порушень вимог Закон гарантує захист громадян від завданої шкоди використанням такої інформації.

Забороняється доступ сторонніх осіб до відомостей про іншу особу, зібраних відповідно до чинного законодавства державними органами.

Зберігання інформації про громадян не повинно тривати довше, ніж це необхідно для законно встановленої мети.

Усі організації, які збирають інформацію про громадян, повинні до початку роботи здійснити у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку державну реєстрацію відповідних баз даних.

За режимом доступу інформація поділяється на відкриту та інформацію з обмеженим доступом. Будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом.

Інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація (стаття 21 Закону України «Про інформацію»).

Конфіденційною (від англ. confidence – довіра) є інформація про фізичну особу, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених умов, в інших випадках, визначених законом.

До конфіденційної інформації, що є власністю держави і перебуває в користуванні органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, підприємств, установ

та організацій усіх форм власності, **не можуть бути віднесені відомості:**

- про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту;

- про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян;

- про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, зокрема харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення;

- стосовно стану справ із правами і свободами людини і громадянина, а також фактів їх порушень;

- про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб;

- щодо діяльності державних та комунальних унітарних підприємств, господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі або територіальній громаді, а також господарських товариств, 50 і більше відсотків акцій (часток) яких належать господарському товариству, частка держави або територіальної громади в якому становить 100 відсотків, що підлягають обов'язковому оприлюдненню відповідно до закону;

- інша інформація, доступ до якої відповідно до законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Розпорядниками, тобто особами, які відповідно до їх повноважень володіють конфіденційною інформацією, є:

- суб'єкти владних повноважень – органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, органи влади Автономної Республіки Крим, інші суб'єкти, що здійснюють владні управлінські функції відповідно до законодавства та рішення яких є обов'язковими для виконання;

- юридичні особи, що фінансуються з державного, місцевих бюджетів, бюджету Автономної Республіки Крим, стосовно інформації щодо використання бюджетних коштів;

- особи, якщо вони виконують делеговані повноваження суб'єктів владних повноважень згідно із законом чи договором, зокрема надання освітніх, оздоровчих, соціальних

або інших державних послуг, стосовно інформації, пов'язаної з виконанням їхніх обов'язків;

- суб'єкти господарювання, які займають домінуюче становище на ринку або наділені спеціальними чи виключними правами, або є природними монополіями, стосовно інформації щодо умов постачання товарів, послуг і цін на них.

Згідно із Законом України «Про доступ до публічної інформації», розпорядники інформації, які володіють конфіденційною інформацією, можуть поширювати її лише за згодою осіб, які обмежили доступ до інформації, а за відсутності такої згоди – лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини, відповідно до статті 32 Конституції України.

Розпорядник інформації зобов'язаний:

- надавати її безперешкодно і безкоштовно на вимогу осіб, яких вона стосується;

- використовувати з метою та у спосіб, визначений законом;

- вживати заходів щодо унеможливлення несанкціонованого доступу до неї інших осіб;

- виправляти неточну та застарілу інформацію про особу самостійно або на вимогу осіб, яких вона стосується;

- надавати та оприлюднювати достовірну, точну та повну інформацію, а також за потреби перевіряти правильність та об'єктивність наданої інформації і оновлювати оприлюднену інформацію;

- вести облік запитів на інформацію;

- визначати спеціальні місця для роботи запитувачів із документами чи їх копіями, надавати право запитувачам робити виписки з них, фотографувати, копіювати, сканувати їх, записувати на будь-які носії інформації тощо;

- мати спеціальні структурні підрозділи або призначати відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації та оприлюднення інформації.

Зберігання інформації про особу не повинно тривати довше, ніж це необхідно для досягнення мети, задля якої ця інформація збиралася.

Конфіденційна інформація умовно поділяється на конфіденційну інформацію про фізичну особу та конфіденційну інформацію про юридичну особу.

Підставою для визначення інформації конфіденційною є бажання фізичної чи юридичної особи вважати певну інформацію про неї чи інформацію, що знаходиться у її володінні, конфіденційною. Персональні дані та відомості про фізичну особу є тотожними поняттями. Інформація про особу поширюється не тільки на фізичних, а й на юридичних осіб. Інформація про особу може бути віднесена на розсуд особи до конфіденційної, якщо це не заборонено Законом.

Не вся інформація про особу є конфіденційною. Не належать до інформації з обмеженим доступом: декларації про доходи осіб і членів сімей, які претендують на зайняття чи займають виборну посаду в органах влади, обіймають посаду державного службовця, службовця органу місцевого самоврядування першої або другої категорії.

Конфіденційна інформація про фізичну особу

Конфіденційна інформація є підвидом інформації про особу і не вичерпується персональними даними. У законах прямо визначено, що конфіденційна інформація про особу – це, зокрема:

- відомості про національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, адресу, дату та місце народження (частина друга статті 11 Закону України «Про інформацію»); номер (пункт 70.15.2 статті 70 Податкового кодексу України);

- відомості про місце проживання (частина восьма статті 6 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір проживання в Україні»);

- відомості про особисте життя громадян, одержані із звернень громадян (стаття 10 Закону України «Про звернення громадян»);

- первинні дані, отримані в процесі проведення перепису населення (стаття 16 Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення»);

- відомості, що подаються заявником на визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту (частина десята статті 7 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»);

- інформація про пенсійні внески, пенсійні виплати та інвестиційний прибуток (збиток), що обліковується на індиві-

дуальному пенсійному рахунку учасника пенсійного фонду, пенсійні депозитні рахунки фізичних осіб, договори страхування довічної пенсії (частина третя статті 53 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»);

- інформація про страхові внески до накопичувальної системи пенсійного страхування, про суму коштів, що обліковується на накопичувальному пенсійному рахунку учасника накопичувальної системи пенсійного страхування, про умови та стан виконання договорів страхування довічної пенсії, про персональні дані учасників накопичувальної системи пенсійного страхування (частина друга статті 97 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»);

- відомості щодо предмета договору на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт, хід їх виконання та результати (стаття 895 Цивільного кодексу України);

- інформація, яка може сприяти ідентифікації особи неповнолітнього правопорушника або яка стосується факту самогубства неповнолітнього (частина третя статті 62 Закону України «Про телебачення та радіомовлення»);

- інформація про померлого (стаття 7 Закону України «Про поховання та похоронну справу»);

- відомості про оплату праці працівника (стаття 31 Закону України «Про оплату праці»). Такі відомості надаються лише у випадках, передбачених законодавством, або за згодою чи на вимогу працівника);

- заявки та матеріали на видачу патентів (стаття 19 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»);

- дані про особу, взяту під захист у кримінальному судочинстві (стаття 15 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»);

- матеріали заявки фізичної чи юридичної особи на реєстрацію сорту рослин, результати експертизи сорту рослин (стаття 23 Закону України «Про охорону прав на сорти рослин»);

- дані осіб, що взяті під захист (стаття 10 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»);

– сукупність відомостей про фізичних осіб, які постраждали від насильства (персональні дані), що містяться в Реєстрі, є інформацією з обмеженим доступом (частина десята статті 16 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»);

– інформація, що стосується митної вартості товарів, що переміщуються через митний кордон України (частина перша статті 56 Митного кодексу України);

– інформація, що міститься в заяві про державну реєстрацію лікарського засобу та додатка до них (частина восьма статті 9 Закону України «Про лікарські засоби»);

– інформація про місце проживання або перебування фізичних осіб із зазначенням адреси, номери телефонів чи інших засобів зв'язку, адреси електронної пошти, реєстраційні номери облікової картки платника податків, реквізити документів, що посвідчують особу, унікальні номери запису в Єдиному державному демографічному реєстрі, реєстраційні номери транспортних засобів, номери банківських рахунків, номери платіжних карток, інформація, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися у закритому судовому засіданні, інші відомості, що дають можливість ідентифікувати фізичну особу (стаття 7 Закону України «Про доступ до судових рішень»).

Цей перелік не є вичерпним і може бути доповнений іншими законодавчими актами.

Відповідно до статті 10 Закону України «Про доступ до публічної інформації», кожному забезпечується вільний доступ до інформації, яка стосується його особисто.

Кожна особа має право:

– знати у період збирання інформації, але до початку її використання, які відомості про неї та з якою метою збираються;

– як, ким і з якою метою вони використовуються, передаються чи поширюються;

– вимагати виправлення неточної, неповної, застарілої інформації про себе, знищення інформації про себе, збирання, використання чи зберігання якої здійснюється з порушенням вимог закону;

– на ознайомлення за рішенням суду з інформацією про інших осіб, якщо це необхідно для реалізації та захисту прав і законних інтересів;

– на відшкодування шкоди у разі розкриття інформації про цю особу з порушенням вимог, визначених законом.

Право особи на приватну сферу абсолютне (це таємниця приватного життя, лікарська, таємниця сповіді. Також банківська таємниця, оскільки кожна особа має право вимагати від необмеженого кола осіб обов'язкової заборони на збирання вказаних відомостей, а якщо ці відомості стали відомими особі у зв'язку з професійною діяльністю, тоді – нерозголошення).

Конфіденційна інформація про юридичну особу

Що стосується конфіденційної інформації для юридичної особи, то це інформація, яка міститься в договорах, контрактах, листах, звітах, аналітичних матеріалах, виписках із бухгалтерських рахунків, схемах, графіках, специфікаціях і інших документах, що фігурують у діяльності юридичної особи. Розголошення даних, що містяться в таких документах, може бути використано конкурентами і завдати економічної та іншої шкоди юридичній особі.

Важливо уточнити, що конфіденційна інформація є тотожною комерційній таємниці. Особливістю відомостей, що становлять комерційну таємницю, як вид конфіденційної інформації, є їхній комерційний і господарський характер. Це інформація, що має економічну цінність, здатна впливати на фінансове становище суб'єкта підприємницької діяльності, розмір одержуваного ним прибутку.

У статті 505 Цивільного кодексу України «Поняття комерційної таємниці» зазначено, що:

1. **Комерційною таємницею** є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію.

2. **Комерційною таємницею** можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого

характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці.

Відносини, пов'язані з правовим режимом конфіденційної інформації, регулюються законом. Правове регулювання комерційної таємниці та її захисту здійснюється відповідно до норм законодавства, до яких належать: Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Закон України «Про інформацію», Закон України «Про науково-технічну інформацію», Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції», Інформаційний лист Вищого господарського суду «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію» від 08 березня 2007 року № 01-8/184.

Постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 1993 року № 611 встановила перелік відомостей, що не становлять комерційну таємницю:

- установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та її окремими видами;
- інформація за всіма встановленими формами державної звітності;
- дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів;
- відомості про чисельність і склад працівників, їхню заробітну плату в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць;
- документи про сплату податків і обов'язкових платежів;
- інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків;
- документи про платоспроможність;
- відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю;
- відомості, що, відповідно до законодавства, підлягають оголошенню.

Таємна інформація – інформація, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству та державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування, іншу передбачену законом таємницю. Порядок доступу до таємної інформації регулюється спеціальними законами.

Відповідно до вимог частини 2 статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації», до службової може належати інформація:

- що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішню службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень;

- зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці;

- документи, що містять інформацію, яка становить службову інформацію. Їм присвоюється гриф «для службового користування». Доступ до таких документів надається відповідно до частини 2 статті 6 Закону «Про доступ до публічної інформації»;

- перелік відомостей, що становлять службову інформацію, який складається органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами владних повноважень, зокрема на виконання делегованих повноважень, не може бути обмеженим у доступі, як-от перелік відомостей, що становлять службову інформацію у Фонді державного майна України.

До інформації з обмеженим доступом не можуть бути віднесені відомості:

- про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту;

- про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні ситуації, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці людей;

- про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, зокрема харчування, одяг, житло, медичне обслуговування

та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення;

- про факти порушення прав і свобод людини і громадянина;

- про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб;

- інші відомості, доступ до яких не може бути обмежено відповідно до законів і міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Обмеження доступу до інформації здійснюється за дотримання сукупності вимог:

- виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;

- розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;

- шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

Інформація з обмеженим доступом має надаватися розпорядником інформації, якщо він правомірно оприлюднив її раніше.

Інформація з обмеженим доступом має надаватися розпорядником інформації, якщо немає законних підстав для обмеження у доступі до такої інформації, які існували раніше.

Не може бути обмежено доступ до інформації про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, зокрема до копій відповідних документів, умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб і найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно.

Не належать до інформації з обмеженим доступом відомості, зазначені у декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, оформленої за формою і в порядку, що встановлені Законом України «Про запо-

бігання корупції». Обмеженню доступу підлягає інформація, а не документ. Якщо документ містить інформацію з обмеженим доступом, для ознайомлення надається інформація, доступ до якої необмежений.

10.2. Правовий режим доступу до публічної інформації

Доступ до відкритої інформації забезпечується шляхом систематичної публікації в офіційних друкованих виданнях (булетенях, збірниках); поширення засобами масової комунікації; безпосереднього надання державним органам, зацікавленим фізичним і юридичним особам.

Зауважимо, що обмеження права на одержання відкритої інформації забороняється законом. Переважним правом на одержання інформації користуються громадяни, яким ця інформація необхідна для виконання професійних обов'язків.

Згідно із законодавством, до відкритої інформації належить публічна інформація. Публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена у процесі виконання суб'єктами владних повноважень обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації.

Доступ до публічної інформації визначено Законом України «Про доступ до публічної інформації».

Право на доступ до публічної інформації гарантується:

- обов'язком розпорядників інформації надавати і оприлюднювати інформацію, крім випадків, передбачених законом;
- визначенням розпорядником інформації спеціальних структурних підрозділів або посадових осіб, які організують у встановленому порядку доступ до публічної інформації, якою володіє;
- спрощенням процедури подання запиту та отримання інформації;
- доступом до засідань колегіальних суб'єктів владних повноважень, крім випадків, передбачених законодавством;

- здійсненням парламентського, громадського та державного контролю за дотриманням прав на доступ до публічної інформації;

- юридичною відповідальністю за порушення законодавства про доступ до публічної інформації.

Доступ до публічної інформації здійснюється на принципах:

- прозорості та відкритості діяльності суб'єктів владних повноважень;

- вільного отримання та поширення інформації, крім обмежень, установлених законом;

- рівноправності, незалежно від ознак раси, політичних, релігійних і інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак.

Доступ до інформації забезпечується шляхом:

- систематичного та оперативного оприлюднення інформації: в офіційних друкованих виданнях; на офіційних веб-сайтах у мережі Інтернет; на інформаційних стендах; іншим способом;

- надання інформації за запитами на інформацію.

Суб'єктами відносин у сфері доступу до публічної інформації є:

- запитувачі інформації – фізичні, юридичні особи, громадські об'єднання без статусу юридичної особи, крім суб'єктів владних повноважень;

- розпорядники інформації;

- структурний підрозділ або відповідальна особа з питань запитів на інформацію розпорядників інформації.

Розпорядниками інформації визнаються:

- суб'єкти владних повноважень – органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, органи влади Автономної Республіки Крим, інші суб'єкти, що здійснюють владні управлінські функції відповідно до законодавства та рішення яких є обов'язковими для виконання;

- юридичні особи, що фінансуються з державного, місцевих бюджетів, бюджету Автономної Республіки Крим, стосовно інформації щодо використання бюджетних коштів;

– особи, якщо вони виконують делеговані повноваження суб'єктів владних повноважень згідно із законом чи договором, включаючи надання освітніх, оздоровчих, соціальних або інших державних послуг, стосовно інформації, пов'язаної з виконанням їхніх обов'язків;

– суб'єкти господарювання, які займають домінуюче становище на ринку або наділені спеціальними чи виключними правами, або є природними монополіями, – стосовно інформації щодо умов постачання товарів, послуг і цін на них.

До розпорядників інформації, зобов'язаних оприлюднювати та надавати за запитами інформацію, прирівнюються суб'єкти господарювання, які володіють:

– інформацією про стан довкілля;

– інформацією про якість харчових продуктів і предметів побуту;

– інформацією про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, що сталися або можуть статися, загрожують здоров'ю та безпеці громадян;

– іншою інформацією, що становить суспільний інтерес (суспільно необхідною інформацією).

Розпорядники інформації, згідно з чинним законодавством, зобов'язані:

– оприлюднювати інформацію про діяльність та прийняті рішення;

– систематично вести облік документів, що знаходяться в їхньому володінні;

– вести облік запитів на інформацію;

– визначати спеціальні місця для роботи запитувачів з документами чи їх копіями, надавати право запитувачам робити виписки з них, фотографувати, копіювати, сканувати, записувати на будь-які носії інформації тощо;

– мати спеціальні структурні підрозділи або призначати відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації;

– надавати достовірну, точну та повну інформацію, за потреби перевіряти правильність та об'єктивність наданої інформації.

Розпорядники інформації зобов'язані оприлюднювати:

– інформацію про організаційну структуру, місію, функції, повноваження, основні завдання, напрями діяльності

та фінансові ресурси (структуру і обсяг бюджетних коштів, порядок та механізм їх витрачання тощо);

- нормативно-правові акти, акти індивідуальної дії (крім внутрішньоорганізаційних), прийняті розпорядником, проекти рішень, що підлягають обговоренню, інформацію про нормативно-правові засади діяльності;

- перелік і умови отримання послуг, що надаються цими органами, форми та зразки документів, правила їх заповнення;

- порядок складання, подання запиту на інформацію, оскарження рішень розпорядників інформації, дій чи бездіяльності;

- інформацію про систему обліку, види інформації, яку зберігає розпорядник;

- інформацію про механізми чи процедури, за допомогою яких громадськість може представляти свої інтереси або в інший спосіб впливати на реалізацію повноважень розпорядника інформації;

- плани проведення та порядок денний своїх відкритих засідань;

- розташування місць, де надаються необхідні запитувачам форми та бланки установи;

- загальні правила роботи установи, правила внутрішнього трудового розпорядку;

- звіти, зокрема щодо задоволення запитів на інформацію;

- інформацію про діяльність суб'єктів владних повноважень, про місцезнаходження, поштову адресу, номери засобів зв'язку, адреси офіційного веб-сайту і електронної пошти; розклад роботи та графік прийому громадян;

- прізвище, ім'я та по батькові, службові номери засобів зв'язку, адреси електронної пошти керівника органу та його заступників, керівників структурних і регіональних підрозділів, основні функції структурних і регіональних підрозділів, крім випадків, коли ці відомості належать до інформації з обмеженим доступом;

- вакансії, порядок та умови проходження конкурсу на заміщення вакантних посад;

- перелік та умови надання послуг, форми та зразки документів, необхідних для надання послуг, правила оформлення;

– перелік і службові номери засобів зв'язку підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління, та їх керівників, крім підприємств, установ і організацій, створених з метою конспірації, оперативно-розшукової або контррозвідувальної діяльності;

– порядок складання, подання запиту на інформацію, оскарження рішень суб'єктів владних повноважень, їх дій чи бездіяльності;

– систему обліку, види інформації, якою володіє суб'єкт владних повноважень;

– іншу інформацію про діяльність суб'єктів владних повноважень, порядок обов'язкового оприлюднення якої встановлений законом.

Невідкладному оприлюдненню підлягає будь-яка інформація про факти, що загрожують життю, здоров'ю та/або майну осіб, про заходи, які застосовуються у зв'язку з цим.

Відповідно до законодавства, контроль за забезпеченням доступу до державного контролю – це парламентський контроль за дотриманням права людини на доступ до інформації, який здійснюється Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, тимчасовими слідчими комісіями Верховної Ради України, народними депутатами України.

Громадський контроль за забезпеченням розпорядниками інформації доступу до публічної інформації здійснюється депутатами місцевих рад, громадськими організаціями, громадськими радами, громадянами особисто шляхом проведення відповідних громадських слухань, громадської експертизи тощо.

Державний контроль за забезпеченням розпорядниками інформації доступу до інформації здійснюється відповідно до закону.

Для забезпечення збереження та доступу до публічної інформації документи, що знаходяться у суб'єктів владних повноважень, підлягають обов'язковій реєстрації в системі обліку, що має містити: назву документа; дату створення документа; дату надходження документа; джерело інформації (автор, відповідний підрозділ); передбачену законом підставу віднесення інформації до категорії з обмеженим доступом;

строк обмеження доступу до інформації, якщо вона віднесена до інформації з обмеженим доступом; галузь; ключові слова; тип, носій (текстовий документ, плівки, відеозаписи, аудіо-записи тощо); вид (нормативні акти, угоди, рішення, протоколи, звіти, прес-релізи); проекти рішень (довідні записки, звернення, заяви, подання, пропозиції, листи тощо); форму та місце зберігання документа тощо.

Доступ до системи обліку, що містить інформацію про документ, який знаходиться у суб'єкта владних повноважень, забезпечується шляхом:

- оприлюднення на офіційних веб-сайтах суб'єктів владних повноважень такої інформації, а в разі їх відсутності – в інший прийнятний спосіб;

- надання доступу до системи за запитом.

Система обліку публічної інформації не може бути віднесена до категорії інформації з обмеженим доступом. Розпорядники інформації несуть відповідальність за забезпечення доступу до системи обліку відповідно до закону.

10.3. Реалізація права на доступ до інформації за інформаційним запитом

Законодавство України передбачає право на доступ до інформації за інформаційним запитом.

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про доступ до публічної інформації», **запит на інформацію** – це прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що знаходиться у його володінні. Запитувач має право звернутися до розпорядника інформації із запитом на інформацію незалежно від того, стосується ця інформація його особисто чи ні, без пояснення причини подання запиту.

Запит на інформацію може бути індивідуальним або колективним. Запити можуть подаватися в усній, письмовій чи іншій формах (поштою, факсом, телефоном, електронною поштою) на вибір запитувача.

Письмовий запит подається у довільній формі. Запит на інформацію має містити:

- ім'я (найменування) запитувача, поштову адресу або адресу електронної пошти, номер засобу зв'язку, якщо є;

– загальний опис інформації або вид, назву, реквізити чи зміст документа, щодо якого зроблено запит, якщо запитувачу це відомо;

– підпис і дату за умови подання запиту у письмовій формі.

З метою спрощення процедури оформлення письмових запитів на інформацію особа може подавати запит шляхом заповнення відповідних форм запитів на інформацію, які можна отримати у розпорядника інформації, на офіційному веб-сайті відповідного розпорядника. Зазначені форми мають стислу інструкцію щодо процедури подання запиту на інформацію, її отримання тощо.

Якщо з поважних причин (інвалідність, обмежені фізичні можливості тощо) особа не може подати письмовий запит, його має оформити відповідальна особа з питань запитів на інформацію, обов'язково зазначивши у запиті своє ім'я, контактний телефон, та надати копію запиту особі, яка його подала. Розпорядник інформації має надати відповідь на запит на інформацію не пізніше п'яти робочих днів із дня отримання запиту.

Якщо запит на інформацію стосується інформації, необхідної для захисту життя чи свободи особи, щодо стану довкілля, якості харчових продуктів і предметів побуту, аварій, катастроф, небезпечних природних явищ та інших надзвичайних подій, що сталися або можуть статись і загрожують безпеці громадян, відповідь має бути надана не пізніше 48 годин з дня отримання запиту.

Клопотання про термінове опрацювання запиту має бути обґрунтованим.

Якщо запит стосується надання великого обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних, розпорядник інформації може продовжити строк розгляду запиту до 20 робочих днів з обґрунтуванням такого продовження.

Про продовження строку розпорядник інформації повідомляє запитувача в письмовій формі не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту. Інформація на запит надається безкоштовно. Якщо задоволення запиту на інформацію передбачає виготовлення копій документів обсягом більш

10 сторінок, запитувач зобов'язаний відшкодувати фактичні витрати на копіювання та друк.

Розмір фактичних витрат визначається відповідним розпорядником на копіювання та друк у межах граничних норм, установлених Кабінетом Міністрів України. Якщо розпорядник інформації не встановив розміру плати за копіювання або друк, інформація надається безкоштовно. За надання особі інформації про неї та інформації, що становить суспільний інтерес, плата за копіювання та друк не стягується.

Розпорядник інформації має право відмовити в задоволенні запиту у таких випадках:

- розпорядник інформації не володіє і не зобов'язаний відповідно до його компетенції, передбаченої законодавством, володіти інформацією, щодо якої зроблено запит;
- інформація, що запитується, належить до категорії інформації з обмеженим доступом;
- особа, яка подала запит на інформацію, не оплатила передбачені фактичні витрати, пов'язані з копіюванням або друком;
- не дотримано вимог до запиту на інформацію, передбачених Законом.

Відповідь розпорядника інформації про те, що інформація може бути одержана запитувачем із загальнодоступних джерел, або відповідь не по суті запиту вважається неправомірною відмовою у наданні інформації.

Розпорядник інформації, який не володіє запитуваною інформацією, але якому за статусом або характером діяльності відомо або має бути відомо, хто нею володіє, зобов'язаний направити запит належному розпоряднику з одночасним повідомленням про це запитувача. Відлік строку розгляду запиту на інформацію починається з дня отримання запиту належним розпорядником.

У відмові в задоволенні запиту на інформацію має бути зазначено:

- прізвище, ім'я, по батькові та посаду особи, відповідальної за розгляд запиту розпорядником інформації;
- дату відмови;
- мотивовану підставу відмови;
- порядок оскарження відмови;
- підпис.

Відмова в задоволенні запиту на інформацію надається в письмовій формі.

Відстрочка у задоволенні запиту на інформацію допускається у разі, якщо запитувана інформація не може бути надана для ознайомлення у передбачені строки у разі настання обставин непереборної сили. Рішення про відстрочку доводиться до відома запитувача у письмовій формі з роз'ясненням порядку оскарження прийнятого рішення.

У рішенні про відстрочку у задоволенні запиту на інформацію має бути зазначено:

- прізвище, ім'я, по батькові та посаду особи, відповідальної за розгляд запиту розпорядником інформації;
- дату надсилання або вручення повідомлення про відстрочку;
- причини, у зв'язку з якими запит на інформацію не може бути задоволений у встановлений Законом України «Про доступ до публічної інформації» строк;
- строк, у який буде задоволено запит;
- підпис.

Рішення, дії чи бездіяльність розпорядників інформації можуть бути оскаржені до керівника розпорядника, вищого органу або суду.

Запитувач має право оскаржити:

- відмову в задоволенні запиту на інформацію;
- відстрочку задоволення запиту на інформацію;
- ненадання відповіді на запит на інформацію;
- надання недостовірної або неповної інформації;
- несвоєчасне надання інформації;
- невиконання розпорядниками обов'язку оприлюднювати інформацію;
- інші рішення, дії чи бездіяльність розпорядників інформації, що порушили законні права та інтереси запитувача.

Оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації до суду здійснюється відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України.

Відповідальність за порушення законодавства про доступ до публічної інформації несуть особи, винні у вчиненні порушень:

- ненадання відповіді на запит;
- ненадання інформації на запит;

- безпідставна відмова у задоволенні запиту на інформацію;
- неоприлюднення інформації відповідно до статті 15 Закону України «Про доступ до публічної інформації»;
- надання або оприлюднення недостовірної або неповної інформації;
- несвоєчасне надання інформації;
- необґрунтоване віднесення інформації до інформації з обмеженим доступом;
- нездійснення реєстрації документів;
- навмисне приховування або знищення інформації чи документів.

Особи, на думку яких права та законні інтереси порушені розпорядниками інформації, мають право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди у порядку, визначеному законом.

10.4. Основні положення Закону України «Про державну таємницю»

Суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням, розсекречуванням її матеріальних носіїв, охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України, регулюються Законом України «Про державну таємницю».

Державна таємниця (далі – секретна інформація) – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки та техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою.

Віднесення інформації до державної таємниці – процедура прийняття (державним експертом з питань таємниць) рішення про віднесення категорії відомостей або окремих відомостей до державної таємниці з установленням ступеня секретності шляхом обґрунтування та визначення можливої шкоди національній безпеці України у разі розголошення цих відомостей, включенням інформації до Зводу відомостей,

що становлять державну таємницю, та з опублікуванням цього Зводу, змін до нього. Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затверджується наказом Служби безпеки України (№ 383 від 23 грудня 2020 року).

Згідно із законодавством, **до державної таємниці** належить інформація:

1) у сфері оборони:

– про зміст стратегічних і оперативних планів та інших документів бойового управління, підготовку та проведення військових операцій, стратегічне та мобілізаційне розгортання військ, а також про інші найважливіші показники, які характеризують організацію, чисельність, дислокацію, бойову і мобілізаційну готовність, бойову та іншу військову підготовку, озброєння та матеріально-технічне забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань;

– про напрями розвитку окремих видів озброєння, військової і спеціальної техніки, їх кількість, тактико-технічні характеристики, організацію і технологію виробництва, наукові, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, пов'язані з розробленням нових зразків озброєння, військової і спеціальної техніки або їх модернізацією, про інші роботи, що плануються або здійснюються в інтересах оборони країни;

– про дислокацію, характеристики пунктів управління, зміст заходів загальнодержавного та регіонального, у разі необхідності міського і районного рівня, щодо приведення у готовність єдиної державної системи цивільного захисту населення і територій до виконання завдань в особливий період та про організацію системи зв'язку (оповіщення) в особливий період, можливості населених пунктів, регіонів і окремих об'єктів щодо евакуації, розосередження населення і забезпечення його життєдіяльності; забезпечення виробничої діяльності об'єктів національної економіки у воєнний час;

– про геодезичні, гравіметричні, картографічні та гідрометеорологічні дані і характеристики, які мають значення для оборони країни;

2) у сфері економіки, науки і техніки:

– про зміст мобілізаційних планів державних органів та органів місцевого самоврядування, мобілізаційні потужності, заходи мобілізаційної підготовки і мобілізації та обсяги

їх фінансування, запаси та обсяги постачання стратегічних видів сировини і матеріалів, а також зведені відомості про номенклатуру та рівні накопичення, загальні обсяги поставок, відпуску, закладення, освіження, розміщення і фактичні запаси державного матеріального резерву;

- про використання транспорту, зв'язку, потужностей інших галузей та об'єктів інфраструктури держави в інтересах забезпечення її безпеки;

- про плани, зміст, обсяг, фінансування та виконання державного оборонного замовлення;

- про плани, обсяги та інші найважливіші характеристики добування, виробництва та реалізації окремих стратегічних видів сировини і продукції;

- про державні запаси дорогоцінних металів монетарної групи, коштовного каміння, валюти та інших цінностей, операції, пов'язані з виготовленням грошових знаків і цінних паперів, їх зберіганням, охороною і захистом від підроблення, обігом, обміном або вилученням з обігу, а також про інші особливі заходи фінансової діяльності держави;

- про наукові, науково-дослідні, дослідно-конструкторські та проектні роботи, на базі яких можуть бути створені прогресивні технології, нові види виробництва, продукції та технологічних процесів, що мають важливе оборонне чи економічне значення або суттєво впливають на зовнішньоекономічну діяльність та національну безпеку України;

3) у сфері зовнішніх відносин:

- про директиви, плани, вказівки делегаціям і посадовим особам з питань зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності України, спрямовані на забезпечення її національних інтересів і безпеки;

- про військове, науково-технічне та інше співробітництво України з іноземними державами, якщо розголошення відомостей про це завдаватиме шкоди національній безпеці України;

- про експорт та імпорт озброєння, військової і спеціальної техніки, окремих стратегічних видів сировини і продукції;

4) у сфері державної безпеки та охорони правопорядку:

- про особовий склад органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність або розвідувальну чи контррозвідувальну;

– про засоби, зміст, плани, організацію, фінансування та матеріально-технічне забезпечення, форми, методи і результати оперативно-розшукової, розвідувальної і контррозвідувальної діяльності; про осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали на конфіденційній основі з органами, що проводять таку діяльність;

– про склад і конкретних осіб, що є негласними штатними працівниками органів, які здійснюють оперативно-розшукову, розвідувальну і контррозвідувальну діяльність;

– про організацію та порядок здійснення охорони адміністративних будинків та інших державних об'єктів, посадових та інших осіб, охорона яких здійснюється відповідно до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб»;

– про систему урядового та спеціального зв'язку;

– про організацію, зміст, стан і плани розвитку криптографічного захисту секретної інформації, зміст і результати наукових досліджень у сфері криптографії;

– про системи та засоби криптографічного захисту секретної інформації, їх розроблення, виробництво, технологію виготовлення та використання;

– про державні шифри, їх розроблення, виробництво, технологію виготовлення та використання;

– про організацію режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, державні програми, плани та інші заходи у сфері охорони державної таємниці;

– про організацію, зміст, стан і плани розвитку технічного захисту секретної інформації;

– про результати перевірок, здійснюваних згідно з законом прокурором у порядку відповідного нагляду за додержанням законів, та про зміст матеріалів оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування та судочинства з питань, зазначених у цій статті сфер;

– про інші засоби, форми і методи охорони державної таємниці.

Забороняється віднесення до державної таємниці будь-яких відомостей, якщо цим будуть звужуватися зміст і обсяг конституційних прав та свобод людини і громадянина, завдаватиметься шкода здоров'ю та безпеці населення.

Не входить до державної таємниці інформація:

- про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту, про вплив товару (роботи, послуги) на життя та здоров'я людини;

- про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян;

- про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, зокрема забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення;

- про факти порушень прав і свобод людини і громадянина;

- про незаконні дії державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб;

- інша інформація, доступ до якої відповідно до законів та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не може бути обмежено.

Залежно від ступеня секретності інформації встановлюються **форми допуску до державної таємниці**:

форма 1 – для роботи з секретною інформацією, що має ступені секретності «особливої важливості», «цілком таємно» та «таємно»;

форма 2 – для роботи з секретною інформацією, що має ступені секретності «цілком таємно» та «таємно»;

форма 3 – для роботи з секретною інформацією, що має ступінь секретності «таємно».

Терміни дії допусків: для форми 1–5 років; для форми 2–7 років; для форми 3–10 років.

Допуск до державної таємниці надається дієздатним громадянам України віком від 18 років, які потребують його за умовами своєї службової, виробничої, наукової чи науково-технічної діяльності або навчання, органами Служби безпеки України після проведення їх перевірки. Порядок надання допуску до державної таємниці визначається Кабінетом Міністрів України.

В окремих випадках, які визначаються міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, за погодженням із Службою безпеки України громадянам України віком від 16 років може надаватися допуск до державної

таємниці із ступенями секретності «цілком таємно» та «таємно», а віком від 17 років – до державної таємниці із ступенем секретності «особливої важливості».

Для розгляду питання про надання громадянам допуску до державної таємниці державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, де працюють, проходять службу або навчаються громадяни, оформляються документи, які надсилаються до органів Служби безпеки України. Перелік і форми таких документів, порядок їх надання визначаються Кабінетом Міністрів України.

Якщо потреба громадянина у відомостях, що становлять державну таємницю, не пов'язана з місцем роботи, служби або навчання, документи про надання допуску до державної таємниці можуть оформлятися за місцем провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею.

Надання допуску передбачає:

- визначення необхідності роботи громадянина із секретною інформацією;
- перевірку громадянина у зв'язку з допуском до державної таємниці;
- взяття громадянином письмового зобов'язання щодо збереження державної таємниці, яка буде йому довірена;
- одержання у письмовій формі згоди громадянина на передбачені законом обмеження прав у зв'язку з допуском до державної таємниці;
- ознайомлення громадянина з мірою відповідальності за порушення законодавства про державну таємницю.

Допуск до державної таємниці не надається у разі:

- відсутності у громадянина обґрунтованої необхідності в роботі із секретною інформацією;
- сприяння громадянином діяльності іноземної держави, іноземної організації чи їх представників, окремих іноземців чи осіб без громадянства, що завдає шкоди інтересам національної безпеки України, або участі громадянина у діяльності політичних партій та громадських організацій, діяльність яких заборонена у порядку, встановленому законом;
- відмови громадянина взяти письмове зобов'язання щодо збереження державної таємниці, яка буде довірена,

за відсутності письмової згоди на передбачені законом обмеження прав у зв'язку з допуском до державної таємниці;

- наявності у громадянина судимості за тяжкі або особливо тяжкі злочини, не погашеної чи не знятої в установленому порядку;

- наявності у громадянина психічних розладів, які можуть завдати шкоди охороні державної таємниці, відповідно до переліку, затвердженого Міністерством охорони здоров'я України та Службою безпеки України.

У наданні допуску до державної таємниці може бути відмовлено у разі:

- повідомлення громадянином під час оформлення допуску недостовірних відомостей;

- постійного проживання громадянина за кордоном або оформлення документів на виїзд для постійного проживання за кордоном;

- невиконання громадянином обов'язків щодо збереження державної таємниці, яка довірена або довірялася раніше.

Громадянина, якому відмовлено у допуску до державної таємниці, якщо виконання трудових чи службових обов'язків вимагає доступу до державної таємниці, а переміщення на інше робоче місце чи іншу посаду неможливе, може бути в передбаченому законодавством порядку переведено на іншу роботу або службу, не пов'язану з державною таємницею, чи звільнено.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Опишіть принципи забезпечення доступу до публічної інформації.

2. Які є види контролю за забезпеченням доступу до публічної інформації?

3. Перелічіть види інформації з обмеженим доступом.

4. Охарактеризуйте підстави відмови в задоволенні запиту на інформацію.

5. Які є підстави відмови у наданні допуску до державної таємниці?

**РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ
ТА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ,
НАПИСАННЯ РЕФЕРАТИВ**

Основні нормативно-правові акти

1. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/lawsshow/2657-12>
2. Цивільний кодекс : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>
3. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
4. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3855-12>
5. Про публічні електронні реєстри : Закон України від 18.11.2021 р. № 1907-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text>
6. Про захист персональних даних : Закон України від 01.07.2010 р. № 2296-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2297-17>
7. Про перелік відомостей, що не становлять комерційну таємницю : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 р. № 611. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF#Text>
8. Про затвердження Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 р. № 736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2016-%D0%BF#Text>
9. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : Наказ Служби безпеки України від 23.12.2020 р. № 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text>

Додаткова література

1. Галушка В., Тіхонов Г. Особливості правового регулювання захисту державної таємниці в Україні та за її межами. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 205–209.
2. Цілком таємно: правове регулювання державної таємниці. *Юридична газета*. 01.05.2021. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/cilkom-taemno-pravove-regulyuvannya-derzhavnoyi-taemnici.html>
3. Легка О. В. Актуальні питання захисту персональних даних: вітчизняний та міжнародний досвід. *Правова позиція*. 2021. № 2 (31). С. 74–79.

4. Павленко В. С. Охорона державної таємниці у механізмі інформаційної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 255–258.
5. Редько К. Ю., Куніцька З. Е. Комерційна таємниця: особливості та проблеми нормативно-правового забезпечення в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 5. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/5_2021/36.pdf
6. Ярмак Х. П., Музика С. С. Класифікація конфіденційної інформації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 94–98.
7. Конфіденційна інформація: які дані можна і не можна засекречувати. 18.09.2020 р. URL: <https://dostup.pravda.com.ua/explainers/publications/konfidentsiina-informatsiia-iaki-dani-mozhna-i-nemozhna-zasekrechuvaty>
8. Коц Д. В. Теоретико-правові засади інформації з обмеженим доступом. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Випуск 2 (42). С. 107–111.
9. Ковалів М., Єсімов С., Скриньковський Р. Правові режими службової інформації в Україні. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2018. Vol. 4. № 4. S. 7001–7012.

Розділ 11

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АРХІВНОЇ, БІБЛІОТЕЧНОЇ ТА ГЕОІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

11.1. Державне регулювання архівної справи

Історія архівної справи в Україні є невіддільною частиною української історії. З часу здобуття Україною незалежності розпочався новий етап у розвитку історичної науки, помітно посилився інтерес і до архівознавства – наукової системи і спеціальної галузі історичної науки, яка трактує архівну справу як частину розвитку науки і культури, один із напрямів державного будівництва.

Із проголошенням 24 серпня 1991 року незалежності перед Україною об'єктивно виникла проблема формування нової законодавчої бази, окреслення напрямів розвитку суверенної держави, в яких одночасно із визначенням головних засад розбудови політичної, економічної, соціальної сфер життєдіяльності суспільства було необхідно розробити основи й архівного законодавства.

Місце і роль архівної галузі в державі, регламентація меж її компетенції, функціонування та взаємодії з іншими сферами закріплені у галузевому національному Законі України «Про Національний архівний фонд і архівні установи». Розробники закону спрямували концептуальну складову на розв'язання трьох завдань: прийняття на державне збереження документів Національного архівного фонду України; забезпечення зберігання; використання в інтересах держави, суспільства та громадян.

Основним предметом регулювання закон визначив суспільні відносини у сфері формування, зберігання і використання документів Національного архівного фонду (НАФ) та державне управління архівною справою в Україні.

У законі набула юридичного тлумачення низка ґрунтовних термінів: «архівна справа», «архівний документ», «архів», «архівні фонди», «номенклатура справ» тощо (ст. 1). Національний архівний фонд визначено як сукупність архівних документів, що відображають історію духовного та матеріального життя Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації. Детально висвітлено засади формування Національного архівного фонду (порядок поповнення, внесення та вилучення документів до нього, принципи і критерії визначення цінності документів тощо).

Закон закріпив можливість перебування документів Національного архівного фонду у державній і приватній власності.

Класифікація Національного архівного фонду за аспектами власності передбачає такі категорії документів: що належать державі; територіальним громадам; є власністю суб'єктів господарювання недержавного походження, релігійних організацій, громадських об'єднань громадян й приватні архівні зібрання або окремі документи.

З метою збереження документів історичного минулого та сучасності українського народу в законі передбачено здійснення та передачу прав власності на документи Національного архівного фонду. Виключне право постійного зберігання документів надано державним архівам і їх філіалам.

Обумовлено існування стадії тимчасового зберігання документів у відомчих архівах, можливість створення фізичними і юридичними особами приватних архівів. Ст. 22 Закону передбачено можливість створення спеціальних державних архівів у спеціальних державних органах України.

Важливим в організаційному значенні є закріплення у законодавстві поняття «уповноважений державний орган управління архівами і документацією». Визначено структурні компоненти системи органів управління (по вертикалі та горизонталі) і ведення архівної справи в Україні. Таким уповноваженим органом стала Державна архівна служба України (скорочено Укрдержархів).

Відповідно до Положення про Державну архівну службу України, Державна архівна служба є центральним органом

виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції і який реалізує державну політику у сфері архівної справи, діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації. У діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства.

Основними завданнями є:

- реалізація державної політики у сфері архівної справи, діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації;
- внесення на розгляд Міністра юстиції пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері архівної справи, діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації;
- організація проведення науково-дослідних робіт у сфері архівної справи, документознавства, археографії, формування та зберігання страхового фонду документації.

Зокрема, до завдань віднесено формування і функціонування Державного страхового фонду документації України. Діяльність Державного страхового фонду документації регламентується Законом України «Про страховий фонд документації України».

Законом регулюються процеси створення, поповнення, обліку та зберігання Державного страхового фонду копій оригіналів цінних документів на випадок їх втрати або пошкодження. Однією з вимог Положення є недоторканість фонду копій, його зберігання відокремлено від оригіналів документів.

Важливою складовою нормативної бази архівної справи стали інструкції про порядок і терміни тимчасового відомчого зберігання документів Національного архівного фонду, про державний централізований облік документів, типові положення про центральну експертну комісію, експертну комісію, відомчий архів державної юридичної особи, методичні рекомендації з укладання списків організацій-джерел комплектування тощо.

Мережа архівних установ, підпорядкованих Укрдержархіву, охоплює 680 установ. Серед них – 9 центральних державних архівів України: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України); Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України); Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України); Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України); Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України); Центральний державний науково-технічний архів України (ЦДНТА України); Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України); Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ); Центральний державний електронний архів України, м. Київ (ЦДЕА України).

Укрдержархіву в організаційно-методичному значенні підпорядковані архівні установи інших міністерств і відомств із правом постійного зберігання документів – галузеві архіви Служби безпеки, Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ, Державного картографо-геодезичного фонду, архівні установи Національної академії наук України.

Окремий розділ Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» визначив правові основи міжнародного співробітництва України з питань архівної справи, умови вивезення і ввезення архівних документів та їх копій, пріоритетність правил міжнародних договорів, учасником яких є Україна.

Окрім використання документів у наукових, практичних цілях, архівні документи слугують підставою для підтвердження факту працевлаштування, службового зростання, розміру заробітної плати та інших питань, що стосуються прав і законних інтересів громадян.

Визнаючи важливість такої соціальної функції державних архівів, у 2006 році були внесені зміни до понятійного апарату і закон був доповнений терміном «особистий архівний документ». Йдеться про архівний документ, що створений фізичною особою або безпосередньо стосується.

Суттєве значення для розвитку демократії в Україні стало прийняття законів України «Про засудження комуністичного

та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років».

Важливі питання діяльності у архівній сфері регламентовано у постановах Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях» та «Про проведення експертизи цінності документів».

Норми архівного закону конкретизовано наказами Міністерства юстиції України: «Про затвердження Правил роботи архівних установ України»; «Про затвердження Порядку державного обліку документів Національного архівного фонду»; «Про затвердження Порядку користування документами Національного архівного фонду України, що належать державі та територіальним громадам».

Зазначені нормативно-методичні документи дали змогу забезпечити на всій території країни єдині принципи організації архівної справи, зберігання, комплектування, обліку й використання ретроспективних документів, покращити фінансову і матеріально-технічну базу державних архівів України.

У встановленому законодавством порядку в Україні затверджений державний стандарт «Діловодство та архівна справа. Терміни і визначення понять».

Архівні фонди – це інформаційні ресурси. Правове регулювання архівної справи спрямовано на забезпечення відкритості інформації та динамічності процесу отримання інформації.

Відкритість інформації в архівних фондах забезпечується: існуванням різних режимів доступу до інформації; переходом інформації з однієї категорії доступу в іншу.

11.2. Державне регулювання бібліотечної справи

Бібліотечна справа розглядається як галузь інформаційної, культурно-просвітницької і освітньої діяльності, до завдань якої входять створення і розвиток мережі бібліотек, формування та обробка їх фондів, організація бібліотечного, інформаційного та довідково-бібліографічного

обслуговування користувачів бібліотек, підготовка кадрів працівників бібліотек, наукове та методичне забезпечення розвитку бібліотек.

Інститут бібліотечної справи – один із напрямів правового регулювання відносин інформаційної сфери у галузі забезпечення реалізації права кожного на пошук, отримання і передачу бібліотечної інформації (право на доступ до інформації або право знати), яке є важливим правом людини та громадянина.

Юридичний фундамент цього інституту утворюють інформаційно-правові норми Конституції України.

Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Ця норма є основою здійснення права на доступ до бібліотечної інформації. Бібліотечна діяльність є основою здійснення творчої та іншої інтелектуальної діяльності людини.

Згідно зі ст. 41, кожен має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Стаття 54 Конституції, громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Кожний громадянин має право на результати інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, установленими законом.

Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, уживає заходів щодо повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами.

Зазначені норми розвиваються у нормативних актах, що становлять джерело інституту бібліотечної справи. Це закони

України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про культуру» й інші нормативно-правові акти України та регіонів у галузі бібліотечної справи.

Інститутом бібліотечної справи встановлюються принципи діяльності бібліотек, що гарантують права людини, громадських об'єднань, народів і етнічних спільнот на вільний доступ до інформації, вільний духовний розвиток, залучення до цінностей національної та світової культури, а також на культурну, наукову і освітню діяльність.

Згідно з Законом України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», бібліотекою називається інформаційний, культурний, освітній заклад, що розташовує організованим фондом тиражованих документів і що представляє їх у тимчасове користування фізичним та юридичним особам.

Бібліотеки можуть бути засновані органами державної влади всіх рівнів, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами. Відповідно до порядку установи та форм власності, вирізняють такі види бібліотек: державні, засновані органами державної влади; засновані органами місцевої влади та місцевого самоврядування; Національної академії наук, інших академій та науково-дослідних інститутів, освітніх установ підприємств, установ, організацій; громадських об'єднань; приватні; засновані іноземними юридичними і фізичними особами, а також міжнародними організаціями.

Державні і місцеві бібліотеки, централізовані бібліотечні системи набувають статусу юридичної особи з моменту їх реєстрації.

В основі державної політики у галузі бібліотечної справи лежить принцип створення умов для загальної доступності інформації та культурних цінностей, що збираються, і експонованих у користування бібліотеки.

Держава підтримує розвиток бібліотечної справи шляхом фінансування, проведення відповідної податкової, кредитної, цінової політики, розробляє державні програми розвитку бібліотечної справи, координує міжрегіональні зв'язки з бібліотечного обслуговування з метою інформації суспільства. Держава не втручається у професійну діяльність бібліотек, за винятком випадків, передбачених законодавством України.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв, здійснює державне регулювання у галузі бібліотечної справи і контроль за зберіганням та використанням віднесених до культурної спадщини народу України бібліотечних фондів Міністерством культури та інформаційної політики України.

Міністерство культури та інформаційної політики України відповідно до Положення:

- сприяє централізованому комплектуванню і використанню бібліотечних фондів, здійснює координацію робіт з об'єднання бібліотек в єдину бібліотечно-інформаційну систему;

- здійснює відповідно до законодавства координацію діяльності бібліотек, а також контроль за діяльністю бібліотек, що перебувають у державній та комунальній власності, збереження ними бібліотечного фонду України;

- організовує підготовку та перепідготовку бібліотечних кадрів, підвищення їх кваліфікації та проводить атестацію бібліотечних кадрів та визначає порядок її проведення;

- погоджує рішення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування стосовно реорганізації та ліквідації бібліотек, що перебувають у державній та комунальній власності; встановлює порядок створення страхових копій документів та колекцій, які внесені та/або підлягають внесенню до Державного реєстру національного культурного надбання;

- погоджує рішення органів виконавчої влади щодо передачі іншим бібліотекам документів, унесених до Державного реєстру національного культурного надбання, якщо бібліотека не забезпечує створення необхідних умов для зберігання та використання; визначає порядок передачі маловживаних, але цінних у науковому та художньому сенсі документів у бібліотеки-депозитарії, порядок вилучення з бібліотечних фондів документів, зокрема ветхих і тих, що втратили актуальність, наукову та виробничу цінність або мають дефект, дублетних;

- затверджує правила обліку, зберігання і використання документів, що перебувають у бібліотечних фондах, а також типові правила користування бібліотекою.

Суб'єктами відносин у сфері бібліотечної справи є: бібліотека; автор творів; користувач.

Особливостями бібліотечної справи є: публічний характер; масове обслуговування користувачів.

Стрімкий розвиток електронної видавничої діяльності та зростання кількості електронних публікацій призводить до зміни організації діяльності бібліотек. Одним з її елементів є інвентаризація електронної інформації, що охоплює визначення самостійних одиниць електронної інформації, їх адекватний і уніфікований опис. Сюди входять питання обліку та каталогізації.

Електронна інформація, яка зберігається, повинна ефективно використовуватися. На це спрямована діяльність щодо створення електронних бібліотек. Сфера діяльності, пов'язана з електронними бібліотеками, є доволі новою і тому ще не оперує стійкою термінологією.

У процесі виконання запитів користувачів, пов'язаних із необхідністю зняття копій з запитуваних документів у випадках, передбачених у Законі України «Про авторське право і суміжні права», дозволяється вільне відтворення бібліотеками та архівами твору репрографічним способом без згоди автора або іншої особи, яка має авторське право, одного примірника твору, діяльність яких не спрямована прямо або опосередковано на одержання прибутку, за умов, коли:

- відтворюваним твором є окрема опублікована стаття та інші невеликі за обсягом твори чи уривки з письмових творів (за винятком комп'ютерних програм і баз даних), з ілюстраціями чи без них, і коли це відтворення здійснюється за запитом фізичних осіб за умови, що: бібліотека та архів мають достатньо підстав вважати, що такий примірник використовуватиметься з метою освіти, навчання і приватного дослідження; відтворення твору є поодиноким випадком і не має систематичного характеру;

- відтворення здійснюється для збереження або заміни загубленого, пошкодженого та непридатного примірника цієї бібліотеки чи архіву або для відновлення загубленого, пошкодженого або непридатного примірника з фонду аналогічної бібліотеки чи архіву, а одержання такого примірника іншим шляхом неможливе, коли відтворення твору є поодиноким випадком і не має систематичного характеру.

Вільне відтворення примірників твору для навчання допускається без згоди автора чи іншої особи, яка має авторське право: відтворення уривків з опублікованих письмових творів, аудіовізуальних творів як ілюстрацій для навчання за умови, що обсяг такого відтворення відповідає зазначеній меті; репрографічне відтворення навчальними закладами для аудиторних занять опублікованих статей та інших невеликих за обсягом творів, а також уривків з письмових творів з ілюстраціями або без них за умови, коли: обсяг такого відтворення відповідає зазначеній меті; відтворення твору є поодиноким випадком і не має систематичного характеру;

Закон України «Про авторське право і суміжні права» визначає бази даних як сукупність творів, даних або будь-якої іншої незалежної інформації у довільній формі, зокрема електронній, підбір і розташування частин якої та її упорядкування є результатом творчої праці, і складові якої є доступними індивідуально і можуть бути знайдені за допомогою спеціальної пошукової системи на основі електронних засобів (комп'ютера) чи інших засобів.

Авторське право на збірки творів і бази даних визнається за умови дотримання авторського права на кожне з включених до неї творів. Авторське право на базу даних не перешкоджає іншим особам здійснювати самостійний підбір та організацію творів і матеріалів, що входять у цю базу даних.

У практиці бібліотек України є паралельне ведення електронних каталогів, які мають однакову структуру складових їх бібліографічних баз даних, яка визначається обраним форматом. Порядок проходження записів на фізичному носії у програмному середовищі значення не має.

В основі державної політики у галузі бібліотечної справи лежить принцип створення умов для загальної доступності інформації та культурних цінностей, що збираються і надаються в користування бібліотеками.

Держава виступає гарантом прав, передбачених законом «Про бібліотеки і бібліотечну справу», і не втручається у професійну діяльність бібліотек, за винятком випадків, передбачених законодавством України.

Держава підтримує розвиток бібліотечної справи шляхом фінансування, проведення відповідної податкової, кредитної та цінової політики.

Кабінет Міністрів України розробляє програми розвитку бібліотечної справи щодо Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України». Органи виконавчої влади організують координацію міжрегіональних та міжвідомчих зв'язків з бібліотечною обслуговування, зокрема з метою інформатизації суспільства.

Держава підтримує розвиток бібліотечного обслуговування найменш соціально та економічно захищених верств і груп населення (дітей, юнацтва, інвалідів, пенсіонерів, біженців, безробітних, жителів сільської місцевості, жителів гірських районів і прирівняних до них місцевостей).

Українська бібліотечна асоціація є незалежною всеукраїнською громадською організацією, що об'єднує на добровільних засадах осіб (громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства), які професійно пов'язані з бібліотечною справою, бібліографічною й інформаційною діяльністю, та зацікавлених осіб у їх розвитку на основі єдності інтересів для спільної реалізації своїх прав і свобод.

Діяльність Української бібліотечної асоціації поширюється на всю територію України та здійснюється у межах співробітництва з юридичними особами, державними органами влади та фізичними особами, що мають на меті вирішення спільних завдань.

11.3. Нормативно-правове регулювання геоінформаційної діяльності

Ефективність управління державою, економічний і соціальний розвиток, оборона і безпека значною мірою залежать від актуальності та точності геодезичних і картографічних матеріалів. Нещодавно значно підвищилися вимоги громадян, суспільства та держави до якості геодезичних і картографічних матеріалів, оперативного їх отримання, зокрема в реальному режимі часу. Ці завдання неможливо виконати без створення високоефективних систем геодезичного та картографічного забезпечення та інфраструктури просторових даних, розвиток яких тісно взаємопов'язано. Для реалізації цих завдань необхідно раціональне та результативне державне регулювання.

Геоінформаційні ресурси створюються в результаті застосування інформаційних технологій, зокрема глобальних навігаційних супутникових систем (мереж глобальних навігаційних супутникових систем), які використовуються під час виконання більшості геодезичних робіт, аерокосмічних систем високої роздільної здатності для отримання інформації про Землю, цифрових методів оброблення зображень і геопросторової інформації, багатозональних систем дистанційного зондування Землі, у результаті створення високопродуктивних засобів отримання просторової інформації про Землю в режимі реального часу з використанням систем оптико-електронного сканування місцевості, баз геопросторових даних та інформаційних комп'ютерних систем. Геоінформаційні ресурси мають багатогалузеве і багатоцільове походження та застосування, а їх виробництво є трудомістким і витратним.

За умови розвитку в Україні електронного урядування, державних електронних інформаційних ресурсів, створення сучасних систем кадастру нерухомості та природних ресурсів, проведення оцінки стану зазначеної нерухомості та природних ресурсів, територіального управління і прогнозування, навігації та транспорту, моніторингу навколишнього природного середовища, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру значущість результатів топографо-геодезичної та картографічної діяльності є беззаперечною.

У систему державного регулювання у галузі геодезії і картографії входять:

- нормативно-правове регулювання;
- нормативно-технічне регулювання;
- контрольно-дозвільні форми державного регулювання;
- організація та координація робіт.

Державне управління у сфері топографо-геодезичної та картографічної діяльності здійснює Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, та його органи на місцях, Міністерство оборони України, інші органи виконавчої влади.

Державне регулювання поширюється на види робіт, передбачені Законом України «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність».

Об'єктами державного регулювання є окремі види геодезичних і картографічних робіт, а предметами державного регулювання – вимоги, встановлені до виконання робіт або їх результатів.

Основним завданням у галузі державного регулювання геодезичної та картографічної діяльності є його вдосконалення, спрямоване на: забезпечення рівня розвитку геодезії і картографії відповідно до потреб громадян, суспільства і держави; дотримання балансу інтересу держави щодо забезпечення точності, актуальності та якості геодезичної і картографічної інформації, а також інтересу підприємців, пов'язаних зі свободою їх економічної діяльності; об'єднання наявних ресурсів органів виконавчої влади у галузі геодезії і картографії та їх раціональне використання.

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють відносини у сфері геодезії і картографії, є:

- Конституція України;
- міжнародні договори та угоди;
- закони України, які безпосередньо регулюють зазначені відносини: «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність»; «Про географічні назви»; «Про державний земельний кадастр»; «Про землеустрій»; «Про Державний кордон України»;
- закони України, які регламентують суміжні галузі, що регулюють правовідносини у сфері геодезії і картографії, зокрема: «Про метрологію та метрологічну діяльність»; «Про інформацію»; «Про стандартизацію»; «Про космічну діяльність»; «Про державну таємницю» тощо;
- акти Президента України;
- Кабінету Міністрів України;
- відомчі нормативно-правові акти органів місцевої влади (як-от Державна геодезична референсна система координат УСК-2000).

У країні триває розробка стандартів про тематичний зміст і просторову точність деяких видів карт, проводиться сертифікація виробників цифрових карт, програмного й апаратного забезпечення.

Картографія як сфера точних наук віддавна використовує математичні методи і тому раніше за інші науки

про Землю почала використовувати можливості електронно-обчислювальних машин для побудови картографічного зображення. Удосконалення методів картографо-математичного моделювання обумовило застосування електронно-обчислювальних машин і для формування тематичного змісту карт.

Цифрове картографування, цифрова картографія – порівняно новий складний термін, а також цілий науковий теоретичний і прикладний розділ, що перебуває на перетині взаємодії географії, картографії, математичних методів обробки даних і інформатики. Як зрозуміло з буквального визначення цього терміна, такий науковий розділ займається створенням і вивченням цифрових аналогів традиційних картографічних зображень.

Розвиток картографії – безупинний процес, що охоплює теорію і технологію створення карт і нормативно-правове регулювання означеної діяльності.

Нині потреби більшості споживачів картографічної продукції значно випереджають можливості аерогеодезичних підприємств за термінами відновлення топографічних карт і за номенклатурою відображуваних об'єктів.

У зв'язку з цим виникла велика кількість відомчих стандартів цифрової картографії, у яких топографічні карти необхідні тільки для початкового координатного прив'язування. У складанні багатьох видів відомчих карт, наприклад, земельного кадастру, природоохоронних і надзвичайних ситуацій, використовується інформація з атрибутивних баз даних, даних дистанційного зондування, матеріали польових зйомок і описів.

На методику і технології складання карт значно впливають галузеві підходи до виділення та класифікації просторових об'єктів, районування, просторової інтерполяції. Для одержання таких зображень використовуються програмні й апаратні засоби, не передбачені стандартами відомчої картографії.

Оскільки такі картографування виконуються програмними засобами географічних інформаційних систем, у науковій літературі вживається термін «геоінформаційне картографування» – визначення інтегрального напрямку, що передбачає методи автоматизованого картографування, обробки даних

дистанційного зондування, геоінформатики та теоретичних методів системного картографування для конкретної предметної області.

Державне регулювання у сфері, яка розглядається, здійснює Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр), вона є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, реалізує державну політику у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності та земельних відносин, а також у сфері Державного земельного кадастру.

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру у діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства.

Основними завданнями Держгеокадастру є:

- реалізація державної політики у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності та земельних відносин, а також у сфері Державного земельного кадастру;
- надання адміністративних послуг згідно із законом у відповідній сфері;
- внесення на розгляд Міністра аграрної політики та продовольства України.

Держгеокадастр є юридичною особою публічного права, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, власні бланки, рахунки в органах казначейства.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Що входить до об'єктів державного регулювання Закону України «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність»?
2. Хто здійснює державне регулювання у сфері геодезії, картографії?
3. Який нормативно-правовий акт регламентує бібліотечну справу?
4. Який орган виконавчої влади здійснює державне регулювання у сфері діяльності бібліотек?

5. Які повноваження покладено на Державну архівну службу України?

РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ТА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ, НАПИСАННЯ РЕФЕРАТИВ

Основні нормативно-правові акти

1. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95>

2. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII.

3. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років : Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>

4. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24.12.1993 р. № 3814-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text>

5. Про страховий фонд документації України : Закон України від 22.03.2001 р. № 2332-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2332-14#Text>

7. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text>

8. Про землеустрій : Закон України від 22.05.2003 № 858-IV. р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>

9. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 р. № 1777-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>

Додаткова література

1. Левченко Л., Попова Л., Хромов А. Національні архівні інформаційні ресурси: правові засади реформування архівної справи. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. № 1 (93). С. 249–263.

2. Хромов А. В. Правове регулювання поповнення державних архівних колекцій через мережу Інтернет: практика та проблеми застосування. *Вісник ЛТЕУ. Юридичні науки*. 2021. № 9. С. 30–35.

3. Калакура Я., Палієнко М. Концептуалізація електронного архівознавства в контексті цифровізації українського суспільства. *Архіви України*. 2021. Випуск 3 (328). С. 36–65.

4. Кузьменко О. І., Загуменна В. В. Трансформація та розширення функцій бібліотек у сучасному цифровому просторі. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 3. С. 38–44.

5. Методичні рекомендації щодо оприлюднення геопросторових даних та метаданих на національному геопорталі органами місцевого самоврядування. Київ: ДП «НДІГК», 2021. 48 с.

6. Горбулін В. П. Використання космічної інформації в системі геоінформаційного забезпечення ухвалення управлінських рішень з питань національної безпеки та оборони України. *Вісник Національної академії наук України*. 2021. № 9. С. 3–11.

7. Чотири простори бібліотеки: модель діяльності: практичний посібник / автори-укладачі: О. Бояринова, О. Бруй, Л. Лугова, Я. Сошинська, І. Шевченко; Українська бібліотечна асоціація. Київ : ВГО Українська бібліотечна асоціація, 2020. 104 с.

8. Довжук І. Правове регулювання інформаційної діяльності державних архівів України. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2019. № 6. С. 45–61.

9. Калакура Я., Ковтанюк Ю. Архівний менеджмент в умовах електронного урядування. *Архіви України*. 2019. № 3. С. 18–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2019_3_4

10. Седих В. В. Історія бібліотечної справи в Україні. 2019. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article>

Розділ 12

ІНФОРМАЦІЙНА ЕКОНОМІКА

12.1. Передумови виникнення інформаційної (цифрової) економіки

Останнім десятиліттям актуальна тенденція до поширення принципово нових явищ і процесів в економіці, виявляються інші фактори економічного розвитку як на макрорівні, так і на рівні фірм. Триває заміщення машинної техніки як головного виробничого ресурсу індустріальної епохи інформацією, знанням, інтелектом. Зростаюча автоматизація процесів матеріального виробництва дає змогу сконцентрувати трудові зусилля на сфері інтелектуального виробництва, створення інформаційних продуктів і послуг.

Поняття інформації є дуже обсяжним, входить до групи загальнонаукових категорій, посідає важливе місце в різних науках, як-от у фізиці, біології, психології, економіці, соціології тощо. З погляду дослідження участі інформації в економічній діяльності та її впливу на економічні процеси та явища, найбільш відповідним є таке визначення поняття інформації: інформація – це засіб зниження невизначеності та ризику, що сприяє реалізації мети суб'єкта.

У цьому визначенні враховується можливість інформації бути корисною шляхом зниження невизначеності щодо поточної ситуації та її зміни у майбутньому. Розгляд інформації як засобу зниження невизначеності використовується у різних теоріях і концепціях, наприклад, у теорії інформації К. Шеннона або теорії прибутку Ф. Найта. Утім, у різних контекстах.

Інформація може знижувати невизначеність, але не охоплювати цінність для економічного агента через відсутність потреб, які могла б задовольнити така інформація. Тому слід доповнити дефініцію інформації як засобу зниження невизначеності здатністю забезпечувати досягнення мети або реалізацію потреб суб'єкта.

Форми існування інформації в економіці різноманітні – матеріалізується у різних предметах, у засобах праці, існує у не матеріальній формі – у вигляді інформаційних продуктів і послуг, знань людей.

Поняття знання та інформації слід відокремлювати один від одного. Знання – це перероблена інформація. Вони відображають зв'язок між явищами, виявлені закономірності і відповідають на питання «як», «чому», а інформація дає відповідь на питання «що», «хто», «коли», «де».

Інформація, як і знання, – це різновид економічних благ, вони задовольняють потреби індивідів, використовуються як економічні ресурси, оскільки, попри достатню кількість інформації, є фактори, що обмежують можливості отримання та створення нових знань, тобто використання.

Більш складним є питання про віднесення інформації до публічних або приватних благ. Залежно від форм існування, змісту інформація може виконувати різну роль. Межі поділу конкретної інформації, знань на публічне та приватне благо вельми розмиті. Це ускладнює регулювання відносин у галузі специфікації і захисту власності на них.

У цьому аспекті розгляду одним із найбільш адекватних критеріїв є можливість комерціалізації інформації, економічно вигідного використання.

Інформація та знання, упредметнені у засобах праці, інших предметах виступають як об'єкт власності. І водночас як, скажімо, знання, накопичені попередніми поколіннями, входять до благ публічних, доступність яких є запорукою подальшого науково-технічного розвитку.

Інформація як економічне благо – це наче товар (інформаційні продукти, послуги), ресурс, який використовується у процесі господарської діяльності. Інформаційні продукти та послуги, якими обмінюються на інформаційному ринку, мають чимало особливостей на стадіях розробки, виробництва та на етапі реалізації.

До інформаційних товарів і послуг належить програмне забезпечення, бази даних, освітні послуги, консультування, результати науково-дослідної та дослідно-конструкторської роботи тощо.

У процесі створення інформаційних товарів основним засобом виробництва є інтелект, здатність людини створювати нові знання. Отож, виникає особлива суб'єктивність процесу інформаційного виробництва, характерним проявом якої є відсутність жорсткої залежності між витратами та результатом виробництва нової інформації і знань.

У результаті інтелектуальної діяльності створюється унікальний продукт, який приносить дохід творцю у процесі тиражування (поширення матеріальних носіїв із створеною інформацією) або уречевлення в товарах, засобах виробництва, технологіях.

Для здійснення інформаційного виробництва потрібна вихідна сировина – інформація та раніше створені знання. Як економічний ресурс інформація має низку особливостей, що відрізняють її від традиційних факторів виробництва – землі (природних ресурсів), праці, капіталу.

Найбільш значущими властивостями інформації є незникнення у процесі використання, самозростання у процесі споживання, особлива невизначеність корисності, відсутність залежності між вихідним обсягом знань і обсягом нового створеного знання, висока мобільність у просторі та у перетіканні з одних наук в інші без втрати актуальності.

Інформації як економічному ресурсу притаманна дихотомія поширеності та рідкості. Інформація легко тиражується, не знищується, а навпаки, зростає в процесі споживання, є пересічним ресурсом завдяки унікальності процесу виробництва та використання, головним суб'єктом якого виступає людина.

Нині серед найбільш актуальних є проблема сильного інформаційного тиску на людей, що посилюється з прискоренням процесу накопичення інформації, поширення методів деструктивного інформаційного впливу. Це призводить до негативних наслідків.

Накопичені обсяги інформації і знань не встигають перероблятися, створюються великі масиви непотрібної та дублюючої інформації. Але поряд із цим існує потреба у знаннях, які зможуть допомогти подолати численні невіршені проблеми, наприклад, у галузі екології, медицини тощо.

У функціонуванні інформації як економічного ресурсу особливе значення мають технічні та технологічні аспекти використання та обігу в економіці. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та комп'ютерної техніки відкрили нові можливості цілеспрямованого використання інформації і знань в економіці, виявили резерви прогресивного розвитку.

Як ресурс інформація корисна тільки у тому випадку, якщо її можна доставити туди, де необхідно.

Розвиток технологій збору, обробки, накопичення та поширення інформації, організації процесу комунікацій послугували стимулом до появи та повсюдного поширення нових форм організації бізнесу і окремих бізнес-процесів. Віртуальні компанії, мережеві організації, транснаціональні корпорації та транснаціональні банки у діяльності ґрунтуються на ефективній організації інформаційних взаємодій, створенні та накопиченні знань, баз даних, обміні знаннями, які дають змогу досягати переваг у галузі інновацій, що забезпечує високий рівень конкурентоспроможності.

Інформація як економічний ресурс використовується у різних напрямках, результатом чого є різноманіття форм втілення та шляхів створення вартості.

Серед основних напрямів можна виокремити такі:

- комерціалізація інформації в товарах, послугах, технологіях (створення наукоємної продукції, інтелектуальних товарів, інформаційних послуг, розробка нових технологій виробництва і управління тощо);

- вплив на суб'єктивні сприйняття і очікування економічних суб'єктів. Йдеться, приміром, про створення інформаційного образу продукту, компанії (репутація), формування потреб або вплив на них.

Інформація та знання містять резерви підвищення продуктивності, оптимізації використання інших ресурсів, стають значущими ресурсами в економіці. Це – важливий об'єкт докладання інтелектуальних зусиль.

Інформаційно-комунікаційні технології, комп'ютерна техніка є специфічними машинами нового етапу економічного розвитку – інформаційного, зумовлюючи можливості і ефективність використання інформації. Швидкість, із якою

розвивається технологія, визначається відносним рівнем здатності засвоювати і обробляти інформацію.

Підвищення значущості та повсюдне поширення якості економічних ресурсів інформації і знань призводять не тільки до різноманітних позитивних ефектів, зокрема до економії ресурсів, зниження навантаження на навколишнє природне середовище, розширення можливостей людей.

Є різні проблеми, властиві економіці, в якій інформація та знання стають важливими ресурсами. Пришвидшення темпів науково-технічного прогресу призводить до посилення тиску на суспільство, оскільки соціальні, як і економічні, інститути не встигають адаптуватися до змін. Інформаційне навантаження на людей може здійснювати деструктивний вплив.

Дослідження інформації як економічного ресурсу, виявлення її ролі та можливостей використання в економіці є одними з найбільш актуальних і складних проблем у науці. Процес інформатизації, накопичення досвіду виробництва інформаційної продукції, розширення меж застосування інформації в економіці обумовлюють постійне оновлення нормативно-правового регулювання функціонування інформації.

Зміни в інформатиці та комп'ютерних технологіях, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, цифровізація, обмеженість ресурсів публічної влади за суттєвого зростання попиту на публічні послуги, динамічний розвиток суспільної думки та суспільної свідомості населення, прогресуючі зміни в економічній, соціальній та політичній сферах актуалізували необхідність зміни парадигми публічного управління у соціально-економічній сфері з наявної моделі на іншу, більш демократичну і ефективну, але менш затратну.

12.2. Інституційні основи становлення інформаційної економіки

Інформаційна революція не тільки означає стрімке проникнення інформаційних технологій в усі сфери життя суспільства, а й зумовлює вектор економічного розвитку – орієнтацію на становлення інформаційної економіки, інформатизацію всіх сфер економіки, створення особливого інформаційно-технологічного сектору у галузевій структурі економіки.

Це створює передумови для швидкого й масштабного надолуження в розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та входження України до когорти провідних світових держав за рівнем інформатизації низки сфер життєдіяльності суспільства (розвитку мобільного зв'язку, формування електронної системи публічних закупівель і продажів майна, фінансування нанотехнологій тощо).

Зазначені тенденції актуалізують економіко-теоретичний аналіз передумов прискореного переходу України до етапу розвитку інформаційної економіки, обґрунтування системи заходів державного стимулювання цього процесу, коригування критеріїв, процесів інформатизації економіки відповідно до Національної економічної стратегії на період до 2030 року.

У прикладному аспекті пришвидшення процесу розвитку інформаційної економіки об'єктивно детермінує необхідність формування певної сукупності інститутів (правил і норм), що визначають поведінку «інформаційних» економічних суб'єктів, примушують до інтенсивного використання інформаційних технологій у виробництві.

Це надає значущості розробці інституційних підстав становлення інформаційної економіки через змістовну характеристику процесу інституціоналізації, поглиблення методології аналізу та обґрунтування напрямів розвитку базових інститутів.

Інформаційна економіка як економічна категорія відображає систему виробничих відносин із приводу виробництва знань і інформації між виробниками (наукові установи, науково-дослідні підрозділи компаній), трансляторами (ІТ-компанії, виробники обладнання), споживачами (фізичні і юридичні особи), державою і громадянським суспільством.

На відміну від трактування інформаційної економіки як однієї з інтегрованих характеристик економіки, вона змістовно охарактеризована як етап трансформації індустріальної економічної системи, відповідний п'ятому технологічному укладу, як особливий сектор галузевої структури економіки, що охоплює виробництво засобів виробництва для інформатизації всіх галузей господарства та сфер суспільного життя, сектор виробництва, накопичення і передачі інформації.

Інформація, як базовий об'єкт у інформаційній економіці, з приводу якого суб'єкти вступають у виробничі відносини, не маючи матеріально-речової форми, у процесі економічних відносин переходить із приватних благ у суспільні, формуючи громадський фонд інформації та знань.

Інформація як передвиробничий ресурс у високотехнологічному виробництві виконує роль виробничого фактора поряд із традиційними – працею, капіталом, землею.

Якісний категоріальний аналіз інформаційної економіки передбачає кількісні оцінки. У світовій практиці для оцінки рівня розвитку інформаційної економіки застосовуються масштабні методики побудови рейтингових показників. Як такі використовуються: індекс мережевої готовності, індекс цифрових можливостей, індекс готовності країн до електронного уряду.

Теоретичну основу методик становлять роботи дослідників інформаційної економіки (Белл Д., Стоуньєр Т.), які як базовий, але не єдиний критерій, виділяють технологічний критерій.

Формування концептуальної цілісності теорій інформаційної економіки з тимчасового критерію охоплює три періоди:

- зародження інформаційної економіки – змістовно характеризує процеси теоретичного осмислення накопиченого фактичного матеріалу, виявлення тенденцій у розвитку нового явища (1960–1970-ті роки);

- інтенсивний розвиток інформаційної економіки у передових країнах, що охоплює практично всі істотні аспекти функціонування (1980–1990-ті роки);

- розвиток теорії інформаційної економіки у контексті взаємозв'язку з економікою знань (з 2000 року).

На основі аналізу теорій інформаційної економіки виявлено основні критеріальні характеристики: формування комп'ютерних мереж, сетизація, економіко-вартісний критерій, структурний критерій, зростаюча роль держави, аналіз яких дав змогу вирізнити перелік підходів до формування інформаційної економіки: інформаційна економіка – наслідок зростання інформаційного сектора в економіці (Махлуп Ф., Порат М., Белл Д.), безпосередньо пов'язана з кількісним зростанням

інформації (Умесао Т., Хаяши Ю., Іто Ю.) і обумовлюється поширенням інформаційно-комунікаційних технологій.

Базовим критерієм зародження інформаційної економіки є збільшення кількісно-якісної складової виробленої та споживаної інформації, пов'язаної із застосуванням інформаційних технологій, що призводить до зростання частки нематеріального виробництва.

Експоненціальне накопичення нових знань, масштабне наростання інформаційних потоків і електронної взаємодії всіх економічних суб'єктів об'єктивно зумовлюють формування інституційної структури інформаційної економіки, істотною особливістю якої є поступова трансформація неформальних інститутів електронної взаємодії у формальні.

Концептуально алгоритмізована модель інституціоналізації інформаційної економіки охоплює такі послідовно реалізовані етапи:

- типізація поведінки економічних суб'єктів у контексті використання інформаційних технологій;
- формування інститутів державного контролю використання електронної взаємодії;
- примус до застосування інформаційно-комунікаційних технологій.

Інституціоналізація розвитку інформаційної економіки тестується на основі використання таких критеріальних характеристик:

- у контексті розвитку продуктивних сил – комп'ютеризація, доведена до типізації дій з використання електронної пошти, електронної внутрішньофірмової взаємодії на базі електронного документообігу;
- підключення до Інтернету не тільки комп'ютерів, але і речей;
- з позицій трансформації суб'єктної структури інформаційної економіки – включення до суб'єктів громадянського суспільства, що реалізує електронну участь і краудсорсінг (передача виробничих функцій невизначеному колу осіб, вирішення суспільно значущих завдань силами добровольців, які координують діяльність за допомогою інформаційних технологій).

Наявні концепції інституційної структури інформаційної економіки відображають зміст і складові інституційної структури інформаційної економіки. Тракткування інституціональної структури інформаційної економіки розкриває інститути інформаційної економіки за допомогою аналізу галузей, є більшою мірою галузевим. У іншій концепції інститути інформаційної економіки підміняються галузями та секторами.

Ідентифікація інституційної структури інформаційної економіки охоплює базові інститути – електронну комерцію, електронну зайнятість і електронну державу.

Подолання бар'єрів, які сформувалися у розвитку інституційної структури інформаційної економіки, здійснюється в напрямі:

- підвищення прозорості діяльності владних структур, надання послугам електронного вигляду, примусовий перехід до інститутів інформаційної економіки, зниження вартості підключення до Інтернету;

- спрощення державного регулювання у галузі електронних комунікацій;

- створення умов для розвитку компаній, що працюють у галузі електронної торгівлі;

- підвищення прозорості публічних закупівель у сфері інформаційних технологій;

- вдосконалення правових, економічних умов ділового середовища, що сприяють розвитку виробництва та використання інформаційно-комунікаційних технологій;

- розвитку механізмів і інструментів координації та взаємодії учасників наукового процесу;

- розвитку приватно-державного партнерства у комерційному секторі, податкового стимулювання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, технічного переозброєння, створення режиму податкових пільг для компаній у зв'язку з реалізацією програм довгострокових інвестицій в інформаційні технології.

Відмінними характеристиками інформаційного ринку як механізму координації взаємодії суб'єктів інформаційної економіки, що відрізняють ринок інформації і ринок інформаційних технологій від ринку традиційних товарів і послуг, є:

- оптимізація кількості виробленого продукту не за ціною та витратами, а за виявленим попитом; більш високі витрати

на виробництво інформації на відміну від виробництва (тиражування) матеріальних товарів;

- орієнтація на індивідуалізовані, персоніфіковані потреби, а не на стандартизовані, як на традиційному ринку;
- відсутність географічної локалізації споживання інформації, що глобалізує одночасне використання;
- висока швидкість морального зносу (старіння) інформації.

Переваги електронної комерції, одержувані усіма учасниками, полягають у:

- у забезпеченні глобальної присутності, дозволяючи навіть невеликим фірмам виходити на глобальні ринки незалежно від місця розташування;
- підвищенні конкурентоспроможності;
- отриманні максимуму інформації про потреби покупців;
- підвищенні гнучкості ведення бізнесу та забезпеченні оперативної реакції на зміну зовнішнього середовища;
- наданні можливості практично необмежено розширювати асортимент і нарощувати збут за наявності налагоджених зв'язків із постачальниками, спрощення отримання та обробки замовлення і його оплати, взаємодія з постачальниками.

Електронна комерція та електронна самостійна зайнятість виконують роль нових базових інститутів інформаційної економіки, зумовлюючи формування відповідного інституційного середовища формальних і неформальних інститутів, що забезпечують масовість інституціональних практик здійснення процесів купівлі-продажу товарів і робочої сили у віртуальному просторі за посередництва інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечує скорочення витрат споживачів, пов'язаних із пошуком і отриманням інформації.

Оцінка готовності до розгортання електронного уряду повинна здійснюватися на основі таких показників:

- організаційна готовність, яка охоплює структури управління;
- ступінь орієнтації на громадян;
- кваліфікація фахівців;
- загальна культура Інтернет-комунікацій;
- технічна готовність;

- інформаційна інфраструктура, готовність ключових партнерів;
- інфраструктура забезпечення інформаційної безпеки;
- можливості інтеграції;
- готовність населення до використання нових інформаційно-комунікаційних технологій, також рівень подолання проблем цифрового розшарування в суспільстві.

Концептуальні засади державної політики у сфері інформатизації, розвитку інформаційного суспільства та електронного урядування визначено, насамперед, у низці таких актів, як закони України «Про інформацію», «Про концепцію національної програми інформатизації», «Про Національну програму інформатизації», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист персональних даних», «Про адміністративні послуги», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронні довірчі послуги», «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» тощо.

Важливим напрямом державного регулювання економіки є гармонізація інтересів різних соціальних груп. У межах інституту електронного уряду реалізацію цієї державної функції забезпечують Інтернет-комунікації за трьома основними напрямами:

- надання повної та достовірної інформації про діяльність органів влади і управління з метою відповідності принципам відкритості та підзвітності;
- отримання інформації від представників бізнесу та громадян, розширення можливостей участі у процесі прийняття рішень в органах державного управління;
- надання електронних адміністративних послуг, орієнтованих на споживача, що відповідають новим стандартам якості.

Інституціоналізація електронного уряду в форматі регіону передбачає жорстку регламентацію процесу надання адміністративних послуг в електронному вигляді, орієнтованої на дистанціювання чиновника і одержувача послуги (фізичної або юридичної особи) з метою запобігання корупції, мінімізацію витрат економічних суб'єктів за отримання адміністративних послуг за рахунок скорочення часових, трудових

і грошових витрат на особисту присутність у різних державних органах, зниження корупційних витрат на подолання адміністративних бар'єрів.

Це забезпечується стандартизацією послуг шляхом формалізації процесу надання через відповідні стандарти та регламенти, що дає змогу послідовно підвищувати їх якість.

У світі актуальна тенденція до посилення державного регулювання в умовах становлення інформаційного суспільства та процесу відтворення інформаційних ресурсів.

За два десятиліття була створена об'ємна і розгалужена нормативно-правова база державного регулювання окресленої сфери діяльності суспільства. В Україні пройшли три етапи державного регулювання становлення інформаційного суспільства й інформаційної економіки (з уваги на хронологію їх прийняття, форми і смисловий зміст).

Нормативно-правова база – основа інституційної системи побудови інформаційного суспільства – постійно змінюється і далека від досконалості і стабільності. Нині у формуванні нормативно-правової бази наявні розрізненість і фрагментарність.

У десятці країн-лідерів із розвитку інформаційного суспільства, відповідно до більшості індексів, стійкі позиції зберігають країни Північної Європи (Швеція, Данія, Фінляндія, Норвегія та Ісландія). США значною мірою втратили свої позиції через фінансову кризу, що охопила згодом світову економіку, але, незважаючи на це, залишаються в першій десятці. Серед країн Азії високі позиції в рейтингових таблицях належать Сінгапуру, Республіці Кореї, Гонконгу та Японії.

12.3. Правове регулювання електронної комерції

Електронна комерція – відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час учинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав і обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, унаслідок чого в учасників таких відносин виникають права й обов'язки майнового характеру;

Електронна комерція (від англ. *e-commerce*) – це сфера інформаційної (цифрової) економіки, що охоплює всі фінансові

та торгові транзакції, які проводяться за допомогою комп'ютерних мереж, і бізнес-процеси, пов'язані з проведенням цих транзакцій.

До електронної комерції належить електронний обмін інформацією (англ. *Electronic Data Interchange, EDI*), електронний рух капіталу (англ. *Electronic Funds Transfer, EFT*), електронна торгівля (англ. *E-Trade*), електронні гроші (*E-Cash*), електронний маркетинг (англ. *E-Marketing*), електронний банкінг (англ. *E-Banking: home banking; PC-banking; online-banking*), електронні страхові послуги (англ. *E-Insurance*) тощо.

Перші системи електронної комерції у найпростішій формі з'явилися у 1960-х роках у США та використовувались головню у транспортних компаніях для замовлення квитків і обміну інформацією між транспортними службами перед підготовкою до рейсів.

Спочатку електронна комерція спиралася на комунікації, які не належали до мережі Інтернет, характеризувалися використанням різноманітних автономних стандартів і протоколів. Першим загальноприйнятим стандартом став EDI (*Electronic Data Interchange*), який був прийнятий у 1980 році. Цей стандарт визначав типові бізнес-транзакції та документи (замовлення, накладні, митні декларації тощо), які мають бути оброблені та передані через цифрові мережі.

На початку 1990-х років ISO розробила новий стандарт EDIINT (*Electronic Data Interchange for Administration, Commerce and Transport over Internet*), який спирався на EDI та визначав засоби передачі EDI-транзакцій за допомогою протоколів мереж IP та Інтернет. Чимало великих торговельних організацій інвестували кошти у розвиток EDI, але він не досяг такого рівня популярності, як web-орієнтована електронна комерція, у зв'язку з високою вартістю впровадження EDI-рішень, яка не дозволяла середнім і малим підприємствам стати учасниками електронної комерції, а також повільний розвиток стандартів EDI, складність розробки програм за специфікаціями EDI.

З розвитком Інтернету у 1990-х роках виникла відповідна форма електронної комерції у формі Інтернет-магазинів, де користувачі могли замовляти товари та послуги з оплатою за допомогою банківських карток. Розвиток Інтернету став чинником значного зниження витрат використання електронної

комерції завдяки низькій вартості обміну інформацією. Це стимулювало розвиток електронної комерції залежно від призначення:

- бізнес-бізнес (B2B – Business-to-Business);
- бізнес-споживач (B2C – Business-to-Customer);
- споживач-споживач (C2C – Customer-to-Customer).

У багатьох випадках електронна комерція дає змогу скоротити шлях перепродажу продукту від виробника до споживача. Це можливо завдяки використанню Інтернет-технологій, що надають можливість ефективної прямої взаємодії з кінцевим споживачем, тому компанії можуть виконувати роль, яку традиційно виконували проміжні постачальники. Це дозволяє накопичувати інформацію про усі продажі та про усіх клієнтів, відтак – проводити бізнес-аналіз і маркетингові дослідження. Це є перевагою у конкурентній боротьбі.

Електронне середовище використовується для доставки цифрового медіа-контенту (музика, фільми, преса тощо), корисної інформації, освітніх матеріалів компаніями-виробниками програмного забезпечення для продажу.

Найбільшою перевагою електронної комерції є суттєве зниження витрат на оформлення угоди та подальше обслуговування. Бізнес-процеси, які можуть бути переведені на електронну основу, мають потенціал до зниження витрат на них, що призводить до зниження собівартості товару чи послуги.

Відомим прикладом здійснення електронної комерції є Інтернет-магазин. Це веб-ресурс із каталогом продукції та можливістю замовлення й оплати товарів, які сподобались покупцю.

B2B – це електронна комерція між компаніями. Приблизно 80% електронної комерції належать до цього типу. Більшість експертів пророкує, що B2B продовжить поширюватися швидше, ніж B2C.

На сайті моделі B2B можна розміщувати комерційні пропозиції компанії, отримувати відомості від партнерів, постачальників, формувати рахунки для оплати товарів і послуг або навіть укладати контракти. Створення сайтів B2B для компаній допомагає виявляти високу активність на внутрішньому або міжнародному ринках.

Електронна комерція B2C, бізнес до користувача, або торгівля між компаніями й споживачами, охоплює збирання інформації клієнтами; купівлю фізичних речей чи інформаційних/електронних товарів; для інформаційних товарів, одержання товару (програми, електронної книги) електронною мережею.

B2C – електронна комерція, що зменшує ціну угод (особливо ціну пошуку), збільшуючи доступ споживачів до інформації, дозволяючи споживачам знайти найбільш конкурентоспроможну ціну за товар або послугу. B2C зменшує ринкові бар'єри входу, позаяк вартість створення й розкручування сайту значно менша, ніж установка структури фірми.

Що стосується інформаційних товарів, то B2C тут ще привабливіша, тому що через відсутність факторингу зменшує витрати. Для країн із прогресивною кількістю користувачів Інтернет поставка інформаційних товарів стає більше доступною.

Електронна комерція «споживач до споживача», або C2C, – це торгівля між приватними особами або споживачами. Цей тип електронної комерції характеризується розширенням електронних ринків і мережних аукціонів. Особливо у вертикальних галузях промисловості він має три форми:

- аукціони на кшталт eBay, що дає змогу інтерактивно пропонувати ціну в реальному масштабі часу;
- однорангові системи, типу моделі Napster (протокол спільного використання файлів між користувачами в системах типу IRC) і пізніші моделі обміну грошей;
- оголошення тематичних категорій у портальних сайтах типу тематичних категорій Excite і eWanted (діалоговий, мережний ринок, де покупці та продавці можуть вести переговори).

Мобільна торгівля – закупівля й продаж товарів і послуг через бездротову технологію, тобто кишенькові пристрої типу мобільних телефонів і інших спеціалізованих електронно-інформаційних пристроїв.

Нормативно-правове регулювання електронної комерції в Україні здійснює Закон України «Про електронну комерцію».

Закон визначає організаційно-правові засади діяльності у сфері електронної комерції, встановлює порядок учинення електронних правочинів із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем та визначає права і обов'язки учасників відносин у сфері електронної комерції. У разі якщо однією зі сторін електронного правочину є іноземець, особа без громадянства або іноземна юридична особа, норми закону застосовуються з урахуванням положень Закону України «Про міжнародне приватне право».

Законодавство України у сфері електронної комерції ґрунтується на Конституції України та складається із Цивільного і Господарського кодексів України, законів України «Про захист прав споживачів», «Про рекламу», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про електронні комунікації», «Про електронні довірчі послуги», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про захист персональних даних», міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до них.

Порядок надання банківських послуг, випуск і обіг електронних грошей, здійснення переказу коштів не є предметом правового регулювання цього Закону і регулюється спеціальним законодавством. Для надання послуг систем дистанційного обслуговування, випуску та обігу електронних грошей, страхування та інших послуг існує спеціальне законодавство (закони України «Про банки і банківську діяльність» та «Про страхування»).

Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені Законом, застосовуються правила міжнародного договору.

Електронна комерція охоплює електронну торгівлю – господарську діяльність у сфері електронної купівлі-продажу, реалізації товарів дистанційним способом покупцю шляхом учинення електронних правочинів із використанням інформаційно-комунікаційних систем і надання інформаційних електронних послуг.

Інформаційні електронні послуги – це послуги щодо: розповсюдження реклами; створення можливостей для пошуку інформації та доступу до неї; передачі та зберігання інформації; розміщення інформації на замовлення іншої особи; передачі інформації за запитом особи або відправлення комерційних електронних повідомлень; виконання інших дій у сфері електронної комерції.

Основними принципами у сфері електронної комерції є:

- свобода: провадження підприємницької діяльності з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем; вибору контрагента, електронних засобів, видів і форм діяльності; конкуренції та забезпечення її сумлінності; здійснення електронних правочинів;

- рівність і охорона прав учасників відносин у сфері електронної комерції; дотримання вимог законодавства, правил професійної етики, повага до прав, свобод, законних інтересів учасників відносин у сфері електронної комерції;

- забезпечення належної якості товарів, робіт і послуг, що реалізуються у сфері електронної комерції;

- однаковість юридичної сили електронних правочинів і правочинів, укладених в іншій формі, передбаченій законодавством;

- забезпечення доступу до інформації всіх учасників відносин у сфері електронної комерції; доступність комерційних електронних повідомлень та можливість обмеження надходження.

Учасниками відносин у сфері електронної комерції є суб'єкти електронної комерції, постачальники послуг проміжного характеру в інформаційній сфері, органи державної влади та місцевого самоврядування щодо виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Постачальниками послуг проміжного характеру в інформаційній сфері є оператори (провайдери) електронних комунікацій, оператори послуг платіжної інфраструктури, реєстратори (адміністратори), що присвоюють мережеві ідентифікатори, інші суб'єкти, що забезпечують передачу та зберігання інформації з використанням електронних комунікаційних систем.

Учасники відносин у сфері електронної комерції можуть розробляти правила професійної етики у цій сфері. Ці правила можуть використовуватися під час здійснення електронних правочинів, підготовки установчих і інших документів.

Закон України «Про електронну комерцію» визначає правовий статус: продавця (виконавця, постачальника) товарів, робіт, послуг в електронній комерції; покупця (замовника, споживача) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції; постачальника послуг проміжного характеру у сфері електронної комерції.

Суттєвим елементом правового регулювання є розрахунки у сфері електронної комерції, які здійснюються відповідно до законів України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», інших законів і нормативно-правових актів Національного банку України.

Розрахунки у сфері електронної комерції можуть здійснюватися з використанням платіжних інструментів, електронних грошей, шляхом переказу коштів або оплати готівкою з дотриманням вимог законодавства щодо оформлення готівкових і безготівкових розрахунків, в інший спосіб, передбачений законодавством України. Способи, строки та порядок розрахунків у сфері електронної комерції визначаються в електронному договорі з урахуванням вимог законодавства України.

Продавець (виконавець, постачальник), оператор платіжної системи або інша особа, яка отримала оплату за товар, роботу, послугу відповідно до умов електронного договору, повинні надати покупцеві (замовнику, споживачу) електронний документ, квитанцію, товарний чи касовий чек, квиток, талон або інший документ, що підтверджує факт отримання коштів, із зазначенням дати здійснення розрахунку.

Захист персональних даних у сфері електронної комерції здійснюється у порядку, передбаченому Законом України «Про захист персональних даних».

Закон України «Про електронну комерцію» визначає порядок зберігання електронних документів, вирішення спорів і відповідальність у сфері, що регулюється.

Упродовж останніх 5 років український ринок електронної комерції демонстрував щорічне зростання на рівні 50%–60%

незалежно від перманентних економічних коливань. Ринок має серйозний потенціал. Наприклад, у Німеччині ємкість ринку електронної комерції становить близько \$36 млрд. В Україні аналогічний показник становить не більше \$400–\$500 млн.

Основні фактори, які гальмують розвиток українського ринку електронної комерції:

- відсутність законодавчої бази, яка б регулювала процес купівлі/продажу онлайн, здійснення електронних платежів за оплачені товари/послуги та яка б установлювала прозорі правила гри на ринку (для продавців і покупців);

- слабо розвинена національна система електронних платежів;

- низька ефективність більшості наявних українських торговельних майданчиків;

- низький рівень охоплення Інтернету.

В Україні актуально для ведення бізнесу в Інтернеті, вирішення таких питань: прийняття та регламентація законів, нормативних актів, інструкцій; фінансування наукових досліджень; криптографії; цифрового підпису; платіжних систем для ведення розрахунків в Інтернеті; підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, зокрема МВС України, у боротьбі з кримінальними і адміністративними правопорушеннями в інформаційній сфері.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Які види діяльності охоплює електронна комерція?
2. Який нормативно-правовий акт регулює правові відносини у сфері електронної комерції?
3. Яким законом регулюється захист персональних даних у сфері електронної комерції?
4. Опишіть розрахунки у сфері електронної комерції, які здійснюються відповідно до законодавства України.
5. Назвіть основні принципи законодавчого забезпечення електронної комерції.

**РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ
ТА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ,
НАПИСАННЯ РЕФЕРАТИВ**

Основні нормативно-правові акти

1. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>
2. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14#Text>
3. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>
4. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
5. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Про Національний Банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
7. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>
8. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text>
9. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 852-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>
10. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>

Додаткова література

1. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Центр Разумкова; видавництво «Заповіт», 2020. 274 с.
2. Юдін В. Ю. Електронна комерція та її правове регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 213–216.
3. Товкун Л. В., Федоровська М. А. Актуальні питання правового регулювання електронної комерції в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 282–286.
4. Головій Л., Янчик Ю. Правове регулювання інформаційних відносин у сфері електронної комерції. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. № 2. Т. 11. С. 150–157.

5. Юдін В. Ю. Електронна комерція та її правове регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 213–216.
6. Жекало Г. І. Цифрова економіка України: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Випуск 26, частина 1. С. 56–60.
7. Кулинич М. Б. Тенденції становлення цифрової економіки в глобальному економічному просторі. 2019. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/digital-economy-trends-in-the/>
8. Штець Т. Ф. Дослідження концептуальних характеристик сектора цифрової економіки. *Бізнес-Інформ*. 2019. № 3. С. 91–95.
9. Вінник О. Особливості врегулювання конфліктів/спорів у сфері цифрової економіки та електронного бізнесу. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 73–82.
10. Адамюк Д. І. Правові засади регулювання електронної комерції в Європейському Союзі. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет : монографія / кол. авторів: А. П. Гетьман та ін.; за ред. С. В. Глібко, К. В. Єфремова. Харків, 2016. С. 112–133. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12747/1/Adamuk_112-133.pdf

Розділ 13

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

13.1. Поняття та види інформаційної безпеки. Інформаційна безпека у структурі національної безпеки

Об'єктивно категорія «інформаційна безпека» виникла з появою засобів інформаційних комунікацій між людьми та з усвідомленням людиною наявності у інших і співтовариств інтересів, яким може бути завдано шкоди шляхом дії на засоби інформаційних комунікацій, наявність і розвиток яких забезпечує інформаційний обмін між усіма елементами соціуму.

Зважаючи на вплив на трансформацію ідей інформаційної безпеки, у розвитку засобів інформаційних комунікацій можна вирізнити декілька етапів:

I етап – до 1816 року – характеризується використанням природно виникаючих засобів інформаційних комунікацій. У цей період основне завдання інформаційної безпеки полягало в захисті відомостей про події, факти, майно, місцезнаходження й інші дані, що мають для людини особисто або співтовариства, до якого належала, життєве значення;

II етап – з 1816 року – пов'язаний з початком використання штучно створюваних технічних засобів електро- і радіозв'язку. Для забезпечення прихованості та перешкодостійкості радіозв'язку необхідно було використовувати досвід першого періоду інформаційної безпеки на вищому технологічному рівні, застосовувати перешкодостійке кодування повідомлення (сигналу) з подальшим декодуванням прийнятого повідомлення (сигналу);

III етап – з 1935 року – пов'язаний з появою засобів радіолокації та гідроакустики. Основним способом забезпечення інформаційної безпеки було поєднання організаційних і технічних заходів, спрямованих на підвищення захищеності засобів радіолокації від дії на приймальні пристрої активними

маскувальними та пасивними імітуючими радіоелектронними перешкодами;

IV етап – з 1946 року, – пов’язаний з винаходом і впровадженням у практичну діяльність електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів). Завдання інформаційної безпеки вирішувалися методами та способами обмеження фізичного доступу до устаткування засобів добування, переробки і передачі інформації;

V етап – з 1965 року – обумовлений створенням і розвитком локальних інформаційно-комунікаційних мереж. Завдання інформаційної безпеки вирішувалися методами та способами фізичного захисту засобів добування, переробки і передачі інформації, об’єднаних у локальну мережу шляхом адміністрування й управління доступом до мережевих ресурсів;

VI етап – з 1973 року – пов’язаний з використанням надмобільних комунікаційних пристроїв із широким спектром завдань. Загрози інформаційній безпеці стали значно серйознішими. Для забезпечення інформаційної безпеки в комп’ютерних системах із безпроводними мережами передачі даних потрібно було розробити нові критерії безпеки. Утворилися співтовариства людей – хакерів, що обирають метою завдання збитку інформаційній безпеці окремих користувачів, організацій та країн.

Інформаційний ресурс став важливим ресурсом держави, а забезпечення безпеки – важливою і обов’язковою складовою національної безпеки. Формується інформаційне право – нова галузь міжнародної правової системи;

VII етап – з 1985 року – пов’язаний зі створенням і розвитком глобальних інформаційно-комунікаційних мереж із використанням космічних засобів забезпечення.

Черговий етап розвитку інформаційної безпеки буде пов’язаний з активним використанням надмобільних комунікаційних пристроїв із широким спектром завдань і глобальним охопленням у просторі та часі, забезпечувані космічними інформаційно-комунікаційними системами. Для вирішення завдань інформаційної безпеки на цьому етапі необхідним є створення макросистеми інформаційної безпеки людства під егідою провідних міжнародних форумів.

Інформаційна безпека за сферою застосування поділяється на:

- інформаційну безпеку держави;
- інформаційну безпеку організації;
- інформаційну безпеку особи.

Інформаційна безпека держави – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави, за якого запобігається завданню шкоди через: неповноту, невчасність і невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації.

Інформаційна безпека організації – цілеспрямована діяльність її органів та посадових осіб із використанням дозволених сил і засобів з досягнення стану захищеності інформаційного середовища організації, що забезпечує нормальне функціонування та динамічний розвиток.

Інформаційна безпека особи характеризується як стан захищеності особистості, різноманітних соціальних груп та об'єднань людей від впливів, здатних проти їхньої волі та бажання змінювати психічні стани і психологічні характеристики людини, модифікувати її поведінку та обмежувати свободу вибору. Значний вплив на правове регулювання суспільних відносин у сфері інформаційної безпеки має законодавство про національну безпеку.

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України», *національна безпека* – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова і інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу

цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних і водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища, інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам.

Національні інтереси – життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток.

Об'єктами національної безпеки є:

– людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи;

– суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище та природні ресурси;

– держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Суб'єктами забезпечення національної безпеки є:

– Верховна Рада України;

– Президент України;

– Кабінет Міністрів України;

– Рада національної безпеки і оборони України;

– міністерства й інші центральні органи виконавчої влади;

– Національний банк України;

– суди загальної юрисдикції;

– прокуратура України;

– місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;

– Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба

України й інші військові формування, утворені відповідно до законів України;

- громадяни України, громадські об'єднання.

Інформаційна безпека забезпечується з урахуванням принципів забезпечення. **Основними принципами** забезпечення національної безпеки є:

- пріоритет прав і свобод людини та громадянина;
- верховенство права;
- пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів;
- своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам;
- чітке розмежування повноважень і взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки;
- демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки;
- використання в інтересах України міждержавних систем і механізмів міжнародної колективної безпеки.

Національна безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах.

Вибір конкретних засобів і шляхів забезпечення національної безпеки України обумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз національним інтересам.

Згідно з українським законодавством, вирішення проблеми інформаційної безпеки має здійснюватися шляхом:

- створення повнофункціональної інформаційної інфраструктури держави та забезпечення захисту її критичних елементів;
- підвищення рівня координації діяльності державних органів щодо виявлення, оцінки і прогнозування загроз інформаційній безпеці, запобігання таким загрозам та забезпечення ліквідації їхніх наслідків, здійснення міжнародного співробітництва з цих питань;

- удосконалення нормативно-правової бази забезпечення інформаційної безпеки, зокрема захисту інформаційних ресурсів, протидії комп'ютерній злочинності, захисту персональних даних, правоохоронної діяльності в інформаційній сфері;
- розгортання та розвитку Національної системи конфіденційного зв'язку (Закон України «Про Національну систему конференційного зв'язку») як захищеної транспортної основи, здатної інтегрувати територіально розподілені інформаційні системи, в яких обробляється конфіденційна інформація.

13.2. Система забезпечення інформаційної безпеки

Інформаційна безпека забезпечується проведенням єдиної державної політики національної безпеки в інформаційній сфері, системою заходів економічного, політичного і організаційного характеру, які є адекватними загрозам і небезпекам національним інтересам особи, суспільства та держави в інформаційній сфері, можливостям держави зі здійснення управління ними.

Система забезпечення інформаційної безпеки є інструментом реалізації державної політики інформаційної безпеки, похідною та детермінованою напрямами державної інформаційної політики.

Відсутність системи забезпечення інформаційної безпеки унеможлиблює надійне забезпечення не лише інформаційної, а й національної безпеки. Головне призначення системи полягає у досягненні цілей національної безпеки в інформаційній сфері. Основною функцією такої системи є забезпечення збалансованого існування інтересів особи, суспільства та держави в інформаційній сфері.

Система забезпечення інформаційної безпеки України створюється і розвивається відповідно до Конституції України, інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в інформаційній сфері.

Основу цієї системи становлять органи, сили та засоби забезпечення інформаційної безпеки, які застосовують систему адміністративно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, інших заходів, спрямованих на

забезпечення стійкого функціонування системи державного управління.

Нормативно-правові засади побудови, поточної діяльності та розвитку системи забезпечення інформаційної безпеки України утворюють: Конституція України, закони України: «Про національну безпеку України», «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про основи засади забезпечення кібербезпеки України», «Про електронні комунікації», «Про критичну інфраструктуру», Стратегія національної безпеки України, Стратегія інформаційної безпеки України та Стратегія кібербезпеки України, інші законодавчі та нормативно-правові акти, що регулюють суспільні відносини в інформаційній сфері.

Нормативно-правове підґрунтя має доволі розвинений характер, оскільки більшість норм відповідають міжнародним стандартам, принципам і нормам забезпечення прав і свобод людини та громадянина, зокрема права на свободу слова, отримання та поширення інформації.

Водночас системні проблеми виникають і за вирішення галузевих проблем, тому несформованість нормативно-правової бази щодо регулювання суспільних відносин у сфері національної безпеки негативно впливає на можливість формування достатньої й ефективної нормативно-правової бази з питань забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері.

У Законі України «Про національну безпеку України» визначено основні напрями державної політики національної безпеки у різних сферах життєдіяльності. До однієї з них належить інформаційна. Це дає усі підстави стверджувати, що інформаційна безпека є вагомим складовим національної.

У найбільш загальному значенні під системою забезпечення інформаційної безпеки розуміють систему інформаційно-аналітичних, теоретико-методологічних, адміністративно-правових, організаційно-управлінських, спеціальних і інших заходів, спрямованих на забезпечення стійкого розвитку об'єктів інформаційної безпеки, інфраструктури забезпечення.

Основами формування та функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки є:

- комплексне визначення поняття інформаційної безпеки та її складових, світоглядне та концептуальне закріплення у концепції, доктрині, програмах, планах, інших документах;

- формування та діяльність оптимальної структури системи інформаційної безпеки, аналіз функціонування окремих елементів, організація функціонування цієї системи;
- формування єдиного методологічного підходу, розроблення та прийняття єдиного цілісного й узгодженого законодавства з питань інформаційної безпеки;
- створення чіткого механізму, метою якого було б координування діяльності елементів системи забезпечення інформаційної безпеки на усіх рівнях державного управління;
- підготовка та забезпечення найкращими професійними кадрами функціонування всіх складових підсистеми інформаційної безпеки.

За наявності таких основ можна говорити про їх системну взаємодію, яка забезпечить створення та функціонування чіткої і надійної системи забезпечення інформаційної безпеки.

До основних функцій системи забезпечення інформаційної безпеки України належать:

1. Створення та забезпечення діяльності державних і недержавних органів та організацій – елементів системи забезпечення інформаційної безпеки, що охоплює:

- розроблення адміністративно-правових засад для побудови та функціонування системи інформаційної безпеки (доктрини інформаційної безпеки, організаційної та функціональної структури системи);
- системне забезпечення діяльності елементів системи: інформаційне, аналітичне, адміністративно-правове, матеріально-технічне, кадрове, ресурсне забезпечення усієї системи державного управління.

2. Управління системою інформаційної безпеки – здійснення цілеспрямованого впливу суб'єкта управління на загрози та небезпеки, внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на стан інформаційної безпеки:

- розроблення на підставі Стратегії інформаційної безпеки України планів та технологій забезпечення інформаційної безпеки відповідно до потреб кожного рівня державного управління;
- здійснення прогнозування, планування, організації, регулювання та контролю усією системою інформаційної безпеки та окремими елементами;

- оцінка результативності дій, витрат на вжиття заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки.

3. Здійснення планової і оперативної діяльності щодо забезпечення інформаційної безпеки:

- визначення інтересів органів державного управління в інформаційній сфері та пріоритетності відповідно до державної інформаційної політики;

- діагностування загроз і небезпек, виявлення джерел виникнення, прогнозування можливих наслідків у разі настання із відпрацюванням відповідних превентивних заходів.

4. Міжнародне співробітництво у сфері інформаційної безпеки:

- розроблення нормативно-правової бази, що регулює інформаційні відносини між державами та їх взаємодію у галузі інформаційної безпеки;

- входження в наявні та утворення нових двосторонніх і багатосторонніх структур (організацій), діяльність яких спрямована на розв'язання проблем інформаційної безпеки з урахуванням національних інтересів України;

- участь у роботі керівних, виконавчих підрозділів цих структур (організацій), спільне вжиття планових і оперативних заходів.

Перелік цих функцій не є вичерпним, водночас можна говорити про формування певної підсистеми, мета функціонування якої корелюватиме із загальною метою функціонування системи національної безпеки. Актуальним у контексті означених проблем убачається проаналізувати зміст та призначення системи забезпечення інформаційної безпеки.

Забезпечення інформаційної безпеки досягається у процесі цілеспрямованої діяльності органів державного управління із запобігання можливому порушенню нормального функціонування в результаті дії загроз і небезпек.

Метою забезпечення інформаційної безпеки є створення нормальних умов функціонування конкретного органу державного управління, проведення моніторингу стану інформаційної безпеки для розроблення оптимальної моделі функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки.

Головним завданням системи забезпечення інформаційної безпеки України є створення умов для організації управління системою інформаційної безпеки.

До основних завдань системи забезпечення інформаційної безпеки належать:

- створення умов для забезпечення інформаційного суверенітету України;

- участь у вдосконаленні державного регулювання розвитку інформаційної сфери шляхом створення нормативно-правових та економічних передумов для розвитку національної інформаційної інфраструктури і ресурсів, упровадження новітніх технологій у цій сфері, наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну;

- створення умов для активного залучення засобів масової інформації до боротьби з корупцією, зловживанням службовим становищем, іншими явищами, які загрожують національній безпеці України;

- забезпечення неухильного дотримання конституційного права громадян на свободу слова, доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність засобів масової інформації, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні позиції;

- вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України;

- забезпечення інформаційної безпеки усіх складових системи державного управління;

- забезпечення інформаційно-аналітичного потенціалу країни;

- реалізація державної політики інформаційної безпеки;

- ведення активної розвідувальної, контррозвідувальної й оперативно-розшукової діяльності з метою забезпечення інформаційної безпеки для відпрацювання стратегічних, тактичних і оперативних рішень у сфері державного управління інформаційною безпекою та розроблення механізмів їх реалізації;

- виявлення, попередження і припинення розвідувальної та іншої, спрямованої на завдання шкоди інформаційній безпеці України, діяльності спеціальних служб, а також окремих осіб чи організацій;

- виявлення, попередження та припинення інформаційного тероризму та іншої діяльності, спрямованої на підрив функціонування системи державного управління;

- моніторинг (спостереження, оцінка і прогноз) стану інформаційної безпеки у зв'язку із впливом загроз і небезпек зсередини та ззовні системи державного управління;

- протидія технічному проникненню до інформаційних системи органів державного управління з метою вчинення злочинів, проведення диверсійно-терористичної та розвідувальної діяльності;

- запобігання можливій протиправній, іншій негативній діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки зсередини системи їй на шкоду;

- забезпечення збереження державної таємниці;

- організація демократичного цивільного контролю за функціонуванням системи органів державного управління.

Відповідно до окресленої мети і завдань, доцільно визначити функції системи забезпечення інформаційної безпеки України.

Під функціями системи забезпечення інформаційної безпеки прийнято розуміти здійснення суб'єктами системи забезпечення інформаційної безпеки України діяльності зі створення умов для оптимального управління системою інформаційної безпеки.

Структура системи інформаційної безпеки охоплює два рівні управління:

- стратегічний рівень управління інформаційною безпекою – Рада національної безпеки і оборони України та Кабінет Міністрів України;

- тактичний рівень управління – центральні органи виконавчої влади.

13.3. Методи забезпечення інформаційної безпеки

Забезпечення інформаційної безпеки здійснюється за допомогою різних способів, засобів і прийомів, які у органічній сукупності утворюють методи. Метод передбачає певну послідовність дій на підставі конкретного плану. Методи можуть

значно змінюватися і варіюватися залежно від типу діяльності, в якій вони використовуються, а також сфери застосування.

Важливими методами аналізу стану забезпечення інформаційної безпеки є **методи опису та класифікації**. Для ефективного захисту системи державного управління слід описати, а лише потім класифікувати різні види загроз і небезпек, ризиків та викликів і відповідно сформулювати систему заходів з управління.

Як поширені методи аналізу стану забезпечення інформаційної безпеки використовують методи дослідження причинних зв'язків. З їх допомогою виявляють причинні зв'язки між загрозами, ризиками, викликами та небезпеками; здійснюється пошук причин, які стали джерелом і спричинили актуалізацію тих чи інших чинників небезпеки, а також розробляються заходи з їх нейтралізації. Серед таких методів причинних зв'язків можна назвати: метод схожості, метод відмінності, метод поєднання схожості і відмінності, метод супутніх змін, метод залишків.

Вибір методів аналізу стану забезпечення інформаційної безпеки залежить від конкретного рівня і сфери організації захисту. Залежно від загрози уможливорюється завдання щодо диференціації як різних рівнів загроз, так і різних рівнів захисту. Що стосується сфери інформаційної безпеки, то у ній, зазвичай, вирізняють: фізичний, програмно-технічний, управлінський, технологічний, рівень користувача, мережний, процедурний. Розглянемо їх детальніше.

На **фізичному рівні** здійснюється організація та фізичний захист інформаційних ресурсів, інформаційних технологій, що використовуються, і управлінських технологій, критичної інформаційної інфраструктури. Порядок формування переліку об'єктів критичної інформаційної інфраструктури визначено постановою Кабінету Міністрів України.

На **програмно-технічному рівні** здійснюється ідентифікація і перевірка дійсності користувачів, управління доступом, протоколювання і аудит, криптографія, екранування, забезпечення високої доступності.

На рівні **управління** здійснюється координація і контроль організаційних, технологічних і технічних заходів з боку єдиної системи забезпечення інформаційної безпеки органів

державного управління. На технологічному рівні здійснюється реалізація політики інформаційної безпеки через застосування комплексу сучасних автоматизованих інформаційних технологій.

На рівні **користувача** реалізація політики інформаційної безпеки спрямована на зменшення рефлексивного впливу на суб'єктів державного управління, унеможливлення інформаційного впливу з боку соціального середовища. На рівні **мережі** така політика реалізується у форматі координації дій органів державного управління, які пов'язані між собою однією метою.

На **процедурному** рівні вживаються заходи, що реалізуються людьми. У науковій літературі виокремлено такі групи процедурних заходів: управління персоналом, фізичний захист, підтримання роботоздатності, реагування на порушення режиму безпеки, планування реанімаційних робіт.

Можна виокремити декілька типів методів забезпечення інформаційної безпеки:

- однорівневі методи ґрунтуються на одному принципі управління інформаційною безпекою;

- багаторівневі методи ґрунтуються на декількох принципах управління інформаційною безпекою, кожний з яких слугує вирішенню власного завдання. Приватні технології не пов'язані між собою і спрямовані на конкретні чинники інформаційних загроз;

- комплексні методи – багаторівневі технології, які об'єднані в єдину систему координуючими функціями на організаційному рівні з метою забезпечення інформаційної безпеки, зважаючи на аналіз сукупності чинників небезпеки, які мають семантичний зв'язок або генеруються з єдиного інформаційного центру інформаційного впливу;

- інтегровані високоінтелектуальні методи охоплюють багаторівневі, багатокомпонентні технології, які побудовані на підставі автоматизованих інтелектуальних засобів із організаційним управлінням.

Загальні методи забезпечення інформаційної безпеки активно використовуються на будь-якій стадії управління загрозами. До таких стадій належать: прийняття рішення з визначення сфери та контексту інформаційної загрози і складу

учасників процесу протидії; ухвалення загальної стратегії і схеми дій в політичній, економічній і соціальній сферах життєдіяльності; забезпечення адекватного сприйняття загрози та небезпеки у більш низьких організаційних ланках системи державного управління; виділення необхідних політичних, економічних, соціальних, адміністративних і організаційних ресурсів, достатніх для реалізації програми відбиття інформаційної загрози і збереження сталого розвитку інформаційних ресурсів системи державного управління: трансформації результатів оцінки ризиків у відповідну політику безпеки, зокрема національну.

Специфіка методів, що використовуються, значно залежить від суб'єкта діяльності, об'єкта впливу та цілей. Методи діяльності особи у зв'язку обмеженою можливістю із забезпечення інформаційної безпеки здебільшого зводяться до джерела загрози, апелювання до суспільної думки, до держави, яка має вживати рішучих заходів із нейтралізації інформаційних загроз. Саме суспільство використовує у діяльності методи соціального регулювання, надання допомоги окремим особам і суспільним організаціям, яким спричинена шкода внаслідок виявлення загрози.

У країні не на достатньому рівні усвідомлюють небезпеку в інформаційній сфері, немає штатних одиниць в органах державного управління із забезпечення інформаційної безпеки, не проводиться підготовка відповідних фахівців для органів державного управління.

Вельми важливим є застосування аналітичних методів пізнання і дослідження стану суспільної свідомості у сфері інформаційної безпеки. Наприклад, усвідомленню важливості забезпечення інформаційної безпеки на рівні особи і суспільства заважає поширений міф про те, що захист інформації і криптографія – це одне й те ж саме.

Водночас таке розуміння є наслідком використання застарілих підходів до інформаційної безпеки, коли інформаційна безпека лише ототожнюється із захистом інформації шляхом її шифрування.

Важливою умовою забезпечення інформаційної безпеки є не стільки секретність, конфіденційність інформації, скільки доступність, цілісність, захист від загроз. Система має відпо-

відно реагувати та гарантувати ефективну діяльність у цьому напрямі.

Іншим завданням захисту є забезпечення незмінності інформації під час її зберігання або передачі, тобто забезпечення її цілісності. Конфіденційність інформації, яка забезпечується за допомогою криптографічних методів, не є головною вимогою у проектуванні систем захисту інформації органів державного управління.

Виконання процедур криптокодування та декодування може уповільнити передачу даних і зменшити доступ до них, оскільки працівник органу державного управління буде позбавлений можливості своєчасного та швидкого криптографічного захисту відповідно до Положення про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні.

Забезпечення конфіденційності інформації має відповідати можливості доступу до неї.

Управління у сфері інформаційної безпеки має здійснюватися на підставі принципу доступності та безпеки. Система забезпечення інформаційної безпеки має гарантувати доступність і цілісність інформації, а конфіденційність – за необхідності.

Вплив хакерів на інформаційні системи дещо перебільшена. Головно ламають ті системи, які були погано захищені. Системний адміністратор установлює спеціальні програмні фільтри, що відсіюють можливість доступу до внутрішньої мережі ззовні.

Можна перелічити й інші методи захисту інформації.

Ототожнення забезпечення інформаційної безпеки із забезпеченням безпеки комп'ютерних систем – кібербезпеки – є концептуальною помилкою.

У такому аспекті можна зважити на ще одну проблему: зневага до вимог інформаційної безпеки та брак необхідних знань.

Здебільшого під час робочого дня працівники, виконуючи службові обов'язки, відкривають паралельні вікна в Інтернеті, не усвідомлюючи того, що відкривають доступ не лише до інформації, що зараз обробляється, а до комп'ютерної мережі усієї системи органів державного управління: від Кабінету Міністрів України до місцевих органів виконавчої влади.

Один із дієвих засобів захисту інформації від нападу – не допускати його.

Важливим у забезпеченні інформаційної безпеки є **метод розвитку**.

Захист інформації не обмежується технічними методами. У ефективному забезпеченні інформаційної безпеки дієві різноманітні моделі та методи оцінки загроз і небезпек. Їх варіативність залежить від рівня розвитку суспільства та від контексту оцінки, що проводиться, наявності всебічних даних щодо факторів загроз, алгоритму вирахування коефіцієнту імовірності настання та розміру негативних наслідків. Наявність конкретних даних із цього питання дає змогу доволі точно визначити ступінь впливу інформаційної зброї, рівень загроз і небезпек.

Основним методом аналізу інформаційних ризиків є кількісний ті якісний аналіз, факторний аналіз тощо. Мета якісної оцінки ризиків – ранжувати інформаційні загрози та небезпек за різними критеріями, система яких дозволить сформува-ти ефективну систему впливу на них.

Важливим методом забезпечення інформаційної безпеки є метод критичних сценаріїв. У сценаріях аналізуються ситуації, коли уявний супротивник паралізує систему державного управління та, відповідно, знижує здатність підтримувати державне управління у межах оптимальних параметрів.

Аналіз подій у світі дає усі підстави стверджувати, що інформаційні війни стають органічною частиною політики національної безпеки країн із тоталітарною системою влади.

Застосовуючи метод моделювання, можна проводити навчання з інформаційної безпеки. Такий позитивний досвід є у США, де на базі однієї з відомих корпорацій постійно проводяться оперативно-дослідні навчання, щоб моделювати різні форми інформаційних атак під час інформаційної війни.

Серед методів забезпечення інформаційної безпеки важливе значення має метод дихотомії. Для протидії загрозам інформаційній безпеці вживаються необхідні заходи як у здійсненні певного впливу на джерело загрози, так і в укріпленні об'єкта безпеки. Відповідно, вирізняють дві предметні сфери протидії. Одна з них утворюється сукупністю джерел загроз,

а інша – сукупністю заходів із забезпечення інформаційної безпеки органу державного управління.

Вплив на джерело загрози інформаційної безпеки спрямований на зміну чинників та умов, здатних спричинити шкоду об'єкту безпеки. Метою захисту є переконання супротивника у недоцільності здійснення загроз. Що стосується органів державного управління, то джерело загроз може бути спрямовано на зміну міждержавних відносин, укріплення довіри між державами, створення умов, за яких виконання небезпечних дій щодо об'єкта безпеки або стає не вигідним унаслідок виникнення небажаних наслідків, або неможливим.

Основним предметом у такому випадку є інформація, наявна у супротивника, у вигляді відомостей, знань, оцінок. Своєю чергою, інформація, що надходить від супротивника і становить загрозу, може зазнати впливу для зміни її здатності завдавати шкоди, нейтралізації, трансформації або ліквідації її небезпечних властивостей. Вплив на інформаційну інфраструктуру важливий тоді, коли загрозу може становити середовище поширення небезпечної інформації.

Методи впливу на інформацію у формі повідомлень можна поділити також на **електронні та неелектронні**. Електронні методи впливу застосовуються у тих випадках, коли повідомлення закріплюються на електромагнітних носіях, котрі призначені для оброблення за допомогою засобів обчислювальної техніки. Вони полягають у знищенні, викривленні, копіюванні повідомлень, які зберігаються на цих пристроях. Такі дії можуть бути вчинені за допомогою технічного та програмного забезпечення.

Неелектронні методи за суттю мають такий самий зміст, але реалізуються без використання засобів обчислювальної техніки для впливу на повідомлення, закріплення на інших, передусім паперових, носіях інформації.

Методи впливу на інформаційну інфраструктуру можуть бути розділені на інформаційні та неінформаційні. Інформаційні методи впливу орієнтовані на порушення формування інформаційно-телекомунікаційних систем, мереж зв'язку, засобів автоматизації управління, систем автоматизованої обробки інформації, відтак на запобігання спричиненню шкоди предметам суспільних відносин, що захищаються.

Вибір цілей і методів протидії конкретним загрозам і небезпекам інформаційній безпеці становить важливу проблему та частину діяльності з реалізації основних напрямів державної політики інформаційної безпеки. У межах вирішення такої проблеми визначаються можливі форми відповідної діяльності органів державної влади. Це потребує детального аналізу економічного, соціального, політичного й інших станів суспільства, держави та особи, можливих наслідків вибору варіантів реалізації цієї діяльності.

13.4. Загрози інформаційній безпеці України

Загроза безпеці інформації – це загрози викрадення, зміни або знищення інформації. Бувають випадковими або навмисними. Загалом загрози проявляються внаслідок:

- дій зловмисників; спостереження за джерелами інформації;
- підслуховування конфіденційних розмов людей і сигналів акустичних працюючих механізмів;
- перехоплення електричних, магнітних і електромагнітних сигналів;
- несанкціонованого розповсюдження матеріально-речових носіїв за межі контрольованої зони;
- розголошення інформації людьми, що володіють секретною або конфіденційною інформацією;
- втрати носіїв з інформацією;
- несанкціонованого розповсюдження інформації через поля та електричні сигнали, що випадково виникають в електричних і радіоелектронних приладах у результаті старіння, неякісного конструювання (виготовлення) та порушень правил експлуатації; впливу стихійних сил;
- збоїв у роботі апаратури збирання, оброблення, зберігання та передавання інформації, спричинених несправністю, ненавмисних помилок користувачів або обслуговуючого персоналу;
- впливу потужних електромагнітних і електричних промислових і природних перешкод.

Загроза інформаційній безпеці – сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам

особи, суспільства і держави в інформаційній сфері. Основні загрози інформаційній безпеці можна розділити на три групи:

- загрози впливу неякісної інформації (недостовірної, фальшивої, дезінформації) на особистість, суспільство, державу;

- загрози несанкціонованого і неправомірного впливу сторонніх осіб на інформацію і інформаційні ресурси (на виробництво інформації, інформаційні ресурси, на системи формування та використання);

- загрози інформаційним правам і свободам особи (праву на виробництво, розповсюдження, пошук, одержання, передавання і використання інформації; праву на інтелектуальну власність на інформацію та речову власність на документовану інформацію; праву на особисту таємницю; праву на захист честі й гідності).

Явища та процеси природного й штучного походження, що зумовлюють інформаційні загрози, називають дестабілізуючими факторами.

Джерелами дестабілізуючих факторів можуть бути:

- окремі особи, організації, різні об'єднання, інші держави та відповідно органи, організації, громадяни тощо;

- інформаційні системи та засоби, що є знаряддям активізації інформаційних загроз, каналом проникнення у свідомість особи або суспільну свідомість і генератором спонтанних загроз, що виникають унаслідок технічних несправностей та інших причин;

- природне середовище (катаклізми, природні стихії, катастрофи тощо).

Дестабілізуючі фактори можна поділити на види:

- внутрішньодержавні дестабілізуючі фактори: правовий вакуум у більшості питань забезпечення інформаційної безпеки; порушення законодавства з питань інформаційної безпеки; політичні конфлікти; відмови, збої, технічні помилки інформаційних систем (засобів); природні явища, що ускладнюють передачу, прийом і зберігання інформації або руйнують інформаційні системи;

- міждержавні дестабілізуючі фактори, що виникли в результаті конфліктів міждержавних масштабів і проявів (між державами, організаціями чи особами різних держав): воєнні, економічні, політичні, терористично-ідеологічні тощо.

Підтримання національної безпеки є важливим напрямом державної діяльності, що актуалізується залежно від наявності та ступеня відповідних загроз. Virізняють низку факторів, що впливають на складність забезпечення інформаційної безпеки.

До *політичних* факторів належать:

- зміна геополітичної ситуації внаслідок фундаментальних змін у різних регіонах;
- формування нових національних інтересів;
- становлення державності на основі демократичних принципів, законності, інформаційної відкритості;
- руйнування усталеної системи командно-адміністративного державного управління;
- інформаційна експансія розвинутих країн, які здійснюють глобальний інформаційний вплив, з метою поширення світогляду, політичних і духовних цінностей та ідеалів західного світу;
- посилення міжнародної співпраці на основі максимальної відкритості сторін;
- низький рівень політичної, правової та інформаційної культури в суспільстві.

До *соціально-економічних* факторів уходять:

- труднощі переходу до ринкової економіки;
- продовження інфляційних процесів і зниження життєвого рівня населення;
- зростання безробіття, майнова поляризація;
- поширення злочинності, криміналізація суспільних відносин, погіршення показників здоров'я нації;
- зростання міжетнічної напруги.

До *духовних* факторів належать:

- криза державної ідеології;
- деформація системи норм, установок і цінностей, що проявляється у неадекватності оцінки інформаційно-психологічного впливу;
- поява нових форм та засобів впливу на індивідуальну, групову й масову свідомість;
- виникнення і поширення нових форм міфологічної свідомості;

- недооцінка національних і культурно-історичних традицій та проникнення в суспільну свідомість шаблонів західної масової культури, науки, освіти, виховання та культури;
- послаблення важливих соціокультурних інститутів держави;
- недовершеність і недосконалість системи етичних норм у сфері інформаційної діяльності.

Технологічні фактори, що значно ускладнюють забезпечення інформаційної безпеки:

- програмно-технічна неспроможність органів державної влади захистити власні інформаційні ресурси від несанкціонованого чи неправомірного доступу до них;
- технічна неспроможність інформаційної інфраструктури забезпечити інформаційні потреби всього населення держави тощо.

Деякі науковці класифікують загрози інформаційній безпеці за ієрархічною ознакою, відповідно до якої вирізняють глобальні, регіональні та локальні фактори загроз інформаційній безпеці.

До *глобальних* факторів загроз інформаційній безпеці належать:

- недружня політика іноземних держав у галузі глобального інформаційного моніторингу, поширення інформації та нових інформаційних технологій;
- діяльність іноземних розвідувальних і спеціальних служб;
- діяльність іноземних політичних та економічних структур, спрямована проти інтересів держави;
- злочинні дії міжнародних груп, формувань та окремих осіб.

До *регіональних* факторів загроз інформаційній безпеці належать:

- використання застарілої інформаційної інфраструктури для передавання конфіденційної інформації;
- невідповідність інформаційного забезпечення державних і суспільних інститутів сучасним вимогам управління економічними, політичними та соціальними процесами;
- відставання від розвинених країн світу за темпами та масштабами розробки та впровадження нових інформаційних технологій;

- недопустимо високий рівень технологічної залежності держави від інших держав у зв'язку з широким використанням імпортованих засобів обчислювальної техніки, систем телекомунікації, зв'язку та інформаційних технологій;

- розвиток зарубіжних технічних засобів розвідки та промислового шпигунства, що дає змогу одержати несанкціонований доступ до конфіденційної інформації, зокрема такої, що становить державну таємницю;

- зростання злочинності в інформаційній сфері;

- використання старих методів та засобів захисту національних інформаційних мереж, розповсюдження комп'ютерних вірусів, призначених для ураження систем управління та зв'язку;

- відсутність ефективної системи забезпечення цілісності, незмінності та схоронності нетаємної інформації, зокрема такої, що є інтелектуальною власністю.

До *локальних* факторів загроз інформаційній безпеці належать:

- перехоплення електронних випромінювань;

- застосування пристроїв підслуховування або закладок;

- дистанційне фотографування;

- розкрадання носіїв інформації та промислових відходів;

- копіювання носіїв інформації з подоланням заходів

захисту;

- незаконне приєднання до апаратури та ліній зв'язку;

- упродовження та використання комп'ютерних вірусів

тощо.

13.5. Основні положення Стратегії інформаційної безпеки України

Забезпечення інформаційної безпеки України є однією з найважливіших функцій держави. Стратегія інформаційної безпеки (далі – Стратегія) визначає актуальні виклики та загрози національній безпеці України в інформаційній сфері, стратегічні цілі та завдання, спрямовані на протидію таким загрозам, захист прав осіб на інформацію та захист персональних даних.

Метою Стратегії є посилення спроможностей щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, її інформаційного простору, підтримки інформаційними засобами та заходами соціальної та політичної стабільності, оборони держави, захисту державного суверенітету, територіальної цілісності України, демократичного конституційного ладу, забезпечення прав та свобод кожного громадянина.

Досягнення мети здійснюватиметься шляхом ужиття заходів щодо стримування та протидії загрозам інформаційній безпеці України та нейтралізації інформаційної агресії, зокрема спеціальних інформаційних операцій держави-агресора, спрямованих на підриг державного суверенітету, територіальної цілісності України, забезпечення інформаційної стійкості суспільства та держави, створення ефективної системи взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суспільством, а також розвиток міжнародної співпраці у сфері інформаційної безпеки на засадах партнерства та взаємної підтримки.

Реалізація Стратегії розрахована на період до 2025 року.

Стратегічна ціль 1. Протидія дезінформації та інформаційним операціям, насамперед держави-агресора, спрямованим, серед іншого, на ліквідацію незалежності України, повалення конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання національної, міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі та ненависті, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини.

Стратегічна ціль 2. Забезпечення всебічного розвитку української культури та утвердження української громадянської ідентичності.

Стратегічна ціль 3. Підвищення рівня медіакультури та медіаграмотності суспільства. Українське суспільство повинне бути захищене від деструктивного впливу дезінформації та маніпулятивної інформації, а медіасередовище – бути соціально відповідальним і функціонувати стабільно. За таких умов українське суспільство зможе більш ефективно протистояти державі-агресору та залишатися стійким перед широким спектром загроз, зокрема в інформаційній сфері.

Стратегічна ціль 4. Забезпечення дотримання прав особи на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, свободу вираження своїх поглядів і переконань, захист приватного життя, доступ до об'єктивної та достовірної інформації, а також забезпечення захисту прав журналістів, гарантування їх безпеки під час виконання професійних обов'язків, протидія поширенню незаконного контенту.

Стратегічна ціль 5. Інформаційна реінтеграція громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях та на прилеглих до них територіях України, до загальноукраїнського інформаційного простору, а також відновлення права на інформацію, що дає їм змогу підтримувати зв'язок з Україною. Одним з основних напрямів внутрішньополітичної діяльності держави є захист прав, свобод і законних інтересів своїх громадян на тимчасово окупованих територіях, реалізація ініціатив щодо реінтеграції цих територій, а також захист прав і свобод корінних народів України.

Стратегічна ціль 6. Створення ефективної системи стратегічних комунікацій. Основною метою створення та розвитку системи стратегічних комунікацій є гарантування ефективної інформаційної взаємодії та діалогу між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суспільством з питань, що стосуються кризових ситуацій, а також утвердження позитивного іміджу України, інформаційне сприяння просуванню інтересів держави у світі. Ефективна побудова своєї міжнародної інформаційної діяльності дасть змогу Україні здійснювати проактивні інформаційні заходи, інформувати світову спільноту про події в Україні та на її тимчасово окупованих територіях, прогрес у реформах та позитивні внутрішні зміни в державі попри наявну збройну агресію проти України, про ключові рішення органів державної влади щодо стратегічних питань розвитку держави, що сприятиме кращому розумінню міжнародними партнерами внутрішньої і зовнішньої політики держави, забезпечить міжнародну підтримку та покращить імідж України як надійного і передбачуваного партнера.

Стратегічна ціль 7. Розвиток інформаційного суспільства та підвищення рівня культури діалогу.

Механізми реалізації визначеної мети та завдань

Рада національної безпеки і оборони України, відповідно до Конституції України та у встановленому законом порядку, здійснює координацію діяльності органів виконавчої влади щодо забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері, зокрема з використанням спроможностей Центру протидії дезінформації.

Кабінет Міністрів України забезпечує формування та реалізацію інформаційної політики держави, забезпечує інформаційний суверенітет, фінансування програм, пов'язаних з інформаційною безпекою, спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади у цій сфері. Кабінет Міністрів України розробляє та затверджує план заходів з реалізації Стратегії, на основі якого відповідні органи виконавчої влади реалізують заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки.

Органи державної влади у взаємодії з органами місцевого самоврядування, Центром протидії дезінформації та інститутами громадянського суспільства забезпечують реалізацію Стратегії згідно з планом заходів, який затверджується Кабінетом Міністрів України.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в інформаційній сфері:

- здійснює в межах компетенції нормативно-правове регулювання у сфері інформаційної безпеки України;
- визначає перспективи та пріоритетні напрями розвитку у сфері інформаційної безпеки України;
- разом із Міністерством закордонних справ України сприяє популяризації та формуванню позитивного іміджу України у світових інформаційних ресурсах та національних інформаційних ресурсах іноземних держав з метою захисту її політичних, економічних та соціально-культурних інтересів, зміцнення національної безпеки і відновлення територіальної цілісності України.

Міністерство оборони України, сили оборони в межах компетенції забезпечують:

- моніторинг інформаційного простору, прогнозування та виявлення інформаційних загроз національній безпеці держави у військовій сфері;

- підготовку та проведення інформаційних заходів оборони держави, координацію залучення до них суб'єктів забезпечення національної безпеки держави;

- розвиток та функціонування системи стратегічних комунікацій сил оборони;

- виконання правових, організаційних, технічних, інформаційних та інших дій щодо забезпечення власної інформаційної безпеки, зокрема захисту єдиного інформаційного середовища сил оборони, зокрема в місцях дислокації, розгортання та застосування угруповань, військових частин та підрозділів Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України;

- зв'язки з українськими та іноземними засобами масової інформації щодо висвітлення ситуації у районах здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;

- протидію інформаційним операціям та іншим заходам інформаційного впливу, спрямованим проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України;

- донесення достовірної інформації до військовослужбовців Збройних Сил України, інших складових сил оборони.

Служба безпеки України у межах компетенції здійснює:

- моніторинг спеціальними методами і способами вітчизняних та іноземних засобів масової інформації та Інтернету з метою виявлення загроз національній безпеці України в інформаційній сфері;

- протидію проведенню проти України спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на піддрив конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, загострення суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації.

Розвідувальні органи України у процесі провадження розвідувальної діяльності мають сприяти реалізації та захисту національних інтересів України в інформаційній сфері за кордоном, здійснювати виявлення та протидію зовнішнім інформаційним загрозам у сфері безпеки та оборони держави.

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення відповідно до компетенції бере участь у забезпеченні захисту українського інформаційного простору від пропагандистської аудіовізуальної продукції держави-агресора, сприяє розповсюдженню українського телерадіомовлення на тимчасово окупованих територіях України.

До реалізації Стратегії відповідальними державними органами можуть залучатися наукові та науково-дослідні установи, які забезпечують науково-аналітичне та експертне супроводження процесу формування та реалізації державної інформаційної політики.

Нормативно-правове забезпечення реалізації Стратегії здійснюватиметься шляхом системного перегляду та внесення змін до відповідних законодавчих та інших нормативно-правових актів в інформаційній сфері.

13.6. Основні положення Стратегії кібербезпеки України

У Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» сформульовано визначення поняття «кібербезпека». *Кібербезпека* – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі.

Кіберпростір – середовище (віртуальний простір), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних.

Цифровізація життєтворчих галузей діяльності та розвиток бездротових, сенсорних та хмарних технологій, мереж з динамічною топологією призвели до появи кіберфізичних систем, що автономно від людини реалізують фізичні процеси за допомогою обміну даними один із одним. Кіберфізична

система є замкненою системою, що реалізує деяку цільову функцію (наприклад, функцію автоматичного очищення води, що реалізується в кілька взаємопов'язаних етапів). Наявність цільової функції системи засвідчує періодичність процесів, що протікають у ній, – у сукупності та окремо.

Успішна реалізація деструктивних впливів, спрямованих на порушення інформаційної безпеки на кіберфізичних системах, які тісно інтегровані з різними галузями діяльності, здатна призвести не лише до фінансових збитків, а й до техногенних та екологічних катастроф.

Більшість атак на промислові об'єкти інфраструктури, як доводить статистика, неухильно зростає, що разом із критичністю порушення коректності функціонування кіберфізичних систем демонструє необхідність ужиття заходів захисту.

Щодо кіберфізичних систем, то поняття інформаційної безпеки трансформується, поєднуючи з традиційними поняттями цілісності, конфіденційності та доступності необхідність підтримання коректного функціонування системи в умовах деструктивних впливів.

Оскільки пряме перенесення понять інформаційної безпеки у вигляді конфіденційності, доступності та цілісності в кіберфізичних системах неможливе через те, що, на відміну від інформаційних процесів, фізичні процеси незворотні і для них неможливо реалізувати такий самий рівень контролю та управління, пропонується знайти вирішення завдання із забезпечення стійкості кіберфізичних систем до деструктивних дій.

Сучасні наукові підходи та популярні практичні рішення у сфері забезпечення інформаційної безпеки кіберфізичних систем не пропонують способи вирішення деяких науково-технічних завдань. До таких завдань належать:

- розробка методу виявлення порушень інформаційної безпеки кіберфізичних систем, спрямованих на зміну параметрів функціонування;

- створення методів виявлення шкідливого програмного забезпечення, що функціонує на вузлах системи управління кіберфізичних систем;

- розробка підходу забезпечення динамічного захисту кіберфізичних систем шляхом автоматичної підтримки стійкості функціонування за умов комп'ютерних атак;

– реалізація динамічного захисту з використанням можливостей сучасних мережевих технологій.

Сучасні загрози безпеці вимагають вирішення наведених завдань, що регламентовано у Стратегії кібербезпеки України.

Забезпечення кібербезпеки є одним із пріоритетів у системі національної безпеки України. Реалізація зазначеного пріоритету здійснюватиметься шляхом посилення спроможностей національної системи кібербезпеки для протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі.

Національна система кібербезпеки: засади розбудови

Україна прагне створити максимально відкритий, вільний, стабільний і безпечний кіберпростір в інтересах забезпечення прав і свобод людини, соціального, політичного і економічного розвитку держави.

Для подальшої розбудови національної системи кібербезпеки на засадах стримування, кіберстійкості, взаємодії необхідним є:

– посилення спроможності національної системи кібербезпеки для унеможливлення збройної агресії проти України у кіберпросторі або з його використанням, нейтралізації розвідувально-підривної діяльності, мінімізації загроз кіберзлочинності та кібертероризму (стримування);

– набуття здатності швидко адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх загроз у кіберпросторі, підтримувати та відновлювати стале функціонування національної інформаційної інфраструктури, насамперед об'єктів критичної інформаційної інфраструктури (кіберстійкість);

– забезпечення розвитку комунікації, координації та партнерства між суб'єктами забезпечення кібербезпеки на національному рівні, розвиток стратегічних відносин у сфері кібербезпеки із ключовими іноземними партнерами, передусім з Європейським Союзом, Сполученими Штатами Америки та іншими державами-членами НАТО, співробітництво у цій сфері з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України (взаємодія).

Україна, крім основних суб'єктів національної системи кібербезпеки, залучить до вирішення завдань у цій сфері більш широке коло учасників, зокрема суб'єктів господарювання, громадські об'єднання та окремих громадян України.

Ключову об'єднувальну та координаційну роль у цьому процесі виконуватиме Національний координаційний центр кібербезпеки.

Пріоритети забезпечення кібербезпеки України та стратегічні цілі

Пріоритетами забезпечення кібербезпеки України є:

- забезпечення кіберпростору задля захисту суверенітету держави та розвитку суспільства;
- захист прав, свобод і законних інтересів громадян України у кіберпросторі;
- європейська і євроатлантична інтеграція у сфері кібербезпеки.

Формування нової якості національної системи кібербезпеки потребує чіткого та зрозумілого визначення стратегічних цілей, що мають бути досягнуті протягом періоду реалізації цієї Стратегії.

Для формування потенціалу стримування (С) необхідним є досягнення таких стратегічних цілей:

ціль С.1. Дієва кібероборона – Україна створить і забезпечить розвиток (зокрема кадрово та технологічно) підрозділів з повноваженнями ведення збройного протиборства в кіберпросторі, сформує належну правову, організаційну, технологічну моделі їх функціонування та застосування, забезпечить ефективну взаємодію основних суб'єктів національної системи кібербезпеки та сил оборони під час проведення заходів із кібероборони, належне навчання та фінансове забезпечення таких структур, систематичне проведення кібернавчань, оцінку спроможностей та ефективності підрозділів, розроблення та імплементацію індикаторів оцінки їх діяльності;

ціль С.2. Ефективна протидія розвідувально-підривній діяльності у кіберпросторі та кібертероризму – Україна забезпечить безперервне здійснення контррозвідувальних заходів з виявлення, попередження та припинення розвідувально-підривної діяльності іноземних держав, актів кібершпигунства та кібертероризму, усунення умов, що їм сприяють, та причин їх виникнення для забезпечення інтересів держави, суспільства і окремих громадян;

ціль С.3. Ефективна протидія кіберзлочинності – Україна забезпечить набуття правоохоронними органами та держав-

ним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями спроможностей для мінімізації загроз кіберзлочинності, посилення їх технологічного і кадрового потенціалу для проведення превентивних заходів і розслідування кіберзлочинів;

ціль С.4. Розвиток асиметричних інструментів стримування – Україна створить необхідні умови для забезпечення стримування агресивних дій у кіберпросторі проти України шляхом застосування економічних, дипломатичних, розвідувальних заходів, залучення потенціалу приватного сектору.

Для набуття кіберстійкості (К) необхідним є досягнення таких стратегічних цілей:

ціль К.1. Національна кіберготовність та надійний кіберзахист – Україна запровадить і реалізує чіткі та зрозумілі для всіх заінтересованих сторін заходи щодо національної кіберготовності в інтересах забезпечення економічного добробуту та захисту прав і свобод кожного громадянина України. Україна посилить кіберготовність, що полягатиме у здатності всіх заінтересованих сторін, насамперед суб'єктів сектору безпеки і оборони, своєчасно й ефективно реагувати на кібератаки, забезпечити режим постійної готовності до реальних та потенційних кіберзагроз, виявляти та усувати передумови до їх виникнення, забезпечивши тим самим кіберстійкість, передусім об'єктів критичної інформаційної інфраструктури. Україна створить національну систему управління інцидентами;

ціль К.2. Професійне вдосконалення, кіберобізнане суспільство та науково-технічне забезпечення кібербезпеки – Україна проведе докорінну реформу системи підготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері кібербезпеки, здійснить заходи щодо збереження наявного кваліфікованого кадрового потенціалу суб'єктів кібербезпеки, стимулювання досліджень і розробок у сфері кібербезпеки з урахуванням появи нових кіберзагроз і викликів, створення національних інформаційних систем, платформ і продуктів. Вітчизняний науково-технічний потенціал першочергово залучатиметься до вирішення завдань забезпечення кібербезпеки держави. Цифрові навички, кіберобізнаність щодо сучасних кіберзагроз та протидії ним стануть невід'ємними елементами освіти кожного громадянина України;

ціль К.3. Безпечні цифрові послуги – Україна забезпечить досягнення балансу між потребами суспільства, вітчизняного ринку, економіки держави та необхідними заходами з кібербезпеки, а також надійність та безпеку цифрових послуг протягом усього їхнього життєвого циклу.

Для удосконалення взаємодії (В) необхідним є досягнення таких стратегічних цілей:

ціль В.1. Зміцнення системи координації – Україна створить умови для ефективної взаємодії суб'єктів забезпечення кібербезпеки в процесі розбудови та функціонування національної системи кібербезпеки, а також для результативних спільних дій під час попередження, відбиття та нейтралізації наслідків кібератак та кіберінцидентів, скоординує діяльність усіх заінтересованих сторін задля подолання надзвичайних (кризових) ситуацій у кіберпросторі;

ціль В.2. Формування нової моделі відносин у сфері кібербезпеки – Україна запровадить сервісну модель державної участі у заходах з кіберзахисту, за якої держава сприйматиметься не як джерело вимог, а як партнер у розбудові національної системи кібербезпеки;

ціль В.3. Прагматичне міжнародне співробітництво – Україна спрямує відносини з міжнародними партнерами як на розвиток взаємної довіри для спільної відповіді на кібератаки і подолання кризових ситуацій у кібербезпеці, так і на суто практичну співпрацю: обмін інформацією про кібератаки та кіберінциденти, проведення спільних кібероперацій та розслідування міжнародних кіберзлочинів, регулярні кібернавчання та тренінги, обмін досвідом та найкращими практиками. Україна забезпечить активну участь у діалозі в рамках міжнародних організацій щодо спільного вироблення норм поведінки у кіберпросторі та вдосконалення відповідної нормативно-правової бази. Забезпечення координації з міжнародними партнерами здійснюватиметься Міністерством закордонних справ України.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Розкрийте зміст поняття «інформаційна безпека».
2. Визначте роль і місце інформаційної безпеки в системі національної безпеки України.

3. Перелічіть і розкрийте зміст видів інформаційної безпеки.
4. Охарактеризуйте методи забезпечення інформаційної безпеки.
5. Назвіть нормативно-правові акти, які регулюють відносини у сфері інформаційної безпеки.

РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ТА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ, НАПИСАННЯ РЕФЕРАТИВ

Основні нормативно-правові акти

1. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2163-19>
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2017 р. № 2469-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2469-19>
3. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>
4. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80/94>
5. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text>
6. Про Національну систему конференційного зв'язку : Закон України від 10.01.2002 р. № 2919-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2919-14>
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки України» : Указ Президента України від 28.12.2021 р. № 695/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695/2021#Text>
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 26.08.2021 р. № 447/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>
10. Положення про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні : Указ Президента України від 33.05.1998 р. № 505/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/505/98>

Додаткова література

1. Ковалів М., Єсімов С., Красницький І. та інші. Правове забезпечення кібербезпеки критичної інформаційної інфраструктури України. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2021. Vol. 7. № 4. S. 2011–2018.
2. Єсімов С. С., Ковалів М. В. та інші. Проблеми та перспективи забезпечення інформаційної безпеки в органах прокуратури України. *Інтернаука : міжнародний науковий журнал. Серія: «Юридичні науки»*. 2021. № 7. С. 100–106.
3. Павленко В. С. Сутність кібербезпеки у теорії інформаційного права. *Право та державне управління*. 2021. № 2. С. 28–33.
4. Єсімов С. С., Ковалів М. В. та інші. Особливості правового забезпечення інформаційної безпеки при використанні хмарних технологій органами державної влади. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2020. Vol. 6 № 6. S. 5006–5013.
5. Ковалів М., Єсімов С. та інші. Розвиток цифрової економіки в контексті забезпечення інформаційної безпеки в Україні. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2020. Vol. 6. № 5. S. 2023–2032.
6. Єсімов С. С., Малашко О. Є. Нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки в Україні. *Інтернаука : міжнародний науковий журнал*. 2020. № 14 (94). Т. 2. С. 30–38.
7. Єсімов С. С., Малашко О. Є. Зміст державної діяльності із забезпечення інформаційної безпеки. *Інтернаука : міжнародний науковий журнал*. 2020. № 15 (95). Т. 1. С. 46–54.
8. Микитенко Д. О. Захист інформації та кібербезпека як складова частина національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 391–385.
9. Ярема О. Г., Шостак К. Р. Інформаційна безпека в структурі національної безпеки. *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики : матеріали наук. сем.* (Львів, 19 червня 2020 р.). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. С. 383–387. URL: <http://www.lvduvs.edu.ua /materialy naukovykh-konferentsii>
10. Кібербезпека України: аналіз сучасного стану / О. Трофименко, Ю. Прокоп, Н. Логінова, О. Задерейко. *Захист інформації*. 2019. Том 21. № 3. С. 150–158.

Розділ 14

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

14.1. Загальна характеристика юридичної відповідальності за порушення норм інформаційного законодавства

Законодавством закріплено, що порушник інформаційного законодавства може зазнати негативних наслідків у вигляді обмежень особистого чи майнового характеру. Забезпечувальний вплив цього досягається не тільки застосуванням державного примусу, але й погрозою такого примусового впливу за неправомірну поведінку, що сприяє запобіганню правопорушенням у сфері інформації.

Під юридичною відповідальністю за правопорушення інформаційного законодавства розуміється відношення між державою в особі спеціально уповноважених органів, правоохоронних органів, інших уповноважених суб'єктів і особами, що вчинили правопорушення (фізичними, посадовими чи юридичними), щодо застосування до порушника відповідного покарання. Сутність юридичної відповідальності полягає в несприятливих наслідках, які настають для порушника вимог інформаційного законодавства.

За допомогою застосування юридичної відповідальності реалізується державний примус до виконання вимог інформаційного законодавства. Юридична відповідальність – не єдиний інструмент примусу до виконання вимог інформаційного законодавства у механізмі права. З урахуванням специфіки функцій цього механізму таку роль виконують державна експертиза, ліцензування, сертифікація, інформаційний контроль, а певною мірою – економічні заходи.

Відповідальність за правопорушення у сфері інформаційного законодавства виконує низку основних функцій: стимулюючу, що забезпечує дотримання норм інформаційного законодавства; компенсаційну, спрямовану на відшкодування втрат і шкоди, завданої особі і її діловій репутації; превентивну, що забезпечує попередження нових правопорушень; каральну, що полягає у покаранні особи, яка вчинила правопорушника.

Згідно із Законом України «Про інформацію», однією з гарантій права на інформацію є встановлення відповідальності за порушення законодавства про інформацію. Порушення правових норм, не виконання визначених приписів тягне застосування заходів юридичної відповідальності.

Відповідно до ст. 24 Закону України «Про доступ до публічної інформації», відповідальність за порушення законодавства про доступ до публічної інформації несуть особи, винні у вчиненні таких порушень:

- ненадання відповіді на запит
- ненадання інформації на запит;
- безпідставна відмова у задоволенні запиту на інформацію;
- неоприлюднення інформації відповідно до статті 15 цього Закону;
- надання або оприлюднення недостовірної, неточної або неповної інформації;
- несвоєчасне надання інформації;
- необґрунтоване віднесення інформації до інформації з обмеженим доступом;
- нездійснення реєстрації документів;
- навмисне приховування або знищення інформації чи документів.

За порушення інформаційного законодавства Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) передбачена адміністративна відповідальність.

Відповідно до ст. 2123 КУпАП, неправомірною відмовою у наданні інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, у випадках, коли така інформація підлягає наданню на запит фізичної чи юридичної особи відповідно до законів України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян», «Про доступ до судових рішень», «Про запобігання

корупції», або на адвокатський запит, запит кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, її палати або члена відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», – тягне накладення штрафу на посадових осіб.

Порушення законодавства України про інформацію тягне дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України.

Юридична відповідальність за порушення інформаційного законодавства є комплексним міжгалузевим інститутом і характеризується тим, що має особливу підставу – інформаційне правопорушення, передбачає застосування санкцій кримінально-правового, адміністративного, цивільно-правового, дисциплінарного характеру до осіб, що вчинили інформаційне правопорушення.

Інформаційне правопорушення (проступок) – це протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на врегульовані законами суспільні відносини, які виникають та існують за здійснення інформаційної діяльності при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні учасниками інформаційних правовідносин інформації, за яку законом передбачено інформаційну відповідальність.

Це визначення не міститься в чинному інформаційному законодавстві. У визначенні годиться акцентувати на об'єктах інформаційного правопорушення: одержання, використання, поширення, зберігання інформації учасниками інформаційних правовідносин.

14.2. Поняття, ознаки, склад і види інформаційних правопорушень

Ознаки інформаційного правопорушення

Діяння. Лише усвідомлювані особою акти поведінки виражені у діях і бездіяльності, можуть уважатися інформаційним правопорушенням. Прикладами дій, що є інформаційним правопорушенням, можна вважати ненадання інформації на запит, нездійснення реєстрації документів, необгрунтоване віднесення інформації до інформації з обмеженим доступом.

Прояви психічної діяльності, думки, бажання уподобання, навіть якщо вони мають протиправний характер, можуть

уважатись інформаційного правопорушенням. Протиправність інформаційне правопорушення полягає в порушенні правил поведінки, встановлених відповідними правовими нормами.

Важливо підкреслити недопустимість використання компетентними органами та посадовими особами, уповноваженими розглядати справи про інформаційні правопорушення, аналогії закону. Порушення правил поведінки лише тоді вважається інформаційним правопорушенням, коли воно визначене чинним інформаційним законодавством.

Суспільна небезпека. Інформаційне правопорушення посягає на врегульовані законами суспільні відносини, які виникають та існують за здійснення інформаційної діяльності, в одержанні, використанні, поширенні та зберіганні учасниками інформаційних правовідносин інформації.

Винність в інформаційному правопорушенні особи виникає тоді, коли наявна вина у формі умислу чи необережності. Лише усвідомлювані діяння можуть бути інформаційним правопорушенням.

Коли вини правопорушника у діянні немає, то, відповідно, це не вважається інформаційним правопорушенням.

Караність. Інформаційним правопорушенням вважається за умови, що законодавством передбачено інформаційну відповідальність. Правопорушення вважається інформаційним, тоді, коли відповідальність за нього передбачено інформаційним законодавством.

Склад інформаційного правопорушення. Склад інформаційного правопорушення – це сукупність установлених законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, наявність яких характеризує діяння як інформаційне правопорушення, проступок. За допомоги такої характеристики, як склад інформаційного правопорушення, є змога отримати загальну характеристику.

Вказаними ознаками інформаційного правопорушення є: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Об'єкт інформаційного правопорушення – це суспільні відносини, врегульовані нормами інформаційного права, яким завдано шкоди інформаційним правопорушенням. Це те, на що спрямовано інформаційне правопорушення.

Види об'єктів: загальний – суспільні відносини, врегульовані нормами інформаційного права.

З огляду на визначення інформаційного правопорушення, загальним об'єктом інформаційного правопорушення є суспільні відносини у інформаційній сфері. Родовий об'єкт – група однорідних суспільних відносин, урегульованих нормами інформаційного права.

Безпосередній – конкретні суспільні відносини, врегульовані нормами інформаційного права.

Об'єкт інформаційного правопорушення слід відрізняти від предмета правопорушення, під яким розуміють конкретні об'єкти матеріального світу – речі, щодо яких учинено правопорушення.

Об'єктивна сторона інформаційного правопорушення – це зовнішні ознаки та обставини, які характеризують інформаційне правопорушення.

Ознаки об'єктивної сторони інформаційного правопорушення обов'язкові: діяння, дія чи бездіяльність. Ця ознака, описана у висвітленні загальних ознак інформаційного правопорушення, зводиться до вчинення певних дій чи констатації бездіяльності. Шкідливі наслідки – це негативні зміни, що виникли у результаті вчинення правопорушення.

Зважаючи на наявність чи відсутність матеріальних шкідливих наслідків, розрізняють два види інформаційних правопорушень: із матеріальним складом; із формальним складом.

До першого виду належать такі правопорушення, для яких обов'язковим елементом є настання матеріальних шкідливих наслідків. Своєю чергою, до другого виду входять правопорушення, для яких факт настання матеріальних шкідливих наслідків не є обов'язковим. Сам факт учинення правопорушення свідчить про настання шкідливих наслідків.

Причинний зв'язок між діянням і шкідливими наслідками. Це стосується інформаційних правопорушень із матеріальним складом, де необхідно чітко встановити, що діяння передувало настанню шкідливих наслідків і між ними є причинний зв'язок. Необов'язкові (факультативні): місце вчинення; час учинення; засоби вчинення; обставини вчинення правопорушення.

Суб'єкт адміністративного правопорушення – це особа, яка вчинила інформаційне правопорушення. Суб'єктом адміністративного правопорушення може бути фізична особа, яка досягла 16-річного віку.

Види суб'єктів адміністративного правопорушення: загальні, спеціальні.

Суб'єктивна сторона адміністративного правопорушення – це внутрішнє психічне ставлення суб'єкта правопорушення до скоєного діяння та шкідливих наслідків. Ознаки суб'єктивної сторони:

1. Вина: психічне ставлення особи до скоєного діяння та шкідливих наслідків. Це обов'язкова ознака суб'єктивної сторони, що проявляється у формі умислу чи необережності. Умисел виникає у правопорушенні тоді, коли особа, яка вчинила, усвідомлювала протиправний характер дії чи бездіяльності, передбачала шкідливі наслідки і бажала або свідомо допускала настання цих наслідків. Необережність виникає у правопорушенні тоді, коли особа, яка вчинила, передбачала можливість настання шкідливих наслідків дії чи бездіяльності, але легковажно сподівалася на відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоча повинна була і могла передбачити. Мотив – це усвідомлювана причина, яка спонукає особу до скоєння правопорушення.

2. Мета – це очікуваний результат, бажані наслідки, яких прагне досягти особа вчиненням правопорушення. У практичній діяльності виникають ситуації, що змушують здійснювати кваліфікацію правопорушення. Особливої значущості набуває відокремлення інформаційних правопорушень від адміністративних, кримінальних, дисциплінарних правопорушень.

Керуючись необхідністю визначення чітких відмінностей між інформаційними, адміністративними, дисциплінарними, кримінальними правопорушеннями, наведено основні ознаки, що характеризують вказані відмінності (законодавство про правопорушення, мета стягнення, покарання, суб'єкти, орган юрисдикції, ступінь суспільної небезпеки, юридичні наслідки притягнення до відповідальності).

Законодавством про інформаційне адміністративне, дисциплінарне правопорушення є деякі кодекси, закони, підзаконні нормативно-правові акти. Джерелом кримінального правопорушення є Кримінальний кодекс України.

Майже збігається мета стягнення за усі правопорушення, виховання особи, яка вчинила інформаційне, дисциплінарне, адміністративне правопорушення щодо додержання законодавства України, поваги до правил співжиття, запобігання

вчиненню нових правопорушень правопорушником і іншими особами. Мета покарання за злочин – обмеження прав і свобод засудженого, виправлення засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень засудженими та іншими особами.

Суб'єкт інформаційного адміністративного правопорушення не перебуває у службовій залежності від органу, посадової особи, яка здійснює притягнення до відповідальності. У випадку дисциплінарного правопорушення така залежність існує, оскільки справу розглядає зазвичай керівник правопорушника.

Органом юрисдикції за кримінальні правопорушення є виключно суд. За скоєні інформаційні правопорушення, крім суду, органом юрисдикції є органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.

Інформаційні правопорушення посягають на врегульовані законами суспільні відносини, які виникають і існують при здійсненні інформаційної діяльності, при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації учасниками інформаційних правовідносин.

Адміністративні правопорушення посягають на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, а дисциплінарні – на правила трудової, службової дисципліни.

Одним із елементів поняття відповідальності за інформаційні правопорушення є санкція за невиконання припису інформаційно-правової норми.

Поява в юридичній літературі нового терміна «інформаційні санкції», не розтлумаченого законодавством, призвела до виникнення дискусії з приводу його правової природи. У теорії держави і права закріплений обґрунтований поділ юридичної відповідальності на чотири види: кримінальна, цивільна, дисциплінарна, адміністративна, але сьогодні вчені схиляються до думки, що такий поділ не відповідає політико-правовим реаліям. За порушення інформаційного законодавства поряд із адміністративною відповідальністю застосовуються спеціальні санкції – інформаційні.

На думку вчених, інформаційна санкція – це вплив спеціально уповноваженого державою органу на фізичну

чи юридичну особу, що вчинила інформаційне правопорушення, у порядку, встановленому інформаційно-правовими нормами, з метою забезпечення інформаційних інтересів держави, додержання інформаційної дисципліни та профілактики вчинення правопорушень у майбутньому.

Щодо правової природи інформаційних санкцій у юридичній літературі існують дві точки зору. Перша полягає в тому, що інформаційні санкції є засобами нового виду відповідальності, який ще належно не відображено в юридичній науці, інформаційної відповідальності. Прихильники іншої думки стверджують, що інформаційні санкції є засобами адміністративної відповідальності. Немає однак єдності в розумінні юридичної природи у судовій практиці.

Зокрема, адміністративні суди різних рівнів у справах при порушенні Закону України «Про доступ до публічної інформації» не можуть застосувати адміністративні стягнення, тому обмежуються заходами передбаченими в Кодексі адміністративного судочинства України. У разі застосування інформаційних санкцій будуть виникати відносини публічно-правового характеру, оскільки однією зі сторін тут є відповідний контролюючий державний орган.

Санкції накладаються в адміністративному та в судовому порядку, а суми стягнутих штрафів спрямовуються до державного бюджету України. Відносини, що виникають у такому випадку, за характером є інформаційно-правовими.

За змістом інформаційні санкції є специфічними заходами інформаційної відповідальності. У процесі дослідження питання інформаційної відповідальності важливим є відмежування від адміністративної. Спільними у цьому контексті є такі ознаки, як нерівність сторін, спрощена процедура накладання стягнення тощо. Утім, між ними є багато відмінностей.

Основні – інформаційна відповідальність настає тільки за порушення інформаційно-правових норм, що встановлюють правила поведінки суб'єктів інформаційних правовідносин, захищають інформаційні інтереси держави.

Сутність інформаційної відповідальності проявляється у застосуванні інформаційних санкцій, якими на суб'єкта інформаційного правопорушення покладається обов'язок відшкодувати заподіяну державі матеріальну шкоду. Для цього

немає потреби використовувати цивільно-правові засоби та зазнати кару за вчинене правопорушення. Інформаційна відповідальність може реалізовуватись паралельно з адміністративною, кримінальною та дисциплінарною.

Цивільно-правове, кримінальне, трудове, адміністративне законодавство встановлює відповідальність за порушення інформаційно-правової норми. До кримінальних правопорушень в інформаційній сфері можна віднести 18 статей, що містяться у різних розділах Кримінального кодексу України.

Наприклад, у розділі «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» до злочинів в інформаційній сфері віднесено: незаконне збирання з метою використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю; розголошення комерційної або банківської таємниці, незаконне використання інсайдерської інформації, приховування інформації про діяльність емітента.

КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за порушення права на окремі види інформації: відмову в наданні інформації, надання неповної або недостовірної інформації, втрату інформації.

Дисциплінарну відповідальність за проступок в інформаційній сфері несуть працівники підприємств, установ, організацій відповідно до положень, статутів, правил внутрішнього трудового розпорядку й інших нормативних актів.

Кодексом законів про працю України встановлено, що за здійснення дисциплінарного проступку, тобто невиконання або неналежне виконання працівником з його вини трудових обов'язків, власник має право застосувати такі дисциплінарні стягнення: зауваження, звільнення.

Відповідно до трудового законодавства, за правопорушення в інформаційній сфері передбачена матеріальна відповідальність. Це майнова відповідальність працівників, з вини яких підприємство, установа, організація зазнали витрат з відшкодування шкоди, заподіяної інформаційним правопорушенням.

Детально порядок і умови матеріальної відповідальності робітників і службовців регламентовані трудовим законодавством. Матеріальній відповідальності сторін трудового договору присвячені відповідні розділи Кодексу законів про працю

України. Відповідно до вимог трудового законодавства, сторона трудового договору, у цьому випадку працівник, що заподіяла збиток іншій стороні, відшкодовує цей збиток відповідно до Кодексу законів про працю України та інших законів.

Розірвання трудового договору після спричинення збитку не обумовлює звільнення сторони цього договору від матеріальної відповідальності. Матеріальна відповідальність за порушення інформаційного законодавства настає разом із залученням порушника до інших видів відповідальності (дисциплінарної, адміністративної або кримінальної)

Матеріальна відповідальність сторони трудового договору настає за збиток, заподіяний нею іншій стороні цього договору в результаті її винної протиправної поведінки. Працівник зобов'язаний відшкодувати власнику заподіяний прямий дійсний збиток.

Під прямим дійсним збитком розуміється реальне зменшення готівкового майна власника або погіршення стану вказаного майна, необхідність для власника зробити витрати або зайві виплати на придбання або відновлення майна. Встановлення розмірів матеріальної відповідальності працівників за збиток визначається відповідно до вимог Кодексу законів про працю України.

Кодексом законів про працю України передбачено випадки повної матеріальної відповідальності, до яких належить відповідальність, покладена на працівника в повному розмірі заподіяного збитку за розголошення відомостей, що становлять таємницю (службову, комерційну або іншу, що охороняється законом, у випадках, передбачених українськими законами). Збиток відшкодовується незалежно від притягнення працівника до дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності за дії або бездіяльність, якими заподіяний збиток власнику.

Цивільно-правова (майнова) відповідальність настає у тих випадках, коли в результаті недотримання відповідних норм інформаційного права заподіюється шкода юридичним і фізичним особам. Відповідно до Цивільного кодексу України, майнова шкода відшкодовується винною стороною в повному обсязі.

Відшкодування шкоди здійснюється добровільно або за рішенням суду. Збиток підлягає відшкодуванню стороні, що зазнала його, зокрема громадянам України та іншим фізичним особам, їх здоров'ю, майну, власності. Із відома сторін або за рішенням суду шкода може бути відшкодована шляхом покладання на відповідача обов'язку з відновлення порушених прав і свобод за рахунок їх сил і засобів. Наприклад, припинення подальшого поширення інформації, спростування тим же способом, яким вона була поширена.

Відповідно до ЦК України, суб'єкт-позивач може вимагати компенсації моральної шкоди, якщо громадянину завдана моральна шкода (фізичні або моральні страждання) діями, що порушують особисті немайнові права або зазіхають на ті, що належать громадянину, інші нематеріальні блага, в інших випадках, передбачених законом, суд може покласти на порушника обов'язок грошової компенсації вказаної шкоди.

У визначенні розмірів компенсації моральної шкоди суд зважає на міру провини порушника й інші обставини, що заслуговують на увагу. Суд повинен урахувувати міру фізичних і моральних страждань, пов'язаних із індивідуальними особливостями особи, якій була завдана шкода.

Згідно з ЦК України, громадянин України, інша фізична і юридична особа має право вимагати через суд спростування тих, що ображають честь, гідність або ділову репутацію, відомостей, якщо той, що поширив їх, не доведе, що вони відповідають дійсності.

На вимогу зацікавлених осіб допускається захист честі та гідності громадянина після смерті. Якщо відомості, що ображають честь, гідність або ділову репутацію громадянина, поширені у засобах масової інформації, вони мають бути спростовані у тих же засобах масової інформації. Якщо вказані відомості містяться у документі від організації, такий документ підлягає заміні.

Порядок спростування в інших випадках устанавлюється судом. Громадянин, щодо якого засобами масової інформації опубліковані відомості, які обмежують права або інтереси, що охороняються законом, має право на публікацію відповіді у тих же засобах масової інформації. Громадянин, стосовно якого поширені відомості, що ображають честь, гідність

або ділову репутацію, має право разом із спростуванням таких відомостей вимагати відшкодування збитків і моральної шкоди, заподіяних поширенням. Цивільним кодексом України закріплені аналогічні правила захисту ділової репутації юридичної особи.

За розголошення службової або комерційної таємниці передбачаються різні види відповідальності, зокрема громадська. У ЦК України закріплено, що інформація, яка становить службову або комерційну таємницю, захищається способами, передбаченими чинним Кодексом і іншими законами. Особи, що незаконними методами отримали інформацію, яка становить службову або комерційну таємницю, зобов'язані відшкодувати заподіяні збитки.

Такий обов'язок покладається на працівників, що розгосили службову або комерційну таємницю у супереч трудовому договору, зокрема контракту і на контрагентів, що зробили це у супереч цивільно-правовому договору. Дослідження основних закономірностей правового регулювання інформації зумовлене виникненням якісно нових соціальних явищ, пов'язаних з інформацією відповідно, увагою законодавця до упорядкування цієї сфери приватності суспільних відносин. Інформація стає специфічним товаром і ресурсом сучасності, об'єктом цивільних правовідносин.

Віднедавна різко зріс інтерес до цивільно-правового аспекту інформаційних відносин. Важливо відзначити не ослаблення, а навпаки, посилення ролі цивільного права в нових умовах. Воно регулює відносини, пов'язані з інформацією та інформаційним забезпеченням.

Право змінюється, виявляючи нові об'єкти регулювання, трансформуючи методи впливу на суспільні відносини. Зазначені процеси поставили законодавця перед необхідністю ефективного юридичного упорядкування суспільних відносин в інформаційній сфері.

За цієї тенденції останнім десятиріччям у сфері інформації як об'єкта права і як товару було прийнято значну кількість нових нормативно-правових актів, що спричинило необхідність закріплення у ЦК України вказаних правовідносин.

Актуальність проблеми інформації як об'єкта цивільно-правових відносин акцентує на необхідності оцінки

ефективності наявного юридичного інструментарію, що використовується для регулювання інформаційних правовідносин.

Комплексне дослідження інформаційних правовідносин сьогодні набуває особливої актуальності через наявність прогалин у чинному цивільному законодавстві щодо регулювання з урахуванням особливостей та потреб практики. Наявні в Україні наукові розробки із зазначених проблем не розкривають специфіки цих правовідносин. Порівняно невелика кількість публікацій, у яких розглядаються окремі аспекти інформаційних правовідносин, не охоплює і не вирішує багатьох теоретичних проблем і практичних завдань, що викликано відсутністю однозначного підходу до визначення такого нетипового об'єкта цивільного права, як інформація.

Відтак виникла правова невизначеність із низки принципово важливих питань щодо: визначення права власності на інформацію, співвідношення інформації та інтелектуальної власності, визначення істотних умов договору про передачу інформації, порядок укладення названого договору, зокрема специфіки захисту права на інформацію, цивільної відповідальності.

Усе це пов'язано з тим, що інформація для будь-якої галузі національного права є об'єктом. Тому є необхідність у регулюванні цивільним правом.

Суб'єктами інформаційної відповідальності майже завжди є юридична особа будь-якої форми власності та фізичні особи. Чинним законодавством не передбачено інформаційних санкцій.

Реформування адміністративного та інформаційного законодавства є нагальною потребою сьогодення. Це законодавство, крім наукового, має практичне значення, впливає на формування судової практики. Внесення відповідних змін до адміністративного й інформаційного законодавства дозволить уникнути застосування судами різних норм у вирішенні однорідних питань, плутанини, що виникає при накладенні санкцій за вчинення особами правопорушень у сфері інформаційного законодавства.

На думку деяких учених у галузі інформаційного права, зважаючи на стрімкий розвиток української державності і поступову впорядкованість публічної сфери, що пов'язана з інформацією, триває активне законодавче оформлення таких

відносин, тому приймається чимало нормативно-правових актів, що іноді суперечать один одному, створюючи складні колізії на практиці.

Санкції інформаційної норми дуже часто не містяться поряд із диспозицією, тому зазвичай міри відповідальності замінюються відсиланнями до чинного законодавства, в якому не завжди можна знайти відповідний нормативний акт, що встановлював би таку відповідальність. Це є результатом відсутності власного механізму захисту і системи санкцій.

Доцільно розглянути питання про створення єдиного законодавчого акта, що визначав би специфічність санкції інформаційного права, оскільки законодавство про юридичну відповідальність суб'єктів інформаційного права інколи розвивається шляхом прийняття нових актів, без урахування змісту раніше прийнятих і без відміни.

Отже, встановлений поділ юридичної відповідальності на кримінальну, цивільну, дисциплінарну і адміністративну не відповідає реаліям розвитку правової думки і дійсності на тлі зростання відповідальності держави за забезпечення правопорядку у суспільстві.

Попри те, що у законодавстві немає прямого визначення інформаційної відповідальності, а поняття інформаційного правопорушення як підстави настання не містить жодний нормативно-правовий акт, цей вид відповідальності сформувався об'єктивно, про що свідчить наявність законів і підзаконних нормативно-правових актів. За порушення інформаційно-правової норми можуть наставати й інші види відповідальності, тому юридична відповідальність за інформаційні правопорушення і відповідальність за порушення інформаційно-правової норми – це не тотожні поняття.

14.3. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про інформацію

Серед правопорушень, учинених в інформаційній сфері, найбільш масовими, системними, а часто латентними були та залишаються адміністративні інформаційні правопорушення. Це дає підстави віднести адміністративну деліктність до найбільших загроз інформаційній безпеці держави.

Закон України «Про інформацію» визнав установлену законодавством відповідальність за інформаційні правопорушення невід'ємною гарантією забезпечення права особи на інформацію, що водночас може розглядатися як невідворотність покарання за ці правопорушення.

У межах інформаційної сфери адміністративна карність, як ознака правопорушень, віддзеркалює правову реакцію держави на вчинене діяння, покладає на правопорушника негативні наслідки застосування санкцій адміністративно-деліктних норм як результату вчиненого правопорушення.

Щодо адміністративних правопорушень в інформаційній сфері законодавство України припускає різні форми покарання правопорушників – за кількісними та якісними властивостями, за характером впливу на поведінку порушника.

Серед дослідників проблематики адміністративних правопорушень в інформаційній сфері найбільшу підтримку одержав погляд, відповідно до якого, зважаючи на немайнову природу інформації, придатність до необмеженого тиражування, не пов'язаність із матеріальним носієм або безпосереднім власником, здатність до зміни за змістом і за формою, що найбільш поширеними видами за адміністративні правопорушення в інформаційній сфері є майнові покарання, передусім штрафні.

Наведений погляд ґрунтується на численних адміністративних нормах, санкції яких установлюють штраф як міру покарання за адміністративні правопорушення в інформаційній сфері: ст. ст. 51-2, 53-2, 91-4, 145, 146, 148, 148-2, 148-3, 148-5, 212-2, 212-3, 212-5, 212-6 КУпАП, ст. 27 Закону України «Про рекламу», п. 2–5 Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок застосування санкцій за порушення законодавства про рекламу» тощо.

Зазначена міра адміністративного покарання виражається в неоподаткованих мінімумах доходів громадян, що має наслідком невідповідність розмірів адміністративних штрафів характеру та наслідкам адміністративних правопорушень в інформаційній сфері у зв'язку зі сталим, незначним розміром цієї облікової одиниці, чим фактично знижуються карні, профілактичні властивості стягнення.

Законодавство України передбачає окремі винятки щодо загальнопоширеної форми вираження адміністративної караності, які виявляються у залежності кількісних і якісних показників цієї ознаки адміністративних правопорушень від майнової оцінки вартості інформаційної продукції, інформаційно-комунікаційних послуг (ст. 27 «Відповідальність за порушення законодавства про рекламу» Закону України «Про рекламу», ст. 126 «Відповідальність за порушення законодавства про електронні комунікації та радіочастотний спектр» Закону України «Про електронну комунікації», п. 1-7 Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок застосування санкцій за порушення законодавства про рекламу»).

Установлюючи розміри штрафів як покарань за адміністративні правопорушення в інформаційній сфері, законодавство низки країн використовує як базову розрахункову одиницю офіційно встановлений розмір мінімальної заробітної плати.

З позицій реалізації завдань із запобігання адміністративним правопорушенням в інформаційній сфері в науці адміністративно-деліктного права України позитивним визнано досвід країн Європейського Союзу щодо встановлення розміру адміністративних штрафів у мінімальних заробітних платах.

Динамічна природа мінімальної заробітної плати як облікової фінансової одиниці сприяє наближенню розміру адміністративного покарання до наслідків протиправної поведінки, що забезпечить функціонально-правову єдність, узгодженість і невід'ємність законодавчо встановлених ознак адміністративних правопорушень в інформаційній сфері.

Законодавче об'єднання значної кількості адміністративних правопорушень в інформаційній сфері за ознакою виду адміністративного покарання не завжди означає настання для правопорушника однакових за кількісними критеріями наслідків протиправної поведінки.

Санкції окремих адміністративних норм (ст. ст. 51-2, 53-2, 91-4, 145, 146, 148, 148-2, 148-3, 148-5) установлюють широкі мінімальні та максимальні межі негативного, примусового впливу на поведінку порушника обмежень і заборон в інформаційній сфері. Це на практиці породжує виникнення додаткових корупційних ризиків.

Закон, окрім загальних обставин, що пом'якшують чи обтяжують адміністративну відповідальність, фактично не встановлює додаткових критеріїв визначення розміру покарань, зважаючи на мінімальні і максимальні межі, що фактично окреслює перед уповноваженим органом адміністративної юрисдикції завдання з визначення однієї із властивостей адміністративного правопорушення – призначення покарання за вчинення.

У правозастосовному аспекті реалізація санкцій зазначених адміністративних норм може призвести до неоднакових наслідків за ступенем впливу на інтереси порушника. У межах окремих видів адміністративних правопорушень в інформаційній сфері адміністративна караність проступків може істотно розрізнятися за якісними показниками в однакових категоріях справ, що призводить до зниження профілактичної дії заходів адміністративної відповідальності.

Щодо деяких адміністративних правопорушень, суб'єктами яких є фізичні чи юридичні особи, законодавство України припускає вияв адміністративної караності через застосування до порушника стягнень у формі конфіскації майна та речей, що стали безпосереднім знаряддям чи об'єктом адміністративного правопорушення (ст. 51-2 «Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності», 146 «Порушення правил реалізації, експлуатації радіоелектронних засобів та випромінювальних пристроїв, а також користування радіочастотним ресурсом України» КУпАП), попередження (ст. 92-1 «Порушення законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи» КУпАП), анулювання ліцензії на провадження певного різновиду господарської діяльності (ст. 72 «Санкції за порушення законодавства про телебачення і радіомовлення» Закону України «Про телебачення і радіомовлення»).

Законодавче розширення системи адміністративних покарань за правопорушення в інформаційній сфері має в основі виконання нормами адміністративного законодавства завдань із профілактики адміністративних правопорушень, урізноманітнення правових форм впливу на майнові чи особисті (немайнові) інтереси правопорушника, обмеження або позбавлення реальної можливості використовувати спеціальні засоби вчинення правопорушень.

Аналіз норм чинного в Україні законодавства на предмет виявлення сутності адміністративної караності як ознаки адміністративних правопорушень в інформаційній сфері дає змогу виокремити низку проблем, пов'язаних із цією властивістю адміністративних правопорушень.

Визначаючи діяння як адміністративне правопорушення в інформаційній сфері, закон в окремих випадках не встановлює міру адміністративної чи іншої юридичної відповідальності за вчинення.

Законодавство України встановлює протиправність діянь, проте не передбачає важливу ознаку – адміністративну караність, що згідно із загальноприйнятими у теорії та практиці адміністративного права поглядами виключає можливість кваліфікації діяння як адміністративного правопорушення.

Незважаючи на обов'язковість адміністративної караності діянь, визнаних адміністративними правопорушеннями, законодавство України передбачає окремі склади проступків, не наділені такою властивістю.

Винятком із загального правила є правопорушення, вчинені особами, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів. Зазначені суб'єкти несуть відповідальність за дисциплінарними статутами, тому адміністративна караність як ознака скоєних правопорушень відсутня. Але проступки не припиняють бути адміністративними, відбувається заміна одного різновиду юридичної відповідальності іншим.

Практика законотворчого процесу в інформаційній сфері допускає формулювання рівнозначних складів адміністративних правопорушень у різних за юридичною силою актах адміністративного законодавства.

Така модель правового регулювання притаманна для відносин, що формуються у сфері забезпечення доступу до публічної інформації, у сфері обігу та використання державної, комерційної таємниці.

Закон України «Про державну таємницю» у ст. 39 «Відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю» визначає 17 складів правопорушень, пов'язаних із державною таємницею, лише 8 із них відображено у ст. 212-2 «Порушення законодавства про державну таємницю» КУАП і забезпечені заходами адміністративної відповідальності.

Норма, визначена у ч. 1 ст. 24 «Відповідальність за порушення законодавства про доступ до публічної інформації» Закону України «Про доступ до публічної інформації», якою встановлено 9 складів правопорушень у сфері забезпечення доступу до публічної інформації, але тільки 3 з них були перенесені у норми ст. 212-3 «Порушення права на інформацію та права на звернення» КУпАП.

Дослідники, розглядаючи проблему встановлення адміністративних стягнень поза нормами КУпАП, формулюють погляд, відповідно до якого види адміністративних правопорушень і стягнення за вчинення мають визначатися спеціальними нормами галузевих законів, якими регулюються окремі види правовідносин.

В основі зазначеного підходу перебуває правовий зв'язок між структурними елементами інформаційних правовідносин і наслідками порушення. Це забезпечує відповідний зв'язок між правовідносинами, у межах яких скоєно правопорушення, правопорушенням та відповідальністю за його скоєння.

Зазначений науковий погляд відображено в нормах статей, які визначають відповідальність: ст. 27 Закону України «Про рекламу», ст. 41 Закону України «Про електронні комунікації», інших законодавчих актах.

У ст. 2 «Законодавство України про адміністративні правопорушення» КУпАП зазначено, що законодавство України про адміністративні правопорушення складається з Кодексу й інших законів України, які до включення у встановленому порядку до Кодексу застосовуються безпосередньо.

Водночас Кодекс України про адміністративні правопорушення вказує на обставину застосування цих законів – до моменту включення до Кодексу.

Запровадження зазначеного нормативного припису в правове поле України означає прагнення законодавця систематизувати всі адміністративно-деліктні норми в межах єдиного кодифікованого акта – КУпАП.

Указаний підхід щодо запобігання адміністративним правопорушенням спрямовано на поглиблення логічно-функціональних зв'язків між спеціальними адміністративними нормами, якими визначаються ознаки складів адміністративних правопорушень в інформаційній сфері, передбачаються види

та розміри стягнень за вчинення, нормами КУпАП, що встановлюють підстави, види, строки застосування адміністративної відповідальності, обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання.

Виняток із загального правила становлять положення про адміністративну відповідальність юридичних осіб в інформаційній сфері, щодо обмеженої дії норм КУпАП за колом суб'єктів, щодо юридичних осіб відображено в інших актах адміністративного, господарського та інформаційного законодавства, якими регулюються окремі різновиди інформаційної діяльності.

Концентрація в структурі КУпАП абсолютної більшості матеріальних і процесуальних адміністративних норм має наслідком зменшення кількості бланкетних норм в інформаційній сфері, підкреслюючи родові особливості інформаційних правопорушень – адміністративних, дисциплінарних, кримінальних, цивільно-правових, що забезпечує розвиток адміністративної відповідальності в інформаційній сфері.

Не виключаючи ймовірності виникнення ризиків порушення норм інформаційного законодавства, правового режиму інформації, інформаційних ресурсів, законодавство України передбачає обставини, з виникненням яких діяння, яке за формальними ознаками є протиправним, не вважається адміністративним правопорушенням і не тягне застосування адміністративних стягнень.

Йдеться про крайню необхідність, що, згідно з приписами ст. 18 КУпАП, визнається обставиною, яка виключає протиправність діяння.

Своєрідна правова природа інформаційної сфери, її складових позначається на формах зовнішнього прояву, наслідках виникнення обставин крайньої необхідності, пов'язаних із обігом і використанням інформації.

Конституція України у статті 32 визначає, що не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Зазначене конституційне положення одержало розвиток у спеціальних нормах окремих законів України щодо

визначених видів інформації – публічної, комерційної, банківської, службової тощо.

Згідно з ч. 2 ст. 7 «Конференційна інформація» Закону України «Про доступ до публічної інформації», суб'єкти владних повноважень-розпорядники публічної інформації, які володіють конфіденційною інформацією, можуть поширювати її лише за згодою осіб, які обмежили доступ до інформації, а за відсутності згоди – лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Відповідно до ч. 1 ст. 11 «Захист особи, яка оприлюднює інформацію» Закону України «Про доступ до публічної інформації», посадові та службові особи не підлягають юридичній відповідальності, незважаючи на порушення обов'язків, за розголошення інформації про правопорушення або відомостей, що стосуються серйозної загрози здоров'ю чи безпеці громадян, довіллю, якщо особа при цьому керувалася добрими намірами та мала обґрунтоване переконання, що інформація є достовірною, містить докази правопорушення або стосується істотної загрози здоров'ю чи безпеці громадян, довіллю.

Конституція України (ч. 2 ст. 32), Закон України «Про доступ до публічної інформації» (ч. 2 ст. 8, ч. 1 ст. 11), інші законодавчі акти фактично встановлюють вичерпний перелік обставин, із настанням яких виключається протиправність діяння в інформаційній сфері.

Адміністративна караність як невід'ємна ознака та безпосередній наслідок адміністративних правопорушень в інформаційній сфері відображає правове оцінювання державою протиправного використання інформації, інформаційних ресурсів, інформаційно-комунікаційних систем, фактів порушення права на інформацію фізичних і юридичних осіб.

Ураховуючи значне посилення впливу інформації, інформаційно-комунікаційних систем на суспільні та державно-політичні процеси, розширення сфери, обсягу обігу інформації, чинне адміністративне законодавство України в інформаційній сфері потребує послідовного, системного оновлення у розширенні складів адміністративних інформаційних правопорушень, посиленні стягнень, що підлягатимуть застосуванню за скоєння щодо фізичних і юридичних осіб – суб'єктів інформаційних правовідносин.

14.4. Кримінально-правова відповідальність у сфері інформаційних правовідносин

Чинне кримінальне законодавство не містить окремого розділу, родовим об'єктом якого є група однорідних суспільних відносин у сфері обігу інформації. Водночас норми Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) закріплюють понад 50 складів злочинів, що посягають на встановлений законом порядок створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації. На відміну від адміністративних правопорушень, злочини в інформаційній сфері характеризуються більш високим ступенем суспільної небезпеки, призводять до завдання реальної або потенційної істотної шкоди інтересам особи, держави, суспільства і передбачають можливість призначення покарання у вигляді позбавлення волі.

Залежно від ступеня суспільної небезпеки, групи однорідних відносин, яким безпосередньо завдається шкода протиправним діянням, злочини у сфері обігу інформації доцільно поділити на:

1. Злочини, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері обігу інформації з обмеженим доступом та іншої інформації, що охороняється законом.

2. Злочини, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері технічного захисту інформації.

3. Злочини, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері інформаційно-психологічної безпеки особи та суспільства.

Злочини, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері обігу інформації з обмеженим доступом та іншої інформації, що охороняється законом

Характеризуючи першу групу злочинів, що посягають на встановлений законом порядок обігу інформації, слід виокремити дві групи кримінальних правопорушень:

– злочини, що посягають на встановлений законом порядок обігу інформації з обмеженим доступом;

– злочини, що посягають на порядок обігу іншої (відкритої) інформації, що охороняється законом. Склади злочинів у сфері обігу інформації з обмеженим доступом містяться в різних розділах чинного КК України, проте їх об'єднання в одну

групу зумовлено предметом протиправного діяння – відомостями, доступ до яких має лише обмежене коло осіб і оприлюднення яких відбувається в чітко визначеному законодавчому порядку. Обмеження доступу до інформації здійснюється в інтересах національної безпеки або охорони законних прав фізичних та юридичних осіб.

Кримінальна відповідальність за злочини, предметом яких є відомості, що становлять державну таємницю, насамперед передбачена в розділі I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України». Два склади злочинів цього розділу безпосередньо стосуються встановленого законом порядку охорони та захисту відомостей, що становлять державну таємницю: ст. 111 КК України «Державна зрада» і ст. 114 КК України «Шпигунство».

Підстави кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері обігу державної таємниці також закріплені в розділі XIV КК України «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову на мобілізацію».

Ст. 328 КК України «Розголошення державної таємниці» передбачає відповідальність за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства.

Ст. 329 КК України «Втрата документів, що містять державну таємницю» встановлює відповідальність за втрату документів або інших матеріальних носіїв секретної інформації, що містять державну таємницю, а також предметів, відомості про які становлять державну таємницю, особою, якій вони були довірені, якщо втрата стала результатом порушення встановленого законом порядку поводження із зазначеними документами та іншими матеріальними носіями секретної інформації або предметами.

Розділ XIX КК України «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» містить ст. 422 «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості».

Серед кримінальних правопорушень у сфері охорони професійної таємниці законодавець насамперед вирізняє злочин, передбачений ст. 145 КК України «Незаконне розголошення лікарської таємниці».

Спеціальною нормою стосовно ст. 145 КК України є дії, передбачені ст. 132 КК України («Розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби»),

Чинний КК України містить два склади злочинів у сфері обігу банківської інформації: ст. 231 КК України «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю» і ст. 232 КК України «Розголошення комерційної або банківської таємниці». Аналіз зазначених приписів указує на те, що законодавець не вбачає особливих відмінностей між банківською і комерційною таємницями й об'єднує їх в одній статті.

Ст. 387 КК України встановлює відповідальність за розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування таємниці досудового розслідування,

Посяганням на встановлений законом порядок забезпечення таємниці слідства та конфіденційності іншої інформації, пов'язаної з виявленням та розкриттям злочинів і розслідуванням кримінальних справ, слід визнавати злочин, передбачений ст. 381 КК України «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист».

Ст. 159 чинного КК України передбачає відповідальність за порушення таємниці голосування, що виражається в розголошенні змісту волевиявлення.

Ст. 163 КК України передбачає відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер.

Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) є кримінально караним діянням, відповідальність за яке передбачена ст. 168 КК України.

Ст. 330 КК України встановлює відповідальність за передачу або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану в процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни.

Ст. 182 КК України «Порушення недоторканності приватного життя» визнає злочинними дії, спрямовані на незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконну зміну такої інформації.

Надання завідомо неправдивої інформації проявляється у здійсненні активних дій, спрямованих на маніпулювання інформацією, введення в оману шляхом надання недостовірної інформації, спотворення контексту, спотворення частини інформації тощо. Відповідальність за надання неправдивої інформації передбачена нормами:

– ст. 158 КК України «Надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або фальсифікація виборчих документів, документів референдуму, підсумків голосування або відомостей Державного реєстру виборців»;

– ч. 1 ст. 2091 КК України «Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», що може виражатись у поданні недостовірної інформації про фінансові операції, які відповідно до закону підлягають фінансовому моніторингу;

– ч. 1 ст. 223-1 КК України «Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів», що може виражатись у внесенні уповноваженою особою в документи, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів, завідомо неправдивих відомостей;

– ч. 1 ст. 223-2 КК України «Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів», що може виражатись у внесенні завідомо недостовірних змін до системи реєстру власників іменних цінних паперів або до системи депозитарного обліку;

– ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення», що може виражатися в умисному перекрученні відомостей про екологічний, зокрема радіаційний, стан, пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини, і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний

світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою;

- ст. 259 КК України «Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності»;

- ст. 358 КК України «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів», що виражається в підробці відомостей в офіційних документах, які надають певні права або звільняють від обов'язків;

- ч. 1 ст. 366 КК України «Службове підроблення», що виражається у складанні, видачі службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесенні до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів;

- ч. 1 ст. 383 КК України «Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину», що виражається в завідомо неправдивому повідомленні суду, прокурору, слідчому або органу досудового розслідування про вчинення злочину;

- ч. 1 ст. 384 КК України «Завідомо неправдиве показання», що може виражатись у наданні під час кримінального або виконавчого провадження завідомо неправдивих показань свідка чи потерпілого, завідомо неправдивого висновку експерта, завідомо неправильного перекладу, завідомо неправдивого звіту оцінювача про оцінку майна.

Приховування або неповідомлення інформації може проявлятися в активних і пасивних діях, спрямованих на замовчування, маскуванню, неподання або несвоєчасне подання відповідної інформації належним адресатам. Відповідальність за ці дії передбачена такими нормами:

- ст. 136 КК України «Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані», що виражається в неповідомленні інформації про особу, яка перебуває в такому стані, відповідним органам чи особам;

- ч. 1 ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», що може виражатись у приховуванні чи маскуванні незаконного походження коштів або іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння;

– ч. 1 ст. 209-1 КК України «Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму», що може виражатися в умисному неподанні, несвоєчасному поданні інформації про фінансові операції, що відповідно до закону підлягають фінансовому моніторингу;

– ч. 1 ст. 223-2 КК України «Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів», що може виражатися у невнесенні службовою особою емітента чи професійного учасника фондового ринку змін до системи реєстру власників іменних цінних паперів або до системи депозитарного обліку;

– ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення», що можуть виражатися у приховуванні відомостей про екологічний, зокрема радіаційний, стан, пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини, і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою;

– ч. 3 ст. 243 КК України «Забруднення моря», що виражається в неповідомленні спеціально відповідальними за те особами інформації про потреби скидання в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей та інших відходів;

– ст. 285 КК України «Неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден», що виражається в неповідомленні інформації щодо назви і порту приписки судна, місця відправлення та призначення;

– ч. 1 ст. 385 КК України «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків», що виражається у відмові свідка від давання показань під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України;

– ст. 396 КК України «Приховування злочину», що може полягати в заздалегідь не обіцяному приховуванні інформації щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

Злочини, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері технічного захисту інформації

Злочини, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері технічного захисту інформації, передбачені у розділі XVI Особливої частини КК України «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку».

Законодавець закріпив шість складів злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1 КК України), об'єктивна сторона яких виражається у таких формах:

- несанкціоноване втручання в роботу електронно обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ч. 1 ст. 361 КК України);

- створення з метою використання, розповсюдження або збуту, розповсюдження або збут шкідливих програмних чи технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ч. 1 ст. 361-1 КК України);

- несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації, створеної та захищеної відповідно до чинного законодавства (ч. 1 ст. 361-2 КК України);

- несанкціоновані зміна, знищення або блокування інформації (ч. 1 ст. 362 КК України) та несанкціоновані перехоплення або копіювання інформації (ч. 2 ст. 362 КК України), яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації;

- порушення правил експлуатації електронно обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем,

комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363 КК України);

– умисне масове розповсюдження повідомлень електрозв'язку, здійснене без попередньої згоди адресатів (ч. 1 ст. 363-1 КК України).

Злочини, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері інформаційно-психологічної безпеки особи та суспільства

Ст. 171 КК України передбачає кримінальну відповідальність за «перешкоджання законній професійній діяльності журналістів».

Деструктивний вплив на сферу інформаційно-психологічної безпеки особи і суспільства чинять злочини, передбачені ст. 298 «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» та ст. 298-1 КК України «Знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду».

Злочини, пов'язані з негативним інформаційно-психологічним впливом на особу і суспільство, також можуть виражатись у:

– різних публічних закликах (ст. 109, 110, 258-2, 295, 436 КК України);

– розпалюванні національної ворожнечі (ст. 161 КК України);

– пропаганді насильства та аморального способу життя (ст. 300, 301, 436 КК України);

– примушенні (ст. 174, 258-1, 280, 301, 303, 355, 373, 386 КК України);

– схилянні (ст. 315, 324 КК України);

– спонуканні (ст. 323, 349 КК України);

– залякуванні (ст. 122, 126, 127, 258 КК України);

– впливі на діяльність державних службовців (ст. 343, 344, 376, 397 КК України).

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Які нормативні акти становлять правову основу адміністративної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері?
2. Назвіть характерні ознаки адміністративної відповідальності в інформаційній сфері.
3. Розкрийте зміст підстав адміністративної відповідальності в інформаційній сфері.
4. Охарактеризуйте елементи складу адміністративного правопорушення в інформаційній сфері.
5. Здійсніть юридичний аналіз злочинів, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері обігу інформації з обмеженим доступом, та іншої інформації, що охороняється законом.

РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ТА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ, НАПИСАННЯ РЕФЕРАТИВ

Основні нормативно-правові акти

1. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
2. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.11.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
3. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3855-12>
4. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text>
5. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text>
6. Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 р. № 220/96-ВР.
7. Цивільний кодекс : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>
8. Господарський кодекс : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/436-15>
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

10. Кримінальний кодексу України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Додаткова література

1. Муляр Г., Ховпун О., Бегма, А. Особливості притягнення осіб до кримінальної відповідальності в інформаційній сфері. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2022. № 3. С. 21–39.
2. Колотун І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Станом на 04 січня 2022 року. Київ: ЦУЛ, 2022. 784 с.
3. Дрозд А., Богайчук К., Дуліба Е. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення. Станом на 15 вересня 2021 р. Київ: ЦУЛ, 2021. 812 с.
4. Сторожук І. П. До питання структурування категорії «інформаційне правопорушення». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 165–167.
5. Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері та основи інформаційної деліктології : монографія / І. В. Арістова, О. А. Баранов, О. П. Дзьобань та ін.; за заг. ред. К. І. Белякова. Київ: КВІЦ, 2019. 344 с.
6. Кушнір І. П., Царенко С. І., Царенко О. М. Особливості застосування дисциплінарної відповідальності за порушення інформаційного законодавства в діяльності державної прикордонної служби України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 74–78.
7. Єсімов С. С., Ковалів М. В., Скриньковський Р. М., Сопільник Р. Л. Юридична відповідальність у механізмі забезпечення режиму інформації з обмеженим доступом в Україні: адміністративно-правовий вимір. *Право.ua*. 2019. № 2. С. 19–26.
8. Нечипорук Ю. М. Особливості співвідношення адміністративної та цивільно-правової відповідальності за правопорушення інформаційній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 3. С. 130–134.
9. Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері: теорія і практика : монографія; за заг. ред. проф. К. І. Белякова. Київ, 2016. 293 с.
10. Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері : навч. посіб. / О. О. Тихомиров, О. К. Тугарова. Київ : Нац. акад. СБУ, 2015. 172 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРАВОСУДДІ

15.1. Засади упровадження інформаційних технологій у правосуддя

Незалежне та неупереджене правосуддя є запорукою сталого розвитку суспільства та держави, гарантією додержання прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави, зростання добробуту та якості життя, створення привабливого інвестиційного клімату, своєчасного, ефективного та справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права.

Інформатизація судових систем шляхом упровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій є одним із ефективних способів підвищення рівня доступності та якості правосуддя. Зазначене передбачено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи».

Упровадження електронних послуг правосуддя здатне значно прискорити процес судочинства, скоротити навантаження на апарат суду, підвищити рівень відкритості судової системи, полегшити доступ громадян і бізнесу до судової процедури через скорочення витрат, обумовлених необхідністю фізичної присутності сторін та/або залучення професійного представника.

Концепція Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) на 2022–2024 роки передбачає створення умов для активізації впровадження інформаційних технологій у діяльність судів, органів і установ системи правосуддя, забезпечення автоматизації їх роботи, розвитку електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій, його інтегрування у національну інфраструктуру електронного врядування, є основними напрямками покращення доступу до правосуддя.

Застосування інформаційних технологій у сфері правосуддя сприяє розширенню практик досудового та позасудового врегулювання спорів на ранній стадії, компенсує прогалини у правовій освіті громадян, які перешкоджають ефективно захищати власні права.

Використання інформаційних технологій дає змогу суттєво скоротити часові, трудові та фінансово-економічні витрати на виконання повторюваних, рутинних процесів, характерних для різних етапів судочинства. Це стосується не лише суддів, а й учасників судових спорів. Максимальний ефект забезпечується за використання систем електронного подання документів, онлайн-взаємодії сторін спору та суддів, відеоконференцзв'язку, автоматичного протоколювання та транскрибування судових засідань у разі автоматизації діяльності апарату суду.

У найближчому майбутньому розвиток інформаційних технологій з високою ймовірністю дозволить відмовитися від проведення очних слухань щодо широкого переліку справ на невеликі суми у безперечних справах. Це зробить правосуддя не тільки більш оперативним, а й доступнішим для громадян і бізнесу, розширивши можливості щодо захисту законних прав та інтересів.

Україна характеризується високим рівнем інформатизації судової системи. Перевагами електронного правосуддя є:

- можливість подання позову та інших документів в електронній формі незалежно від типу судочинства, категорії справи та інстанції;
- можливість повноцінного проведення судових засідань у режимі онлайн через систему веб-конференцзв'язку;
- можливість дистанційного ознайомлення з матеріалами справи та доказами в електронному вигляді. Доступ надається і до друкованих документів, від сканованих канцелярією суду, аудіозаписів судових засідань;
- доступність у мережі Інтернет текстів рішень судів усіх рівнів і ланок;
- доступність сервісу прогнозування термінів і результатів розгляду справ;
- використання аудіопротоколювання під час розгляду 100% справ;

– автоматизація функцій апарату суду (повідомлення сторін спору, розсилання повідомлень). Загалом ці послуги дозволяють судам повноцінно розглядати в онлайн-режимі будь-які категорії справ.

Верховним Судом України було анонсовано швидке впровадження у господарській системі сервісів із автоматизації розгляду справ у порядку наказного провадження із застосуванням технологій штучного інтелекту. Це допоможе підвищити швидкість і прозорість судочинства за відповідними категоріями справ.

У період обмежень, пов'язаних із коронавірусом, судова система зробила значний крок уперед у цифровізації правосуддя. Зокрема, успішно запроваджено та підтверджено ефективність практика проведення онлайн-засідань із використанням веб-конференцій.

Стимулом для оперативного застосування цієї системи слугувало закриття судів на карантин. У декларації Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЈ) зазначено, що пандемія COVID-19 – це криза у сфері охорони здоров'я із серйозними людськими та соціальними наслідками, з викликами для судів та судових органів у державах-членах. Вона створила умови для того, щоб порозмірковувати над можливостями застосування інноваційних заходів у судових системах.

Упровадження технічних засобів є нагальною необхідністю, оскільки дозволяє суттєво знизити витрати судочинства для фізичних і юридичних осіб, підвищити доступність правосуддя.

Розгляд справ із використанням системи веб-конференцій розпочав Верховний Суд України. Надалі практика розгляду справ із використанням власних засобів відеотрансляції була поширена на нижчі суди.

Сервіс дистанційної веб-участі у судовому засіданні був інтегрований відповідно до Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, які забезпечують подання документів та доказів в електронному вигляді з дотриманням вимог до автентичності, можливість дистанційного ознайомлення з матеріалами справи, встановлення особи

учасників через Єдиний державний веб-портал електронних послуг.

Це дає змогу повноцінно розглядати будь-які категорії справ в онлайн-режимі з дотриманням прав учасників процесу та вимог до судової процедури.

Можна стверджувати, що у судах реалізовано функціонал повноцінного онлайн-правосуддя, яке стало усталеною практикою.

В Україні є можливість повного, необмеженого та безкоштовного доступу до текстів судових актів, процесуальних документів з усіх спорів, що надійшли на розгляд суду, незалежно від типу судочинства, категорії справ та інстанції. Це реалізовано згідно із Законом України «Про доступ до судових рішень».

Наявність повного доступу учасникам спорів до текстів судових актів у Єдиному державному реєстрі судових рішень дає широкі можливості для аналізу судової практики, використання технологій штучного інтелекту під час прогнозування термінів і результатів розгляду справ.

Основною перешкодою для подальшого поширення системи дистанційного правосуддя в судах може стати пред'явлення надлишкових вимог до законодавчого оформлення, технічної реалізації (насамперед захисту інформації).

Створення правових умов для проведення судових засідань у режимі відеоконференції було включено до Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки.

Одним із важливих питань у цьому контексті може стати рівень вимог щодо захисту інформації, які встановлюються до таких систем. Надмірні та не цілком обґрунтовані вимоги до захисту інформації у використанні системи веб-конференції стосовно учасників судових процесів (наприклад, шифрування даних, передача закритими відомчими каналами) здатні повністю дезавувати переваги дистанційного правосуддя.

Технічні рішення, що використовуються, дозволяють забезпечити повноцінний розгляд спорів у режимі веб-конференції з використанням персональних пристроїв учасників процесу. Практика продемонструвала надуманість проблем, пов'язаних із недостатнім захистом інформації.

Нині немає відомостей про випадки зловживань, що свідчать про критичну вразливість системи, яка застосовується, з метою забезпечення процесуальних гарантій сторін або захисту інформації.

Вимоги захисту інформації повинні бути виправданими з урахуванням виду процесу та конкретних обставин справи, бути збалансованими з принципом доступності судочинства.

Практика судів і досвід систем судочинства країн Європейського Союзу доводять, що використання загальнодоступних технологій на боці учасника процесу є достатнім, а ризики втручання третіх осіб (підміни сигналу, участі у засіданні інших осіб) усуваються за допомогою стандартних процедур автентифікації через Єдиний державний веб-портал електронних послуг, візуальної перевірки документів, що засвідчують особу, використання кваліфікованого електронного підпису, загальнодоступних засобів криптографії.

Ризиком для подальшого розвитку системи веб-конференції у судах може бути пред'явлення надлишкових вимог до законодавчого оформлення.

Практика засвідчує, що перелік питань, що потребують урегулювання на рівні процесуальних кодексів, є доволі вузьким. Це передусім встановлення особи учасника процесу, деякі питання попереднього розкриття доказів, заходи, спрямовані на недопущення затягування процесу (приміром, маніпуляцій зі стійкістю зв'язку).

Більшість інших складних питань виникає за використання «класичного» відеоконференцзв'язку та вирішується на рівні узагальнення Верховним Судом України судової практики.

Найбільш перспективними напрямками розвитку інформатизації судової системи є:

- спрощення нормативних вимог щодо проведення онлайн-процесів і відповідне розширення практики використання;

- подальша автоматизація та роботизація розгляду справ, насамперед у порядку спрощеного та наказного провадження (впровадження технологій штучного інтелекту у процес розгляду безперечних вимог);

- імперативний переклад розгляду деяких категорій спорів повністю онлайн. Перспективним є використання асинхронного порядку взаємодії суду та сторін у процесі вирішення справ;

- з метою розширення можливостей учасників процесів із дистанційного ознайомлення з матеріалами справи розповсюдження вимог про подання документів, доказів до судів в електронному вигляді на позовне провадження;

- інтенсифікація використання передового досвіду інформатизації судів загальної юрисдикції у частині запровадження прогресивних електронних сервісів, і у частині підвищення доступності.

В умовах інтенсивного розвитку та ускладнення соціально-економічних відносин суттєво зростає навантаження на судові органи, внаслідок чого багато учасників за наявності формальної можливості звернутися до суду виявляються позбавленими реального доступу до правосуддя.

Для певної групи осіб відновлення справедливості за допомогою використання судових процедур утруднено через надмірну вартість та/або внаслідок зайвої складності. Становище ускладнюється у разі надзвичайних ситуацій епідеміологічного, природного чи техногенного характеру.

На початку 2020 року у зв'язку із запровадженими карантинними заходами, зумовленими високими темпами поширення коронавірусної інфекції, діяльність судів виявилася паралізованою. Єдиним засобом подолання подібних ситуацій є перенесення максимальної кількості судових процедур в онлайн.

Сучасний рівень розвитку інформаційних технологій дає змогу говорити про інформатизацію судової системи як про один із ефективних і перспективних способів забезпечення доступності та якості правосуддя. Упровадження інформаційних технологій здатне прискорити судочинство, скоротити навантаження на персонал суду, знизити вартість процедур, підвищити рівень відкритості судової системи.

Доцільно вирізнити два підходи до інформатизації судової системи:

- оптимізація (автоматизація) процесів;
- трансформація процедур.

За першого підходу наявні процедури сприймаються як необхідні та узгоджені. Упровадження інформаційних технологій допомагає суттєво скоротити часові та трудові витрати на виконання повторюваних, рутинних процесів, характерних для різних етапів судочинства.

Основними напрямками оптимізації: є впровадження систем електронного подання документів та онлайн-взаємодії сторін спору та суддів, розширення практики застосування систем відеоконференцзв'язку, впровадження систем автоматичного протоколювання та транскрибування судових засідань.

Наприклад, у Великій Британії впровадження цифрової інфраструктури діловодства (HM Courts&Tribunals Service Digital Case System) з моменту запуску у 2015 році дозволило скоротити обсяг паперу та часові витрати на подання позовної заяви.

Трансформація судочинства передбачає впровадження нових технологій та процедур. Йдеться про відмову від проведення очних слухань з широкого переліку дрібних і безперечних справ. Ця думка є розвитком концепції письмового (заочного) провадження, яке дозволяє судам ефективніше витрачати фінансові та трудові ресурси залежно від значущості спору.

На першому етапі очні судові засідання можуть бути замінені асинхронною взаємодією сторін спору та судді на базі спеціалізованої Інтернет-платформи. З розвитком інформаційних технологій розгляд численних фактично безперечних та/або дрібних справ може здійснюватися за допомогою спеціалізованих алгоритмів без безпосередньої участі суддів.

Заходи, передбачені підходами до інформатизації судової системи, на практиці можуть розглядатися як взаємодоповнювальними.

Розширення реального доступу до правосуддя може бути досягнуто шляхом реформування технологій правової освіти громадян, стимулювання практики «уникнення» (профілактики) спорів на ранній стадії, оптимізації судових процедур. У значній кількості випадків відновленню порушених прав перешкоджає незнання особами доступних процедур.

Бар'єром є фінансова та процесуальна недоступність судочинства. Ключовим моментом ефективності інформатизації судової системи у такій ситуації має бути забезпечення якомога більшої самостійності фізичних і юридичних осіб у процесі відновлення порушених прав.

Незважаючи на наявність необхідних судових інститутів, процес відновлення порушених прав для широкого кола осіб може залишатися досить дорогим, складним і забюрократизованим. Упровадження інформаційних технологій у процес застосування права допомагає зробити його інтуїтивно зрозумілим, відтак менш витратним через можливість виключення зайвих процедур і витрат на професійного представника (консультанта).

Важливим засобом подолання описаних проблем є впровадження системи онлайн-заповнення позовних заяв (скарг, вимог) незалежно від інстанції, яка розглядає спір. У загальному обсязі судових спорів певної категорії можуть бути виявлені поширені ситуації, для кожної може бути розроблена модель оптимального врегулювання. Структурування процесу розгляду спорів та її інформатизація позитивно вплине на можливість прогнозування результатів.

Запуск подібної системи передбачає одночасно розробку форм, посібників щодо заповнення і алгоритмів необхідних дій, використання яких дасть змогу особам, які не мають юридичної освіти, без допомоги професійних представників і консультантів осмислити власні вимоги, оцінити вартість та доцільність звернення до суду, отримати чіткі та лаконічні інструкції щодо відновлення порушених прав щодо надання необхідних доказів.

Структурування процесу судового розгляду на початковому етапі може забезпечити відокремлення найменш обґрунтованих спорів.

Надходження інформації у заданому форматі, виключення необов'язкових документів знизить фактичне навантаження на відповідні органи. Раціональне осмислення вимог та їх трансляція протилежній стороні у деяких випадках є достатніми умовами для врегулювання розбіжностей у позасудовому порядку.

На такому принципі заснована робота проекту онлайн-урегулювання спорів Cybersettle – сторони наосліп обмінюються позиціями (вимогами та зустрічними пропозиціями) та у разі перетину алгоритм автоматично затверджує угоду.

Використання описаних механізмів вимагатиме вживання серйозних організаційних заходів і фінансових вкладень. До того, як «проміжні» рішення доцільно інтенсифікувати, годиться здійснити процес переходу на онлайн-подання позовних заяв до суду, використання онлайн-переговорів та онлайн-посередництва на ранніх стадіях судочинства, розвиток онлайн-інститутів позасудового врегулювання спорів.

Загалом оцінка рівня розвитку інформаційних технологій у сфері профілактики спорів може здійснюватися з використанням таких критеріїв, як:

- наявність можливості подання позовної заяви до суду в електронному вигляді;
- наявність розроблених форм подання позовних вимог, посібників щодо заповнення, схем, що відображають послідовність дій у процесі вирішення спорів у судовому порядку;
- наявність системи онлайн-заповнення позовних заяв (скарг, вимог);
- доступність інформації щодо ймовірності задоволення вимог залежно від категорії спору та інших характеристик;
- доступність інструментів онлайн-переговорів або онлайн-посередництва;
- наявність інструментів електронного обміну документами (доказами) між сторонами спору;
- наявність ефективно діючих онлайн-інститутів позасудового врегулювання спорів.

Оптимізація судових процедур розгляду спорів унаслідок інформатизації передбачає виключення традиційних, але у контексті цифровізації надлишкових елементів судочинства, що пов'язано з фізичним учиненням дій, зокрема присутності на очних судових слуханнях. Уже сформувалася практика заочного розгляду певних груп справ (зазвичай дрібних, безперечних справ), дистанційної участі сторін спору та представників у судових засіданнях.

Розвиток інформаційних технологій (підвищення якості інтернет-зв'язку, захищеність каналів передачі даних,

можливість ідентифікації учасників комунікації) за умови забезпечення ефективних інституційних гарантій усунення помилок, що виникають, і порушень процесуальних прав (інститут перегляду судових актів, можливість використання традиційних судових процедур) дозволяє інтенсифікувати розгляд справ.

Вирішення більшості спорів не потребує обов'язкового очного слухання. Позиції сторін, докази у справі та інші матеріали можуть бути подані онлайн, зокрема у межах процедури слухань (continuous online hearings).

У процедурі суддя та представники сторін упродовж певного часу асинхронно (не погоджуючи час учинення дій) мають змогу ознайомитися з матеріалами справи, коментувати їх, коригувати власну позицію, вимагати та надавати недостатні докази, вирішувати виявлені спірні ситуації.

Сторони спору за законом зобов'язані обмінюватися відповідними документами на початку судового розгляду, попереднього розкриття доказів. Однак на стадії судового розгляду взаємодія учасників спору та обмін документами відбувається переважно під час судових слухань.

Упровадження можливості офіційної онлайн-взаємодії сторін спору після початку судової процедури має стати логічним продовженням цієї практики. Одночасно з цим може бути забезпечено зміну конструкції складних формальних судових процедур на перелік взаємопов'язаних відокремлених операцій, здійснення яких окремо для особи не буде обтяжливим.

Процедурне спрощення судочинства допоможе забезпечити вищий рівень усвідомленості вчинених дій. Імовірним стане примирення сторін, знизиться потреба у послугах професійних представників.

Що стосується оптимізації безпосередньо обсягу судової роботи суддів, то у такому випадку виглядає актуальною та своєчасною інтенсифікація застосування у розгляді справи та винесенні рішення систем, заснованих на технологіях штучного інтелекту.

Приміром, у США подібні системи аналізують дані про підсудного та використовуються суддями під час визначення запобіжного заходу та суворості покарання. У таких випадках технології не підмінюють суддів. Однак при розгляді

безперечних справ рівень автоматизації може бути суттєво підвищений, аж до виключення судді з процесу винесення рішення.

У разі недостатності запропонованих процедур розгляд справи може здійснюватися у традиційній формі, однак початкове використання онлайн-процедур дозволить скоротити час, необхідний судді та сторонам спору для ознайомлення з матеріалами справи та уточнення позицій.

Оцінка рівня впровадження технологій оптимізації судових процедур за допомогою інформатизації може здійснюватися з використанням таких критеріїв, як:

- наявність можливості дистанційної участі у судовому засіданні (за використання спеціально обладнаного приміщення);

- наявність можливості дистанційної участі в судовому засіданні (з використанням широкого спектру захищених засобів комунікації);

- наявність процедур асинхронної участі в онлайн-розгляді справи (оперативний обмін документами та уточнення позицій);

- наявність процедур автоматизованого контролю надання необхідних документів та здійснення процесуальних дій;

- використання суддями технологій штучного інтелекту при аналізі матеріалів справ і винесенні рішень;

- використання систем аудіопротолювання засідань;

- використання систем автоматичного транскрибування засідань;

- автоматизація функцій апарату суду (розсилання матеріалів, повідомлень, нагадувань);

- наявність можливості ознайомлення із матеріалами справи онлайн (спочатку поданих на фізичних носіях);

- наявність інструментів повністю автоматичного розгляду справ.

В Україні розвиток систем електронного документообігу характеризується використанням передових розробок у галузі інформаційних технологій, зокрема впровадження елементів технології блокчейн. Можливість подання позовів і розміщення документів в електронній формі передбачено

у адміністративному, господарському, цивільному процесі незалежно від інстанції.

Під час подання документів відбувається попередня перевірка з можливістю повторного надсилання відхилених документів. З метою забезпечення безпеки документи, що подаються, можуть підписуватися посиленим кваліфікованим електронним підписом. Учасникам спорів доступна опція передплати сповіщення про зміни у справі.

Невдовзі планується запуск сервісу, який полегшує складання електронних документів, системи автоматизації стандартизованих функцій співробітників судового апарату, роботизації розгляду найпростіших справ.

В умовах боротьби з новою коронавірусною інфекцією в Україні загострилася потреба у впровадженні сервісів щодо вирішення спорів у режимі онлайн. Теоретично закони дозволяють сторонам брати участь у судовому процесі із використанням засобів відеоконференцзв'язку.

Однак здійснити це можна тільки з приміщень, обладнаних спеціалізованими системами, що допомагають забезпечити проведення процедур ідентифікації осіб, які відповідають вимогам захисту інформації (суди, установи пенітенціарної системи).

Найважна система відеоконференцзв'язку ізольована від мережі Інтернет, що складно масштабується та потребує значних ресурсів. У судах використовуються апаратні рішення, що дозволяють підключати одночасно 4 учасників.

Апаратні рішення, що застосовуються, як-от у Львові, дозволяють підключити одночасно 10 учасників. Існуючий порядок використання відеоконференцзв'язку не дає змоги застосовувати відеоконференцзв'язок у необхідних обсягах, вимагає присутності сторони у приміщенні суду та фактично позбавляє фізичних і юридичних осіб переваг дистанційного розгляду справ.

Верифікація осіб може здійснюватися з допомогою суміжних сервісів (офіційні сайти судів, Єдиний державний вебпортал електронних послуг), іншими способами. Захист комунікацій може бути забезпечений засобами шифрування, доступними учасникам спорів під час використання відповідних стандартних програмних продуктів.

За віддаленого розгляду спорів використовуються можливості Skype та Zoom. Інструкція користувача підсистеми відеоконференцзв'язку ЄСІТС визначає, що у день проведення слухання всі учасники у справі мають бути готові вийти на зв'язок у зазначений час, перебувати у місці, де ніхто не зможе підслухати (за необхідності суддя може попросити показати кімнату за допомогою камери відеопристрою, аби переконатися, що нікого стороннього немає).

Можна говорити про необхідність модернізації використовуваних засобів онлайн-участі осіб у судових засіданнях, про принципову можливість упровадження технологій у судах. Наявні обмеження застосування систем відеоконференцзв'язку є виправданими, гальмують розвиток сучасних форм правосуддя, знижують доступність.

Сервіс дистанційної веб-участі судовому засіданню інтегрований з Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою. Цей сервіс гарантовано забезпечує встановлення особи та перевірку повноважень учасників засідання (через Єдиний державний веб-портал електронних послуг); можливість подання прямо під час засідання клопотань, доказів, інших документів із гарантіями автентичності та цілісності; можливість дистанційного ознайомлення із матеріалами справи.

Це дає змогу повноцінно розглядати будь-які категорії справ в онлайн-режимі з дотриманням прав учасників процесу та вимог до судової процедури без затримок, обумовлених недоліками технічного оснащення.

Упровадження подібної системи є вкрай перспективним, оскільки в очах громадян суди будуть більш доступними, технологічними, ефективними. Наразі тривають роботи із законодавчого забезпечення таких новацій. Законодавче оформлення проведення онлайн-засідань необхідно визнати своєчасною ініціативою, яка заслуговує на підтримку.

Важливим є рівень вимог захисту інформації, які встановлюються до таких систем. Вимоги захисту інформації повинні бути виправданими з урахуванням виду процесу та конкретних обставин справи, збалансованими з принципом доступності судочинства.

Сучасні загальнодоступні технології дозволяють гарантовано забезпечувати встановлення особи учасника процесу та автентичність документів (доказів), що подаються. Необхідно враховувати, що юридична значущість (доказове значення) документів і інших доказів становить відносну величину та оцінюється судом за його внутрішнім переконанням.

Відповідно, не потрібно завжди забезпечувати документи та інші докази максимально можливими гарантіями автентичності, цілісності та достовірності. Рівень вимог до технічних засобів комунікації під час проведення судових засідань має бути адекватним до обставин справи.

Практика судів у країнах Європейського Союзу доводить, що у більшості випадків використання загальнодоступних технологій на стороні учасника процесу є достатнім, а ризики втручання третіх осіб (підміни сигналу, участі у засіданні інших осіб) легко усуваються за допомогою стандартних процедур автентифікації через Єдиний державний веб-портал електронних послуг, візуальної перевірки документів, що засвідчують особу, використання кваліфікованого електронного підпису, загальнодоступних засобів криптографії.

Більшість справ відповідно до закону розглядається у відкритому судовому засіданні, що виключає необхідність спеціальних заходів із забезпечення конфіденційності веб-конференції. Розробка спеціальних технічних рішень для дистанційної участі у судових засіданнях, які забезпечують підвищений рівень інформаційної безпеки, не виправдана.

Наявні загальнодоступні програмні продукти дозволяють забезпечити необхідний рівень захисту з точки зору мети та принципів господарського, цивільного та адміністративного процесу. Впровадження таких рішень може бути забезпечене у максимально стислий термін без необхідності суттєвого збільшення навантаження на державний бюджет.

Навпаки, розробка дорогих спеціальних систем затягнеться роками. У поодиноких випадках (закриті судові засідання, участь у засіданні неповнолітніх, кримінальне судочинство, необхідність захисту державної і інших видів таємниць) можуть пред'являтися вищі вимоги захисту інформації. Однак, видається, що в цих випадках буде достатнім використання наявних систем відеоконференцв'язку.

У судах Європейського Союзу застосовується процедура розгляду справ повністю онлайн. В Україні аналогом є інститут заочного наказного та спрощеного порядку розгляду справ. Ці форми судочинства не передбачають активної взаємодії судді та сторін спору, крім обміну вимогами та запереченнями на етапі надходження справи до суду.

У разі позовного провадження, незважаючи на функціонування в судах системи електронного документообігу, ключову роль у судовому процесі виконує активність сторін спору на стадії очних слухань.

Одним із суттєвих способів спрощення ведення судового процесу є використання систем аудіопротоколювання. Ця технологія активно використовується як у судах, так і за кордоном.

Інформаційні технології, які можна використати у судах

Юридичні компанії різних країн використовують спеціалізовані інформаційні рішення, що дають змогу оптимізувати взаємодію між співробітниками у процесі роботи над єдиними завданнями, спростити внутрішній документообіг, стандартизувати взаємодію із зовнішніми агентами. Прикладом подібного програмного рішення є сервіс Case.one, який об'єднує в Інтернеті ключові інструменти для автоматизації юридичних процесів – облік та моніторинг змін у справі, управління завданнями, автоматичне формування звітів і типових документів, базу знань, синхронізацію з картотекою справ та іншими зовнішніми джерелами.

У процесі використання таких комплексів виявляються проблемні точки управління організації, підвищується загальна ефективність діяльності підприємства.

З метою оптимізації трудових і часових ресурсів прибуткові юридичні компанії активно використовують інформаційні продукти, що дозволяють в автоматичному режимі здійснювати аналіз численних та/або багатосторінкових договорів, угод і інших документів щодо наявності проблемних моментів, невідповідності нормативно-правовій базі або внутрішнім стандартам організації.

Прикладами таких програмних продуктів є проекти LawGeex, Kira Systems, Leverton. Платформа LawGeex працює

на основі технології нейронної мережі, натренованої на юридичних договорах, розмічених досвідченими юристами.

LawGeex дозволяє аналізувати угоди про нерозголошення, договори постачання, договори купівлі-продажу, ліцензії на програмне забезпечення.

Перспективи використання у межах судової системи мають програмні продукти, застосовувані оцінки з допомогою технологій штучного інтелекту якості роботи судових представників (за необхідності суддів), обраної стратегії судового захисту, прогнозування результату розгляду спору.

Прикладами таких програмних рішень є проект Premonition і сервіс Caselook.

Якщо говорити про Україну, то у нашій державі перспективними напрямками розвитку інформатизації судової системи є:

- спрощення вимог щодо проведення дистанційних відео-процесів та відповідне розширення практики їх використання;
- впровадження можливості подання позовних заяв у вигляді заповнення інтерактивних форм;
- подальша автоматизація та роботизація процесу розгляду справ, насамперед у порядку спрощеного та наказного провадження (впровадження технологій штучного інтелекту у процес розгляду безперечних вимог);
- переклад розгляду деяких категорій спорів повністю онлайн, перспективним є запровадження асинхронного порядку взаємодії суду та сторін спору;
- створення електронної бази даних довіреностей та дипломів/посвідчень юридичних представників;
- інтенсифікація використання передового досвіду інформатизації судів у частині впровадження прогресивних електронних сервісів, і в частині підвищення доступності.

Європейською комісією з питань ефективності правосуддя Ради Європи (СЕРЕJ) прийнято План дій СЕРЕJ на 2022–2025 роки (цифровізація для кращого правосуддя), покликаний узгодити ефективне застосування інформаційних технологій з дотриманням прав людини.

Членами СЕРЕJ затверджено переглянуту Дорожню карту для забезпечення належного виконання Європейської етичної хартії використання штучного інтелекту в судових системах

і реаліях, що їх оточують, з метою створення у майбутньому механізму сертифікації інструментів та послуг у сфері штучного інтелекту в правовій та судовій сферах.

Хартія визначає п'ять ключових принципів стосовно використання зазначених технологій:

- дотримання основоположних прав;
- недискримінація;
- якість і безпека даних;
- прозорість, неупередженість і достовірність;
- контроль користувачем.

Цих засад важливо дотримуватися у розробці застосунків із використанням штучного інтелекту для забезпечення захисту прав людини.

Дорожня карта передбачає запровадження системи заходів на базі CEPEJ, що включатимуть розробку інструменту з оцінки відповідності таких застосунків принципам Хартії, механізму моніторингу нових застосунків такого спрямування у судових системах, поширення успішного досвіду з використання інноваційних технологій на інші держави-члени Ради Європи.

Важливим внеском CEPEJ у сфері електронного правосуддя стало прийняття Керівних принципів щодо подання документів до суду в електронній формі та цифровізації судів. Документ передбачає низку ключових заходів, яких держави мають дотримуватися під час розробки та впровадження системи подання документів до суду в електронній формі та цифровізації роботи судів, створюючи таким чином цифровий канал для взаємодії та обміну даними й електронними документами між судами та користувачами суду (зокрема, сторонами судового процесу, адвокатами, свідками, експертами та іншими суб'єктами, що беруть участь у судовому процесі).

Документ складається з трьох частин:

а) перша охоплює врядування та правові аспекти побудови повної екосистеми електронних судових послуг;

б) друга стосується соціально-культурних і організаційних аспектів підтримки системи електронного подання документів із позиції користувача;

в) третя частина зосереджена на технічних питаннях, які необхідно проаналізувати перед запровадженням системи.

У додатку до Керівних принципів міститься Контрольний перелік запитань, на які розробникам системи рекомендовано відповісти, перед тим як запроваджувати її на практиці.

Європейська комісія з питань ефективності правосуддя Ради Європи затвердила Керівні принципи SATURN з судового тайм-менеджменту (4-ту редакцію), зокрема, доповнивши блоком про працівників апарату суду, адвокатів, судових експертів і судових виконавців.

15.2. Характеристика систем штучного інтелекту, які застосовуються у судочинстві

Історія штучного інтелекту розпочалася у середині минулого століття. На той час уже сформувалися основні передумови виникнення цього поняття. Йдеться про давні суперечки філософів про природу людини та процес пізнання світу, теорії нейрофізіологів та психологів про роботу людського мозку та мислення, роботи економістів та математиків про оптимальні розрахунки та уявлення знань про світ у формалізованому вигляді, а також зародження фундаменту математичної теорії обчислень чи теорії алгоритмів і створення перших комп'ютерів.

Ідея створення штучного інтелекту існує з часу появи комп'ютерів. Сьогодні вона вже не просто становить предмет міркувань і фантастики. У дослідників є доступ до досить потужної обчислювальної техніки, щоб утилити подібну наукову фантастику – застосовувати концепцію штучного інтелекту в реальності.

Автором терміна «штучний інтелект» (англ. *artificial intelligence*) є Джон Маккарті. Загальновизнаного універсального визначення цього поняття немає. Юридичний термін визначено лише на рівні окремої юрисдикції.

Визначення змісту поняття «штучний інтелект» та основних елементів, що входять у це поняття, є важливим для коректного визначення об'єкта, предмета та суб'єктів правовідносин у галузі створення та використання технологій штучного інтелекту.

Наявні дефініції штучного інтелекту можна розділити на дві групи: до першої групи належать дефініції, що характеризують

галузь наукового знання, до іншої – дефініції, що характеризують ознаки та властивості певних пристроїв чи систем.

Формулюванню терміна «штучний інтелект» передував розвиток науки – створення комп'ютерів, які здатні виконувати те, що людина робить із використанням свого інтелекту. У Державному стандарті України ДСТУ 2938-94 (Системи оброблення інформації) штучний інтелект визначається як здатність систем оброблення даних виконувати функції, що асоціюються з інтелектом людини, – логічне мислення, навчання та самовдосконалення.

Певна роль у цьому контексті належить апаратному забезпеченню (англ. hardware). Наприклад, в умовах того, що апаратні засоби не оптимізовані для жодного з типів додатків, для забезпечення більш високої продуктивності напівпровідникових систем компанія IBM використовує різні алгоритмічні та апаратні прискорювачі, адаптовані для цілей глибокого машинного навчання.

Апаратне обладнання, особливо нові типи квантових пристроїв, можуть пришвидшити роботу алгоритмів у системах штучного інтелекту. Компанія Microsoft розробляє власні процесори для забезпечення роботи систем штучного інтелекту.

Важлива роль у забезпеченні функціонування систем штучного інтелекту належить модулям або блокам інформації, які представляють, по суті, бази даних, що використовуються з метою машинного навчання.

Дослідники говорять про «слабкий» і «сильний» штучний інтелект: слабкий штучний інтелект спрямований на виробництво результатів і лише приблизно імітує людський інтелект, сильний штучний інтелект охоплює динамічний процес, схожий на когнітивні процеси людського мозку. У разі слабого штучного інтелекту машина запрограмована таким чином, що програміст має прямий контроль над результатами, що створюються машиною.

Сильний штучний інтелект дозволяє машині «думати» самостійно, оскільки вона запрограмована на довільний вибір та автономію, внаслідок чого зв'язок людини з результатом значно ослаблений.

Розглядаючи питання штучного інтелекту в контексті загальних технічних характеристик робототехніки, виокремимо

такі різновиди систем залежно від функціональних можливостей:

- повністю або переважно керовані людиною;
- самостійно виконують детерміновані дії за заданою програмою;
- здатні до самостійної варіативної поведінки залежно стану зовнішнього середовища; здатні до самонавчання та адаптації (до яких належать системи штучного інтелекту).

Здатність до самонавчання та адаптація до навколишнього середовища є ключовою особливістю систем штучного інтелекту, яка зрештою виявляється у здатності працювати автономно.

Система називається автономною, коли має здатність виконувати певні завдання без керівництва з боку людини.

Повністю автономні системи здатні самостійно вибрати необхідні дії залежно від завдання, ситуації, впливу детермінованих і випадкових факторів. Ця властивість систем штучного інтелекту реалізована завдяки «штучним нейронним мережам».

Штучні нейронні мережі створюються на кшталт структури людського мозку. Мережа складається з базових обчислювальних одиниць – «нейронів», кожен з яких працює за принципом релейного пристрою «включено-вимкнено» і стежить за вихідним сигналом багатьох інших нейронів, наче «голосуючи» шляхом включення, якщо достатньо інших нейронів проголосували «за», тобто включилися.

Нейрони розміщуються у шарах: перший шар приймає вхідні дані, проміжні шари створюють різні комбінації цих даних, а останній шар створює результат (вихідні дані). Схема не прописується заздалегідь, а адаптується у процесі шляхом спроб і помилок. Спочатку це результати, що видаються, але потім їх якість покращується. Штучна нейронна мережа шляхом спроб і помилок накопичує інформацію про роботу та отриманий результат удосконалює роботу, тобто – самонавчається.

Відтак автономні системи штучного інтелекту виконують комплексні процеси на основі попереднього досвіду. Вони використовують дані, роблять на їхній основі аналітичні висновки, з огляду на висновки формують інструкції та реалізують

дії на основі цих інструкцій, імітуючи когнітивні функції людського мозку.

Автономні системи штучного інтелекту здатні самостійно, враховуючи наявні у їх розпорядженні дані та оцінки конкретного контексту, вибирати серед альтернативних варіантів дій той, що дає змогу досягти мети.

На відміну від автоматизованих систем, автономні системи здатні реагувати на ситуації, які були попередньо запрограмованими чи очікуваними на стадії підготовки до експлуатації, що підтверджується результатами досліджень.

Цифрова ера і «великі дані» (англ. Big Data) підштовхують компанії розробляти технології штучного інтелекту, здатні обробляти, фільтрувати та використовувати великий обсяг інформації, що сприяє розвитку машинного навчання.

Нещодавно чимало дослідних організацій (зокрема Google Brain і Deep Mind компанії Google, OpenAI компанії Tesla, Массачусетський технологічний інститут, Каліфорнійський університет), що займаються розробками в галузі штучного інтелекту, почали розробляти системи, які навчають машини навчанню інших машин, що можливо лише за наявності потужної обчислювальної техніки, великомасштабного аналізу даних і програмного забезпечення, які дозволяють забезпечити процес імітування машинами розумових здібностей та навичок людини.

У технологіях штучного інтелекту використовується метод генетичного програмування, що передбачає автоматичне створення або зміну комп'ютерних програм за допомогою генетичних алгоритмів, унаслідок чого створюються чи покращуються програми, які здатні вирішувати комплексні завдання.

Принцип роботи цих технологій у тому, що алгоритм створює нове покоління рішень, імітуючи генетичні процеси (схрещування, мутація, репродукція). Ці операції повторюються в кожному поколінні рішень доти, доки не буде створено рішення, повністю або принаймні достатньо відповідне заданим критеріям. Оператор визначає критерії необхідного рішення, але не втручається у роботу машини.

Узагальнення основних технічних властивостей систем штучного інтелекту вирізняє такі їхні характеристики:

творча здатність; здатність створювати непередбачені результати; незалежність; автономне функціонування; раціональне оброблення даних; розвиток та зміна з урахуванням нових даних; здатність до навчання, накопичення та оцінки даних шляхом взаємодії із зовнішнім середовищем; ефективність і точність; здатність робити вільний вибір з альтернативних варіантів, орієнтований досягнення кращого результату.

В Україні прийнято Концепцію розвитку штучного інтелекту та затверджено план заходів з її реалізації на 2021–2024 роки.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Опишіть наукові підходи до інформатизації судової системи.
2. Які чинники визначають рівень упровадження технологій оптимізації судових процедур?
3. Перелічіть основні напрями оптимізації процесів у судочинстві з використанням інформаційних технологій.
4. Які нормативні акти регулюють упровадження інформаційних систем у правосуддя?
5. Розкрийте сутність поняття «штучний інтелект».

РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ТА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ, НАПИСАННЯ РЕФЕРАТИВ

Основні нормативно-правові акти

1. Про національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98>
2. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 р. № 3263-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3262-15>
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Закон України від 27.04.2021 р. № 1416-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1416-20>

5. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/231/2021#n14>
6. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-р. URL:
7. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021–2024 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 р. № 438-р.
8. Концепція Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) на 2022–2024 роки : Державна судова адміністрація України прийнята 01.01.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001750-22#Text>
9. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Рішення Вищої ради правосуддя України від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>
10. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень : Рішення Вищої ради правосуддя України від 19.04.2018 р. № 1200/0/15-18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1200910-18#Text>

Додаткова література

1. Шишка Н. В. Штучний інтелект в українському правосудді: правові передумови запровадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 143–145.
2. Гадецька З. М., Штабрат А. І. Впровадження систем електронного судочинства. *Ефективна економіка*. 2021. № 1. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/1_2021/82.pdf
3. Судові експерти в обов'язковому порядку повинні з 05.10.2021 року зареєструвати офіційні електронні адреси в ЄСІТС. 13.10.2021. URL: <https://expertize-journal.org.ua/all-news/5923-sudovi-eksperti-v-obov-yazkovomu-poryadku-povinni-z-05-10-2021-roku-zareestruvati-ofitsijni-elektronni-adresi-v-esits>
4. Штучний інтелект vs судді: пілотний проєкт від Вищої ради правосуддя. 2021. URL: <https://everlegal.ua/shtuchnyu-intelekt-vs-suddi-pilotnyu-proekt-vid-vyschoyi-rady-pravosuddya>
5. Кінах М. Суд у смартфоні стане реальністю: який функціонал має новий мобільний застосунок «eСуд». 28.09.2021. URL: [414](https://yur-</div><div data-bbox=)

gazeta.com/golovna/ sud-u-smartfoni-stane-realnisty-u-yakiy-funkcional-mae-noviy-mobilniy-zastosunok-esud.html

6. Три підсистеми ЄСІТС запрацювали – ВРП. 06.09.2021. URL: <https://lexinform.com.ua/v-ukraini/try-pidsystemy-yesits-zapratsyuvaly-vrp/>
7. Цифровізація правосуддя: Європейська комісія затвердила план дій на 2022–2025 роки. 17.12.2021 р. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/cifrovizaciya-pravosuddya-evropeyska-komisiya-zatverdila-plan-diy-na-2022--2025-roki.html>
8. Бежевець А. М. Електронне судочинство як необхідний елемент цифрової трансформації суспільства та держави. *Інформація і право*. 2020. № 4 (35). С. 142–146.
9. Управління судовими інформаційними системами: міжнародний досвід. 2020. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5fa/a5e/c73/5faa5ec73c202992255267.pdf>
10. Берназюк О. О. Поняття та особливості електронного судочинства в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 3. Частина 2. С. 15–20.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Ковалів Мирослав Васильович,
кандидат юридичних наук, професор
Єсімов Сергій Сергійович,
кандидат юридичних наук, доцент
Ярема Оксана Григорівна,
кандидат юридичних наук, доцент

Інформаційне право України

Навчальний посібник

Редагування *Андріана Кузьмич-Походенко*
Макетування *Галина Шушняк*
Друк *Іван Хоминець*

Підписано до друку 17.05.2022 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 24,18.
Тираж 100 прим. Зам № 16-22.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.